

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Τμήμα Επικοινωνίας Μέσων & Πολιτισμού

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα: Πολιτιστική Διαχείριση

**Ένα μουσείο για ένα χωριό.
Πρόταση δημιουργίας και διαχείρισης τοπικού μουσείου
στην Κάτω Βασιλική Αιτωλοακαρνανίας**

2015

Ιωάννα Βασιλακοπούλου

4113M031

Εξεταστική Επιτροπή: Α. Γκαζή, Δ. Βουδούρη, Γ. Κλήμης

Ευχαριστίες

Στην πολύτιμη καθηγήτρια, επιβλέπουσα της παρούσας εργασίας

Ανδρομάχη Γκαζή

Στους αγαπημένους και υπομονετικούς συμπαραστάτες και συνεργάτες

Μαρία Βασιλακοπούλου

Γιώργος Βασιλακόπουλος

Θωμάς Γκίνης

Κώστας Μαυριάς

Μαρία Ροδοπούλου

Φώτης Τυλιγάδας

Στους αφηγητές των ιστοριών

Νίκος Ράπτης

Θανάσης Ζέλιος

Κώστας Ιωάννου

Παναγιώτης Ράπτης

Νίτσα Βασιλακοπούλου

Ντίνα Μαδιά

Βηθλεέμ Κουλουμπή

Και σε όλους του κατοίκους του χωριού

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Με απύσχα την έννοια της βεβαιότητας, διατυπώνουμε ερωτήματα, ψάχνουμε γύρω μας για να αποκτήσουμε μία καλύτερη ή τουλάχιστον εναλλακτική οπτική, αναζητούμε νέες μαρτυρίες στην προσπάθεια να κατανοήσουμε κάπως τις εμπειρίες του παρελθόντος. Και πράγματι, όσο περισσότερο γνωρίζουμε, τόσο περισσότερο αναγνωρίζουμε ότι δεν μπορεί να υπάρχει ποτέ μία απλή ιστορία, ούτε μία συμπαγής αφήγηση, αλλά πολλές. Οι ιστορίες μεταμορφώνονται, έτσι, σε πολλαπλές φωνές, αντικρουόμενες περιγραφές και ασυμφωνίες και, έτσι, δημιουργείται εμπλουτισμός και πιθανή γνώση πέρα από προκαταλήψεις» (Kavanagh 1996, 13).

Το παρόν ερευνητικό εγχείρημα πραγματεύεται την ιδέα του μουσείου· θεωρητικά μέσω της μελέτης εννοιών με κυρίαρχη την έννοια της μνήμης· πρακτικά μέσω της διερεύνησης, σύνθεσης, καταγραφής και παρουσίασης μιας πρότασης για τη δημιουργία και τη διαχείριση ειδικού τοπικού μουσείου.

Ο όρος «τοπικό» αντιστοιχεί στο χώρο, αναφέρεται στον τόπο, στην κοινότητα φιλοξενίας του μουσείου, εν προκειμένω στην αγροτική κοινότητα της Κάτω Βασιλικής Αιτωλοακαρνανίας, όπου προτείνεται η ίδρυση και η λειτουργία του. Τα τοπικά μουσεία δεν αποκτούν ταυτότητα τόσο από το είδος των αντικειμένων τους αλλά από τη γεωγραφική καταγωγή τους. Τα μουσεία αυτά οφείλουν να ορίζουν και να ορίζονται από τη γεωγραφική περιοχή και από την ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτισμική της ταυτότητα, ώστε να λειτουργούν ως μοχλός ζύμωσης, επικοινωνίας και εξέλιξης του κοινωνικού συνόλου που εκφράζουν.

Ο όρος «ειδικό» χαρακτηρίζει το μουσείο, αναφέρεται στο είδος του, απονέμει στο μουσείο την ιδιαίτερη ταυτότητά του ή αλλιώς -με όρους μουσειολογικούς- αφορά στο περιεχόμενο των συλλογών του, ενώ εναλλακτικά -με όρους χορολογικούς¹- αναφέρεται στο χρόνο, στη δυναμική του μουσείου. Εν προκειμένω, το «ειδικό» του θέματος αφορά στη σύλληψη του προτεινόμενου μουσείου ως αρχαιολογικού και εθνολογικού ταυτόχρονα, συνδεδεμένου με συγκείμενη πολιτιστική διαδρομή. Ειδικά μουσεία, με αυτή την έννοια, εντοπίζονται

¹ Περί επιστημολογίας/μεθοδολογίας της χορολογίας βλ. κεφ. Β & Γ του παρόντος, σ. 31 & 41 αντίστοιχα.

μεμονωμένα στο εξωτερικό, ενώ δεν υπάρχουν ακόμη στην Ελλάδα. Συνήθως, σήμερα, τα ειδικά μουσεία χαρακτηρίζονται ως τέτοια με βάση την ειδική θεματική τους, όπως για παράδειγμα τα μουσεία τεχνολογίας. Ίσως, στην παρούσα περίπτωση, ο όρος «μεικτό» αντί του «ειδικό», αν και ανοίκειος, θα ήταν πιο δόκιμος -κατά το Σολωμικό «είδος μεικτό αλλά νόμιμο».

Η αντίληψη του μουσείου ως τόπου μνήμης της κοινότητας αποτελεί τον πυρήνα του θεωρητικού στοχασμού και ορίζει την επιστημολογική προσέγγιση. Η σύλληψη της μουσειολογικής έκθεσης ως μέσου αφήγησης με τον άνθρωπο στο διπλά διττό ρόλο του αφηγητή-ακροατή και του ερμηνευτή-επισκέπτη τρέφει τον στοχασμό και καθορίζει τη μεθοδολογική προσέγγιση.

Η πρόκληση για το προτεινόμενο μουσείο είναι η μουσειακή συνύπαρξη ατομικής και συλλογικής μνήμης, επίσημης και ανεπίσημης ιστορίας, κύριας αφήγησης και μικρών ιστοριών. Τί δηλαδή παρουσιάζεται στο μουσείο. Ο ρόλος της προφορικής ιστορίας αναδεικνύεται εδώ καίριος. Η περιγραφή και η ανασύνθεση των χαρακτηριστικών μιας συγκεκριμένης κοινότητας θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την προφορική ιστορία στα πλαίσια οποιασδήποτε διεκδίκησης (Thompson 2008, 30). Εν προκειμένω, οι αρχές της προφορικής ιστορίας καθοδηγούν τη συλλογή, την ανάλυση και την ερμηνεία προφορικών δεδομένων ως εν δυνάμει μουσειακού εκθεσιακού υλικού. Συμπληρωματικά, εξετάζεται η ενδεχόμενη συμβολή της χορολογίας στην ανάλυση και ερμηνεία μη λεκτικών δεδομένων. Πέρα όμως από το περιεχόμενο μας ενδιαφέρει και ο τρόπος. Πώς δηλαδή γίνεται η παρουσίαση στο μουσείο. Στα πλαίσια μιας ερμηνευτικής προσέγγισης της μουσειακής έκθεσης, μια χορολογική οπτική υιοθετείται, ενώ οι δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία λαμβάνονται σοβαρά υπόψη.

Ο τελικός και πλέον ουσιαστικός στόχος της ερευνητικής αυτής μελέτης θα μπορούσε να συνοψιστεί στην επιβεβαίωση του κοινωνικού οφέλους που συνεπάγεται η δημιουργία τοπικού μουσείου μνήμης για την ίδια την κοινότητα και στη ρητή διατύπωση των ενεργειών που απαιτούνται προκειμένου για την υλοποίησή του.

Η εργασία αποτελείται από πέντε κεφάλαια.

Στην εισαγωγή-πρώτο κεφάλαιο γίνεται, αρχικά, μια συνοπτική περιγραφή της παρούσας μελέτης ως προς το θέμα, το σκοπό της και την αξία των πιθανών αποτελεσμάτων. Ακολούθως, διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα και οι ερευνητικές υποθέσεις και παρουσιάζεται, συνοπτικά, η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθείται. Τέλος, διευκρινίζονται τα όρια της έρευνας, αναφέρονται οι περιορισμοί και τα προβλήματα της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο προσδιορίζεται, διεξοδικά, το επιστημονικό πεδίο μελέτης και πραγματοποιείται αναλυτική επισκόπηση των βασικών θεωρητικών εννοιών. Σκιαγραφείται η έννοια του μουσείου, υπό το πρίσμα των εννοιών «πολιτισμός» και «πολιτιστική κληρονομιά», επισημαίνεται η σχέση του μουσείου με την κοινωνία και η σημασία της μουσειολογίας για το χώρο των σπουδών επικοινωνίας και πολιτισμού. Μελετάται η έννοια της κοινότητας, γενικά, και της αγροτικής κοινότητας, ειδικά. Διερευνάται ο ρόλος των τοπικών μουσείων μέσα από την αναφορά στην προδρομική έννοια του οικομουσείου. Εξετάζεται αναλυτικά το πεδίο των σπουδών μνήμης, η έννοια της μνήμης, η σχέση της με την ιστορία, η σημασία της για το μουσειακό χώρο και ο ρόλος της προφορικής ιστορίας. Τέλος, στα πλαίσια μιας πολυδιάστατης, ερμηνευτικής προσέγγισης της μουσειακής έκθεσης, αναδεικνύεται ο ρόλος της χορολογίας και η συμβολή της ψηφιακής τεχνολογίας.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά στη μεθοδολογία της εργασίας. Εξετάζονται γενικά μεθοδολογικά ζητήματα. Παρατίθενται οι βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις που απορρέουν από τα συναφή με την παρούσα έρευνα πεδία μελέτης και οι σχετικές μέθοδοι και τεχνικές που προτείνονται από τους οικείους ερευνητές. Τέλος, παρουσιάζεται η προσέγγιση που υιοθετείται στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, οι μέθοδοι και οι τεχνικές που εφαρμόζονται κατά περίπτωση και αιτιολογείται η επιλογή τους.

Το τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα αποτελέσματα της έρευνας, εστιάζοντας στην περίπτωση της υπό μελέτης κοινότητας. Παρατίθενται τα δεδομένα της έρευνας -πρωτογενή και δευτερογενή- και πραγματοποιείται η ανάλυση και η ερμηνεία τους. Σκιαγραφείται η φυσιογνωμία της περιοχής και διερευνώνται οι δυνατότητες και οι ανάγκες της τοπικής κοινωνίας. Εντοπίζονται οι βασικοί φορείς που εμπλέκονται, εν δυνάμει, στην δημιουργία τοπικού μουσείου, καθώς κι οι ενέργειες που απαιτούνται για την υλοποίησή του. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά σε σύγχρονα παραδείγματα τοπικών μουσείων και σε μουσειακά εγχειρήματα προφορικής ιστορίας. Περιγράφεται αναλυτικά το προτεινόμενο μουσείο ως προς το όραμα, τους στόχους και τις λειτουργίες. Τέλος, παρουσιάζεται η ενδεικτική,

πilotική μουσειολογική μελέτη, η προτεινόμενη τοπική, πολιτιστική διαδρομή, καθώς και ιδέες για το περιεχόμενο των μουσειακών προγραμμάτων.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια περίληψη της εργασίας, παρουσιάζονται τα τελικά συμπεράσματα, ενώ αναφέρονται οι ενδεχόμενες προκλήσεις που θέτει το παρόν και οι πιθανές προοπτικές που επιφυλάσσει το μέλλον.

Ακολουθεί η βιβλιογραφία.

Τέλος, επισυνάπτεται το παράρτημα της εργασίας, όπου εμπεριέχεται το σχετικό με την ερευνητική μελέτη υλικό.

Ολοκληρώνεται, με αυτόν τον τρόπο, ο ερευνητικός κύκλος που άνοιξαν η επιθυμία και το κίνητρο δημιουργίας ενός μουσείου για ένα χωριό.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
Θέμα	9
Σκοπός και αναγκαιότητα διερεύνησης.....	11
Ερωτήματα και υποθέσεις	12
Μεθοδολογία	13
Όρια, περιορισμοί και προβλήματα.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	15
Εισαγωγικές έννοιες.....	15
Η έννοια της κοινότητας	17
Το τοπικό μουσείο.....	19
Η έννοια της μνήμης	22
Ο ρόλος της προφορικής ιστορίας.....	25
Το μουσείο ως τόπος μνήμης	27
Η μουσειακή έκθεση ως επικοινωνία.....	28
Ο ρόλος της χορολογίας.....	31
Η συμβολή της ψηφιακής τεχνολογίας	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ	37
Γενικά ζητήματα.....	37
Επιστημονικά πεδία και συναφείς μεθοδολογικές προσεγγίσεις	38
Επιλογή και αιτιολόγηση μεθοδολογίας.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ	45
Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	45
Γενικά στοιχεία	45
Γεωφυσική φυσιογνωμία.....	46
Ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα.....	48
Κάτω Βασιλική: Νεότερη πολιτική, οικονομική, κοινωνική ιστορία και μνήμη.....	54
Ανάλυση Swot.....	69
Συμπεράσματα και προτεινόμενη στρατηγική	75
ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ	78
Προϋποθέσεις.....	78

Συναφή μουσειακά παραδείγματα.....	81
Όραμα, στόχοι και λειτουργίες.....	85
Συλλογή, κτίριο και χωροθέτηση λειτουργιών.....	86
Προγράμματα	90
Κοινό	92
Η ΕΚΘΕΣΗ	93
Εισαγωγικά στοιχεία	93
Ιδέα, προσέγγιση, μέσα παρουσίασης, και η πορεία του επισκέπτη	95
I. Μόνιμη έκθεση: «Ιχνη ζωής από την προϊστορία ως τη βυζαντινή εποχή»	97
II. Περιοδική έκθεση: «Όψεις ζωής από τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία»	99
Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ.....	104
Πορεία I.....	105
Πορεία II	112
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	115
Περίληψη.....	115
Γενικά συμπεράσματα.....	116
Προκλήσεις και προοπτικές	119
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	122
Ελληνόγλωσση	122
Ξενόγλωσση	126
On-line.....	128
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	133
I. Μεταγραφή συνεντεύξεων.....	133
II. Αλληλογραφία με ΛΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων	182

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Ανάγκη να σκεφθείς βαθιά και με τρόπο συγκεκριμένο και σταθερό (μια για πάντα) τη φύση της ιδέας, πριν πραγματοποιήσεις το έργο» (Σολωμός 1859, ΑΕ 479).

Η παρούσα εργασία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια πιλοτική εθνογραφική έρευνα και μια μουσειολογική προμελέτη, με την ελπίδα να αποτελέσει τον προπομπό για την σύνταξη μιας τελικής, ολοκληρωμένης ερευνητικής μελέτης από ειδικούς.

Θέμα

Κεντρικό σημείο του θεωρητικού προβληματισμού της εργασίας αποτελεί η σύλληψη του μουσείου ως τόπου μνήμης της κοινότητας. Η μνήμη, κατεξοχήν πολυεπιστημονικό πεδίο, αποτελεί αντικείμενο έρευνας για ποικίλους επιστημονικούς κλάδους αλλά και πεδίο μελέτης ενός αυτόνομου επιστημονικού κλάδου, των σπουδών μνήμης. Η διεξοδική μελέτη της μνήμης ξεκίνησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και βρέθηκε στο επίκεντρο της προφορικής ιστορίας. Κοινός παρονομαστής των μελετών ήταν οι διαπιστώσεις, σύμφωνα με τις οποίες: η μνήμη είναι μια ενεργή διαδικασία δημιουργίας νοημάτων, η ατομική μνήμη αποτελεί κοινωνική κατασκευή και πτυχή της συλλογικής μνήμης, η συλλογική μνήμη αποτελεί επικοινωνιακή διαδικασία που προϋποθέτει την αναφορά σε μια κοινωνική ομάδα².

Η υπό μελέτη κοινότητα βρίσκεται στην περιφέρεια γεωγραφικά αλλά και πολιτιστικά. Αν και παρουσιάζει έντονο πολιτισμικό ενδιαφέρον (αρχαιολογικό και εθνολογικό), όπως θα αναλύσουμε αργότερα, φαίνεται να μην έχει, μέχρι στιγμής, αξιοποιήσει τις δυνατότητες της, να μην έχει «ακούσει» τις ανάγκες της, άρα και να αδυνατεί να ανταποκριθεί σε αυτές. Ένα μουσείο μνήμης θα της επέτρεπε, ενδεχομένως, να αναγνωρίσει το παρελθόν, να διαχειριστεί το παρόν και να δημιουργήσει εκ νέου το μέλλον της.

² Ένωση Προφορικής Ιστορίας

Η ταυτότητα του προτεινόμενου μουσείου είναι διττή. Το μουσείο αποτελείται από δύο μέρη, τόσο ως προς το περιεχόμενο των συλλογών, όσο και ως προς το χώρο στέγασης και έκθεσής τους: το αρχαιολογικό, όπου προτείνεται η λειτουργία μόνιμης έκθεσης και το εθνολογικό, όπου προτείνεται η λειτουργία περιοδικής έκθεσης. Η μόνιμη αρχαιολογική έκθεση στεγάζει την αρχαιολογική συλλογή του μουσείου και παρουσιάζει ευρήματα των τοπικών ανασκαφών που καλύπτουν μια μεγάλη χρονικά περίοδο, από την προϊστορία έως και το τέλος της βυζαντινής εποχής. Η περιοδική έκθεση συνίσταται στην εθνογραφική συλλογή του μουσείου και παρουσιάζει υλικές και άυλες μαρτυρίες της νεότερης ιστορίας της κοινότητας, από τα μέσα του 19^{ου} έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Η δημιουργία των συλλογών, και κατ' επέκταση των μουσειακών εκθέσεων, προϋποθέτει τη διενέργεια συστηματικής ερευνητικής μελέτης για τη συγκέντρωση, καταγραφή και τεκμηρίωση των υλικών και άυλων μαρτυριών του τοπικού παρελθόντος. Τμήμα της απαιτούμενης αυτής μελέτης πραγματοποιήθηκε πιλοτικά, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας³.

Τα δύο μέρη του μουσείου (αρχαιολογικό και εθνολογικό) αποτελούν τον πυρήνα γύρω από τον οποίο πραγματοποιείται η σύνθεση ανάλογων θεματικών εκθεσιακών ενοτήτων και υποενοτήτων, ενώ η σύνδεσή τους αποτελεί μια δυνατή αφηγηματική αλυσίδα που, ωστόσο, θα μπορούσε να υποστεί αναδιάταξη ή και περαιτέρω ενίσχυση.

«Ποιο το απώτερο παρελθόν του τόπου;», «Τι γνωρίζουμε για την ιστορική διαδρομή του;», «Πώς δημιουργήθηκε η κοινότητα;», «ποιά τα σημαντικότερα γεγονότα στην ιστορία της;», «ποιές οι διαδικασίες λειτουργίας της;», «ποιά η επίδρασή της στην ευρύτερη περιοχή;», «ποιά είναι η ταυτότητα της κοινότητας σήμερα και ποιά μπορεί να είναι στο μέλλον;».

Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα συνθέτουν το περιεχόμενο του μουσείου, το οποίο θα αποδίδεται στον επισκέπτη μέσα από επικοινωνιακές, γνωστικές και ψυχαγωγικές διαδικασίες επικοινωνίας, με απώτερο σκοπό την ενεργοποίηση των κατοίκων της κοινότητας και τη δημιουργία σύγχρονων προβληματισμών για περαιτέρω αναζήτηση και διερεύνηση. Η διαλεκτική σχέση επικοινωνίας μουσείου-επισκέπτη-τοπικής κοινωνίας αποτελεί προτεραιότητα του μουσείου και προϋπόθεση επίτευξης του κοινωνικού του ρόλου.

³ Βλ. Κεφ. 4 του παρόντος

Σκοπός και αναγκαιότητα διερεύνησης

Ο βασικός ερευνητικός σκοπός⁴ της παρούσας εργασίας συνδέεται με και πηγάζει από το θέμα της. Η πρόταση δημιουργίας και διαχείρισης τοπικού μουσείου διερευνά και ενθαρρύνει την προοπτική μελλοντικής, πρακτικής εφαρμογής της, δηλαδή, τη δημιουργία, εντέλει, και διαχείριση του μουσείου.

Πιο συγκεκριμένα, η εργασία στοχεύει σε:

(α) επισκόπηση της υφιστάμενης γνώσης μέσω της μελέτης θεωρητικών εννοιών,

(β) περιγραφική έρευνα μέσω της μελέτης περίπτωσης και

(γ) δημιουργία καινοτομίας μέσω της δημιουργίας ειδικού τοπικού μουσείου.

Η αναγκαιότητα της διερεύνησης θεμελιώνεται στη σημασία που έχει η έρευνα για τον ίδιο τον ερευνητή, για τον ακαδημαϊκό χώρο που τον φιλοξενεί και για την υπό μελέτη τοπική κοινωνία. Συγκεκριμένα, δίνεται η ευκαιρία στον ερευνητή να καλλιεργήσει τις ερευνητικές του ικανότητες, να εντρυφήσει στο διεπιστημονικό μουσειακό πεδίο και να μελετήσει μια κοινότητα. Το γεγονός του ότι η υπό μελέτη κοινότητα αποτελεί τόπο καταγωγής και ιδιαίτερη πατρίδα του ερευνητή, τον καθιστά μελετητή της οικίας του κοινωνίας· ταυτόχρονα δηλώνει την ιδιαιτερότητα και την προσωπική σημασία της παρούσας εργασίας. Στο ολόένα και αυξανόμενο διεπιστημονικό ενδιαφέρον για τη μελέτη της μνήμης έγκειται η ακαδημαϊκή, επιστημονική σημασία της εργασίας. Η συμβολή της προφορικής ιστορίας και η ενδεχόμενη αρωγή της χορολογίας στην εθνογραφική διερεύνηση της έννοιας της μνήμης και στη μουσειακή αποτύπωσή της έχουν καίρια σημασία σε επιστημολογικό και μεθοδολογικό επίπεδο. Τέλος, η πρακτική χρησιμότητα που απορρέει από την προοπτική δημιουργίας και διαχείρισης τοπικού μουσείου μνήμης αποκτά αξία σε επίπεδο συλλογικό, καθώς δύναται να υπάρξουν κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά οφέλη για την ίδια την τοπική κοινότητα και τα μέλη της.

⁴ «Σκοπός μιας ερευνητικής εργασίας είναι η επισκόπηση της υφιστάμενης γνώσης, η περιγραφή κάποιας κατάστασης ή κάποιου προβλήματος, η δημιουργία κάποιας καινοτομίας, η ερμηνεία» (Howard, K. & Sharp, J. A. 2000, 32-33).

Ερωτήματα και υποθέσεις

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα που θέτει η παρούσα εργασία είναι: Αν, σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο δύναται η δημιουργία και η διαχείριση ενός τοπικού μουσείου μνήμης να αποτελέσει προϊόν γόνιμης συνεργασίας ανάμεσα στον ερευνητή και στην τοπική κοινότητα με οφέλη όχι μόνο για τον ερευνητή αλλά και για την κοινότητα; Πώς, δηλαδή, μπορούν να επιστραφούν στην κοινότητα τα αποτελέσματα των ερευνών που διεξάγονται για αυτή σε ακαδημαϊκά πλαίσια;

Κάποια από τα επιμέρους ερωτήματα που διερευνώνται είναι: Πώς τα τοπικά μουσεία εκθέτουν πολιτισμούς και πώς σχετίζονται με τις κοινότητες στην οποία βρίσκονται; Πώς η μουσειακή εμπειρία γίνεται ζήτημα της κοινότητας και πώς το μουσείο εξυπηρετεί την κοινότητα; Πώς διαφορετικοί άνθρωποι με διαφορετικές εμπειρίες θυμούνται τον τόπο; Πώς κατασκευάζεται και ανακατασκευάζεται η τοπική μνήμη; Ποιο το είδος μνήμης που το μουσείο επιθυμεί να μεταδώσει; Πώς συνδυάζονται οι διάφορες μορφές συλλογικής μνήμης με την ατομική μνήμη στο μουσείο; Με ποιο τρόπο συμβάλλει η προφορική ιστορία στην ενδυνάμωση της κοινότητας; Πώς επιλέγονται οι θεματικές της μουσειακής έκθεσης; Τί συμβαίνει όταν η συλλογή γίνεται από αντικειμενο-κεντρική, βασισμένη στην πληροφορία; Ποια μπορεί να είναι η συνεισφορά των νέων τεχνολογιών; Πώς μπορούμε να προσεγγίσουμε την προφορική μαρτυρία και την έκθεση ως αφηγήσεις, όχι μόνο λεκτικά, αλλά και με όρους κίνησης; Με ποιο τρόπο μπορεί μια μουσειολογική πρόταση να δομηθεί με πυρήνα μια χορολογική οπτική;

Η κεντρική ερευνητική υπόθεση εργασίας συνοψίζεται στο ότι ένα τοπικό μουσείο, ως τόπος μνήμης της κοινότητας και των μελών της, έχει την δυνατότητα να συμβάλλει στην αυτοδιαχείριση και ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας. Συμπληρωματική υπόθεση εργασίας αποτελεί το σκεπτικό, σύμφωνα με το οποίο η μουσειακή συνύπαρξη επίσημης και ανεπίσημης μνήμης είναι εφικτή και επιθυμητή. Κατά την τελική υπόθεση εργασίας, τόσο η μουσειακή έκθεση όσο και η προφορική μαρτυρία συνίστανται σε επικοινωνιακές πράξεις, αναπαραστάσεις, αφηγήσεις που εμπεριέχουν λεκτικές και κινητικές συνιστώσες και άρα κάθε απόπειρα ερμηνευτικής τους προσέγγισης, στα πλαίσια συλλογής, ανάλυσης και παρουσίασης δεδομένων, οφείλει να είναι διεπιστημονική.

Μεθοδολογία

Η διεπιστημονικότητα βρίσκεται στην καρδιά της παρούσας εργασίας. Ο θεωρητικός πυρήνας της μελέτης εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή των σπουδών μνήμης, υπό το πρίσμα του τοπικού, δηλαδή της κοινότητας. Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει και οριοθετείται από διάφορα συναφή επιστημονικά πεδία. Η κοινωνιολογία και η μουσειολογία, η ιστορία και η ανθρωπολογία συνδιαλέγονται, τροφοδοτούν τον προβληματισμό και καθιστούν εφικτή τη σύνδεση θεωρίας και πράξης. Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται είναι ποιοτική, μέσω έρευνας πεδίου και διακρίνεται σε βιβλιογραφική μελέτη των βασικών θεωρητικών εννοιών και σε μελέτη περίπτωσης του προτεινόμενου μουσείου και της κοινότητας υποδοχής του. Στα πλαίσια αυτά, χρησιμοποιούνται πολλαπλές μέθοδοι και τεχνικές από τα σύγχρονα ερευνητικά πεδία της εθνογραφίας, της προφορικής ιστορίας και της χορολογίας.

Όρια, περιορισμοί και προβλήματα

Το θέμα της παρούσας εργασίας εκτείνεται σε μια περιοχή ευρεία, από τη δημιουργία του μουσείου έως και τη διαχείριση του. Είναι, έτσι, κατανοητό ότι γίνεται απόπειρα σκιαγράφησης όλων των διαστάσεων που η θεματική εμπεριέχει και όχι εις βάθος εξέταση μεμονωμένων πτυχών. Ο συνολικός διαθέσιμος χρόνος υλοποίησης της ερευνητικής εργασίας επιβάλλει περιορισμούς καθιστώντας τον εθνογραφικό, κυρίως, χαρακτήρα της έρευνας, συγκεκριμένα, το τμήμα που αφορά στη συλλογή των αφηγηματικών συνεντεύξεων, πιλοτικό, ενδεικτικό μιας πλήρους έρευνας που μπορεί και αναμένεται να διεξαχθεί στο μέλλον.

Το ακαδημαϊκό και επαγγελματικό υπόβαθρο του ερευνητή στο χώρο των κοινωνικών σπουδών και των παραστατικών τεχνών αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την επιστημολογική και τη μεθοδολογική προσέγγιση της εργασίας. Οι παραπάνω εγγενείς ιδιότητες θέτουν τις βάσεις για μια διεπιστημονική, δημιουργική προσέγγιση του ερευνητικού θέματος, θέτουν όμως και περιορισμούς. Για παράδειγμα, η πρότερη αν-οικειότητα του ερευνητή με το αρχαιολογικό και μουσειολογικό πεδίο, επιβάλει εξειδικευμένη μελέτη, προκειμένου για μια περιεκτική διερεύνηση των ζητημάτων που άπτονται των σκοπών της εργασίας.

Κατά την διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, ο ερευνητής ήρθε αντιμέτωπος με πρακτικά προβλήματα. Οικονομικοί λόγοι που συνδέονται με την προμήθεια του απαιτούμενου εξοπλισμού, η γεωγραφική απόσταση από την υπό μελέτη κοινότητα και η ανάγκη συχνών μετακινήσεων, η περιορισμένη διαθεσιμότητα χρόνου, λόγω παράλληλων βιοποριστικών εργασιών, η ανεπαρκής πρόσβαση σε σημαντικά ερευνητικά δεδομένα, κυρίως αρχαιολογικά, αποτελούν μερικά μόνο από τα προβλήματα με τα οποία ήρθε αντιμέτωπος ο ερευνητής. Πάραυτα, ο αρχικός σχεδιασμός και η επαρκής προετοιμασία, σε συνδυασμό με την αμέριστη συμπαράσταση της επιβλέπουσας καθηγήτριας και άλλων προσώπων, αλλά και με διαρκές το κίνητρο και δυνατή την επιθυμία για την ολοκλήρωση της εργασίας κατέστησαν δυνατή την υπέρβαση εμποδίων, την επίλυση προβλημάτων, την αντιμετώπιση δυσκολιών, ενώ οδήγησαν στη συνειδητοποίηση ότι όλα τα παραπάνω αποτελούν δοκιμασίες, προκλήσεις και διδάγματα.

Με την προοπτική η παρούσα εργασία να αποτελέσει τη βάση για μια εκτενέστερη μελέτη στο μέλλον, πραγματοποιείται η εκκίνηση μιας περιπλάνησης στο χώρο των μουσειακών σπουδών και στις ανεξερεύνητες περιοχές της τοπικής μνήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Εισαγωγικές έννοιες

«Κάθε πολιτισμός, όσο ταπεινός κι αν είναι, παρουσιάζεται υπό δύο κύριες όψεις, ως προς τη μία είναι μέσα στον κόσμο, ως προς την άλλη είναι ο ίδιος ένας κόσμος. Είναι μέσα στον κόσμο, σημαίνει κατ' αρχήν ότι εγγράφεται στο χρόνο και το χώρο. Κατόπιν ότι εντάσσεται στο φυσικό περιβάλλον» (Levi-Strauss 1987, 38).

Το εννοιολογικό ζευγάρι χώρος-χρόνος βρίσκεται στον πυρήνα της παρούσας μελέτης, παράγει το θεωρητικό υπόβαθρο και γεννά το λεξικό στο οποίο θα εντυφλήσουμε στη συνέχεια. Από τη μία, απλώνεται η έννοια της κοινότητας, το κοινωνιολογικό, ανθρωπολογικό πεδίο και οι επιστήμες της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας. Από την άλλη πρωταγωνιστεί η ιδέα του μουσείου, το μουσειακό πεδίο και η επιστήμη της μουσειολογίας. Ανάμεσά τους, μέσα τους και διαμέσου αυτών γεννιέται, αναδύεται η έννοια της μνήμης και το διεπιστημονικό πεδίο των σπουδών μνήμης. Θα δοκιμάσουμε να διερευνήσουμε το παραπάνω εννοιολογικό μωσαϊκό, προκειμένου να συνθέσουμε τη βάση που θα επιτρέψει το πέρασμα από τη θεωρητική στην πρακτική όψη της εργασίας.

Η έννοια του πολιτισμού εμπερικλείει την ιδέα του μουσείου και καθοδηγεί την παρούσα απόπειρα θεωρητικής της προσέγγισης. Ο πολιτισμός, σύμφωνα με τον αμερικάνο κοινωνιολόγο και ανθρωπολόγο Morgan, είναι το τρίτο στάδιο εξέλιξης των κοινωνιών, διαδέχεται τα στάδια της αγριότητας και της βαρβαρότητας και χαρακτηρίζεται από την ανακάλυψη της γραφής και τη γενίκευση της χρήσης της. Κουλτούρα ή πολιτισμός, κατά τον βρετανό ανθρωπολόγο Tylor, είναι το σύνθετο εκείνο σύνολο που περιλαμβάνει γνώσεις, πεποιθήσεις, τέχνες, ήθη, δίκαιο, έθιμα και κάθε άλλη ικανότητα και συνήθεια που αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας (Τσαούσης 2001, 119).

Τα μουσεία αποτελούν φορείς της κοινωνικής ή πολιτιστικής κληρονομιάς του ανθρώπου. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς τείνει, πλέον, να αντικαταστήσει την έννοια της ιστορίας ενώ ταυτόχρονα βρίσκει μια θέση στο χώρο των πολιτιστικών ή δημιουργικών βιομηχανιών (Ashworth 1994, 14-15). Σύμφωνα με το Βερνίκο, η σύμπλευση πολιτισμού και βιομηχανίας έχει βαθιές ρίζες στο χρόνο και επιπτώσεις στην έννοια και τη μορφή του

σύγχρονου μουσείου αλλά και στις σχέσεις του με τον τουρισμό και άλλες μορφές οικονομικής ανάπτυξης⁵. Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να γίνει κατανοητή ως μια διπλή οντότητα, μια πηγή οικονομικού και μια πηγή πολιτιστικού κεφαλαίου, υποστηρίζει η Μπούνια⁶. Η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη αλλά και στη διαμόρφωση της ταυτότητας μιας κοινωνίας.

Τα μουσεία, συχνά, δικαιολογούν την ύπαρξή τους υποστηρίζοντας ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην έκφραση, κατανόηση, ανάπτυξη και συντήρηση αντικειμένων, αξιών και γνώσης στα οποία η κοινωνία προσδίδει αξία και από τα οποία εξαρτάται. Ο σύγχρονος, κυρίαρχα αποδεκτός, ορισμός του μουσείου θεμελιώνει τη σχέση μουσείου και κοινωνίας:

«Οργανισμός μόνιμος, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, υποταγμένος στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της και ανοιχτός στο κοινό, ο οποίος αποκτά, συντηρεί, μελετά, κοινοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία»⁷

Μπορούμε να ορίσουμε την κοινωνία ως ένα καθολικό, αυτοτελές και οργανωμένο σύνολο ανθρώπων που έχει τη δική του ταυτότητα και συνέχεια στο χρόνο (Τσαούσης 2001, 81). Κάθε κοινωνία μπορεί να ειπωθεί ως ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο μωσαϊκό πολλαπλών κοινοτήτων και οργανισμών. Οι ατομικές ταυτότητες και εμπειρίες δεν πηγάζουν ποτέ πλήρως από ένα μεμονωμένο τμήμα της κοινωνίας. Βιώνουμε τις ταυτότητες μας μέσω κοινωνικών γεγονότων, συναντήσεων και κοινωνικών χώρων, όπου οι ταυτότητες καθίστανται σχετικές από τους ανθρώπους που συμμετέχουν σε αυτά⁸.

Ο πολιτισμός αποτελεί σημείο αναφοράς της συλλογικής ταυτότητας γιατί δίνει απάντηση σε δύο βασικά ερωτήματα: «ποιοί είμαστε;» και «τί είμαστε;», υποστηρίζει ο Τσαούσης.

«Στο πρώτο ερώτημα απαντά με τους τρόπους που επιλέγει για να διατηρεί και να εκφράζει τη συλλογική μνήμη, δηλαδή με το μύθο και την ιστορία. Στο

⁵ Βερνίκος – Δασκαλοπούλου – Μπαντιμαρούδης – Μπούμπαρης και Παπαγεωργίου 2005, 23-38

⁶ Βερνίκος – Δασκαλοπούλου – Μπαντιμαρούδης – Μπούμπαρης και Παπαγεωργίου 2005, 39-58

⁷ International Council of Museums (ICOM), καταστατικό

⁸ Karp, I. – Kreamer & Lavine 1992, 1-15

δεύτερο, με το πλαίσιο της ζωής που συνιστά την κοινωνική πραγματικότητα στην καθημερινή της εκδήλωση» (Τσαούσης 2001, 116).

Έτσι, η σύγχρονη μουσειολογία προσλαμβάνεται ως κάτι παραπάνω από την ακαδημαϊκή αυτό-αντανάκλαση του θεσμοποιημένου μουσείου· ως επιστημονικός κλάδος θα μπορούσε να οριστεί ως ο ειδικός τομέας των σπουδών επικοινωνίας που αφορά στον πολιτισμό ως συλλογική μνήμη.

Η έννοια πολιτισμός διευρύνεται, αναδεικνύεται η σημασία της πολλαπλότητας των ταυτοτήτων και η κοινωνία συλλαμβάνεται ως μια έννοια ρευστή. Προβάλλει, έτσι, η αναγκαιότητα η έννοια μουσείο να αναθεωρείται και να επαναπροσδιορίζεται, συνεχώς, στο εκάστοτε πλαίσιο όπου μελετάται.

Η έννοια της κοινότητας

Το μουσείο ως τοπικό, ως αναπαράσταση της γεωγραφικής περιοχής της κοινότητας που εκπροσωπεί και του συναισθηματικού δεσμού που συνδέει τα μέλη της, εγγράφεται στον χώρο, τον αφηγείται.

Ο κοινωνικός χώρος που περιλαμβάνει την ύπαιθρο και τη μικρή επαρχιακή πόλη αποτελεί αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας, της ιστορίας, της εθνολογίας και της αρχαιολογίας. Για την κοινωνιολογική σκέψη του 19^{ου} αιώνα, η αγροτική κοινωνική πραγματικότητα αντιπροσωπεύει, κατά κάποιο τρόπο, το κοινωνικό παρελθόν του σύγχρονου ανθρώπου από το οποίο προήλθε η νέα κοινωνία και το οποίο συνυπάρχει, ως θεμέλιο ή κατάλοιπο, με το νέο παρόν. Συνέπεια μιας τέτοιας αντίληψης είναι η αναγωγή του αγροτικού χώρου σε τυπολογικό αντίποδα του αστικού. Προκύπτει, έτσι, ένα διχοτομικό σχήμα, που υπογραμμίζει από τη μια μεριά το μεγάλο μέγεθος, τον απρόσωπο χαρακτήρα της κοινωνίας των πόλεων και από την άλλη το μικρό μέγεθος, την απομόνωση, την αυτάρκεια και τους στενούς προσωπικούς και συναισθηματικούς δεσμούς της αγροτικής κοινότητας αλλά και τη συνέχεια, σύνδεση μεταξύ τους. Η περιβάλλουσα κοινωνία είναι, πάντοτε, αστεοκεντρική, ορίζεται δηλαδή από την πόλη. Η ένταξη της αγροτικής κοινότητας στην κοινωνία γίνεται μέσα από τον αμοιβαίο αποκλεισμό τους. Αυτό που ο γάλλος κοινωνιολόγος Lefebvre ονομάζει ετεροτοπία (Τσαούσης 2001, 364)⁹.

⁹ Για περεταίρω μελέτη βλ. Lefebvre 1970

Συναντάμε πληθώρα ορισμών της κοινότητας. Ο Redfield χρησιμοποιεί αρχικά τον όρο «δημώδης κοινωνία» περιγράφοντας την απομονωμένη, αυτάρκη κοινότητα, σε αντιδιαστολή με το αστικό κέντρο, ενώ αργότερα, εισάγει τον όρο «μικρή κοινότητα» περιγράφοντας τόσο την πρωτόγονη κοινωνία, όσο και την κοινωνία των χωρικών¹⁰. Η μικρή κοινότητα χαρακτηρίζεται από ξεχωριστή υπόσταση, ομοιογένεια και αυτάρκεια αλλά, κυρίως, από το μικρό της μέγεθος και τη γεωγραφική, την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτιστική απομόνωση. Η μικρή κοινότητα, υποστηρίζει ο Redfield, έχει μνήμη και όχι ιστορία, ενώ ο κύριος τρόπος επικοινωνίας είναι ο προφορικός λόγος (Redfield 1970a).

Κάτω από την γενική έννοια κοινότητα ο Cooley διακρίνει δύο είδη: την αστεακή κοινότητα, τη γειτονιά και την αγροτική κοινότητα, το χωριό (Cooley 1962, 23-27). Ο Toennies ορίζει το χωριό ως μια μορφή συλλογικού δεσμού και το θεωρεί μια χαρακτηριστική περίπτωση κοινότητας (Toennies 1975). Ο Cooley δίνει έμφαση στην ομάδα, ο Toennies δίνει έμφαση στο δεσμό. Και στις δύο περιπτώσεις εμφανίζονται δύο κοινά στοιχεία: μια εδαφική περιοχή που αποτελεί το βιοτικό χώρο της ομάδας και ένας δεσμός που συνέχει τα μέλη της.

Τα μέλη της κοινότητας, σύμφωνα με τον Goode, συνδέονται μεταξύ τους με κάποια αίσθηση ταυτότητας, έχουν κοινές αξίες, κοινούς τρόπους συμπεριφοράς και κοινή γλώσσα. Η συμμετοχή στην κοινότητα αποτελεί κατάληξη ή συνεχή κατάσταση. Η κοινότητα έχει όρια αρκετά σαφή, ασκεί εξουσία πάνω στα μέλη της (μορφές τυπικού και άτυπου κοινωνικού ελέγχου) και παράγει κοινωνικά την επόμενη γενιά των μελών της (Goode 1957, 579). Προκύπτουν, έτσι, δύο βασικές αντιλήψεις της κοινότητας: η γεωγραφική και η συναισθηματική. Κοινό τους στοιχείο είναι ο δεσμός των μελών που εδράζεται στο αίσθημα του κοινωνείν, στο αίσθημα ότι μοιράζονται κάτι κοινό. Η κοινωνικότητα εκδηλώνεται ως ταυτότητα, αποτελεί θεμέλιο της κοινωνικής συνοχής και συνίσταται στη συνείδηση της ζωής του «εγώ» μαζί με τον «άλλον», ανεξάρτητα αν η ζωή αυτή παίρνει άλλοτε τη μορφή της συνταύτισης και άλλοτε της αντιπαράθεσης.

¹⁰ Ο Redfield κάνει μια ενδιαφέρουσα ιστορική διάκριση ανάμεσα στα μέλη της πρωτόγονης ή γενεαλογικής κοινωνίας, της κοινωνίας των χωρικών και της κοινωνίας των γεωργών. Η εμφάνιση των αστικών κέντρων αποτελεί ορόσημο της μετάπτωσης από τον τύπο της πρωτόγονης ή δημώδους κοινωνίας στον τύπο της κοινωνίας των χωρικών. Οι καλλιεργητές της πρωτόγονης κοινωνίας έχουν μια ιδιαίτερη σχέση με τη φύση και εντάσσονται στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο ως ενιαίο αυτοτελές σύνολο. Οι χωρικοί διατηρούν τη στενή σχέση με τη φύση, κάνουν την εμφάνισή τους μαζί με την εμφάνιση της πόλης-κράτους και εντάσσονται στον ευρύτερο χώρο ως εξαρτημένο σύνολο. Οι γεωργοί εμφανίζονται με την εκμηχάνιση της παραγωγής (Redfield 1947, 52, 1968, 13-42, 1970, 18-19).

Πέρα, λοιπόν, από κριτήρια εξωτερικά, δηλαδή μορφολογικά και διοικητικά¹¹, ο χαρακτηρισμός του πληθυσμού μιας σύγχρονης κοινωνίας ως αγροτικού μπορεί να γίνει με βάση κριτήρια εσωτερικά, τα οποία αναφέρονται στο είδος της ατομικής και συλλογικής ζωής και στις σχέσεις με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Στη χώρα μας, ως τη δεκαετία του '50, η ελληνική ύπαιθρος ήταν, σε σχέση με τα αστικά κέντρα, δημογραφικά πιο δυνατή και πολιτιστικά, σχετικά, πιο ισχυρή με το δικό της τρόπο. Στα πλαίσια της κοινότητας, εργασία και γιορτή, τεχνική και τέχνη, ήταν στενά συνδεδεμένα ενώ αποτελούσαν, συχνά, δραστηριότητες των ίδιων ανθρώπων. Αυτό που σήμερα ονομάζουμε πολιτιστική δραστηριότητα ήταν τότε άγνωστη. Από τη δεκαετία του '50 ως τη δεκαετία του '80 πραγματοποιήθηκαν σημαντικές, θεμελιακές αλλαγές οι οποίες δημιούργησαν, όχι μόνο στην Ελλάδα, μια νέα κατάσταση (Παπαδόπουλος 2003, 182-188).

Η αγροτική επανάσταση, σύμφωνα με τον Halpern -ως αποτέλεσμα της πληθυσμιακής αύξησης, της εντατικοποίησης εκμετάλλευσης πόρων, της αυξανόμενης μετανάστευσης, της μετατόπισης προς μη γεωργικές ασχολίες, της ανόδου του μορφωτικού επιπέδου και της ανάπτυξης των υπηρεσιών- επέφερε αλλαγές στην αγροτική κοινότητα σε πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο (Halpern 1967). Έτσι, η αγροτική κοινότητα ενσωματώνεται, πολιτικά στο διοικητικό κρατικό εθνικό μηχανισμό, οικονομικά στην εγχρήματη εθνική οικονομία, κοινωνικά στο διευρυνόμενο αστικό χώρο και πολιτιστικά στον εθνικό πολιτισμό.

Στην σύγχρονη πραγματικότητα η βιομηχανική επανάσταση και ο αστικός τρόπος ζωής έχουν διεισδύσει στην αγροτική κοινότητα και την έχουν μετασχηματίσει ριζικά. Οι αγροτικές κοινότητες φαίνεται να χάνουν όλο και περισσότερο την αυτοτέλεια τους και εντάσσονται ως οργανικά στοιχεία σε ευρύτερους σχηματισμούς.

Το τοπικό μουσείο

«Ειδικότερα, έχει παρατηρηθεί ότι σήμερα, σε μια παγκόσμια κλίμακα, κάθε πόλη, κάθε κοινότητα, κάθε χωριό, θέλει το μουσείο του, γιατί φαίνεται ότι

¹¹ «Στη χώρα μας ο όρος κοινότητα, ως διοικητική μονάδα, δηλώνει την πρώτη βαθμίδα της τοπικής αυτοδιοίκησης και αναφέρεται σε έναν οικισμό που έχει τουλάχιστον 500 και όχι περισσότερους από 10.000 κατοίκους» (Τσαούσης 2001, 287).

μέσα από αυτό, οι τοπικές κοινωνίες επιζητούν να εκφράσουν με απτό, συγκεκριμένο τρόπο, αυτό που κατά την άποψή τους συνιστά την ουσία του δικού τους ξεχωριστού «είναι» και «γίνεσθαι», γιατί αναζητούν να τιμήσουν ή ακόμα και να γιορτάσουν την ίδια την ύπαρξη τη μοναδικότητα τους... Είναι σίγουρο ότι για τις τοπικές κοινωνίες, το μουσείο είναι ένα ιδιαίτερο αποτελεσματικό μέσο για την συνειδητοποίηση, την εξωτερίκευση και την επισήμανση της ιδιαίτερης ταυτότητας τους» (Αντζουλάτου-Ρετσίλα 2005, 144-152).

Μια σύντομη επισκόπηση της εξέλιξης του μουσείου μέσα στο χρόνο και στο χώρο έχει ενδιαφέρον (Οικονόμου 2003, 30-47). Ο όρος μουσείο αναφέρεται, αρχικά, στο τέμενος των Μουσών της αρχαίας Ελλάδας. Κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ., το μουσείο του Πτολεμαίου Σωτήρα στην Αλεξάνδρεια περιελάμβανε αντικείμενα και η κύρια λειτουργία του ήταν αντίστοιχη με αυτή του πανεπιστημίου ή της φιλοσοφικής ακαδημίας, όπου η μάθηση στηριζόταν στην άμεση παρατήρηση. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, το μουσείο, ως *museum*, αναφέρεται κυρίως σε χώρο για φιλοσοφικές συζητήσεις. Κατά το Μεσαίωνα, η συλλογή και έκθεση αντικειμένων σε δημόσιους χώρους επικεντρώνεται κυρίως σε θρησκευτικά αντικείμενα και λάφυρα πολέμου. Κατά την Αναγέννηση, και ακόμα περισσότερο το 16^ο και 17^ο αιώνα, εμφανίζονται τα *cabinets of curiosities* και η *galleria* που περιλάμβαναν ένα συνονθύλευμα αντικειμένων απ' όλο τον κόσμο και βρίσκονταν σε οικίες ευγενών, όπου πρόσβαση είχαν μόνο λίγοι επίλεκτοι προσκεκλημένοι. Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, και κυρίως το 18^ο και 19^ο, έχουμε την ίδρυση των πρώτων ανοιχτών στο κοινό μουσείων. Από τις ιδιωτικές συλλογές περνάμε στο δημόσιο μουσείο, στο μουσείο ως κέντρο προώθησης της επιστημονικής μελέτης και συστηματικής ταξινόμησης. Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, εμφανίζονται στην Ευρώπη, πέρα από τα αρχαιολογικά μουσεία και τα μουσεία τέχνης, καινούργιες μορφές μουσείων, όπως μουσεία λαογραφίας, εθνογραφίας και τοπικής ιστορίας¹². Κατά τον 20^ο αιώνα, συνεχίζεται η τάση για τη μελέτη της παράδοσης, με αποτέλεσμα, τη δεκαετία του '60, την εμφάνιση και ανάπτυξη των οικομουσείων¹³.

¹² Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το Skansen Museum.

¹³ Για αντιπροσωπευτικά παραδείγματα οικομουσείων στο εξωτερικό βλ. Ecomusee de Alsace και Ecomusee Creusot-Montceau. Σχετικά με παραδείγματα οικομουσείων στην Ελλάδα βλ. Οικομουσείο ποταμού Αώου και Οικομουσείο της Ρόδου.

Σύμφωνα με τις βασικές αρχές της οικομουσειολογίας ο χωροχρόνος, ο κοινωνικός περίγυρος, οι συμπεριφορές και η προφορική παράδοση έχουν κεντρική σημασία για ένα μουσείο, ενώ ο άνθρωπος συλλαμβάνεται ως καταλύτης, κύριος φορέας δράσης. Το οικομουσείο είναι μια διαδικασία που ξεκινά με το τι είναι γνωστό από τους ανθρώπους (συλλογική μνήμη) και βλέπει ποια γεγονότα και αντικείμενα συνδέονται με αυτές τις ιδέες (Rivard 1988, 123-128). Ένα οικομουσείο καθορίζεται από τη γεωγραφική περιοχή ή το κοινό που υπηρετεί και δεν περιορίζεται σε ένα μοναδικό κτίριο. Εστιάζει στην αλληλεπίδραση του οικογενειακού οίκου με άλλες όψεις της κοινότητας, όπως το φυσικό περιβάλλον, η οικονομική ζωή και οι κοινωνικές σχέσεις. Αποστολή του είναι η ανάπτυξη κοινοτικής αυτονομίας και ταυτότητας. Αντί οι υπεύθυνοι του μουσείου να παίρνουν αποκλειστικά τις αποφάσεις για το περιεχόμενο και την ερμηνεία των εκθέσεων, ενθαρρύνουν την κοινότητα να το κάνει. Σύμφωνα με τη Fuller, τα οικομουσεία λειτουργούν ως εργαλεία αυτογνωσίας, ως τόποι μάθησης και συστηματικής πρακτικής ικανοτήτων και στάσεων που απαιτούνται για την επίλυση τοπικών θεμάτων, ενώ συνδέουν το παρελθόν με το παρόν προκειμένου να ανταποκριθούν στρατηγικά στις μελλοντικές ανάγκες της συγκεκριμένης κοινωνίας¹⁴. Τα οικομουσεία αποτελούν, έτσι, παράγοντες διαχείρισης της αλλαγής που συνδέει την παιδεία, τον πολιτισμό και την εξουσία και εργαλεία οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης της κοινωνίας από την οποία πηγάζουν¹⁵.

Τα τοπικά μουσεία -ως γνήσιοι απόγονοι των οικομουσείων- ορίζονται από την κοινότητα που εκπροσωπούν. Συγκεντρώνουν, διασώζουν και κοινοποιούν μαρτυρίες που συνθέτουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της γεωγραφικής περιοχής και της ανθρώπινης κοινωνίας που έζησε σε αυτήν, ενώ καταδεικνύουν σχέσεις μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Τα τοπικά μουσεία αντιλαμβάνονται ότι οι υποχρεώσεις τους προς την κοινότητα βρίσκονται στην καρδιά της αποστολής τους και ότι οι ανάγκες της κοινότητας μπορούν αποτελεσματικά να εξυπηρετηθούν μέσω της εμπλοκής σε ένα συνεχή διάλογο με τους ανθρώπους. Συντελούν μια πραγματική κοινωνική αποστολή με την προϋπόθεση ότι «ανοίγονται» στον τοπικό πληθυσμό και συνεργάζονται μαζί του, εμπλέκοντάς τον και προκαλώντας τον να συμμετέχει ενεργά στη μουσειακή λειτουργία.

Το τοπικό μουσείο γίνεται, έτσι, όχημα επίλυσης τοπικών ζητημάτων και μεταμόρφωσης της ζωής της κοινότητας, καθώς λειτουργεί ως διαμεσολαβητής στη μετάβαση από τον έλεγχο

¹⁴ Karp – Kreamer & Lavine, 1992, 327-362

¹⁵ Για περαιτέρω μελέτη σχετικά με τα οικομουσεία βλ.: Riviere 1985, Mayrand 1989, Δερμιτζάκη 2002, Παπαντωνίου & Σακαλή 2005

μιας κοινότητας από αυτούς που δεν είναι μέλη της στον έλεγχο από αυτούς που είναι. Το τοπικό μουσείο συλλαμβάνεται ως προϊόν διαλόγου με την κοινότητα, ως εμπειρία χειραφέτησης της κοινότητας που επιτρέπει στους ανθρώπους να μιλούν για τη ζωή τους και να αναλαμβάνουν μεγαλύτερη υπευθυνότητα για την αναδόμηση της. Με τη συλλογή και έκθεσή τους, τα τοπικά μουσεία μπορούν να συμβάλουν στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης ή της περιοχής στην οποία ανήκουν, στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της, στην ενδυνάμωση των μορφωτικών πυρήνων της και στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της.

Η έννοια της μνήμης

Το μουσείο ως ερμηνεία του παρελθόντος και απόδοση νοήματος στο παρόν, ως τόπος συνύπαρξης της ιστορίας με την ατομική και τη συλλογική μνήμη εγγράφεται στο χρόνο, τον αφηγείται.

Η ιστορία υπηρετεί δημόσιες ανάγκες. Οι άνθρωποι μέσω της ιστορίας αναγνωρίζουν, εκτιμούν και αποτιμούν τις παρελθοντικές τους εμπειρίες, ενθαρρύνονται να στοχαστούν και να μνημονεύσουν το παρελθόν από την οπτική του παρόντος και οδηγούνται σε μια διαδικασία αυτό-ανακάλυψης σχηματίζοντας και ανασχηματίζοντας τις ατομικές και συλλογικές τους ταυτότητες. Η σημασία της μνήμης για την ιστορία είναι τεράστια, αλλά πρέπει να αναρωτηθούμε για ποιο είδος ιστορίας μιλάμε.

Σύμφωνα με το Ruffins:

«Ένας τρόπος κατανόησης του παρελθόντος ως διαφορετικού από την ιστορία είναι να ειπωθεί η ιστορική ερμηνεία ως φωτογραφικό κάδρο του παρελθόντος. Η ιστορική ερμηνεία του παρελθόντος φτιάχνεται από επιλογές του παρελθόντος από ανθρώπους του παρόντος προκειμένου να κατανοήσουν παρελθόν και παρόν».

Παρελθόν, διευκρινίζει ο Ruffins, είναι το τεράστιο σώμα γεγονότων και κινήσεων, αντιπαραθέσεων και ιδεών, μεταναστεύσεων και ανακαλύψεων, σχεδόν οτιδήποτε συνέβη πριν από το παρόν¹⁶. Παρ' όλα αυτά, δεν αποτελεί το καθετί μέρος της καταγεγραμμένης

¹⁶ Karp – Kreamer & Lavin, 1992, 509-510

ιστορίας· είναι αδύνατον να συμβεί αυτό για τη ζωή κάθε μεμονωμένου ανθρώπου και κάθε τοπικού, περιφερειακού, εθνικού και διεθνούς γεγονότος. Μόνο ένα μέρος αυτών των γεγονότων και εμπειριών έχει ενεργά συλλεχθεί και διατηρηθεί. Αυτή η διαδικασία έχει να κάνει με την γεμάτη νόημα ανακατασκευή και ανάλυση του παρελθόντος. Με αυτό το σκεπτικό, ολόκληρη η ιστορία αποτελεί ερμηνεία του παρελθόντος.

Υπάρχουν, όμως, διαφορετικοί τρόποι μνημόνευσης και ερμηνείας του παρελθόντος. Όλες οι ερμηνείες περιέχουν κάποια εγκυρότητα και κάποια παραμόρφωση· όλες έχουν μια κοινωνική αντιστοιχία στην πραγματικότητα που τις καθιστά σημαντικές στο παρόν. Όλοι οι ερμηνευτές του παρελθόντος αναπτύσσουν τις δικές τους ιστορίες ή αφηγήσεις, οι οποίες υπογραμμίζουν τα σημεία που ο ερμηνευτής θεωρεί σημαντικά, ενώ αφήνουν πίσω αυτά που θεωρεί ασήμαντα. Κάθε είδος αφηγηματικού τρόπου αντανακλά μια διαφορετική οπτική της παρελθοντικής εμπειρίας.

Ποιοι είναι οι τρόποι με τους οποίους το παρελθόν ερμηνεύεται στο παρόν; Κατά τον Ruffins, τρεις διακριτοί τύποι αφηγήσεων του παρελθόντος είναι σημαντικοί: ο μύθος, η ιστορία και η μνήμη¹⁷. Ο μύθος αναδύεται ως τα συμβολικά στοιχεία που παράγονται από ομάδες ανθρώπων και εκφράζεται με διάφορα μέσα, όπως η ποίηση, οι οπτικές τέχνες, το θέατρο, η πολιτική ρητορική ή το θρησκευτικό κήρυγμα. Η ιστορία παράγεται από την εμπειρία επαγγελματιών ιστορικών και άλλων ακαδημαϊκών που εργάζονται σε διάφορα πεδία, βασίζεται σε συγκεκριμένους κανόνες, σχετικά με το ποιο είδος ενδείξεων αποτελούν απόδειξη μιας συγκεκριμένης ερμηνείας, ενώ εκτιμά την έννοια της ερευνητικής απόστασης που ερμηνεύεται ως αντικειμενικότητα. Τέλος, η μνήμη αναδύεται από την προσωπική εμπειρία. Είτε εσωτερικά συνεκτικές είτε αντιθετικές, οι μνήμες αυτών που έχουν συμμετάσχει σε ένα συγκεκριμένο γεγονός αποτελούν μια ξεχωριστή, προσωπικά επικυρωμένη εκδοχή του παρελθόντος.

Η έννοια της μνήμης είναι πολυδιάστατη. Ένας από τους σημαντικότερους μελετητές της, ο Halbwachs, υποστηρίζει ότι η μνήμη, η πιο προσωπική λειτουργία, δεν υφίσταται εκτός του κοινωνικού πλαισίου (Halbwachs 2013). Η μνήμη δύναται να νοηθεί ως ικανότητα, οι μνήμες και οι αναμνήσεις ως περιεχόμενο και η ανάμνηση ως διαδικασία (Νάκου 2009). Στη μελέτη της μνήμης, υποστηρίζει η Γκαζή, μάς ενδιαφέρει το περιεχόμενο και οι διαδικασίες διατήρησης και μεταβίβασης. Το περιεχόμενο αφορά σε αυτά τα οποία το άτομο ή η ομάδα

¹⁷ Karp – Kreamer & Lavin, 1992, 511-512

επιλέγει να αποθηκεύσει, η διατήρηση εξασφαλίζεται μέσα από κείμενα, φωτογραφίες, αρχεία, μουσεία, μνημεία, κ.λπ., ενώ η μεταβίβαση επιτυγχάνεται μέσω της προφορικής παράδοσης, των συμβόλων, των θεσμών και των ΜΜΕ (Γκαζή 2010, 348).

Σήμερα, πια, μιλάμε, όχι για μνήμη, αλλά για μνήμες. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε την επίσημη από την ανεπίσημη μνήμη, την ατομική από τη συλλογική, την κυρίαρχη -εξουσία, ιδεολογία, θρησκεία- από την *αντι-μνήμη* (Foucault 1977). Η έννοια της «συλλογικής» μνήμης χρησιμοποιείται συχνά στους επιστημονικούς κύκλους. Η συλλογική μνήμη περιλαμβάνει όλες τις ατομικές μνήμες και μπορεί να γίνει κατανοητή ως η κοινή αντίληψη του παρελθόντος ή της ταυτότητας την οποία μοιράζονται τα μέλη μιας ομάδας στο παρόν (Zerubavel 1997, 96). Βασική λειτουργία της συλλογικής μνήμης είναι να διατηρεί τη συνοχή μιας ομάδας και να διασφαλίζει την ταυτότητά της (Μαντόγλου 2005, 22). Ο Nora προσεγγίζει τη συλλογική μνήμη μέσα από τη χωρική εγγραφή της, κάνοντας αντικείμενο της έρευνάς του τους «μνημονικούς τόπους» (Nora 1984). Η μνήμη, υποστηρίζει η Μπούσχοτεν, μοιάζει:

«...πολύ περισσότερο μ' ένα αεικίνητο ποτάμι, το οποίο έχει σαν σταθερά σημεία την κοίτη (νοητικό υπόστρωμα), την πηγή (αρχική εμπειρία) και την εκβολή (αφήγηση), αλλά που το νερό του ανανεώνεται συνεχώς από εισροές ποικίλης προέλευσης και διοχετεύεται σε πλήθος διακλαδώσεων και παραπόταμων» (Ρήγος 2007, 21).

Συλλαμβάνουμε, έτσι, τη μνήμη ως μνήμες, οι οποίες γίνονται συστατικά ταυτοτήτων, ως μια έννοια δυναμική ως, και ως μια ενεργή προσπάθεια απόδοσης νοήματος στο παρόν (Wertsch 2002, 32). Η μνήμη έχει σημασία για να γράψουμε μια ιστορία της υποκειμενικότητας και όχι των γεγονότων. Η ιστορία της υποκειμενικότητας είναι μια ιστορία των διαδικασιών γύρω, κάτω και μέσα από τα γεγονότα. Στόχος της δεν είναι να εξακριβώσει ή να διαψεύσει τις επίσημες πηγές, είναι κυρίως να προσφέρει μια εναλλακτική αφήγηση για το παρελθόν.

Ενσωματωμένες στη μνήμη είναι οι διαφορετικές πεποιθήσεις και πρακτικές που καθιστούν τα μεμονωμένα άτομα, τις περιοχές, τις εθνικές και θρησκευτικές ομάδες ξεχωριστές. Οι ατομικές και συλλογικές μνήμες έχουν παραδοσιακά διασωθεί σε ημερολόγια,

αλληλογραφίες και αυτοβιογραφίες. Σήμερα, τέτοιες μνήμες διατηρούνται, συνήθως, σε οπτικοακουστική μορφή ή ως προφορική ιστορία.

Ο ρόλος της προφορικής ιστορίας

«Η πραγματικότητα είναι περίπλοκη και πολύπλευρη και είναι βασικό προσόν της προφορικής ιστορίας ότι επιτρέπει, περισσότερο από κάθε άλλη πηγή, την αναδημιουργία της αρχικής πολυφωνίας των απόψεων» (Thompson 2008).

Από τη δεκαετία του 1970, με την εμφάνιση του ρεύματος της προφορικής ιστορίας, έχει συντελεστεί μια στροφή του ιστορικού από τα γεγονότα στη μνήμη και στη βιωμένη εμπειρία, μια ανθρωπολογική οπτική της ιστορίας. Αναδεικνύεται, έτσι, ο κοινωνικός σκοπός της ιστορίας μέσω της μελέτης της ατομικής και συλλογικής μνήμης και των αφηγήσεων ζωής. Από το 1990 και παράλληλα με την ψηφιακή επανάσταση μιλάμε πια για «έκρηξη μνήμης», «χιονοστοιβάδα μνήμης» και για την εμφάνιση των σπουδών μνήμης ως ευρύτατο, διεπιστημονικό πεδίο¹⁸.

Οι προφορικές μαρτυρίες δύναται να χρησιμοποιηθούν ως επικουρική και συμπληρωματική πηγή, εκεί που τα αρχεία σιωπούν. Ο ρόλος τους, όμως, κρίνεται ακόμα πιο σημαντικός. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Μπούσχοτεν, οι προφορικές μαρτυρίες μπορούν να διαδραματίσουν έναν κρίσιμο ρόλο:

«Αφενός, στην ανασύσταση του παρελθόντος, με την ανάδειξη της εμπρόθετης δράσης των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων και της υποκειμενικότητας ως φορέα κοινωνικής αλλαγής. Και αφετέρου στη μελέτη της κοινωνικής μνήμης ως σημαντικό στοιχείο του παρόντος. Με άλλα λόγια, στο πρώτο πεδίο ο ερευνητής εστιάζει κυρίως σε τι θυμούνται τα κοινωνικά υποκείμενα, και στο δεύτερο στο πώς το θυμούνται»¹⁹.

¹⁸ Στην Ελλάδα η εξέλιξη της προφορικής ιστορίας ακολούθησε τη δική της πορεία. Οι προδρομικές επιστημονικές ερευνητικές δημοσιεύσεις της Μέλπω Μερλιέ και της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος αποτελούν κείμενα-αναφορές. Από το 1990 ως το 2000, εμφανίζεται πληθώρα σχετικών εκδόσεων, ενώ διοργανώνονται τα πρώτα σεμινάρια και επιστημονικά συνέδρια προφορικής ιστορίας. Από το 2010 παρατηρείται στη χώρα μας μια ανανέωση του ενδιαφέροντος για την μνήμη και την προφορική ιστορία μέσα από συνέδρια, σεμινάρια, τοπικές ομάδες προφορικής ιστορίας και μουσειακά εγχειρήματα προφορικής ιστορίας.

¹⁹ Βαν Μπούσχοτεν – Βερβενιώτη – Μπαδά – Νάκου – Πανταζής και Χαντζαρούλα 2013

Η προφορική ιστορία, ως ιδιαίτερη επιστημονική τεχνική και πρακτική, αποτελεί πεδίο όπου διασταυρώνονται ανθρωπολογικοί και ιστορικοί προβληματισμοί (Κυριακίδου-Νέστορος 1989, 233-238). Οι προφορικές μαρτυρίες θέτουν ποικίλα ζητήματα μνήμης. Το ζήτημα της δι-υποκειμενικότητας είναι πρωταρχικό. Η σημασία της δι-υποκειμενικότητας συνίσταται στο ότι οι αφηγήσεις πηγάζουν από ένα χώρο ανταλλαγής, ένα «σώμα μνήμης», κοινό για ερευνητή και πληροφορητές (Passerini 2003). Ο χώρος αυτός προϋπάρχει της καταγραφής, συγκροτεί ταυτότητες και περιλαμβάνει τόσο τις κύριες, κυρίαρχες, επίσημες αφηγήσεις, όσο και τις μικρές, προσωπικές, ανεπίσημες ιστορίες. Η αναγνώριση της κοινής αυτής περιοχής, εκ μέρους του ερευνητή, θα του επιτρέψει να προχωρήσει στην καταγραφή, ανάλυση και ερμηνεία των προφορικών μαρτυριών.

Ωστόσο, πρόσθετα ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας αναδύονται. Ένας από τους κινδύνους που εμπεριέχεται στην ενασχόληση με τη μνήμη είναι μια νοσταλγική, συναισθηματική στροφή σε ένα εν μέρει μυθοποιημένο παρελθόν (La Capra 1998, 8). Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι προφορικές συνεντεύξεις παρέχουν ποιοτικά διαφορετική ιστορική πληροφορία από τις γραπτές ιστορικές πηγές, θα πρέπει αξιολογούνται ως αξιόπιστες ή μη, όπως τα ημερολόγια ή οι αυτοβιογραφίες (Grele 1991). Άλλωστε, η ακρίβεια στη μνήμη δεν είναι δεδομένη, αλλά πιθανά σχετίζεται με το κοινωνικό ενδιαφέρον ή μια πολύ προσωπική ιστορία (Thompson 2008).

Τέλος, το ζήτημα της σιωπής, είτε πρόκειται για την επίσημη ιστορία, είτε για την περίπτωση των αφηγήσεων ζωής, θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, μιας και αναδεικνύει ζητήματα εξουσίας, λογοκρισίας, επιλεκτικής μνήμης και λήθης. Η μνήμη είναι κάτι περισσότερο από λόγια. Η αναγνώριση της σημασίας της σιωπής σημαίνει αναγνώριση της κατακερματισμένης φύσης της μνήμης, της πολυπλοκότητάς της, σημαίνει διερώτηση για τα όρια και το πλαίσιο αναφοράς της, δηλαδή σε σχέση με ποιον και τι είναι σιωπή, ποιος τη θεωρεί σιωπή (Passerini 2003).

Η μνήμη καθοδηγείται από την επιθυμία να θυμηθούμε ή να ξεχάσουμε. Γίνεται αισθητή και ορατή μέσω φαντασιακής επανα-συλλογής και αναπαράστασης· δεν είναι παθητική διαδικασία. Δεν είναι στατική, αλλά μπορεί να καταστεί ως τέτοια μέσω της δημιουργίας σχημάτων αναπαράστασης που αποπειρώνται να διατηρήσουν μνημών σημασίες (Crane 2000, 1-13). Μέσω αυτής της διατήρησης οι μνήμες αλληλεπιδρούν με τα μουσεία.

Το μουσείο ως τόπος μνήμης

«Μουσείο είναι ένας πραγματικός ή φανταστικός τόπος όπου λαμβάνει χώρα η αναμέτρηση ή η αλληλεπίδραση ή προσομοίωση των ή ανάμεσα σε ατομική και συλλογική μνήμη. Τα μουσεία, πέρα από πολιτιστικά ιδρύματα και εκθεσιακούς τόπους συσσωρευμένων αντικειμένων, αποτελούν τόπους διάδρασης μεταξύ ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, μεταξύ μνήμης και ιστορίας, μεταξύ παραγωγής πληροφορίας και γνώσης» (Crane 2000, 12).

Βαθμιαία η τοπική ταυτότητα χάνεται ως βίωμα, ως μνήμη. Οι τόποι μνήμης, όπως τα μουσεία και τα μνημεία, δημιουργούνται αρχικά γιατί η συλλογική μνήμη παύει να λειτουργεί με τρόπο οργανικό, φυσικό (Nora 1989). Σήμερα τα μουσεία εντάσσονται, μαζί με τα αρχεία και τις βιβλιοθήκες, στις «πίστες μνήμης» και γίνονται αντιληπτά ως «αρχεία μνήμης» ή «τράπεζες δεδομένων». Τα σύγχρονα μουσεία συλλαμβάνονται ως τόποι συνάντησης της μνήμης με την ιστορία, ως φορείς κοινωνικού νοήματος και συστήματα διαχείρισης γνώσης και ταυτόχρονα ως χώροι, όπου το πλήρες κύκλωμα της εθνογραφικής διαδικασίας, με κεντρικό πυλώνα την έννοια της μνήμης, μπορεί να ολοκληρωθεί: έρευνα, συλλογή, καταγραφή, διατήρηση, συντήρηση ταξινόμηση, μελέτη, κοινοποίηση με διαλέξεις, ξεναγήσεις, εκδόσεις και κυρίως έκθεση.

Οι συλλογές προφορικής ιστορίας γίνονται, ολοένα και περισσότερο, μέρος του τι τα μουσεία συλλέγουν. Η μουσειακή αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών πραγματοποιείται με ποικίλους τρόπους: ως μέρος της έρευνας και της εκπαίδευσης, ως προσανατολιστικό κριτήριο για το πού πρέπει να κινηθεί η συλλεκτική πολιτική ενός μουσείου, ως αρχειακό τεκμήριο σχετιζόμενο άμεσα με την τεκμηρίωση των αντικειμένων και τη διαχείριση των συλλογών, ως κομμάτι της επικοινωνίας με μία κοινότητα μέσω διαδικτυακών ιστοσελίδων και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Σύμφωνα με τη Σόλομων, τα μουσεία που αξιοποιούν ή δημιουργούν αρχεία προφορικής ιστορίας συμβάλλουν στη συγκρότηση «κοινοτήτων μνήμης», δηλαδή κοινωνικών ομάδων που αισθάνονται να τους συνδέει ένα κοινό παρελθόν και που μέσω της μουσειακής αφήγησης τους δίνεται η δυνατότητα επιτέλεσης της ταυτότητάς τους²⁰. Οι κοινότητες αποκτούν τη δυνατότητα αυτοπαρουσίασης αλλά και διαμόρφωσης μιας εικόνας προς τα έξω, με τα μέλη τους να γράφουν τα ίδια την ιστορία τους χρησιμοποιώντας το δικό τους λεξιλόγιο (Kavanagh 2000). Ταυτόχρονα, ενθαρρύνεται

²⁰ Βαν Μπούσχοτεν – Βερβενιώτη – Μπαδά – Νάκου – Πανταζής και Χαντζαρούλα 2013

η έρευνα σε μικρή κλίμακα, όπως για παράδειγμα, η οικογενειακή και γενεαλογική ιστορία και ο διάλογος μεταξύ μακρινών μεταξύ τους ηλικιακών ομάδων.

Η μουσειακή αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών από ένα τοπικό μουσείο έχει καθοριστική σημασία. Εμπλουτίζεται η γνώση για την τοπική κοινωνία μέσα από τη σύνθετη, πολυδιάστατη ερμηνεία του παρελθόντος. Τα μεγαλύτερα ηλικιακά μέλη ενεργοποιούνται καθώς νιώθουν ότι προσφέρουν στην κοινότητα και μοιράζονται την παρελθοντική γνώση και εμπειρία τους, ενώ τα νεώτερα ηλικιακά μέλη καλλιεργούν αυτογνωσία και αυτοπεποίθηση καθώς εκπαιδεύονται και μαθαίνουν. Ενθαρρύνεται, έτσι, η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της τοπικής κοινωνίας, η κοινωνική συμμετοχή και η κοινωνική συνοχή. Το παρελθόν επανα-οικειοποιείται από τα μέλη της κοινότητας, τα οποία αναγνωρίζονται ως συν-δημιουργοί της ιστορίας τους, ως δρώντα υποκείμενα στο παρόν και ως φορείς αλλαγής στο μέλλον.

Τα μουσεία ως τόποι μνήμης της κοινότητας που εκπροσωπούν αφηγούνται το χώρο και το χρόνο μέσω της έκθεσης. Η έκθεση είτε ως αφήγηση είτε ως ανάπλαση/ανακατασκευή αποτελεί μια αναπαράσταση, μια επιτέλεση, μια εκφραστική δράση της συλλογικής μνήμης (Wertsch 2002). Χαρτογραφώντας τη μνήμη μουσειογραφικά, υποστηρίζει ο Ernst, δηλαδή, συλλέγοντας, σχεδιάζοντας, εξιστορώντας, υποβάλλοντας σε επεξεργασία και μεταβιβάζοντας δεδομένα, το μουσείο έχει γίνει μέρος ενός επιστημολογικού δικτύου που μετατρέπει τη μουσειολογία σε μια ερευνητική περιοχή που εκτείνεται πολύ πέρα από τα όρια των τοίχων του μουσείου (Crane 2000, 17-34).

Η μουσειακή έκθεση ως επικοινωνία

«Μουσειολογία είναι η επιστήμη που εξετάζει σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο ζητήματα προστασίας, ερμηνείας και επικοινωνίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται και πραγματοποιείται η σχέση ανθρώπων και αντικειμένων»²¹.

Αν τα μουσεία επιθυμούν να παίξουν ενεργό ρόλο στην αποτύπωση ή ακόμα και στη διαμόρφωση αναδυόμενων ταυτοτήτων, η σύλληψη μιας διευρυμένης διαδικασίας

²¹ Desvallees & Mairesse 2014

δημιουργίας της έκθεσης ως διαλόγου, συζήτησης, αναδύεται ως καίρια. Από τη μία πλευρά βρίσκονται τα μουσεία, που ρωτούν το κοινό τους για τα πιστεύω, τις γνώμες και τις επιθυμίες του. Από την άλλη το συνεχώς μεταβαλλόμενο μωσαϊκό κοινοτήτων που θέλει να επηρεάσει και να ελέγξει το πώς τα μουσεία δρουν, το τι εξετάζουν, τι αναπαριστούν και πως το αναπαριστούν. Όπως υποστηρίζει η Perin, η διαλεκτική θεωρία, η σημειωτική και η ανθρωπολογία της γνώσης περιγράφουν τις λειτουργίες ενός ιδανικού κύκλου επικοινωνίας για τα μουσεία, όπου δημιουργοί και επισκέπτες της έκθεσης συνεργάζονται προκειμένου για την επίτευξη αμοιβαίας κατανόησης. Η κατανόηση δεν σημαίνει απαραίτητα και συμφωνία²².

Η επικοινωνία, σύμφωνα με το πολιτισμικό ή τελετουργικό μοντέλο επικοινωνίας, μπορεί να οριστεί ως μια διαδικασία συμμετοχής και συσχετισμού· ως μια σειρά συμβόλων και διαδικασιών μέσω των οποίων η πραγματικότητα παράγεται και αναπαράγεται. Η πραγματικότητα δεν έχει πεπερασμένη ταυτότητα, αλλά νοηματοδοτείται μέσω της επικοινωνίας και επομένως ορίζεται από το εκάστοτε πλαίσιο όπου μελετάται. Έτσι, η επικοινωνία γίνεται κατανοητή ως πολιτισμική διαδικασία. Κάθε ερμηνεία αποτελεί προϊόν διαπραγμάτευσης, ώστε πολλαπλές διαπραγματεύσιμες, υποκειμενικές ερμηνείες γίνονται αποδεκτές (Hooper-Greenhill 1999, 48).

Η ποιότητα της σχέσης μιας έκθεσης με το κοινό της εντοπίζεται στην αφήγηση μιας ιστορίας. Όσο μεγαλύτερη οικειότητα έχουν οι επισκέπτες με το θέμα της έκθεσης, τόσο μεγαλύτερη η επιρροή της. Όπου υπάρχει οικειότητα, χτίζονται τα θεμέλια της κατανόησης. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές ερμηνείας στο μουσείο (Tilden 1967), κάθε μουσειακή ερμηνεία: (α) προϋποθέτει τη δημιουργία συσχετισμών ανάμεσα στο έκθεμα και τον επισκέπτη, (β) εμπερικλείει πληροφορία αλλά δεν ταυτίζεται με αυτήν, (γ) είναι τέχνη που συνδυάζει πολλές τέχνες και ως ένα βαθμό μαθαίνεται, (δ) σκοπό έχει την πρόκληση και όχι τη διδασχά, (ε) στοχεύει στην παρουσίαση ενός όλου και απευθύνεται στον άνθρωπο ως σύνολο και (στ) όταν απευθύνεται σε παιδιά ως δώδεκα ετών οφείλει να είναι όχι απλουστευτική αλλά ριζικά διαφορετική από τις υπόλοιπες.

Τα μηνύματα μιας έκθεσης κατασκευάζονται τόσο από την πρόθεση των ειδικών όσο και από τις ερμηνείες του κοινού. Οι κοινωνιογλωσσολόγοι υποστηρίζουν ότι το κοινό πρέπει να συλλαμβάνεται ως συν-συγγραφέας. Το κοινό δημιουργεί, κατασκευάζει

²² Karp – Kreamer & Lavine 1992, 182-216

προσλαμβάνοντας τα μηνύματα των εκθέσεων, οι επιμελητές και σχεδιαστές τα συνθέτουν. Οι εκθέσεις αποτελούν, έτσι, δυναμικά προϊόντα ενός κύκλου επικοινωνίας. Η επικοινωνία είναι επιτυχής όταν καθιστά τα νοήματα ανοιχτά σε πολλές ερμηνείες.

Η πρόσληψη των μηνυμάτων μιας έκθεσης από το κοινό είναι τόσο δημιουργική, όσο και η διαδικασία αναπαράστασης. Η πρόσληψη δεν θεωρείται παθητικό φαινόμενο, το οποίο περιορίζεται στο να αναπαράγει τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου, αλλά προκύπτει από τη σύνθετη πληροφόρηση που παρέχουν δύο διαφορετικές πηγές: το αισθητηριακό ερέθισμα από τη μία και η μνήμη του υποκειμένου, οι επιθυμίες, οι ανάγκες του, οι ειδικές γνωστικές διεργασίες του από την άλλη. Κάθε άνθρωπος, άλλωστε, χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη ικανότητα, έναν ξεχωριστό τρόπο να μαθαίνει, να προσλαμβάνει. Η προϋπάρχουσα γνώση ή περιέργεια για ένα συγκεκριμένο θέμα αλλά και τα συστήματα ελέγχου του καθορίζουν το πλαίσιο αναφοράς, μέσω του οποίου τοποθετεί, θεωρητικοποιεί, μεταφράζει, αξιολογεί και ερμηνεύει το τι βλέπει και τι βιώνει. Σύμφωνα, μάλιστα, με την θεωρία των «πολλαπλών ευφυϊών» (Gardner & Adams 1983), υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι εκμάθησης και πρόσληψης οι οποίοι διακρίνονται σε επτά κατηγορίες: γλωσσικός, μουσικός, λογικο-μαθηματικός, χωρικός, κιναισθητικός, διαπροσωπικός και ενδοπροσωπικός.

Ερευνητές της σχολής του Palo Alto²³ διακρίνουν δύο βασικές κατηγορίες επικοινωνίας οι οποίες συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται: τη δακτυλική και την αναλογική. Η δακτυλική επικοινωνία αποσκοπεί στη μετάδοση πληροφορίας, στηρίζεται στη γλώσσα και αφορά στο περιεχόμενο του μηνύματος. Τα λεκτικά συστήματα είναι εν μέρει κυριολεκτικά, στηρίζονται σε σύμβολα και σημειωτικές περιοχές, έχουν αόρατες, άρρητες συναρμογές και εφαρμογές, οι οποίες, στα πλαίσια ενός κύκλου επικοινωνίας, μπορεί να ερμηνεύονται διαφορετικά από κάθε συμμετέχοντα. Η αναλογική επικοινωνία αποσκοπεί στη μεταβολή στάσεων, υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να γίνει αντιληπτό το μήνυμα, φανερώνει το είδος της σχέσης των επικοινωνούντων και διακρίνεται σε παρά-γλωσσική (τόνος, ρυθμός, ένταση φωνής) και μη-γλωσσική (χειρονομίες, εκφράσεις, βλέμματα, κινήσεις). Ο Argyle διακρίνει δέκα κατηγορίες μη προφορικών μηνυμάτων: βλέμμα, έκφραση προσώπου, νεύματα κεφαλιού, στάση σώματος, χειρονομία, σωματική επαφή, εγγύτητα, προσανατολισμός, εμφάνιση και παρά-γλωσσικές παράμετροι του λόγου (Argyle 1975). Κάθε μήνυμα δεν μπορεί να απομονωθεί από το σύνολο των μη προφορικών

²³ Watzlawick – Bavelas & Jackson 2011

στοιχείων που το περιβάλλουν και από τα οποία αντλεί τη σημασία του (Σακαλάκη 1994, 21, 63-65).

Μέσω της έκθεσης αντικειμένων, της δημιουργίας αφηγήσεων και αναπαραστάσεων τα μουσεία παράγουν και επικοινωνούν μνήμη. Η μνήμη στο μουσείο έχει καταρχήν τη μορφή «λόγου» που εκφράζεται μέσα από καταγεγραμμένες ιστορίες και εκδιπλώνεται σε μια εικαστική διαδραστική αφήγηση, πολυεπίπεδη σημειολογικά, που συνδυάζει το λόγο με την εικόνα και τον ήχο, προκαλεί με κατάλληλες κατασκευές τη λογική και το συναίσθημα και συνθέτει το παρόν με το παρελθόν και το μέλλον σε ένα συνεχές. Πέρα από τον λόγο, γραπτό ή προφορικό, στην καθαρά επιστημονική ή λογοτεχνική μορφή του, ο χώρος - στην ευρύτερη αντίληψή του - συνιστά πρόσφορο πεδίο εκδίπλωσης ποικίλου τύπου υλικών εκφράσεων της μνήμης, που για τη αντίληψή τους επιστρατεύονται συνήθως όλες οι αισθήσεις, ώστε η αποκωδικοποίηση της να αποτελεί βιωματική, «σωματική» εμπειρία (Αντζουλάτου-Ρετσίλα 2005, 464-469). Στα πλαίσια σύλλληψης, έρευνας, σύνθεσης και παρουσίασης μιας έκθεσης, η χρήση ποικίλων ερμηνευτικών προσεγγίσεων, μεθόδων, τεχνικών και μέσων τα οποία αφορούν σε όλες τις αισθήσεις και συλλαμβάνουν τον άνθρωπο ως ολότητα κρίνεται αναγκαία.

Ο ρόλος της χορολογίας

«Η επιστήμη και η τέχνη κατοικούν ένα κόσμο κοινό... Ο επιστήμονας και ο καλλιτέχνης διεισδύουν στην πραγματικότητα, διαπερνούν το εξωτερικό της κέλφος για να δουν τα πράγματα τέτοια που «είναι», όχι μόνο τέτοια που «φαίνονται» σε πρώτη όψη... Πέρα από τη μαρτυρία υπάρχει και η έκφραση. Ο επιστημονικός λόγος είναι άμεσος, προσεγγίζει την πραγματικότητα αναλυτικά. Ο λόγος της τέχνης είναι έμμεσος, πολυσήμαντος, συνθετικός. Με την τέχνη ο επιστήμονας οδηγείται σε νέες συλλήψεις, σε νέους τρόπους να δει την πραγματικότητα που μελετά. Η ανήσυχη ματιά και η φαντασία καθιστά εν δυνάμει τον επιστήμονα καλλιτέχνη... Η κοινωνία είναι ένα πεδίο αέναης δημιουργίας και όταν η δημιουργία είναι συνειδητή είναι μια πράξη ελευθερίας» (Τσαούσης 2001, 69-71).

Ο χορός, από τις πρωταρχικότερες εκδηλώσεις της λαϊκής και καλλιτεχνικής δημιουργίας είναι φαινόμενο παγκόσμιο και πανάρχαιο. Αν και συγκαταλέγεται μαζί με το τραγούδι και

τις απεικονίσεις ζώων σε τοιχώματα σπηλαίων στις πρωτογενείς μορφές καλλιτεχνικής δραστηριότητας, οι οποίες ανάγονται στη λίθινη εποχή, η αποδοχή του ως μορφή τέχνης αλλά και η ένταξή του ως αυτοτελούς πεδίου έρευνας και μελέτης στις επιστημονικές αναζητήσεις καθυστερεί πολύ. Ως σημαντικότερος λόγος της καθυστέρησης αυτής αναφέρεται, συχνά, ο προφορικός, εφήμερος και άυλος χαρακτήρα του²⁴. Έτσι και στην Ελλάδα, ακόμα και σήμερα, ο χορός εκλαμβάνεται μόνο ως τέχνη, εντασσόμενος στο πεδίο των παραστατικών τεχνών και δεν αντιμετωπίζεται ως επιστήμη. Ο χορός αρχίζει να αποκτά ευρύτερο επιστημονικό ενδιαφέρον στα τέλη του 19^{ου}, αρχές του 20^{ου} αιώνα, ενώ, αρχίζει να ερευνάται, ενδελεχώς, στη δεκαετία του 1960, μετά δηλαδή από την αναθεώρηση του ιδεολογικού φραγμού μεταξύ τέχνης και επιστήμης και τη στροφή προς τη διεπιστημονική έρευνα (Ζωγράφου 2006). Ωστόσο, διαφορές στην προσέγγισή του έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο διαφορετικών κατευθύνσεων μελέτης, δύο διαφορετικών σχολών, οι οποίες φέρουν το όνομα αμερικάνικη ανθρωπολογική-εθνολογική σχολή και χορολογική σχολή της Ευρώπης²⁵.

Οι χορολογικές σπουδές αποτελούν αναγνωρισμένο επιστημονικό κλάδο των σπουδών χορού²⁶. Οι βασικές αρχές της Χορολογίας συλλαμβάνουν το χορό ως ζωντανή, δυναμική διαδικασία που εξελίσσεται θεωρητικά και πρακτικά. Συναντάμε πληθώρα ορισμών της Χορολογίας (Preston-Dunlop 1995, 580-581). Γενικά, λέγοντας Χορολογία εννοούμε τη γνώση, την επιστημονική συστηματική μελέτη του χορού και της κίνησης καθώς και διάφορες μεθόδους απαραίτητες για τη μελέτη αυτή. Η Ullmann ορίζει την Χορολογία ως μια γραμματική, ένα λεξιλόγιο της κίνησης που αφορά όχι μόνο στην εξωτερική μορφή αλλά και στο διανοητικό, συναισθηματικό περιεχόμενο της κίνησης (Laban 1974).

²⁴ Ένας άλλος λόγος είναι ότι ο χορός στο χώρο της δυτικής διανόησης αντιμετωπίζεται ως μια δραστηριότητα που δεν εμπίπτει στον τομέα της παραγωγικότητας, βρίσκεται στη σφαίρα του πάρεργου και του ελεύθερου χρόνου, αποσυνδεδεμένος από οικονομικούς και κοινωνικούς τομείς δράσης και επομένως στερείται βασικών παραμέτρων που να τον καθιστούν άξιο αντικείμενο μελέτης. Επίσης, στον αγγλοσαξονικό χώρο οι διανοούμενοι είναι κυρίως άνδρες, ενώ ο χορός εντάσσεται σε μια κατηγορία που προσιδιάζει περισσότερο προς το θηλυκό και κατά συνέπεια προτιμάται η αποφυγή επιστημονικής ενασχόλησης μαζί του (Παπαπαύλου 2004, Τυροβολά & Κουτσούμπα 2006).

²⁵ Τα τελευταία χρόνια οι δύο αυτές σχολές τείνουν να ενοποιηθούν, κάνοντας κατανοητό ότι, ενδεχομένως, η διαφορά μεταξύ των δύο τάσεων να έγκειται σε ζητήματα έμφασης, είτε στη μορφή είτε στη λειτουργία, παρά αποκλειστικής διερεύνησης του ενός ή του άλλου (Κουτσούμπα 2002).

²⁶ Οι χορολόγοι ως θεωρητικοί και πρακτικοί επιστήμονες εργάζονται ως χορογράφοι, καθηγητές, ερμηνευτές, ερευνητές, κριτικοί όπου δηλαδή ο συνδυασμός διανοητικής και ενσώματης γνώσης απαιτείται.

Τον όρο «Χορολογία», σύμφωνα με την Maletic, συστήνει ο Rudolf Von Laban²⁷ το 1926 ως μέρος της διδακτικής ύλης του Χορογραφικού του Ινστιτούτου στο Wurzburg της Γερμανίας²⁸. Στα γραπτά του ο Laban υποστηρίζει ότι η Χορολογία «έχει να κάνει με τις νομοτελειακές αρχές που διέπουν το χορευτικό γεγονός ως χωρο-χρονική εμπειρία» (Maletic 1987, 13). Όραμά του Laban ήταν να καθιερώσει το χορό ως τέχνη ισότιμη αντάξια των άλλων τεχνών. Οδηγήθηκε, έτσι, στην ανακάλυψη μιας σημειογραφίας για το χορό, ως μέσο καθιέρωσης της δικής του γλώσσας, κατανοώντας ότι χωρίς αυτή τη γλώσσα, ο χορός δεν θα λαμβανόταν πότε σοβαρά υπόψη από την ακαδημαϊκή, επιστημονική κοινότητα. Το έργο του έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη της Κινησιογραφίας (επιστήμη καταγραφής της κίνησης) και της Χορολογίας (επιστήμη ανάλυσης της κίνησης). Η περεταίρω ανάπτυξη της χορολογίας οδήγησε στο διαχωρισμό σε τρεις διακριτές περιοχές μελέτης: (α) Kinetography ή Labanotation: σύστημα σημειογραφίας που επιτρέπει την καταγραφή, ανάλυση και παρουσίαση κινητικών δεδομένων με ποσοτικούς και ποιοτικούς τρόπους, (β) Choreutics: μελέτη της σχέσης του σώματος με τον περιβάλλοντα χώρο και των αρχών που διέπουν τη δημιουργική αυτή σχέση αλληλεπίδρασης, (γ) Eukinetics: μελέτη των ποιοτικών παραμέτρων της κίνησης, της δυναμικής τους σχέσης και της λειτουργικής, εκφραστικής τους δυνατότητας.

Η επίγνωση των χορολογικών αρχών, μεθόδων και τεχνικών μπορεί, ενδεχομένως, να χρησιμεύσει σε οποιοδήποτε επιστημονικό πεδίο, ενθαρρύνοντας μια δημιουργική διερεύνηση, όπως γενικότερα στην περίπτωση των μουσείων αλλά και ειδικότερα στην περίπτωση της μουσειακής αξιοποίησης της προφορικής μαρτυρίας και της μουσειακής έκθεσης που μας ενδιαφέρουν εδώ. Άλλωστε, τόσο στην περίπτωση της χορευτικής ερμηνείας, όσο και στην περίπτωση της αφήγησης ζωής και της μουσειακής αφήγησης, μπορούμε να μιλάμε για επικοινωνιακές πράξεις, επιτελέσεις ή ακόμα και παραστάσεις,

²⁷ Ο Rudolf Von Laban (1879-1958), αρχιτέκτονας, ζωγράφος, χορευτής, χορογράφος και θεωρητικός του χορού, ένας από τους πρωτοπόρους του μοντέρνου χορού στην Ευρώπη, θεωρείται μια από τις πιο σημαντικές μορφές στην ιστορία του χορού.

²⁸ Η Misler υποστηρίζει ότι η Χορολογία ήταν ήδη γνωστή πριν τον Laban καθώς χρησιμοποιούνταν από μια ομάδα ρώσων ιστορικών τέχνης, κριτικών και διανοούμενων προερχόμενων από διαφορετικές περιοχές που θέλησαν να δημιουργήσουν ένα κέντρο με βασικό σκοπό «τη θεωρητική και πρακτική μελέτη της κίνησης» (Misler 1991, 158). Το κέντρο αυτό όντως δημιουργήθηκε και καθιερώθηκε στη Ρωσική Ακαδημία Επιστήμης της Τέχνης στη Μόσχα στις αρχές του 1923 (τρία χρόνια πριν το εργαστήριο του Laban), γνωστό ως *Χορογραφικό Εργαστήριο*. Ανεξάρτητα από ποιος υπήρξε τελικά ο ιδρυτής της Χορολογίας, φαίνεται ότι ο Laban και οι σύγχρονοι του Ρώσοι μοιράζονταν τις ίδιες βασικές παραδοχές στα πλαίσια της Χορολογίας ως επιστημονικής μελέτης της κίνησης. Αν και η ρώσικη Χορολογία δεν επεκτάθηκε για διάφορους λόγους - πόλεμοι, ρωσική επανάσταση κλπ-, η Χορολογία του Laban απλώθηκε και εδραιώθηκε στην Δ. Ευρώπη και στην Αμερική ιδίως μετά την διαφυγή του Laban από τους Ναζί προς την Αγγλία.

αναπαραστάσεις πολλαπλών νοημάτων, όπου ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο ως δημιουργός, ερμηνευτής και θεατής.

Η δημιουργία, η επιτέλεση και η πρόσληψη του χορού συνδέονται, παραδοσιακά, με τρεις διακριτούς ρόλους: του χορογράφου, του ερμηνευτή και του κοινού. Η συμβατική αυτή διάκριση ενθαρρύνει την προβληματική υπόθεση, σύμφωνα με την οποία οι χορογράφοι δημιουργούν, αλλά δεν ερμηνεύουν και δεν προσλαμβάνουν, οι ερμηνευτές ερμηνεύουν, αλλά δε δημιουργούν και δεν προσλαμβάνουν και το κοινό προσλαμβάνει, αλλά δε δημιουργεί και δεν ερμηνεύει. Εντοπίζουμε, εδώ, ομοιότητες με τα ποικίλα ζητήματα επικοινωνίας μουσείου-κοινού, ερευνητή-πληροφοριοδότη και με την, έως πρόσφατα, απόλυτη διάκριση ανάμεσα στους ρόλους τους. Έτσι, καθώς ο μουσειολόγος ξεχωρίζει από τον μουσειογράφο και οι δύο τους διακρίνονται από τον επισκέπτη, καθώς ο πληροφορητής τοποθετείται σε απόσταση από τον ερευνητή, ομοίως διαχωρίζονται και οι διαδικασίες σύνθεσης, εκτέλεσης και πρόσληψης, αφήγησης και ερμηνείας αντίστοιχα.

Ωστόσο, η χορολογία προσφέρει μια ιδιαίτερη οπτική στο φαινόμενο του χορού, γνωστή ως τριαδική οπτική. Συνίσταται στους τρεις διαφορετικούς αλλά συνδεόμενους τρόπους, σύμφωνα με τους οποίους μπορεί να ειπωθεί το χορευτικό γεγονός: από την οπτική του χορογράφου/δημιουργού, του χορευτή/ερμηνευτή ή του κοινού/θεατή. Η τριαδική οπτική αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση μιας αφήγησης, είτε πρόκειται για την προφορική μαρτυρία, είτε για τη μουσειακή έκθεση. Αν εστιάσουμε την προσοχή μας στην πρόθεση που ενυπάρχει σε κάθε πράξη επιτέλεσης (χορευτική παράσταση, μουσειακή έκθεση ή προσωπική μαρτυρία) παρατηρούμε ότι η πρόθεση δημιουργίας δεν εντοπίζεται μόνο από πλευράς δημιουργού που θέλει να πει, να επικοινωνήσει κάτι. Η πρόθεση επικοινωνίας γίνεται αντιληπτή ως μια συνείδηση μέσω της οποίας ανοιγόμαστε στον κόσμο, στους άλλους και στους ίδιους μας τους εαυτούς· το κάθε γεγονός μετατρέπεται στον κόσμο μας και εντοπίζουμε τον εαυτό μας μέσα σε αυτόν. Τα όρια ανάμεσα σε ένα δημιουργό, έναν ερμηνευτή και έναν παραλήπτη δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστούν με ακρίβεια. Κάθε δημιουργός είναι ταυτόχρονα και ερμηνευτής αλλά και παραλήπτης. Κάθε παραλήπτης είναι δημιουργός και ερμηνευτής. Η επικοινωνία γίνεται, έτσι, κατανοητή και με τη συμβολή της χορολογίας όχι ως κατάσταση αλλά ως πολιτισμική διαδικασία αλληλεπίδρασης.

Μια ευρύτερη χορολογική οπτική, καθώς και η μεμονωμένη χρήση των χορολογικών εργαλείων μπορούν να βρουν εφαρμογή κατά τις διαδικασίες ανάλυσης και ερμηνείας της προφορικής μαρτυρίας αλλά και σύλληψης και σχεδιασμού της μουσειακής έκθεσης. Προϋπόθεση υιοθέτησης μιας χορολογικής οπτικής είναι να εννοήσουμε το σώμα όχι ως όχημα υλικής σημασίας αλλά ως πολιτισμικό φαινόμενο, φορέα κοινωνικού νοήματος. Να αντιληφθούμε, δηλαδή, το σώμα ως μέσο επικοινωνίας μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Είτε πρόκειται για το σώμα του αφηγητή στα πλαίσια της προφορικής μαρτυρίας, είτε για το σώμα του επισκέπτη μέσα στο χώρο του μουσείου μπορούμε να μιλάμε για σώματα που αφηγούνται, λεκτικά και κινητικά, για σώματα εν δυνάμει ερμηνευτές πολλαπλών νοημάτων μέσα στον συνολικό κόσμο της ερευνητικής διαδικασίας και της μουσειακής επιτέλεσης.

Η συμβολή της ψηφιακής τεχνολογίας

Ο Ernst αναφερόμενος στο ζήτημα της μνήμης στο μουσείο αναφέρει:

«Η περιοχή που χωρίζει τα δύο στοιχεία της μουσειακής μνήμης –οπτική απόδειξη και γλωσσική εξήγηση- γεφυρώνεται στον ψηφιακό χώρο, όπου η διαφορά μεταξύ λέξης και εικόνας δεν μετρά πια καθόλου τεχνικά, παρά μόνο με τον όρο ότι τα μουσεία οθονοποιούν την μνήμη»²⁹.

Η ψηφιακές τεχνολογίες ανασχηματίζουν δυναμικά τον τομέα των επικοινωνιών και του πολιτισμού, επηρεάζοντας την παραγωγή, τη διαχείριση και την προβολή των πολιτιστικών αγαθών. Η συνδρομή τους στη μουσειακή πρακτική στα πλαίσια οπτικοακουστικής αποτύπωσης, καταγραφής και παρουσίας κρίνεται πια απαραίτητη. Οι νέες τεχνολογίες εφαρμόζονται σήμερα στο μουσείο σε ποικίλα πεδία, όπως: (α) διαχείριση συλλογών και καταγραφή αντικειμένων, (β) παρουσίαση και ερμηνεία στις εκθέσεις, (γ) ηλεκτρονική παρουσία στο διαδίκτυο μέσω ιστότοπου και ηλεκτρονικών εκδόσεων, (δ) διαχείριση και διοίκηση όλου του μουσείου όπως πωλητήριο, εκδοτήριο, μισθοδοσία και επικοινωνία προσωπικού.

Μια μουσειακή έκθεση δύναται να αξιοποιεί ποικιλοτρόπως τις δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας (Οικονόμου 2003, 66-97). Μουσειακές ψηφιακές εφαρμογές μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως: (α) παρουσιάσεις/προβολές που υποστηρίζουν ένα έκθεμα με

²⁹ Crane 2000, 34

συγκεκριμένες οπτικοακουστικές πληροφορίες, (β) μέσα ηλεκτρονικών ξεναγήσεων ή εικονικών περιηγήσεων, (γ) στοιχεία ενσωματωμένα στην έκθεση με προσεκτικά σχεδιασμένες πολλαπλές διασυνδέσεις μεταξύ αντικειμένων και προγράμματος, (δ) κύρια εκθέματα τα ίδια όπου το πρόγραμμα πολυμέσων επεκτείνεται πέρα από τα όρια του υπολογιστικού κουτιού στον τρισδιάστατο χώρο, (ε) μιμήσεις των ίδιων των εκθεμάτων (στ) εκπαιδευτικό συμπληρωματικό υλικό, (ζ) εργαλείο προσανατολισμού του κοινού μέσα από χάρτες και διαγράμματα.

Η μουσειακή χρήση των ψηφιακών μέσων χαρακτηρίζεται από διαδραστικότητα, αφηγηματικότητα, διακειμενικότητα, διαμεσολάβηση, αμεσότητα και δια-τοπικότητα. Οι διαδραστικές εγκαταστάσεις ανακινούν τις μνήμες των επισκεπτών στο παρόν, αλλά δύνανται να λειτουργήσουν και ως μέσα καταγραφής δεδομένων τα οποία μπορεί να αποτελέσουν ενδείξεις εκθέσεων για το μέλλον. Η αρωγή της σύγχρονης ψηφιακής τεχνολογίας στην εκθετική παρουσίαση με τη χρήση εφαρμογών από τον κλάδο των γραφικών τεχνών, των οπτικοακουστικών μέσων και της πληροφορικής μπορεί να συντείνει στην υπέρβαση της απουσίας του τρισδιάστατου τεκμηρίου (Αντζουλάτου-Ρετσίλα 2005, 232-238). Οι νέες τεχνολογίες μπορούν να συμβάλλουν στη δημιουργική παρουσίαση των συλλογών και στην τολμηρή ερμηνεία του παρελθόντος, ενθαρρύνοντας μια πολυδιάστατη επικοινωνία με το κοινό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ

Γενικά ζητήματα

«Η έρευνα υποδομεί, τρέφει, αναμορφώνει τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Κάθε έρευνα, ιδίως των κοινωνικών, ανθρωπιστικών σπουδών αποσκοπεί να απαντήσει σε τρία βασικά ερωτήματα: τί, πώς, γιατί;» (Τσαούσης 2001, 59).

Κάθε επιστημονική έρευνα ακολουθεί ορισμένες μεθόδους και τεχνικές. Η μέθοδος είναι ο τρόπος με τον οποίο επιδιώκεται η παραγωγή ενός αποτελέσματος και η τεχνική είναι ο τρόπος που επιτυγχάνεται το αποτέλεσμα που επιδιώκεται. Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα καθορίζει ποια μέθοδος και ποιες τεχνικές μπορούν να επιλεχθούν, αλλά και αντίστροφα. Οι μέθοδοι και οι τεχνικές συλλέγουν στοιχεία και αποδείξεις, τεκμηριώνουν. Αναφερόμαστε στις μεθόδους ως εργαλεία έρευνας και στη μεθοδολογία ως μια προοπτική ή θεωρία της κοινωνικής πραγματικότητας. Ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα σαφές πρόβλημα αν απομονώσουμε αυτά τα εργαλεία από τις μεθοδολογίες, ή τις θεωρητικές αντιλήψεις, μέσω των οποίων οι ερευνητές τα οργανώνουν ή τα χρησιμοποιούν. Σίγουρα υπάρχει ένας αριθμός ξεχωριστών μεθόδων, αλλά κάθε ένα απαιτεί τη δημιουργία ενός συνεκτικού σχεδίου ή προσχεδίου που χαρακτηρίζεται από κάποια κοινά βήματα· με άλλα λόγια, τη μεθοδολογία. Μπορούμε να συλλάβουμε τη μεθοδολογία ως τη γέφυρα που ενώνει την επιστημολογία και τη μέθοδο, χρησιμεύοντας ως θεωρητικός και διαδικαστικός σύνδεσμος μεταξύ τους (Hesse-Biber & Leavy 2008, 2).

Μια από τις πιο σημαντικές μεταμορφώσεις στην ερευνητική διαδικασία ξεκίνησε με τη διερώτηση για το ρόλο, την αυθεντία και την ευθύνη του ερευνητή. Ο Preda (2001) υποστηρίζει ότι:

«(αφού) η γνώση έχει ένα σχετικό και τοπικό χαρακτήρα, προκύπτει ότι οι επιστημονικές θεωρίες επανερμηνεύονται σύμφωνα με τοπικές συνθήκες· είναι ανοιχτές και δε γίνεται να ελεγχθούν από τους συγγραφείς τους»³⁰.

³⁰ Staller – Block & Horner 2008, “History of Methods in Social Science Research” στο S. N. Hesse-Biber and P. Leavy (ed.), 41

Κάθε ιστορικός θα πρέπει να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως αντικείμενο ιστορικής μελέτης και να δοκιμάζει να κατανοήσει τους λόγους των επιλογών του όσον αφορά τόσο στη μεθοδολογία όσο και στο περιεχόμενο (Nora 1989). Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγουμε να θυμόμαστε το παρελθόν είναι εξίσου ενδιαφέρον όσο η φροντίδα για την ανασύστασή του (Μπενβενίστε 1998). Δεν υπάρχει μια μοναδική, αληθινή, έγκυρη ερμηνεία του παρελθόντος (Οικονόμου 2003). Οι σύγχρονες μεθοδολογίες, αντί να βρίσκουν τρόπους να ουδετεροποιήσουν την επιρροή του ερευνητή, όπως συνέβαινε στους σχεδιασμούς των πιο παραδοσιακών ερευνών, έχουν ενστερνιστεί την αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο ερευνητής είναι ευμετάβολος κατά την ερευνητική προσπάθεια.

Επιστημονικά πεδία και συναφείς μεθοδολογικές προσεγγίσεις

Παραδοσιακά η μελέτη της πολιτιστικής κληρονομιάς ανήκε στις επιστήμες της αρχαιολογίας και της λαογραφίας. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, η ελληνική αρχαιολογική πρακτική προώθησε κυρίως την ανάδειξη «σημαντικών» ευρημάτων παρά μια προσέγγιση που θα αποκάλυπτε όψεις της καθημερινής ζωής, της χρήσης της τεχνολογίας και της εξέλιξης των θεσμών που καθόρισαν την πορεία του κόσμου από την αρχαιότητα ως σήμερα³¹. Η λαογραφία, μια επιστήμη εισηγμένη από τη Γερμανία, υπηρετική της φιλολογίας και με αντίληψη αρχαιολογική, με ιδρυτή τον Νικόλαο Πολίτη, υπήρξε κατά βάση μια επιστήμη αστική και εθνική. Κατά την περίοδο 1908-1940, θεωρία και η πράξη της λαογραφίας χωρίζονται και παραμένουν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους διαχωρισμένες ως σήμερα, ενώ η σχετική μεθοδολογία δεν διατυπώθηκε ποτέ με στοιχειώδη επάρκεια. Από το 1950 έως σήμερα πραγματοποιείται μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της σπουδής του παραδοσιακού πολιτισμού. Οι σύγχρονες αντιλήψεις προέρχονται από τη Γαλλία είναι διεπιστημονικές και χαρακτηρίζονται από μια ανθρωπολογική οπτική³².

Οι ανθρωπολόγοι έκαναν τη ζωή σχετικά απλή οργανώνοντας ολόκληρο το πεδίο γύρω από μια μεθοδολογική προσέγγιση, γνωστή ως εθνογραφία³³. Για την εθνογραφία η πολιτιστική κληρονομιά ενός χώρου περιλαμβάνει τους χαρακτηριστικούς τύπους υλικής ύπαρξης και

³¹ Βερνίκος – Δασκαλοπούλου – Μπαντιμαρουδής – Μπούμπαρης & Παπαγεωργίου 2005, 99

³² Ο Λουκάτος δημοσιεύει το 1950 τις πρώτες θεωρητικές εθνογραφικές απόψεις. Από το 1968, η Νέστορος-Κυριακίδου επιχειρεί, για πρώτη φορά, μία ταξινόμηση των λαογραφικών φαινομένων με μια ανθρωπολογική ματιά (Παπαδόπουλος 2003, 160-167).

³³ Ο αμερικανός κοινωνιολόγος Abbott (2004) υποστηρίζει ότι «με την ενδεχόμενη εξαίρεση της ανθρωπολογίας» καμιά κοινωνική επιστήμη πρωταρχικά δεν «οργανώνεται γύρω από μια συγκεκριμένη μέθοδο» (Hesse-Biber & Leavy 2008, 13).

κοινωνικής οργάνωσης των ομάδων που τον κατοικούν, τα συγκροτημένα σύνολα της γνώσης τους, την κοσμοθεωρία τους, γενικά τα στοιχεία που υποδομούν την ταυτότητα κάθε ομάδας διαφοροποιώντας την από τις άλλες. Η δεκαετία του 1980 καθιερώθηκε ως δεκαετία της «πολιτισμικής κριτικής»³⁴ για την ανθρωπολογία. Η πολιτισμική κριτική αμφισβητεί την ύπαρξη μιας «μεγάλης» θεωρίας και την «αντικειμενικότητα» του ερευνητή, ενώ συλλαμβάνει τα αντικείμενα της ανθρωπολογίας ως εννοιολογικά εργαλεία και την εθνογραφία ως αναπαράσταση της πραγματικότητας. Το ρεύμα αυτό οδήγησε στην επίγνωση ότι στη μελέτη μιας κοινωνίας κάθε προσέγγιση είναι μερική και, επομένως, αναπόφευκτα, μερική είναι και η γνώση που προκύπτει για το συγκεκριμένο, κάθε φορά, κόσμο. Σε αυτά τα πλαίσια, η προσέγγιση της ανθρωπολογίας οίκοι³⁵ πραγματεύεται το θέμα του εντόπιου ερευνητή, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα σημαντικά ζητήματα της ετερότητας, του αναστοχασμού και της παρατήρησης από μια συγκεκριμένη θέση. Η ανθρωπολογική οπτική μετακινείται, έτσι, από τις συλλογικότητες στα άτομα, από το σύστημα στα τυχαία συμβάντα, από τη δομή στη διαδικασία, από το όλον στο μέρος, για να δείξει το εφικτό της υπέρβασης των δυισμών αυτών (Γκέφου-Μαδιανού 1998, 24, 38). Στόχος της ανθρωπολογίας δεν είναι πια η απλή περιγραφή κλειστών πολιτιστικών συστημάτων αλλά η περιγραφή της ίδιας της πολιτισμικής αλλαγής σε έναν κόσμο όπου το παγκόσμιο και το τοπικό συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν. Η εθνογραφία ως διαδικασία έρευνας αναδεικνύεται ως ένας σημαντικός τρόπος απόκτησης γνώσης γιατί αποτυπώνει τις τυχαίες, ρευστές και φευγαλέες πτυχές της σχέσης ανάμεσα στην αφήγηση και στην επίσημη ιστορία.

Η κοινωνιολογία δεν είδε ποτέ την κοινωνία σαν ένα σύστημα σε ακινησία³⁶. Η ιστορία των κοινωνιολογικών μεθόδων είναι μια σειρά ιστορικών επανα-επινοήσεων ή αναγεννήσεων όπου οι μέθοδοι τείνουν να εμφανίζονται, να εξαφανίζονται και να επανεμφανίζονται με νέο

³⁴ Το ρεύμα της πολιτισμικής κριτικής -ή «πειραματικής εθνογραφίας»- με καταβολές στην αμερικάνικη, κυρίως, ερμηνευτική και συμβολική ανθρωπολογία, στην κριτική της θεωρίας της λογοτεχνίας και σε κορυφαίους ευρωπαίους φιλοσόφους και κοινωνιολόγους -όπως ο Foucault-, με πρωταγωνιστές θεωρητικούς, όπως ο George Marcus και ο Michael Fischer και με κυρίαρχο προβληματισμό τον τρόπο γραφής των ανθρωπολογικών κειμένων και τον εξουσιαστικό λόγο που ήταν ενσωματωμένος στα κείμενα αυτά, εστίασε σε ζητήματα επιστημολογίας και μεθοδολογίας (Γκέφου-Μαδιανού 1998, 17).

³⁵ Πρόκειται για «μια στρατηγική για την διαπραγμάτευση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας μερικών κοινωνιών στις περιφέρειες της Ευρώπης, οι οποίες αντιδρούν με αυτό τον τρόπο στην ηγεμονία του κέντρου» (Γκέφου-Μαδιανού 1998, 46).

³⁶ Στα πλαίσια του κοινωνιολογικού στοχασμού, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κοινωνική αλλαγή ως μια ευδιάκριτη μεταβολή στις δομές ενός κοινωνικού συνόλου η οποία δεν είναι ένα στιγμιαίο συμβάν ούτε ξεπερνάει τα όρια της ζωής μιας γενιάς, η οποία έχει χαρακτήρα μονιμότητας και αποτελεί σταθμό στην ιστορία της κοινωνίας (Τσαούσης 2001, 179-187).

όνομα ανάλογα με τον κλάδο (Platt 1996)³⁷. Σε γενικές γραμμές, οι μέθοδοι και οι τεχνικές που εφαρμόζει σήμερα η κοινωνιολογία είναι: (α) η συγκριτική μέθοδος που σκοπό έχει να διαπιστώσει ομοιότητες και σταθερά χαρακτηριστικά ή αντίθετα διαφορές και ιδιαίτερα γνώρισμα, (β) η περιπτωσιολογική μέθοδος που σκοπό έχει τη μελέτη, την ανάλυση και ερμηνεία μεμονωμένων περιπτώσεων, (γ) η μέθοδος της άμεσης παρατήρησης που σκοπό έχει τη μελέτη σύγχρονων προς τον ερευνητή φαινομένων και χρησιμοποιεί τις τεχνικές της συμμετοχικής παρατήρησης και του κοινωνιολογικού πειράματος, (δ) η μέθοδος της κοινωνικής έρευνας, που σκοπό έχει να μελετήσει την υποκειμενική διάσταση της κοινωνικής πραγματικότητας συλλέγοντας άμεσα πληροφορίες από εκείνους που τη βιώνουν την συγκεκριμένη στιγμή και χρησιμοποιεί τις τεχνικές του ερωτηματολογίου και της συνέντευξης και (ε) η μέθοδος της μακροσκοπικής ανάλυσης που συλλέγει, επεξεργάζεται και συσχετίζει πληροφορίες για κοινωνίες ολόκληρες ή για κατηγορίες, με σκοπό τη συναγωγή μιας γενικότερης ερμηνευτικής εικόνας.

Η ελληνική προφορική ιστορία είναι, πλέον, αναγνωρισμένη ως ιστορική θεωρία, μέθοδος και τεχνική. Βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της προφορικής ιστορίας αποτελεί η τεχνική της συνέντευξης προκειμένου για τη συλλογή και την ερμηνεία προφορικών μαρτυριών. Υπάρχουν εναλλακτικοί τρόποι παρουσίασης των προφορικών μαρτυριών: (α) μια μεμονωμένη αφήγηση ζωής που παρατίθεται και ερμηνεύεται αυτόνομα ή σε συνδυασμό με την φωνή του ερευνητή³⁸ ή (β) μια συλλογή αφηγήσεων ζωής οι οποίες παρουσιάζονται είτε συνολικά είτε αποσπασματικά σκιαγραφώντας την πορεία μιας κοινότητας, μιας κοινωνικής ομάδας ή μια ιστορική περίοδο³⁹. Τη συλλογή/καταγραφή των συνεντεύξεων ακολουθεί, συνήθως, η απομαγνητοφώνησή, η ταξινόμησή⁴⁰, η αξιολόγησή⁴¹ και η ανάλυσή τους. Διακρίνονται διαφορετικές μέθοδοι ανάλυσης των συνεντεύξεων: η αφηγηματική⁴² που εστιάζει στην ίδια την αφήγηση και η εθνο-κοινωνιολογική⁴³ που αποσκοπεί στην ανασύνθεση του εμπειρικού υλικού με τη χρήση και άλλων πηγών. Υπάρχουν αρκετά κοινά

³⁷ Hesse-Biber & Leavy 2008, 9

³⁸ Για παράδειγμα μεμονωμένης αφήγησης βλ. Βερβενιώτη & Μπαμπάτση 2003

³⁹ Για παράδειγμα συλλογής αφηγήσεων ζωής βλ. Βαν Μπουσχότεν 1998

⁴⁰ Η ταξινόμηση συνίσταται σε μια σύντομη χρονολογική περιγραφή της βιογραφίας του πληροφορητή και σε μια περίληψη των βασικών θεματικών κάθε συνέντευξης.

⁴¹ Η αξιολόγηση των συνεντεύξεων πραγματοποιείται τόσο ως προς τις θέμα όσο και ως προς την αξιοπιστία, ενώ ακολουθείται η ίδια μέθοδος που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί στην αξιολόγηση γραπτών πηγών χωρίς, όμως, την πιθανότητα απόρριψης.

⁴² Την αφηγηματική μέθοδο εισήγαγαν κυρίως οι Gabriele Rosenthal και Fritz Schütze.

⁴³ Η εθνοκοινωνιολογική μέθοδος εισάγεται από τον Daniel Bertaux. Ονόμασε τη μέθοδο «εθνοκοινωνιολογική» γιατί μέσα από την εθνογραφική επιτόπια έρευνα αποσκοπεί στην επεξεργασία μικροκοινωνιολογικών ερμηνειών, που αφορούν τις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής «από τα κάτω».

στοιχεία ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις. Και στις δύο περιπτώσεις θα πρέπει να πραγματοποιηθεί τόσο μια διεξοδική «κάθετη» ανάγνωση της κάθε ατομικής αφήγησης ζωής όσο και μια «οριζόντια» ανάγνωση συγκρίνοντας περισσότερες συνεντεύξεις μεταξύ τους. Και στις δύο περιπτώσεις θα πρέπει να γίνει απόπειρα απομόνωσης ενός ή περισσότερων κεντρικών πυρήνων νοημάτων οι οποίοι θα επιτρέψουν τη σύνθεση επιχειρηματολογίας. Στη μια περίπτωση, της αφηγηματικής ανάλυσης, τα κεντρικά νοήματα θα αφορούν περισσότερο χαρακτηριστικές ατομικές περιπτώσεις, ενώ στη άλλη περίπτωση σκοπός είναι η κατανόηση των κοινωνικών μηχανισμών που παράγουν ιστορία. Είναι, βέβαια, δυνατός ο συνδυασμός των δύο μεθόδων⁴⁴.

Η χορολογική προσέγγιση κατοικεί τον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ σημειωτικής και φαινομενολογίας. Η χορολογία αποτελεί υπόδειγμα διαλόγου μεταξύ θεωρίας και πράξης και ένα ευρύ πεδίο και σύστημα μελέτης με ειδική μεθοδολογία που επιτρέπει την καταγραφή και την ανάλυση της κίνησης, όπως επίσης και την παρουσίαση ερευνητικών δεδομένων με κατανοητό και αξιόπιστο τρόπο. Οι μέθοδοι των χορολογικών σπουδών προωθούν την ερευνητική πρακτική του χορού και της κίνησης μέσω της διαπραγμάτευσης ποικίλων ζητημάτων όπως: η διαδικασία της χορογραφικής σύνθεσης, οι μέθοδοι καταγραφής και ανάλυσης της κίνησης, η πράξη της επιτέλεσης, οι ποικίλες εκφάνσεις της πρόσληψης, το χορευτικό μέσο και οι μορφές της χορογραφικής διαδικασίας. Η ποικιλία της χορευτικής γνώσης καθορίζει την πολυπλοκότητα των μεθόδων που εφαρμόζονται σήμερα στις χορολογικές σπουδές. Οι τρέχουσες μέθοδοι που υιοθετούνται είναι η εμπειρική μέθοδος, η πειραματική μέθοδος, η μέθοδος καταγραφής και η μέθοδος ανάλυσης. Η μέθοδος ανάλυσης και συγκεκριμένα το δομικό μοντέλο ανάλυσης της κίνησης, που μας ενδιαφέρει εδώ, βλέπει το ανθρώπινο σώμα από μια δομική οπτική. Το δομικό μοντέλο ανάλυσης της κίνησης μπορεί να αποτυπωθεί ως ένα σχήμα με πέντε σκέλη (βλ. εικόνα 1).

Η κίνηση ως η πρώτη ύλη του χορού γίνεται αντιληπτή ως σύνθεση και αλληλεπίδραση πέντε βασικών παραμέτρων: σώμα, χώρος, δράση, δυναμική και σχέσεις. Το σώμα εκλαμβάνεται ως το σώμα με τον κορμό, τα άκρα, τις αρθρώσεις και τις επιφάνειες του που ερμηνεύει/εκτελεί την κίνηση. Ο χώρος έγκειται στο χώρο μέσα στο οποίο κινείται το σώμα⁴⁵. Η δράση αναφέρεται στη συγκεκριμένη δράση που εκτελείται κάθε φορά⁴⁶. Η

⁴⁴ Για μια διεξοδική περιγραφή των μεθόδων ανάλυσης των προφορικών μαρτυριών βλ. Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. 2013

⁴⁵ Ο χώρος συλλαμβάνεται ως μια κρυφή συνιστώσα της κίνησης και η κίνηση ως μια ορατή όψη του χώρου. Η έννοια της κινώσφαιρας, ως ο προσωπικός χώρος που καταλαμβάνει το ανθρώπινο σώμα έρχεται σε αντιδιαστολή με την έννοια της δυναμώσφαιρας, τον ευρύτερο περιβάλλοντα χώρο. Οι έννοιες αντίθεση, συμμετρία, ισορροπία, αρμονική αντίθεση και άλλες, συγγενείς των οπτικών τεχνών έννοιες, εμφανίζονται και

δυναμική αναφέρεται στο χρόνο, δηλαδή στο ρυθμό και την ποιότητα της κίνησης⁴⁷. Οι σχέσεις, τέλος, αφορούν στη σχέση του σώματος με άλλα σώματα, με το χώρο, με τα αντικείμενα, με τον ήχο, τη μουσική και το φωτισμό. Όλοι οι παραπάνω παράμετροι προσδιορίζουν την τελική σύνθεση, παρουσίαση και πρόσληψη της κίνησης. Η επίγνωση της ύπαρξης τους παρέχει ένα χρήσιμο εργαλείο σε όποιον επιθυμεί να μελετήσει την κίνηση, να την αποκωδικοποιήσει, δηλαδή να αναγνωρίσει και να ονοματίσει αυτό που βλέπει.

Εικόνα 1: Σχηματική αποτύπωση Δομικού Μοντέλου Ανάλυσης της Κίνησης

Επιλογή και αιτιολόγηση μεθοδολογίας

Θα μπορούσαμε να συλλάβουμε τη μεθοδολογία της παρούσας εργασίας ως αμάλγαμα μεθοδολογικών προσεγγίσεων από διαφορετικά αλλά συναφή μεταξύ τους επιστημονικά πεδία: Η κοινωνιολογία βρίσκεται σε στενή σχέση με: (α) την ιστορία από την οποία αντλεί υλικό για να σχηματίσει μια εικόνα για το παρελθόν αλλά και για να κάνει συγκρίσεις, (β) την αρχαιολογία η οποία εξετάζει το παρελθόν με βάση τα μνημεία και τα ευρήματα και (γ)

αναπροσδιορίζονται σε σχέση, πάντα, με την ανθρώπινη κίνηση στο χώρο. Η πορεία και η προβολή της κίνησης στο χώρο, το σχήμα που δημιουργεί το σώμα και η ένταση, δηλαδή ο χώρος ανάμεσα στα μέλη του σώματος ή ανάμεσα σε σώματα, αναγνωρίζονται ως κατηγορίες, στις οποίες εντάσσονται όλες οι δυνατές κινήσεις του σώματος σε σχέση με το χώρο (Laban, 1974, 1976).

⁴⁶ Σύμφωνα με τον Laban, υπάρχουν έντεκα κατηγορίες δράσεων όσον αφορά στην ανθρώπινη κίνηση, στις οποίες εντάσσονται όλες οι πιθανές δράσεις: ηρεμία, μετακίνηση, άνοιγμα, κλείσιμο, αναπήδηση, αλλαγή βάρους, πτώση, συστροφή, στροφή, κλίση, χειρονομία (Brandt υπό έκδοση).

⁴⁷ Διακρίνονται πέντε ενδεχόμενες ρυθμικές δομές σε κάθε κίνηση: επιβραδυνόμενη, επιταχυνόμενη, αιώρησης, αναπήδησης, συνεχής. Η ποιότητα της κίνησης κυμαίνεται ανάμεσα σε απαλή και δυνατή, ελαφριά και βαριά (Laban 1984).

την ανθρωπολογία, ιδιαίτερα για τη μελέτη της τοπικής κοινότητας. Όλα τα παραπάνω πεδία συνδιαλέγονται γόνιμα με το διεπιστημονικό πεδίο της μουσειολογίας και το ευρύ πεδίο των σπουδών μνήμης, ενώ, για τους ειδικότερους σκοπούς της εργασίας, με τις επιστήμες της προφορικής ιστορίας και της χορολογίας. Πέρα από διεπιστημονική, η έρευνα είναι, εν γένει, ποιοτική και, κατά βάση, εμπειρική. Πραγματοποιείται εθνογραφική έρευνα πεδίου που διακρίνεται σε: (α) βιβλιογραφική μελέτη η οποία αποσκοπεί στην επισκόπηση των βασικών θεωρητικών εννοιών και των συναφών σχολών σκέψης αλλά και στην διερεύνηση της υπό μελέτη κοινότητας και (β) σε μελέτη περίπτωσης που επιτρέπει την εστίαση στην τοπική κοινωνία, την ανάδειξη των τοπικών δυνατοτήτων και αναγκών, την καταγραφή ενεργειών και φορέων που απαιτούνται για τη δημιουργία και τη διαχείριση του προτεινόμενου μουσείου.

Επιλέγεται ένας συνδυασμός εμπειρικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων και τεχνικών, τόσο κατά το στάδιο συλλογής των ερευνητικών δεδομένων, όσο και κατά το στάδιο ανάλυσης και ερμηνείας τους. Στα πλαίσια συλλογής πρωτογενών και δευτερογενών δεδομένων και κατ' επέκταση καθορισμού της μουσειακής συλλογής ακολουθούνται οι αρχές της εθνογραφίας και της προφορικής ιστορίας. Συγκεκριμένα, εφαρμόζονται οι τεχνικές: (α) της επιτόπιας παρατήρησης μέσω αυτοψίας αρχαιολογικών ευρημάτων, χώρων και ερειπίων, (β) της έρευνας πηγών μέσω βιβλιογραφικής και αρχειακής έρευνας και (γ) της συνέντευξης⁴⁸. Στα πλαίσια ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων άρα και σύνταξης της μουσειολογικής πρότασης γίνεται προσφυγή στις επιστήμες της προφορικής ιστορίας και της χορολογίας. Η ανάλυση των δεδομένων γίνεται τόσο ως προς το λόγο όσο και ως προς την κίνηση. Συγκεκριμένα, προκειμένου για την ανάλυση του λόγου υιοθετείται ένας συνδυασμός της αφηγηματικής και της εθνοκοινωνιολογικής μεθόδου που συνοδεύεται από παράλληλη ιστορική και κοινωνιολογική ανάλυση. Προκειμένου για την ανάλυση της κίνησης υιοθετείται η χορολογική προσέγγιση και επιλέγεται το δομικό μοντέλο ανάλυσης της κίνησης του Laban σε συνδυασμό με τη θεωρία των μη λεκτικών παραμέτρων της κίνησης του Argyle.

Ο ρόλος της προφορικής ιστορίας στη δημιουργία ενός μουσείου τόπου μνήμης της κοινότητας είναι πρωταγωνιστικός. Η προφορική μαρτυρία επιτρέπει την εστίαση στην τοπική συλλογική και ατομική μνήμη μέσω της συγκέντρωσης δεδομένων, τα οποία

⁴⁸ Οι συνεντεύξεις καταγράφηκαν μέσω κινηματογραφικής μηχανής. Η απόφαση αυτή ήταν συνειδητή, προκειμένου να υπάρχει το υλικό διαθέσιμο σε οπτικοακουστική μορφή, γεγονός που εξυπηρετεί την ανάλυση και παρουσίαση του.

αποτελούν τον πυρήνα της μουσειακής εθνογραφικής συλλογής και τα οποία ορίζουν την επικοινωνία της μέσω της αντίστοιχης εθνογραφικής, περιοδικής έκθεσης. Άλλωστε, όλες σχεδόν οι εργασίες εγκαταλείπουν, αποφασιστικά, την καθιερωμένη πρακτική της έρευνας «από δεύτερο χέρι» και εφαρμόζουν την εργασία πεδίου: αυτοψία, παρατήρηση, συνέντευξη. Οι συγγραφείς είναι ερευνητές. Τα στερεότυπα και την αυθεντία αντικαθιστούν ο ανοικτός διάλογος με τα πράγματα, τα πρόσωπα και τη βιβλιογραφία (Κουγκουλή 2003).

Η ενδεχόμενη συνεισφορά της χορολογίας στη δημιουργία ενός μουσείου τόπου επικοινωνίας αποτελεί ζήτημα καίριο για τον ερευνητή. Οι χορολογικές αρχές διέπουν τη διαδικασία σχεδιασμού της μουσειολογικής πρότασης και αποτελούν τον πυρήνα της μουσειογραφικής εφαρμογής, ώστε ο επισκέπτης να βιώνει την έκθεση και την υλική υπόσταση των αντικειμένων του χώρου ως αποτέλεσμα του πώς κινείται σε σχέση με αυτά. Οι μέθοδοι και οι τεχνικές της χορολογίας εφαρμόζονται κατά τη διαδικασία ανάλυσης της κίνησης των καταγεγραμμένων συνεντεύξεων. Άλλωστε, κατά τη διαδικασία αφήγησης προσωπικών αναμνήσεων, γινόμαστε αφηγητές ιστοριών και συμμετέχουμε σε μια επιτέλεση, «παράσταση» (Νάκου 2009, 59), ενώ κάθε έκθεση είναι εν δυνάμει μια σκηνή. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Frisch:

«Η σημασία εμπεριέχεται και εκφράζεται σε περιεχόμενο και δομή, σε χειρονομία, σε τόνο, στη γλώσσα του σώματος, στις σιωπές, σε ικανότητες και κινήσεις που επιτελούνται. Στην περίπτωση που περιοριζόμαστε στο κείμενο και στην μεταγραφή, δεν θα εντοπίσουμε ποτέ τέτοιες στιγμές και σημασίες, πόσο μάλλον να έχουμε την δυνατότητα να τις μελετήσουμε, αξιολογήσουμε, να μάθουμε από αυτές και να τις μοιραστούμε»⁴⁹.

Συνοψίζοντας, οι διεπιστημονικές μεθοδολογικές επιλογές χαρακτηρίζουν την παρούσα έρευνα συμβάλλοντας σε μια ολιστική, ανθρωποκεντρική σύλληψη του μουσείου γενικά και της μουσειολογικής έκθεσης ειδικά. Η διεπιστημονικότητα είναι πια κοινός τόπος για τους ερευνητές, καθώς τους παρέχει την δυνατότητα να σκέφτονται έξω από τα όρια μεμονωμένων επιστημονικών κλάδων, ώστε να εμπλουτίσουν το όραμα τους για το κοινωνικό ερευνητικό τοπίο, αυτό που ο Richardson (2006) ορίζει ως «de-disciplining» των εαυτών μας⁵⁰.

⁴⁹ Hesse-Biber & Leavy 2008, 223

⁵⁰ Hesse-Biber & Leavy, 2008, 12

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Γενικά στοιχεία

Η υπό μελέτη κοινότητα, τόπος δημιουργίας του προτεινόμενου μουσείου, είναι ένα μικρό χωριό. Ονομάζεται Κάτω Βασιλική. Βρίσκεται στην Αιτωλοακαρνανία (βλ. εικόνα 2). Συγκεκριμένα, καταλαμβάνει το παραθαλάσσιο τμήμα μιας κοιλάδας, γνωστής ως «κοιλάδα της Γαβρολίμνης», η οποία απλώνεται ανάμεσα στα βουνά Βαράσοβα και Κλόκοβα και διασχίζεται από το χείμαρρο του Ευήνου ποταμού. Η έκταση του χωριού ανέρχεται σε 10.672 στρέμματα. Η περιοχή έχει χαρακτηριστεί με προεδρικά διατάγματα και αποφάσεις ως αρχαιολογικός χώρος⁵¹, ως χώρος ιστορικός και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους⁵² και ως τόπος τουριστικός⁵³.

Η Κάτω Βασιλική ανήκει στην Αποκεντρωμένη Διοίκηση Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδας και Ιονίου, υπάγεται στην Περιφέρεια Δυτικής Στερεάς⁵⁴, στο Δήμο Ναυπακτίας⁵⁵ και συγκεκριμένα στη δημοτική ενότητα Χάλκειας⁵⁶. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001,⁵⁷ η Κάτω Βασιλική έχει 261 κατοίκους. Τα περισσότερα μέλη της τοπικής κοινωνίας αποτελούνται από συνταξιούχους. Τα νεότερα μέλη της κοινότητας ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, κάποια με την αλιεία και κατά τους θερινούς μήνες με τον τουρισμό.

⁵¹ Πβ. υπ' αρ. 10722/9.9.65 απόφαση του Υπουργού Προεδρίας Κυβερνήσεως (ΦΕΚ. 618/17.9.1965, τ. Β) & υπ' αρ. 21220/18.10.1967 απόφαση της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων-Αναστηλώσεων του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ. 527/1967, τ. Β)

⁵² Πβ. υπ' αρ. 1962/11.10.62 έγγραφο της Η' Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

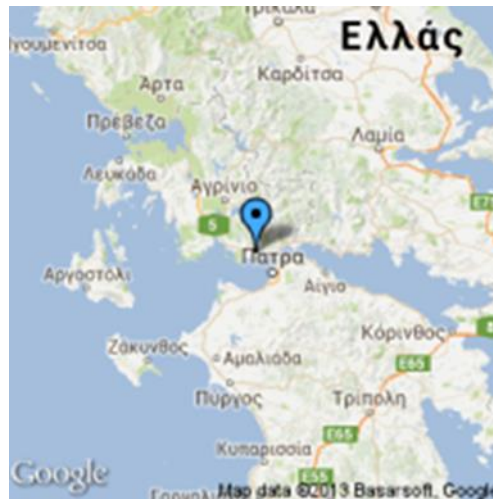
⁵³ Πβ. υπ' αρ. 137/1965 Β. Διάταγμα (ΦΕΚ. 34, τ. Α)

⁵⁴ Έως πρότινος, η Αιτωλοακαρνανία συνιστούσε διοικητικά τον ομώνυμο νομό με πρωτεύουσα το Μεσολόγγι. Από το 2011 αποτελεί περιφερειακό διαμέρισμα της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας με έδρα την Πάτρα.

⁵⁵ Ο Δήμος Ναυπακτίας είναι ένας νεοσύστατος Δήμος, ο οποίος συγκροτήθηκε από τη συνένωση των Καποδιστριακών Δήμων Αντιρρίου, Αποδοτίας, Ναυπάκτου, Πλατάνου, Πυλίνης και Χάλκειας, στο πλαίσιο εφαρμογής του Ν.3852/2010. Οι αρμοδιότητες που καλείται να εκτελέσει ο Δήμος περιγράφονται στον Ν.3463/2006 και οι μεταβιβαζόμενες πρόσθετες αρμοδιότητες στα άρθρ. 94 & 95 του Ν.3852/2010.

⁵⁶ Ο παλαιότερος δήμος Χάλκειας ιδρύθηκε το 1994 από τις μέχρι τότε κοινότητες Άνω Βασιλικής, Κάτω Βασιλικής, Γαβρολίμνης, Καλαβρούζας και Τρικόρφου.

⁵⁷ Πβ. ΦΕΚ 715Β

Εικόνα 2: Χάρτης με ιδιαίτερη σήμανση της θέσης Κάτω Βασιλική

Γεωφυσική φυσιογνωμία

Η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον είναι απαραίτητη για την κατανόηση της ανθρώπινης δράσης και των ανθρώπινων επιλογών μέσα σε ένα ευρύτερο φυσικό και κοινωνικό πλαίσιο. Ο άνθρωπος ανήκει σε και εξαρτάται από το περιβάλλον, ενώ παράλληλα επεμβαίνει στη διαμόρφωσή του. Το περιβάλλον είναι ένα δυναμικό σύστημα το οποίο εξελίσσεται και προσαρμόζεται συνεχώς στις μεταβαλλόμενες επιδράσεις και αντιδράσεις μεταξύ των βιοτικών και αβιοτικών παραγόντων (Καραλή 2005, 17).

Στους αρχαίους χρόνους η περιβαλλοντική προστασία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιερότητα της φύσης. Οι αρχαίοι πληθυσμοί τιμούσαν τη θεά γη και φρόντιζαν να ζουν σε αρμονία με τη φύση⁵⁸. Στην αρχή της ιστορίας του ο άνθρωπος αποτελεί μέρος του γύρω κόσμου, άμεσα υποκείμενος στις επιδράσεις φυσικών δυνάμεων, τις οποίες θεοποιεί στην προσπάθειά του να τις εξευμενίσει ή να τις καθυποτάξει. Στην πορεία ο άνθρωπος περνά από διάφορα στάδια. Αρχικά, δίνει μορφή στο λίθο δημιουργώντας εργαλεία. Σταδιακά, από τη συλλογή τροφής και το κυνήγι ο άνθρωπος οδηγείται στην καλλιέργεια της γης, στην εξημέρωση των ζώων, στη δημιουργία κεραμικών σκευών, στην υφαντική και αργότερα στη μεταλλουργία. Σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς, η πολιτιστική

⁵⁸ Στην αρχαία ελληνική παράδοση η καλλιεργημένη και ακαλλιεργητη γη, ο αγρός και το φυσικό τοπίο αποτελούν τόπους τελετών, όπου λαμβάνουν χώρα μνητικά και ιερατικά δρώμενα (Σκαναβή & Σακελλάρη 2010).

δραστηριότητα εξελίσσεται παράλληλα με την παραγωγική⁵⁹. Για να γίνει εφικτή η μελέτη αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και ευρημάτων προβάλλει η ανάγκη αναγνώρισης των σχέσεων ανάμεσα στα φυτά, στα ζώα, στον άνθρωπο, στη γη και στο υγρό στοιχείο⁶⁰.

Η περιοχή στην οποία βρίσκεται το χωριό Κάτω Βασιλική χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερα πλούσιο φυσικό και αρχαιολογικό περιβάλλον, ενώ η ποικιλία και η ιδιομορφία του αποτελούν μια επιπλέον πρόκληση κατά την απόπειρα ανασύνθεσης της ιστορίας της περιοχής. Ο φυσικός χώρος της κοινότητας μπορεί να χαρακτηριστεί ως περιβαλλοντικό σχολείο, καθώς περιλαμβάνει μέρος του δέλτα του υδροβιότοπου του ποταμού Ευήνου⁶¹ με σπάνια είδη πουλιών και το οικοσύστημα του βουνού Βαράσοβα.

Στα υψώματα της Βαράσοβας φιλοξενούνται σπάνια είδη φυτών συνθέτοντας ένα μικρό οικοσύστημα που φτάνει ως τη δυτική πλευρά του χωριού. Ο τύπος του υδροβιότοπου του Ευήνου αναφέρεται ως παράκτιο, μονίμως κατακλυσμένο, έλος αλμυρού-υφάλμυρου νερού. Η βλάστησή του διακρίνεται σε υδροφυτική, αμμοθινών και αμμοδών ακτών, αλοφυτική-ημιαλοφυτική, καλαμιώνων, παρυδάτια δενδρώδης με αντιπροσώπους αντίστοιχα τα βατράχια, τα αγριοκαρδαμούδα, τις αρμυρήθρες, το αγριοκάλαμο, τις ιτιές, λεύκες και φτελιές. Στην περιμετρική ζώνη υπάρχουν θαμνώνες αείφυλλων πλατύφυλλων -σχοίνος, πρίνα, ρείκι. Στην πανίδα συναντώνται τα ερπετά χελώνα, ταυρική γουστέρα, νερόφιδο, λαφιάτης και τα πτηνά θαλασσοκόρακας, αργυροτσικνιά, πορφυροτσικνιάς, μαθροπελαργός, καστανόπαπια, βασιλαετός.

Η αξία του τοπικού φυσικού περιβάλλοντος συνίσταται σε αρδευτική, αλιευτική, κτηνοτροφική, επιστημονική, πολιτιστική, αναψυχής και εκπαιδευτική και η πλούσια πανίδα και χλωρίδα του προσφέρουν ευκαιρία περιήγησης, μελέτης και καταγραφής.

⁵⁹ Κατά τους Στωικούς, ο άνθρωπος αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του περιβάλλοντός του, διέπεται από άτεγκτους φυσικούς νόμους και η ευτυχία του εξαρτάται από την αρμονική σχέση με αυτούς (Μοσχονάς 2010).

⁶⁰ Κάθε ίχνος του ανθρώπου στο περιβάλλον του αποτελεί σημείο προς ανάγνωση και αποσαφήνιση.

Το ανθρωπογενές περιβάλλον, όπως αυτό διαμορφώθηκε και επέδρασε στο φυσικό τοπίο, προσεγγίζεται μέσω της αρχαιολογικής και αρχαιοπεριβαλλοντικής μεθοδολογίας. Πβ. Περιβαλλοντική Αρχαιολογία

⁶¹ Ο υδροβιότοπος Ευήνου προστατεύεται, ως διεθνούς σημασίας, από τη σύμβαση RAMSAR, ως περιοχή ειδικής προστασίας, από την οδηγία 79/409/ΕΟΚ και ως ειδικά προστατευόμενη περιοχή από τη σύμβαση της Βαρκελώνης. Επιπροσθέτως, αναφέρεται σε διεθνείς και ευρωπαϊκούς καταλόγους βιοτόπων-υγροτόπων. Μέρος του δέλτα ανήκει στο Δήμο Μεσολογγίου και μέρος του στο Δήμο Ναυπακτίας, στη δημοτική ενότητα Χάλκειας.

Ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα

Οι ευνοϊκές γεωγραφικές και γεωφυσικές συνθήκες συνέβαλαν στην εγκατάσταση πληθυσμών στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας από τα προϊστορικά χρόνια, ενώ διαμόρφωσαν την πολιτιστική της εξέλιξη. Αρχαίοι συγγραφείς, ιστορικοί και γεωγράφοι - Όμηρος, Θουκυδίδης, Πανσανίας, Στράβων - παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορική της διαδρομή. Ωστόσο, αν και διαθέτει πολυάριθμους αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και αρχαιολογικές θέσεις, η Αιτωλοακαρνανία εξακολουθεί να παραμένει από τις λιγότερο ανασκαμμένες και ερευνημένες περιοχές της Ελλάδας⁶². Το 1901 ο Richardson γράφει χαρακτηριστικά στο άρθρο του *Akarnania and Aetolia*:

«Είναι μια ερημωμένη γωνιά της Ελλάδας. Ούτε ένας στους πεντακόσιους ξένους που επισκέπτονται της Ελλάδα σκέφτεται να την επισκεφτεί, αν και για δέκα χρόνια η Βορειοδυτική Σιδηροδρομική γραμμή καθιστούσε δυνατό για κάποιον να φύγει από την Αθήνα το πρωί και να διανυκτερεύσει το ίδιο βράδυ στο Αγρίνιο, στην καρδιά της Αιτωλίας... Η μοίρα μοιάζει εναντίον αυτού του παραδείσου, γιατί περί παραδείσου πρόκειται» (Richardson 1901, 31)

Στην αρχαιότητα η Αιτωλοακαρνανία υπήρξε η χώρα δύο μεγάλων ελληνικών φύλων, των Αιτωλών και των Ακαρνάνων, με γεωγραφικό όριο ανάμεσά τους τον ποταμό Αχελώο. Την Ακαρνανία αποτελούσε το δυτικό τμήμα ενώ την Αιτωλία⁶³ το ανατολικό (βλ. εικόνα 3). Η Αιτωλία, όπου και βρίσκεται, η κοινότητα που μας ενδιαφέρει, κατοικήθηκε, αρχικά, από τους Αιολείς και τους Κουρήτες, ενώ, σύμφωνα με τη μυθολογία⁶⁴, ο Αιτωλός ήταν ο γενάρχης της φυλής των Επειών που τελικά κυριάρχησε στον τόπο. Γιοί του Αιτωλού ήταν

⁶² Τα τελευταία τριάντα χρόνια το ενδιαφέρον των μελετητών έχει αναζωπυρωθεί. Πλήθος ερευνητικών προγραμμάτων έχει λάβει χώρα. Η συμβολή των ΣΤ' και ΛΣΤ' Εφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων είναι σημαντική.

⁶³ Η Αιτωλία, γνωστή από την αρχαιότητα, οριοθετείται από τους ποταμούς Εύηνο και Μόρνο και είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος της ορεινή με τα λίγα πεδινά να εκτείνονται κατά μήκος των ακτών, των ποταμών και των εκβολών τους.

⁶⁴ Οι μύθοι που συνδέονται με τους Αιτωλούς είναι ευρύτατα διαδεδομένοι στο πανελλήνιο. Ο Αιτωλός, γιος του Ενδυμίωνος και απόγονος του Διός έρχεται από την Ηλεία στη χώρα που κατείχαν οι Κουρήτες και της δίνει το όνομά του. Ήρωας της Αιτωλίας υπήρξε ο Μελέαγρος που εξολόθρευσε τον Καλυδώνιο κάπρο. Από τον Όμηρο οι Αιτωλοί αποκαλούνται μεγάθυμοι και μενεχάρμαι (ακλόνητοι στη μάχη). Ο Βασιλιάς τους Θόας ηγείται των αιτωλικών πλοίων στην Τροία ως τυπικός ομηρικός ήρωας. Η λαμπρή εικόνα των Αιτωλών αλλάζει μετά τους Περσικούς Πολέμους σε αρνητική. Ο Θουκυδίδης (1, 5.3-6, 2) παρομοιάζει τον τρόπο ζωής των Αιτωλών, Ακαρνάνων και Οζολών Λοκρών με αυτό των βαρβάρων. Σήμερα, η στάση του ιστορικού ερμηνεύεται ως αντίδραση στην ήττα των Αθηναίων το 426 π.Χ. στη χώρα της Αιτωλίας.

ο Πλευρώνας και ο Καλυδώνας που έδωσαν τα ονόματά τους στις δύο σημαντικότερες πόλεις της Αιτωλίας, την Πλευρώνα και την Καλυδώνα⁶⁵, κατά τα πρώτα χρόνια της αρχαιότητας. Με τον καιρό οι Αιτωλοί αναδείχτηκαν σε σημαντική στρατιωτική και πολιτική δύναμη στην αρχαία Ελλάδα.

Εικόνα 3: Χάρτης αρχαίας Αιτωλίας και Ακαρνανίας

Η περιοχή της Αιτωλίας παρουσίαζε έντονο γεωπολιτικό ενδιαφέρον, κατά την αρχαιότητα, λόγω της θέσης της πάνω σε σημαντικούς χερσαίους και θαλάσσιους δρόμους. Ο μεγαλύτερος οδικός άξονας διερχόταν κατά μήκος των νότιων παράλιων, μέσω του όρους Κλόκοβα, βόρεια ως τα παράλια του Αμβρακικού. Φυσικό πέρασμα προς την ενδοχώρα αποτελούσαν οι κοιλάδες των δύο ποταμών (Εύηνου και Αχελώου) και παραπόταμων καθώς και η κοιλάδα της Γαβρολίμνης. Υπήρχε, επίσης, ένα δίκτυο μονοπατιών που συνέδεε τους ορεινούς οικισμούς με την κεντρική Ελλάδα. Το στενό του

⁶⁵ Η Καλυδώνα, πόλη με μεγάλη διάρκεια ζωής και ευρύτερη ακτινοβολία, κατέχει κυρίαρχη θέση στη δυτική όχθη του Ευήνου και αναφέρεται από το Στράβωνα ως η πρωτεύουσα της Επίκτητης Αιτωλίας. Κατά τον Στράβωνα (Φωκικά 2,3), η Αιτωλία ήταν χωρισμένη στην αρχαία Αιτωλία και στην Επίκτητο. Αρχαία θεωρείτο η παραλιακή ζώνη που εκτείνεται νότια του όρους Αράκυνθος, όπου βρίσκονταν οι πανάρχαιες πόλεις Καλυδώνα, Πλευρώνα, Χαλκίδα, Ωλενος, Πυλήνη και οι εύφορες πεδιάδες γύρω από τη λίμνη Τριχωνίδα. Επίκτητος ονομαζόταν ολόκληρη η ορεινή περιφέρεια στα βόρεια και ανατολικά που σταδιακά κατακτήθηκε και προστέθηκε στο αιτωλικό έθνος. Η Καλυδώνα αποτέλεσε το μεγαλύτερο αιτωλικό λατρευτικό κέντρο μετά το Θέρμο καθώς και επίκεντρο πολυάριθμων μύθων που σχετίζονται με την Άρτεμη, τον Απόλλωνα, το Διόνυσο και το κυνήγι του καλυδώνιου κάπρου. Πβ. Κόμβος Οδυσσέας, ΥΠΠΟ

Ρίου-Αντιρρίου αποτελούσε κύριο δίαυλο επικοινωνίας με τη Νότια Ελλάδα και σημείο ελέγχου της θαλάσσιας συγκοινωνίας. Ένα δεύτερο κομβικό σημείο επικοινωνίας με τις απέναντι ακτές της Πάτρας και των νησιών του Ιονίου ήταν το όρος Βαράσοβα, το νοτιοανατολικό μέρος του οποίου βρίσκεται εντός των γεωγραφικών ορίων της υπό μελέτη κοινότητας.

Προϊστορία

Η περιοχή του όρους Βαράσοβα⁶⁶ και της κοιλάδας της Γαβρολίμνης φαίνεται ότι αποτέλεσε εστία πολυάριθμων προϊστορικών εγκαταστάσεων. Στην Παλαιολιθική εποχή και ειδικότερα στη Μέση Παλαιολιθική (100.000-40.000 π.Χ.) και στη Μεσολιθική περίοδο (10.000-3.000 π.Χ.) αλλά και στη Νεολιθική εποχή (6.800-3.200 π.Χ.), η παρουσία του ανθρώπου στην περιοχή επιβεβαιώνεται από σπήλαια και ορισμένες υπαίθριες θέσεις⁶⁷. Κατά την εποχή του Χαλκού (3.200-1.100 π.Χ.) και ειδικότερα στα μυκηναϊκά χρόνια η ευρύτερη περιοχή φαίνεται να ακμάζει. Οι σημαντικότερες πόλεις που αναπτύσσονται στην παράκτια ζώνη είναι η Ναύπακτος, η Μακύνεια, η Καλυδώνα και η Χαλκίδα. Η γεωγραφική θέση της υπό μελέτης κοινότητας ταυτίζεται με την τοποθεσία της αρχαίας πόλης Χαλκίδος. Η πόλη Χαλκίδα ή Υποχαλκίδα ή Χάλκεια αναφέρεται, μάλιστα, από τον Όμηρο στο «Νηών Κατάλογο» της *Ιλιάδας* με το προσωνύμιο αγχιάλος⁶⁸. Για την ακρίβεια, το όνομα Χαλκίς στις αρχαίες πηγές αφορά είτε στην αρχαία πόλη «αγχιάλο Χαλκίδα» (σημερινό χωριό Κάτω Βασιλική) είτε στο όρος «Χαλκίς» (βουνό Βαράσοβα).

Γεωμετρική εποχή

Κατά τη γεωμετρική εποχή (1.100-750 π.Χ.) εμφανίζονται διάσπαρτοι μικροί οικισμοί στην ευρύτερη περιοχή, οι οποίοι κατοικούνται από τοπικές ομάδες ή φυλές, γεγονός που συνδέεται με τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλλων. Η εποχή αυτή αντιπροσωπεύεται

⁶⁶ Η ετυμολογία της λέξης «Βαράσοβα» πιθανόν προέρχεται από το αλβανικό Varg=βουνοπλαγιά χωρίς δέντρα + την κατάληξη -όβα (Αλβανό-Ελληνικό Λεξικό, 2001, 65). Για περεταίρω μελέτη όσον αφορά στο βουνό Βαράσοβα βλ.: Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου 2003, 44-47. Τζόκα 1969, 16-18. Δημητρίου 2001, 6-9. Δελημάρης 2005, 54-57. Αλεξανδροπούλου 2005, 487-493

⁶⁷ Η ζωή κατά τα προϊστορικά χρόνια επιβεβαιώνεται με στοιχεία κατοίκησης, κυρίως, γύρω από τον ορεινό όγκο της Βαράσοβας, όπως οικισμοί στο λόφο της Αγίας Τριάδας και στη θέση Πάγκαλη στο χωριό της Κάτω Βασιλικής.

⁶⁸ «Στους Αιωλούς αρχηγός ήταν ο Θόας, ο γιος του Ανδραίμονα, σ' αυτούς που κατοικούσαν στην Πλευρώνα, στην Ωλενο και στην Πυλήνη, στη Χαλκίδα την παραθαλάσσια και στην πετρώδη Καλυδώνα» (Ομ. Ιλ. Β 640).

ανασκαφικά στη Χαλκίδα, όπου έχουν βρεθεί δείγματα της λεγόμενης βορειοδυτικής αμαυρόχρωμης χειροποίητης κεραμικής.

Αρχαϊκή εποχή

Κατά τα αρχαϊκά χρόνια (750-479 π.Χ.) και ειδικότερα από τα τέλη του 7^{ου}-αρχές 6^{ου} αι. π.Χ. χτίζονται οι πρώτοι ναοί στα μεγάλα ιερά της ευρύτερης περιοχής (Άκτιο, Θέρμος, Καλυδώνα). Εις το εξής οι μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις στοχεύουν στην κατοχή των στρατηγικότερων σημείων πλησίον των ακτών. Η Κόρινθος αποκτά συμφέροντα στην περιοχή, καθώς οι μεγαλύτερες εξαγωγές της διεξάγονταν διαμέσου του κορινθιακού κόλπου, και προς το τέλος του 7^{ου} αι. π. Χ. καταλαμβάνει τη Χαλκίδα.

Κλασική εποχή

Κατά την Κλασική εποχή (499-323 π.Χ.), η ευρύτερη περιοχή βρίσκεται σε άνοδο. Αν και κατά τον 5^ο αι. π.Χ., οι Αιτωλοί κατοικούν ακόμα σε κώμες και είναι οργανωμένοι φυλετικά, σταδιακά, διαμορφώνουν αυτόνομα οικιστικά κέντρα με ένα κεντρικό οχυρωμένο πυρήνα. Οι περισσότερες πόλεις είναι οργανωμένες ως αστικά κέντρα, κόβουν τα δικά τους νομίσματα και διαθέτουν εκτεταμένες και επιβλητικές οχυρώσεις. Στα καλύτερα διατηρημένα δείγματα της περιοχής ανήκει ένα οχυρό στη θέση Πάγκαλη, στην ανατολική πλαγιά του όρους Βαράσοβα. Κατά τα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.) η Χαλκίδα προσελκύει το ενδιαφέρον όλων των μεγάλων ελληνικών δυνάμεων και κατακτιέται, τελικά, από την Αθήνα⁶⁹. Στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. (περίπου το 367 π.Χ.) εμφανίζεται το *Κοινό των Αιτωλών* ή *Αιτωλική Συμπολιτεία*⁷⁰ με κέντρο το Θέρμο. Λεηλασίες της Χαλκίδας πραγματοποιούνται από τους Αχαιούς κατά το Α΄ Συμμαχικό Πόλεμο (357-355 π.Χ.)⁷¹. Η ύστερη κλασική-πρώιμη ελληνιστική φάση είναι για τη Χαλκίδα μια ανθηρή περίοδος, όπως επιβεβαιώνουν πλούσια ταφικά κτερίσματα, ανάμεσα στα οποία και μεταλλικά σκεύη.

⁶⁹ «Κι έκαναν οι Αθηναίοι το γύρο της Πελοποννήσου από τη θάλασσα, μ' αρχηγό τον Τολμίδα τον γιο του Τολμαίου, έκαυσαν το ναύσταθμο των Λακεδαιμονίων και κυρίεψαν τη Χαλκίδα των Κορινθίων και έκαμαν απόβαση στη χώρα των Σικυωνίων και τους νίκησαν σε μάχη» (Θουκ. Α' 108).

⁷⁰ Για περεταίρω μελέτη βλ.: Στεργιοπούλου 1939, Χαβέλλας, 1883

⁷¹ «Την ίδια εποχή ο ναύαρχος των Αχαιών εξεστράτευσε στη Μολύκρεια και επέστρεψε με εκατό σχεδόν αιχμαλώτους. Κατόπιν εγύρισε πάλι και έπλευσε προς τη Χάλκεια, όπου και εκυρίεψε δύο μικρά πλοία άυτανδρα από εκείνα που ήλθαν εναντίον του» (Πολύβιος Ε' 94).

Ελληνιστική εποχή

Η ελληνιστική εποχή (323-30 π.Χ.) αποτελεί περίοδο πολεμικών συγκρούσεων και αναταραχών για την ευρύτερη περιοχή. Κατά τον 3^ο αι. π.Χ., κυριαρχούν οι συγκρούσεις μεταξύ Αιτωλών και Ακαρνάνων. Κατά τον Β' Συμμαχικό πόλεμο (220-217 π.Χ.) οι Αιτωλοί εγκαταλείπουν την πρόσκαιρη ουδετερότητά τους και τάσσονται με το μέρος της Σπάρτης. Το 218 π.Χ, στα πλαίσια των μακεδονικών πολέμων, δέχονται την επιδρομή του μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Ε'. Το 212-211 π. Χ. οι Αιτωλοί συνάπτουν συμμαχία με τους Ρωμαίους, ενώ αργότερα (192-193 π.Χ.), στα πλαίσια των Συριακών πολέμων, δέχονται βαρείς φόρους και χάνουν οριστικά την εύνοια τους.

Ρωμαϊκή εποχή

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, μετά τη ναυμαχία του Ακτίου και συγκεκριμένα από το 14 π.Χ, η παραλιακή ζώνη της Αιτωλίας υπάγεται στη ρωμαϊκή επαρχία Πατρών, τα μεγάλα αστικά κέντρα διαλύονται, οι περισσότερες πόλεις ερημώνονται και οι κάτοικοι πολλών περιοχών μετοικίζουν στη Νικόπολη, ενώ, παράλληλα, δημιουργούνται μικροί αγροτικοί οικισμοί.

Βυζαντινή εποχή

Η βυζαντινή περίοδος (330-1453 μ.Χ.) αποτελεί περίοδο πολιτικών, στρατιωτικών, θρησκευτικών και καλλιτεχνικών ζυμώσεων για την ευρύτερη περιοχή. Οι παράλιες, κυρίως, περιοχές βρίσκονται σε άνθηση, με πυρήνα την εκκλησιαστική και μοναστική ζωή, όπως υποδηλώνει η παρουσία πολλών παλαιοχριστιανικών βασιλικών⁷². Από επιστολές και σημειώματα του Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννου Απόκαυκου⁷³

⁷²Στην ευρύτερη περιοχή έχει διασωθεί ο μεγαλύτερος αριθμός μεσοβυζαντινών και υστεροβυζαντινών μνημείων της βορειοδυτικής Ελλάδας. Τον 4^ο-6^ο αι. μ. Χ. χτίζονται οι πρώτοι μεγαλοπρεπείς ναοί μονόκλιτης, τρίκλιτης ή πεντάκλιτης βασιλικής. Ένας μικρός αριθμός ναών που χρονολογούνται από τον 6^ο έως τον 12^ο αι. μ.Χ. χτίστηκαν αρχικά ως τρίκλιτες, αλλά στη συνέχεια μετατράπηκαν σε μονόχωρους με δίριχτη στέγη και λιτό κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Σπουδαία καλλιτεχνικά κέντρα αυτής της εποχής αποτελούν τα σπηλαιώδη μοναστηριακά συγκροτήματα ή τα μικρότερα σπήλαια-ασκηταριά. Από τον 13^ο αι., που η περιοχή περιέχεται στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, κτίζονται ωραιότατοι ναοί. Οι πρώτοι αιώνες της Μεταβυζαντινής περιόδου χαρακτηρίζονται από μικρούς ναούς με απλή και φτωχή διακόσμηση. Εκ νέου παρατηρείται άνθηση από τα τέλη του 16^{ου} αι..

⁷³ Η πρώτη αναφορά χρονολογείται στα 1218-'19 και η δεύτερη στα 1223-'24 (Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου).

πληροφορούμαστε την ύπαρξη της Εκκλησιαστικής Επίσκεψης⁷⁴ Βαρεσόβης. Η Επίσκεψις αυτή είχε, πιθανόν, τα όρια της κοιλάδας της Γαβρολίμνης μεταξύ ακτής, Βαράσοβας, Κλόκοβας και Ευήνου. Στην περιοχή επιβεβαιώνεται και η ύπαρξη ελαιώνα. Επίσης, ο Απόκαυκος αναφέρει το «πηλώδες Βατρακοχώριον» που ενδεχομένως βρισκόταν στην παραλία της σημερινής Κάτω Βασιλικής. Οι πρόσφατες ανασκαφές έχουν φέρει στο φως παλαιοχριστιανική Βασιλική, σπηλαιώδες μοναστηριακό συγκρότημα και βυζαντινό ναό που επιβεβαιώνουν τη ζωή στην περιοχή κατά τη βυζαντινή περίοδο, αλλά και το χαρακτηρισμό του βουνού Βαράσοβα ως Άγιον Όρος της Αιτωλίας. Στα πρώτα χριστιανικά χρόνια και ως τη μεσοβυζαντινή περίοδο, επιδρομές βαρβαρικών φύλων λεηλατούν και καταστρέφουν τον τόπο. Παράλληλα, η πειρατεία, οι σεισμοί και οι ασθένειες αποτελούν συχνά αιτίες για την ερήμωση πολλών περιοχών. Μετά το 1204 και μέχρι το 15^ο αι. μ.Χ., η ευρύτερη περιοχή υπάγεται στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, ενώ, ταυτόχρονα, μετατρέπεται σε πεδίο συγκρούσεων ανάμεσα σε Έλληνες, Ιταλούς, Αλβανούς και Σέρβους. Από τους Έλληνες περιέρχεται στους Σέρβους ηγεμόνες, από αυτούς στους Αλβανούς για να καταλήξει στους Ιταλούς κόμητες της Κεφαλονιάς. Αυτοί καλούν τους Τούρκους, οι οποίοι καταλαμβάνουν σταδιακά όλη την περιοχή⁷⁵.

Οθωμανική περίοδος

Η τοποθεσία της υπό μελέτη κοινότητας αναφέρεται, κατά την οθωμανική περίοδο και ως τον 17^ο αι., ως λιμάνι με την ονομασία «Καβουρολίμνη»⁷⁶. Δεν γνωρίζουμε αν υπήρχε εκεί κάποιος οικισμός στη συνέχεια, μιας και οι περισσότεροι κάτοικοι βρήκαν καταφύγιο στα ορεινά (Αντωνιάδου-Μπιμπίκου 1979, 195-259) ή αν η ονομασία αναφέρεται στην ευρύτερη περιοχή του σημερινού γειτονικού χωριού Γαβρολίμνη. Τα περιηγητικά κείμενα⁷⁷ και η ιστοριογραφία του 18^{ου} ως και τα μέσα του 19^{ου} αι. δεν αναφέρουν την ύπαρξη παραθαλάσσιου οικισμού στην περιοχή. Μια σημαντική πληροφορία παρέχει, ωστόσο, ένα ιδιωτικό συμφωνητικό, με ημερομηνία 30 Οκτωβρίου 1836, μεταξύ του

⁷⁴ Με τον όρο *Επίσκεψις* νοείται μια οικονομική και φορολογική μονάδα, ένα κτήμα ποικίλης εδαφικής έκτασης που το διαχειρίζονταν κάποιο νομικό ή φυσικό πρόσωπο (Κίσσας 1983, 168-196).

⁷⁵ Για μια γενικότερη επισκόπηση ζητημάτων της οθωμανικής περιόδου στον ελληνικό χώρο βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

⁷⁶ Σύμφωνα με απόσπασμα του «Πορτολάνου του Τάγια» που εκδόθηκε το 1573 στη Βενετία και υπήρξε, κατά τον Σάθα, επί τρεις αιώνες, ο επίσημος λιμενοδείκτης των πλοίων που καταγράφει λεπτομερώς τα λιμάνια και τους όρμους, ο όρμος της σημερινής Κάτω Βασιλικής αναφέρεται ως «Καβουρολίμνη» (Χαραλαμπίδης 2002, 13-14).

⁷⁷ Από το σύνολο των περιηγητών ως το 1830, μόνο ο Pouqueville αναφέρεται στον τόπο Γαβρολίμνη με την ονομασία «Καβουρολίμνη» (Γερωνικολού, Τριψιανός).

Αθανάσιου Μαχαίρα, κατοίκου Ναυπάκτου, και του πλοιάρχου Ιωάννου Ανατσίτου, κατοίκου Γαλαξιδίου, όπου συμφωνείται ο δεύτερος των συμβαλλόμενων να παραδώσει στη θέση Βασιλική Γαβρολίμνης μια ποσότητα αραβόσιτου⁷⁸. Αν και δεν υπονοεί την ύπαρξη οικισμού, η παραπάνω αναφορά επιβεβαιώνει τουλάχιστον τη συνεχιζόμενη λειτουργία της περιοχής ως επιnevίου της Γαβρολίμνης.

Κάτω Βασιλική: Νεότερη πολιτική, οικονομική, κοινωνική ιστορία και μνήμη

Το πολιτικό, το οικονομικό και το κοινωνικό δεν αποτελούν αυθύπαρκτες, αυτό-προσδιοριζόμενες κατηγορίες αλλά συμπληρωματικές, διαλεκτικές όψεις της ίδιας κοινωνίας. Το ίδιο ισχύει και για το εθνικό και το τοπικό. Οι εξελίξεις σε τοπικό επίπεδο επηρεάζονται από - ή/και επηρεάζουν - τις ευρύτερες εξελίξεις⁷⁹. Με άξονα την αναγωγή του τοπικού και ειδικού στο εθνικό και γενικό, αλλά και τον έλεγχο του εθνικού και του γενικού, διά του τοπικού και του ειδικού, προσεγγίζεται η νεότερη ιστορία του τόπου. Οι μνήμες των μελών της τοπικής κοινωνίας εμπερικλείουν τον τρόπο που η ιστορία βιώνεται από τους ανθρώπους και αποδίδουν τις ιδιαίτερες πτυχές της.

Αρχική κατοίκηση

Η ιστορία της σημερινής Κάτω Βασιλικής φαίνεται να είναι σχετικά πρόσφατη, από τα μέσα περίπου του 19^{ου} αι. μ.Χ.. Οι πρόγονοι των κατοίκων της Βασιλικής ήταν κτηνοτρόφοι από τα ορεινά χωριά της Δωρίδας, της Φωκίδας, της Ευρυτανίας, της Ηπείρου και της ευρύτερης περιοχής της Πίνδου. Ο οικισμός πρώτο-εποικίστηκε από αυτούς τους μεταβατικούς κτηνοτρόφους⁸⁰ που έκαναν εδώ τα χειμαδιά τους κατά τους χειμερινούς μήνες. Η εγκατάλειψη των ορεινών οικισμών και η μετεγκατάσταση των κατοίκων τους στα πεδινά αποτελούσε σύνθετο φαινόμενο της εποχής. Τα δεδομένα του Δημοτολογίου, των απογραφών και της προφορικής ιστορίας τεκμηριώνουν την κάθοδο

⁷⁸ Μπακαδήμα-Ξουργιά, & Τσατσά 1993, 52-53

⁷⁹ «... η κεντρική πολιτική σκηνή αποτελεί σε τελική ανάλυση τον καθοριστικό παράγοντα για την κατανόηση των γεγονότων, το “νήμα” που ενώνει τις ατομικές με τις συλλογικές πραγματικότητες και τους πολιτικούς θεσμούς/μηχανισμούς. Αυτό όμως, δεν πρέπει να μας οδηγήσει να θεωρούμε λεπτομέρειες αυτά που καταγράφονται πέραν του κεντρικού πυρήνα της εξουσίας και των συγκρούσεων γύρω από αυτήν» (Μαρατζίδης 2001, 195).

⁸⁰ Οι Μπορνόβα και Προγουλάκης αναφέρουν ότι οι 40.000, σύμφωνα με την απογραφή του 1861, βοσκοί, οργανωμένοι σε αυτόνομες ομάδες (τα «τσελιγκάτα»), βρίσκονταν σε συνεχή μετακίνηση, ανάμεσα στα ορεινά εδάφη το καλοκαίρι και στα πεδινά το χειμώνα (Κρεμμυδάς 2000, 55). Για περαιτέρω μελέτη βλ. Ψυχογιός & Παπαπέτρον 1984

των κατοίκων από τις ορεινές περιοχές. «Οι κάτοικοι ήτανε κτηνοτρόφοι, ως επί το πλείστον. Κι σιγά σιγά επεκτάθηκαν και έγιναν γεωργοκτηνοτρόφοι, ασχολήθηκαν και με τη γη. Πρώτα είχανε κοπάδια, πάρα πολλά κοπάδια»⁸¹. Οι ίδιοι οι κάτοικοι αποκαλούν το παλιό τους χωριό «Παλιοχώρι». Αυτό βρίσκεται σε λόφο πολύ κοντά στο σημερινό χωριό. Εκεί υπάρχει εκκλησία αφιερωμένη στον Αγ. Γεώργιο, με ημερομηνία ανέγερσης το 1879, η οποία σήμερα πια λειτουργεί ως νεκροταφείο. Τα επίσημα στοιχεία που αφορούν τη σύσταση της κοινότητας, τους κατοίκους, την οικογενειακή σύνθεση κ.λπ. χρονολογούνται τυπικά από το 1860 και προέρχονται από το παλαιό Δημοτολόγιο της Κοινότητας Βασιλικής⁸², καθώς, επίσης, και από τα ληξιαρχικά βιβλία καταχωρήσεων των γεννήσεων⁸³, των γάμων και των βαφτίσεων⁸⁴. Από διάφορα στοιχεία (χωρογραφικοί πίνακες, απογραφές, κατάλογοι και άλλες ιστορικές πηγές) συμπεραίνουμε ότι ο οικισμός με την ονομασία Βασιλική⁸⁵, συγκροτείται παλαιότερα και μάλιστα γύρω στα 1840⁸⁶.

Με βάση τον τόπο γέννησης των δημοτών, διαπιστώνουμε ότι από το 1872 και εξής υπάρχει σαφής αναφορά στην Άνω ή την Κάτω Βασιλική. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι την περίοδο αυτή εγκαταλείπεται σταδιακά ο παλιός οικισμός «Παλιοχώρι» και ξεκινά η μετεγκατάσταση των κατοίκων είτε κοντά στη θάλασσα (Κάτω Βασιλική) είτε στην ενδοχώρα (Άνω Βασιλική)⁸⁷. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνουν και οι προφορικές αφηγήσεις των κατοίκων του χωριού. «Εδώ στην Κάτω Βασιλική, είχαν μετακινηθεί από ένα χωριό που λεγόταν Παλιοχώρι, κοντά στον παλαιό Άγιο Γεώργιο, κοντά στο

⁸¹ Αφήγηση Π. Ράπτη, συνταξιούχου δασκάλου, 18/01/15, Κ.Βασιλική

⁸² Αποτελεί βιβλίο Καταχώρησης των Εγγραφόμενων ως Δημοτών στην κοινότητα όπου καταχωρείται το ονοματεπώνυμο, το επάγγελμα, ο τόπος γέννησης, ο τόπος απ' όπου μεταφέρει τα δημοτικά του δικαιώματα ο αιτών και ο λόγος για τον οποίο γίνεται η εγγραφή. Η καταχώρηση γίνεται κατά έτος και κατά φύλο. Βλ. Δημοτολόγιον Κοινότητος Βασιλικής (1860-1953), αρ. 5, Αντιδημαρχία Χάλκειας

⁸³ Στο αρχείο της Αντιδημαρχίας Χάλκειας υπάρχουν τα βιβλία Ληξιαρχικών πράξεων Γεννήσεων της κοινότητος Βασιλικής από το 1932 και εξής.

⁸⁴ Τα βιβλία Γάμων, Γεννήσεων και Βαφτίσεων των ετών 1927-1956 βρίσκονται στο ναό του Αγίου Γεωργίου Κάτω Βασιλικής.

⁸⁵ Για το όνομα του χωριού συναντάμε πληθώρα ερμηνειών. Κάποιοι το συνδέουν με κύριο όνομα γυναίκας και συγκεκριμένα με την Κυρά Βασιλική του Αλή πασά Ιωαννίνων. Άλλοι συνδυάζουν το όνομα με τους Βασιλακοπουλαίους που λέγεται ότι ήταν από τις πρώτες οικογένειες που κατοίκησαν την περιοχή. Στην παραλία της Κάτω Βασιλικής, ακριβώς πάνω στο λόφο της Αγίας Τριάδας, αποκαλύφθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, με ανασκαφές τα ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Ενδεχομένως, το όνομα του χωριού να οφείλεται σε αυτήν.

⁸⁶ Στην πρώτη επίσημη εμφάνιση των οικισμών (ΦΕΚ 80/28 28.12.1836) δεν εμφανίζεται ο οικισμός Βασιλική αλλά το χωριό Γαβρολίμνη που εντάσσεται στο Δήμο Καλυδώνος και η Καβρούζα που εντάσσεται στο Δήμο Ναυπακτίας (Χουλιάρακης 1973-1976, 11). Με τη διοικητική διαίρεση του κράτους, σύμφωνα με το Ν. ΚΕ' (5.12.1845), η Βασιλική εμφανίζεται ως οικισμός που ανήκει στην επαρχία Ναυπακτίας (Χουλιάρακης, ό.π., 141).

⁸⁷ Οι νεοσύστατοι τότε δήμοι, όπως προκύπτει από το Δημοτολόγιο και από την απογραφή του 1879, συνεχίζουν να υπάγονται σε μια κοινοτική διοικητική μονάδα με την ονομασία Βασιλική.

κοιμητήριο και ήρθανε προς την παραλία»⁸⁸. Ως βασική αιτία της μετεγκατάστασης αναφέρεται η ανθυγιεινότητα της περιοχής που έχει ως αποτέλεσμα την υψηλή θνησιμότητα των κατοίκων, ενώ ως πρώτοι οικιστές της Κάτω πλέον Βασιλικής οικογένειες που αποκτούν κτήματα στην παραθαλάσσια περιοχή.

Οικονομικά, δημογραφικά στοιχεία και η σχέση με τη γη

Κατά την κτηματολογική απογραφή της επαρχίας Ναυπάκτου του 1830⁸⁹, η πεδιάδα της Γαβρολίμνης, είναι καταγεγραμμένη, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, ως εθνική γη⁹⁰: τα 2840 στρέμματα είναι εθνικά, τα 339 είναι ιδιόκτητα -όλα ξερικά- και από αυτά μόνο τα 114 είναι καλλιεργημένα. Με βάση τον κατάλογο των ιδιοκτητών, η συνολική κατοχή γης είναι 10 περίπου στρέμματα ανά οικογένεια με πολύ χαμηλή απόδοση παραγωγής. Ως εθνική και ακαλλιέργητη, η γη της περιοχής προσφέρεται ως βοσκότοπος για τα κοπάδια των λιγοστών οικογενειών που εγκαθίστανται στο «Παλιοχώρι» από το 1840 περίπου και εξής.

Η πώληση, ο αναδασμός της εθνικής γης και των μεγάλων ιδιοκτητών γαιοκτησιών ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της γεωργικής καλλιέργειας που εξελίσσεται συμπληρωματικά με τη μεταβατική κτηνοτροφία. Οι κάτοικοι καλλιεργούν σιτάρι, καλαμπόκι, βρώμη, κριθάρι καλύπτοντας τις ετήσιες οικογενειακές ανάγκες. Οι καλλιέργειες είναι εκτατικές, οι οποίες, λόγω της διετούς και αργότερα τριετούς αγρανάπαυσης⁹¹, ευνοούν την κτηνοτροφία. Επιπροσθέτως, η συνολική φορολογική επιβάρυνση του αγρότη μειώνεται συνεχώς⁹².

⁸⁸ Αφήγηση Π. Ράπτη, ό.π.

⁸⁹ ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη Γ' φ. 7 στο Ρέππας

⁹⁰ Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους, επισημαίνουν οι Μπουρνόβα και Προγουλάκης, και σύμφωνα με το δίκαιο της κατάκτησης, τα εδάφη που πριν ανήκαν στο οθωμανικό δημόσιο ή καλλιεργούνταν από μουσουλμάνους που είχαν εγκαταλείψει τη χώρα, πέρασαν στην ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους. Τα εδάφη αυτά, οι εθνικές γαίες, όπως ονομάστηκαν, βρίσκονταν κυρίως στην Πελοπόννησο και στη Δυτική Στερεά Ελλάδα και είχαν υποθηκευτεί από τις ελληνικές κυβερνήσεις στη διάρκεια της Επανάστασης, προκειμένου να επιτευχθεί η σύναψη δανείων από το εξωτερικό για τη χρηματοδότηση του πολέμου. Επίσημα διακηρυγμένος στόχος ήταν, όταν οι συνθήκες θα το επέτρεπαν, να αποδοθούν στους χωρικούς (Κρεμμυδάς 2000, 48).

⁹¹ Σύμφωνα με τους Μπουρνόβα και Προγουλάκη, ανάμεσα στα 1860-1910, ο έλληνας αγρότης ακολουθώντας με καθυστέρηση αιώνων τον ευρωπαϊό, εγκαταλείπει το διετές και αρχίζει να εφαρμόζει το τριετές σύστημα αγρανάπαυσης. Έτσι, ενώ προηγουμένως η μισή έκταση παρέμενε ετησίως αχρησιμοποίητη, τώρα μειώνεται στο ένα τρίτο –σιτάρι και «δεύτερα» δημητριακά (κριθάρι, καλαμπόκι, βρώμη) εναλλάσσονται κάθε χρόνο στα δύο τρίτα του αγρού- με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ετήσια παραγωγή χωρίς να αυξάνονται οι εκτάσεις (Κρεμμυδάς 2000, 75-76).

⁹² Η υποχρέωση καταβολής της δεκάτης σε είδος αντικαθίσταται το 1863 από τη δεκάτη σε χρήμα ενώ το 1880 ο φόρος επί της παραγωγής αντικαθίσταται από το φόρο των «αροτριώντων κτηνών». Γενικά όμως, από 10

Αν και η πληθυσμιακή αύξηση των κατοίκων του χωριού ευνοείται από τις γενικότερες ρυθμιστικές διατάξεις στα τέλη του 19^{ου} αι. που δίνουν λύση στο θέμα της κατοχής της πρώην βοσκήσιμης γης στα πεδινά⁹³, η αγροτική έξοδος αποτελεί ενδεικτικό τεκμήριο των πιέσεων που υφίσταται ο αγροκτηνοτροφικός κόσμος. Άλλωστε, και σύμφωνα με την Αγριαντώνη, η περίοδος 1873-1896, η λεγόμενη «Μεγάλη Ύφεση», αποτελεί σημαντική καμπή στην εξέλιξη της διεθνούς οικονομίας. Τιμές και κέρδη παίρνουν την κατιούσα, η εγχώρια αγροτική παραγωγή αρχίζει να απειλείται και η ανεργία να αυξάνεται. Η βρετανική πρωτοκαθεδρία λαμβάνει τέλος και οι ΗΠΑ με τη Γερμανία κατακτούν κυρίαρχες θέσεις στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Το 1893 η Ελλάδα οδηγείται σε πτώχευση, ηττάται στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ενώ το 1898 της επιβάλλεται Διεθνής οικονομικός Έλεγχος (Κρεμμυδάς 2000, 164-169). Έτσι, παρόλο που ο ορεινός χώρος συνεχίζει να τροφοδοτεί πληθυσμιακά την κοινότητα, στην απογραφή του 1896 η Βασιλική εμφανίζει πληθυσμό μόλις 251 άτομα. Το ίδιο ισχύει και κατά την απογραφή του 1907, στην οποία καταγράφονται 207 άτομα και στους δύο οικισμούς (Κάτω και Άνω Βασιλική) οι οποίοι αναφέρονται πλέον ξεχωριστά στα απογραφικά δελτία⁹⁴.

Στο μεσοπόλεμο η οικονομία της Αιτωλοακαρνανίας γνωρίζει μεγάλη άνθηση. Παρά τις δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης, μετά την Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η άφιξη στις τοπικές πόλεις και στα πεδινά χωριά προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών από άλλες περιοχές, κυρίως από την Ήπειρο και τα ορεινά, τονώνουν τη βιοτεχνική και την αγροτική παραγωγή της ευρύτερης περιοχής. Οι κάτοικοι των αστικών κέντρων (Αγρίνιο, Μεσολόγγι, Ναύπακτος) αποκτούν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής σε σύγκριση με το παρελθόν, το ίδιο και οι αγροτικοί

δραχμές κατά κεφαλήν το 1870 μειώνεται στις 6,5 δραχμές το 1910, προσθέτουν οι Μπουρνόβα και Προγουλάκης (Κρεμμυδάς 2000, 77-78).

⁹³ Μετά την πρώτη αγροτική μεταρρύθμιση (1871), οργανωμένη από τον πρωθυπουργό Κουμουνδούρο, αρχίζει η διανομή των εθνικών γαιών στους καλλιεργητές τους ή σε όποιους κατοίκους του χωριού δεν κατείχαν γη. Σύμφωνα με τους Μπορνόβα και Προγουλάκη: «Η αξία κάθε εκποιούμενου κτήματος καθοριζόταν από επιτροπή, το τίμημα καταβαλλόταν σε 26 ετήσιες τοκοχρεωλυτικές δόσεις, με ανώτατο όριο για κάθε αγοραστή ίσο με 80 ή 40 στρέμματα, ανάλογα με το αν επρόκειτο για ξερική ή ποτιστική γη. Με τον τρόπο αυτόν παραχωρήθηκαν μέχρι το 1911 σε 350.000 οικογένειες, περισσότερα από 2.500.000 στρέμματα γης» (Κρεμμυδάς 2000, 63).

⁹⁴ Σύμφωνα με τον Ν. ΔΝΖ' της 10.2.1912 (ΦΕΚ. 58/14.2.1912) για την σύσταση των πρώτων κοινοτήτων, η Άνω και η Κάτω Βασιλική μαζί με τον οικισμό Κωσταίικα και την Καλαβρούζα αποτέλεσαν την κοινότητα Καλαβρούζας. Οι τρεις πρώτοι οικισμοί αποσπάστηκαν από την παραπάνω κοινότητα (Β. Δ./26.2.1924, ΦΕΚ. 4/Β/1928). Το 1951 (ΦΕΚ. 275/Α) η Κάτω Βασιλική γίνεται ξεχωριστή κοινότητα διατηρώντας την ονομασία «Βασιλική» ενώ η Άνω Βασιλική παρέμεινε ως είχε και ανήκε στην κοινότητα Βασιλική (Χουλιαράκης 1973-1976, 273).

πληθυσμοί, κυρίως των πεδινών περιοχών, οι οποίοι συνδέονται με τις οικονομικές δραστηριότητες των γειτονικών πόλεων. *«Πρόβατα είχε, ήτανε κρεοπώλης, έκανε ζωεμπόριο, πήγαινε αγόραζε γίδια τέτοια, ποιο πολύ γίδια και τα πηγαίνανε τα πουλάγανε στην Πάτρα»⁹⁵. «Και εγώ τα έπαιρνα με το καϊκι με τη μηχανή τα ψάρια και τα πήγαινα στην Πάτρα»⁹⁶.*

Μέχρι το 1929 και το ξέσπασμα της μεγάλης κρίσης, η ανεπάρκεια σε γη καλύπτεται με την εξειδίκευση σε εμπορευματικής εντάσεως καλλιέργειες και εργασίες, κυρίως τον καπνό, ο οποίος έχει μεγάλη χρηματική απόδοση ανά στρέμμα σε σχέση με τα δημητριακά, και ο οποίος γίνεται το προϊόν των φτωχών αγροτών, που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν στο έπακρο όση γη έχουν στη διάθεσή τους. Η κρίση του 1929 πλήττει τις πιο αδύναμες οικονομικά οικογένειες. Όπως υποστηρίζουν οι Μπουρνόβα και Προγουλάκης, το κύριο όχημα της κρατικής παρέμβασης υπήρξε η Αγροτική Τράπεζα (Α.Τ.Ε.) που ιδρύθηκε το 1929 και της οποίας η διείσδυση στην ύπαιθρο διευκολύνθηκε με δύο παράλληλες παρεμβάσεις: με τη δημιουργία αγροτικών πιστωτικών συνεταιρισμών και με την ίδρυση κρατικών οργανισμών που συγκέντρωναν τα κυριότερα αγροτικά προϊόντα σε μια προ-καθορισμένη «τιμή ασφαλείας». Από το 1930, οι διάφορες κυβερνήσεις ανέστειλαν την εφαρμογή δικαστικών αποφάσεων σε βάρος των χρεωμένων αγροτών, ενώ την προστατευτική πολιτική αυτή του κράτους ολοκλήρωσε η δικτατορία του Μεταξά, που προέβει και τυπικά στην απόσβεση των αγροτικών χρεών (Κρεμμυδάς 2000, 86-87).

Έως το 1939 η αγροτική εκμετάλλευση είχε πλέον εμπλακεί στους μηχανισμούς της αγοράς, με τη χρήση λιπασμάτων και εργαλείων αλλά και με την εμπορευματοποίηση ενός μικρότερου ή μεγαλύτερου μέρους της παραγωγής. Όλα αυτά γίνονταν βέβαια, εν μέρει τουλάχιστον, με δανεισμό. *«Τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο έστειλε η Γερμανία και τρακτέρ και άλλα μηχανήματα. Κατόπιν, τα ανέλαβαν οι εταιρείες. Και πήγαιναν στις εταιρείες και τα παράγγελλαν, αν δεν είχανε, τι τρακτέρ ήθελε ο καθένας, ανάλογα με την ιπποδύναμη. Και τα παίρνανε με δόσεις. Και με την καλλιέργεια που κάνανε, ή δικιά τους ή και σε ξένους, ξεχρεώνανε τα τρακτέρ. Και κάνανε καλή δουλειά αυτή που είχανε τα μηχανήματα. Μπορεί να πει κανείς ότι καλύτερα να είχες ένα μηχανήμα να πηγαίνεις να καλλιεργείς τα άλλα χωράφια παρά να έχεις δικά σου χωράφια και να παίρνεις μηχανήματα από άλλους. Δεν έβγαινε το μεροκάματο... Τα λιπάσματα τα παίρναμε από την Ένωση.*

⁹⁵ Αφήγηση Ντ. Μαδιά

⁹⁶ Αφήγηση Κ. Ιωάννου

Δημιουργήθηκαν οι Συνεταιρισμοί σε όλη την Ελλάδα και οι Ενώσεις των Συνεταιρισμών. Από εκεί, λοιπόν, προμηθευόμασταν. Και εδώ στην περιοχή τη δική μας είχαν ανοίξει δύο αποθήκες που έφερναν τα λιπάσματα και προμηθεύονταν οι αγρότες μας. Και από εκεί τα παίρνανε με χρήματα δικά τους, τα πληρώνανε τα λιπάσματα, δεν τα έδιναν δωρεάν. Και μέχρι σήμερα ακόμα εξακολουθούν να είναι ακριβά τα λιπάσματα...»⁹⁷.

Άλλωστε, οι αρνητικές συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης του 1929, αργούν να φανούν τόσο στην Ελλάδα όσο και στην τοπική οικονομία, ενώ η αποσύνδεση της δραχμής από τον χρυσό κανόνα και η υποτίμησή της στη συνέχεια, το 1938, από το Βενιζέλο, λειτουργεί σταθεροποιητικά για την αδύναμη ελληνική οικονομία, συμπληρώνουν οι Μπουρνόβα και Προγουλάκης (Κρεμμυδάς 2000, 91). Στην απογραφή του 1928 η Κάτω Βασιλική μαζί με τον οικισμό Κωσταίικα⁹⁸ συγκεντρώνει πληθυσμό μόλις 242 κατοίκων. Θεαματική αύξηση του πληθυσμού εμφανίζεται πλέον στην απογραφή του 1940, όπου οι κάτοικοι της Κ. Βασιλικής ανέρχονται στους 560 εκ των οποίων οι 217 από τα Κωσταίικα. Η πληθυσμιακή αυτή αύξηση μπορεί να συνδεθεί ως ένα βαθμό με τις ευνοϊκές κρατικές ρυθμίσεις του 1938⁹⁹, σύμφωνα με τις οποίες οι ημινομάδες μπορούν να εγγραφούν στους κοινοτικούς καταλόγους των χωριών όπου διατηρούν χειμαδιά.

Σύμφωνα με το Βετσόπουλο, έως τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η οικονομία της ευρύτερης περιοχής ευνοείται και από την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων που βασίζονται στην πρακτική του συμψηφισμού των ευρωπαϊκών κρατών, ιδιαιτέρως δε από την προτίμηση της Γερμανίας να ανταλλάσσει τα βιομηχανικά της προϊόντα με ελληνικά αγροτικά προϊόντα και κυρίως τα καπνά (Μπαδά & Σφήκας 2010, 102).

Σταδιακά, με τη διανομή της γης σε μικρούς αγροτικούς κλήρους, το μέγεθος των βοσκήσιμων εκτάσεων και συνεπώς των κοπαδιών μειώνεται, μιας και τα χωράφια περιέρχονται στα χέρια των ημινομάδων κτηνοτρόφων, οι οποίοι αναγκάζονται να εξελίξουν πλέον τη ζωή τους στα πεδινά, προσαρμόζοντας τις αγροκτηνοτροφικές πρακτικές τους στη γεωργία. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Δημοτολόγιο οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού εγγράφονται, πλέον, ως γεωργοί. Αν και κατά το μεσοπόλεμο οι

⁹⁷ Αφήγηση Π. Ράπτη, ό.π.

⁹⁸ Ο οικισμός συνορεύει στα ανατολικά με την Κάτω Βασιλική, είναι παραθαλάσσιος αλλά έχει εγκαταλειφθεί σήμερα από τους κατοίκους του.

⁹⁹ Βλ. το υπ' αρ. 1223/3, 4 Μαΐου 1938 σχετικό διάταγμα

καλλιέργειες παρέμειναν εκτατικές με αγρανάπαυση, πρακτική που επέτρεπε την βιωσιμότητα της ημινομαδικής κτηνοτροφίας, η ανάπτυξη στη συνέχεια νέων, εντατικών μορφών καλλιέργειας είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της κτηνοτροφίας¹⁰⁰. Οι θερινές κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις (τα λεγόμενα μαντριά) στο βουνό της Βαράσοβας αρχίζουν να περιορίζονται σταδιακά ή να μεταφέρονται στα όρια του χωριού στα πλαίσια μιας οικόσιτης, περιορισμένης πλέον, κτηνοτροφίας. Οι κάτοικοι, εκτός από την καλλιέργεια των δημητριακών, στρέφονται στην αμπελοκαλλιέργεια και στην ελαιοκαλλιέργεια. Η γεωργική αξιοποίηση του οικογενειακού κλήρου και η ημικτηνοτροφία παραμένουν στο επίπεδο της αυτοκατανάλωσης.

Αν και οι γεωγραφικοί παράγοντες (πεδιάδα, Εύηνος ποταμός, θάλασσα) ευνοούν τις διαδικασίες του τοπικού αγροτικού εκσυγχρονισμού, ο εκσυγχρονισμός αυτός φαίνεται να ενισχύει τις σχέσεις εξάρτησης των ντόπιων αγροτών από εξωτερικούς μηχανισμούς που συμβάλουν στην συρρίκνωση του αγροτικού τους εισοδήματος. Οι υπερχρεώσεις στην Αγροτική Τράπεζα, η φορολογία, η κερδοσκοπία των εμπόρων, η μη εφαρμογή βιώσιμης αγροτικής οικονομικής πολιτικής κρατούν δέσμιους τους κατοίκους και οδηγούν σημαντικό μέρος της τοπικής κοινωνίας στη μετανάστευση.

Μετανάστευση

Η μετανάστευση είναι ένα από τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Η μετανάστευση και μάλιστα η υπερπόντια χαρακτηρίζει το πρώτο μισό του 19^{ου} αι., ενώ παρατηρείται ευρύτατα στον ελληνικό αγροτικό χώρο και την περιοχή που μας ενδιαφέρει. Στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αι. εμφανίζεται έντονο κύμα μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής¹⁰¹ *«Ο πατέρας μου είχε πάει στο Καναδά, έφερε μερικά χρήματα και αγόρασε 70 στρέμματα εδώ στα Κωστέικα.*

¹⁰⁰ Οι μονάδες γεωργικής εκμετάλλευσης το 1961 είναι 91 σε συνολική έκταση γης 2.324 στρέμματα, εκ των οποίων στα 1.664 στρέμματα καλλιεργούνται καπνός, δημητριακά, αμπέλια, ενώ 128 στρέμματα καταγράφονται ως βοσκοτόπια. Η κτηνοτροφική παραγωγή στηρίζεται σε 2.000 περίπου αιγοπρόβατα που αντιστοιχούν σε περίπου 60 νοικοκυριά. Οι μονάδες γεωργικής καλλιέργειας το 1971 είναι 62 σε συνολική έκταση γης 1.725 στρέμματα, ενώ η κτηνοτροφική παραγωγή στηρίζεται σε περίπου 1.670 αιγοπρόβατα. Πβ.: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης «Αποτελέσματα Απογραφής Γεωργίας και Κτηνοτροφίας 1961» & «Αποτελέσματα Γεωργίας και Κτηνοτροφίας 1971»

¹⁰¹ Κατά τους Μπουρνόβα και Προγουλάκη, το ισχυρό αυτό μεταναστευτικό ρεύμα αφορά το 10% τουλάχιστον του ανδρικού αγροτικού πληθυσμού μέσα σε μια γενιά -έναν μετανάστη σε κάθε τρεις οικογένειες- και δεν σταματά παρά μόνο με την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της μαζικής μετανάστευσης είναι ο πρόσκαιρος χαρακτήρας της και η συνείδηση που έχουν γι' αυτό όσοι εγκαταλείπουν τον τόπο τους (Κρεμμυδάς 2000, 74-75).

Πήγε δυο φορές. Από το '7 μέχρι το '9 και από το '17 μέχρι το '19»¹⁰². Η ανακοπή του, μετά το 1924, αποτελεί συνέπεια της σκληρής μεταναστευτικής πολιτικής των ΗΠΑ, ενώ ενθαρρύνει την μετανάστευση προς τις χώρες της δυτικής Ευρώπης κατά την περίοδο του μεσοπολέμου¹⁰³. Παρόλ' αυτά, λόγω της αύξησης του πληθυσμού εξαιτίας της προσάρτησης εδαφών, της άφιξης προσφύγων της έκρηξης γεννήσεων, ο πληθυσμός των χωριών κατά την περίοδο 1920-1940 αυξάνεται.

Μολονότι τα μεταναστευτικά εμβάσματα και οι αγροτικές συντάξεις ενισχύουν το μικρό εισόδημα των νοικοκυριών, οι κάτοικοι παραμένουν γεωργοκτηνοτρόφοι και μικροψαράδες¹⁰⁴. Η εποχική εργασία στις μεσαίες και μεγάλες ιδιοκτησίες αποφέρει ένα συμπληρωματικό εισόδημα στα φτωχά αγροτικά νοικοκυριά. Το μεταναστευτικό συνάλλαγμα, ωστόσο, καθώς και η επικοινωνία με το εξωτερικό, αλλά και ο θεσμός της προίκας, ενθαρρύνουν την κοινωνική κινητικότητα προς την πόλη, η οποία αρχίζει να παίρνει σημαντικές διαστάσεις, για εκπαίδευση και επαγγελματική αποκατάσταση.

Συγκεκριμένα, η αγροτική οικογένεια στέλνει στις πόλεις και κυρίως στην πρωτεύουσα τα πλεονάζοντα ή ανίκανα για γεωργικές εργασίες νεαρά μέλη της, αγόρια ή κορίτσια, προς αναζήτηση καλύτερης τύχης -σπουδές, εργασία, γάμο. Ο αγρότης που φτάνει στην πόλη επιδιώκει να ενταχθεί στα μικροαστικά στρώματα και συχνά κατορθώνει με τη συνδρομή κάποιου πολιτικού μέσου να διοριστεί στο δημόσιο ή σπανιότερα να δημιουργήσει τη δική του επιχείρηση, βιοτεχνική ή εμπορική. Η ελληνική κοινωνία, άλλωστε, χαρακτηρίζεται, αυτή την εποχή αλλά και όχι μόνο, από έλλειψη σαφών ταξικών ορίων και από τη δυνατότητα εύκολης σχετικά κοινωνικής ανέλιξης, γεγονός που καλλιέργησε αποστροφή για τη χειρωνακτική εργασία. Παράλληλα, επικρατεί η αντίληψη ότι η μόρφωση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για κοινωνική άνοδο και κάθε οικογένεια θεωρεί υποχρέωση να προσφέρει στα νεαρά, αρσενικά κυρίως, μέλη της τη δυνατότητα στοιχειώδους, έστω, εκπαίδευσης. *«Και βλέπουμε ότι μετά την Κατοχή από όλα τα χωριά της Ελλάδος έχουμε ένα ρεύμα προς τις πόλεις. Να μορφώσουν τα παιδιά τους. Γιατί οι γονείς μας ήταν αγράμματοι και αν μπορούσαν να βρουν τρόπο να μορφώσουν τα παιδιά τους»¹⁰⁵.*

¹⁰² Αφήγηση Π. Ράπτη

¹⁰³ Αργότερα και σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, το μεταναστευτικό ρεύμα κατευθύνεται κυρίως προς τον Καναδά και την Αυστραλία. *«Πιο πολλοί φύγανε για την Αυστραλία και Αμερική. Η Αυστραλία ήτανε το δρόμο που ζούσαμε τότε εμείς, εγώ. Φύγανε όλα τα παιδιά, τα συνομήλικά μου»* (Ντ. Μαδιά).

¹⁰⁴ Ξένοι που ήρθαν γύρω στα 1920 για μόνιμη εγκατάσταση από τη Πάτρα και τη Κεφαλονιά προσέφεραν στους ντόπιους μια πρώτη εξοικείωση με την αλιεία.

¹⁰⁵ Αφήγηση Π. Ράπτη, ό.π.

Γιατί όμως οι κάτοικοι ενθαρρύνουν ή ακόμα και επιβάλλουν στα παιδιά τους να αποχωρήσουν από την κοινότητα; Οικονομικοί αλλά και ψυχολογικοί λόγοι απαντούν, ενδεχομένως, στο ερώτημα. Ο κάτοικος του χωριού ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αι. και έπειτα πρέπει να θρέφει την οικογένειά του μέσω της αυτό-καταναλωτικής καλλιέργειας, της οικόσιτης κτηνοτροφίας και των ανταλλαγών, ενώ, παράλληλα, οφείλει να πληρώνει φόρους. Στη συνέχεια αναγκάζεται να αποπληρώνει δάνεια και να αγοράζει λιπάσματα, σπόρους και βιομηχανικά είδη πρώτης ανάγκης. Σταδιακά, δηλαδή, ο κάτοικος του χωριού έχει μεγαλύτερη ανάγκη για περισσότερο χρήμα. Στην ανάγκη αυτή, έρχεται να προστεθεί, με τη σειρά της, η έντονη αγωνία του πατέρα εν όψει του μελλοντικού περιορισμού του οικογενειακού γεωργικού κλήρου, λόγω της πατροπαράδοτης κληρονομικής διανομής στα τέκνα της οικογένειας. Σε συνδυασμό με την αναδυόμενη, από τους κυρίαρχους θεσμούς, προβολή και επικοινωνία ενός αστικού προτύπου ζωής, ιδιαιτέρως δε μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος¹⁰⁶ -κλασικού κυρίως προσανατολισμού- ο κάτοικος του χωριού οδηγείται στην εσωτερική ή εξωτερική μετανάστευση. Η σκληρή δουλειά στην πόλη, η μόρφωση και οι πολιτικές διαμεσολαβήσεις αποτελούν κυρίαρχα εργαλεία επίτευξης του νέου τρόπου ζωής.

Κατοχή και Εμφύλιος

Η δεκαετία 1940-1950 -τα χρόνια της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου- είναι μια από τις κομβικές περιόδους για τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της σύγχρονης Ελλάδας. Πριν την έναρξη της Κατοχής στην Ελλάδα -Απρίλιος 1941-, η έκρηξη της παγκόσμιας σύρραξης επιβαρύνει την ήδη εξαρτημένη οικονομία της χώρας¹⁰⁷. Η ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας αποτέλεσε χώρο παραμονής πολυάριθμων κατοχικών δυνάμεων, Ιταλών και Γερμανών, λόγω της σημαντικής θέσης της στο δυτικό συγκοινωνιακό άξονα της χώρας. Στην Κάτω Βασιλική εγκαταστάθηκαν κυρίως Ιταλοί *«Εδώ υπήρχε μια φινάτσα. Ήτανε πέντε Ιταλοί. Ήταν τελωνειακοί. Με ένα φτερό πίσω στο*

¹⁰⁶ «Η πολιτεία είχε εγκαταλείψει εκτός γραμμάτων την γεωργία, εκτός γραμμάτων πάσαν βιομηχανία, και ο θέλων να εκπαιδεύσει τα τέκνα του ηναγκάζετο να τα απομακρύνει από πάσης άλλης εργασίας. Πολλά είδη εργασίας, αν μη πάσα σωματική εργασία καθίστατο σχεδόν άζια περιφρονησέως εις την στρεβλουμένην μαθητικήν αντίληψιν, και η γεωργία παριστάνετο ως βάνανυσος και χυδαία τέχνη, ώστε να παραπέμπωνται να 'φυλάνε βώδια! οι υιοί των γεωργών... αφού δεν ήσαν άξιοι να αποστηθίζουν ευχερώς τους γραμματικούς κανόνες'» Ρεπούλης, Ε. 1912, «Μελέτη μετά σχεδίου νόμου περί μεταναστεύσεως», Αθήνα, 43-44 στο Μ. Ρηγινός, «Ελληνική Βιομηχανία 1900-1940» (Κρεμμυδάς 2000, 184).

¹⁰⁷ Με δεδομένο ότι η μισή ποσότητα δημητριακών που καταναλώνεται από τον πληθυσμό της προπολεμικά στηρίζεται στις εισαγωγές.

καπέλο. Είχαμε καλές σχέσεις, δεν είχαμε προβλήματα. Βγαίνανε καμιά φορά στα σπίτια, όχι όλοι, δύο από αυτούς, παίρνανε κανένα αβγό, κανένα κοτόπουλο. Αλλά όχι να κάνουν κακό, τίποτα, ήτανε καλοί... κάθισαν ενάμισι χρόνο σχεδόν εδώ»¹⁰⁸. Στην Κατοχή λέει ο Βετσόπουλος, εξαιτίας του υψηλού πληθωρισμού που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία «μαύρης αγοράς» και κατά συνέπεια την εκμηδένιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ανατρέπονται οι προϋπάρχουσες κοινωνικές και οικονομικές δομές της περιοχής. Η δραχμή χάνει την αξία της και οι συναλλαγές πραγματοποιούνται είτε με χρυσές λίρες είτε με την ανταλλαγή αγαθών. Αν και οι Ιταλοί εισάγουν στην κυκλοφορία την πληθωριστική «μεσογειακή δραχμή» -Casa Mediterranea- που ήταν ισότιμη με την ελληνική δραχμή και οι Γερμανοί τα πληθωριστικά κατοχικά «μάρκα» τους, οι Έλληνες αποφεύγουν να συναλλάσσονται με τέτοια νομίσματα, αφού είναι χωρίς αντίκρισμα¹⁰⁹.

Για να αντιμετωπίσουν την έλλειψη βασικών διατροφικών προϊόντων, οι κάτοικοι της υπαίθρου στρέφονται στην καλλιέργεια δημητριακών, καλαμποκιού και στην οικόσιτη κτηνοτροφία, ενώ στα παράλια και στην αλιεία. «Αλλά εδώ ήτανε το ψάρι που είχε ο κόσμος. Μπορεί να μην είχαν ψωμί αλλά είχανε ψάρια, είχανε πρόβατα, είχανε γάλατα, είχανε τυριά...»¹¹⁰. Οι κατοχικές συνθήκες καθιστούν τον αγροτικό τομέα παράγοντα ζωτικής σημασίας για επιβίωση. Σημείο αναφοράς όλων των αφηγητών είναι η εναγώνια προσπάθεια εξεύρεσης αγροτικών προϊόντων: Πειραιώτες ή Πατρινοί έφταναν στην Αιτωλοακαρνανία για να αγοράσουν τρόφιμα ή να εγκατασταθούν εκεί επ' αόριστον. «Ερχότανε οι Πατρινοί, πεινάγανε ο κόσμος στις πολιτείες, πουλάγανε σεντόνια, πουλάγανε μαξιλαροθήκες, πουλάγανε ρούχα για να πάρουνε τροφή»¹¹¹. «Φέρνανε μηχανές από την Αθήνα, τις Singer, για σαράντα οκάδες καλαμπόκι. Και λέγανε σας ευχαριστούμε που θα ζήσει η οικογένειά μας»¹¹². Έτσι, επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι οι άνθρωποι των χωριών δεν έφτασαν στο έσχατο όριο πείνας, σε αντίθεση με τον αστικό πληθυσμό και παράλληλα επικυρώνει το ότι η ανασφάλεια και η πείνα που επέφερε η παράλυση της αστικής οικονομίας προσέδωσε μεγαλύτερη αξία στην καλλιεργήσιμη γη.

Κατά τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής στην επιδείνωση της ζωής των κατοίκων από τις ξένες δυνάμεις προστέθηκαν τόσο οι αρπαγές αγαθών όσο και οι πράξεις βίας κατά των αντιφρονούντων. Ως αποτέλεσμα, ο διωκόμενος κόσμος της υπαίθρου οδηγείται συχνά σε

¹⁰⁸ Αφήγηση Κ. Ιωάννου

¹⁰⁹ Μπαδά – Σφήκας 2010

¹¹⁰ Αφήγηση Ντ. Μαδιά

¹¹¹ Αφήγηση Ντ. Μαδιά, νοικοκυρά, 18/01/15, Κ. Βασιλική

¹¹² Αφήγηση Β. Κουμπουλή, νοικοκυρά, 18/01/15, Κ. Βασιλική

πράξεις αντεκδίκησης, ενώ με τη σειρά τους και πάλι οι κατοχικές δυνάμεις προβαίνουν σε αντίποινα. «...στη Ρίζα... Για μια βδομάδα, θα παντρευότανε και βάλανε στο χωριό οι Γερμανοί φωτιά και τα κάψανε όλα»¹¹³.

Κατοχικά αλλά και μετα-κατοχικά, μια νέα νομιμόφρονα, ισχυρή κοινωνική τάξη φαίνεται να αναδύεται σε αντιδιαστολή με άλλους που καταρρακώνονται οικονομικά και κοινωνικά (Ιατρίδης 1984, 28). Στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, εκτός από την αύξηση του πληθυσμού των αστικών κέντρων, κατά τη δεκαετία του 1950, παρατηρήθηκαν αλλαγές και στη φυσιογνωμία των πόλεων, αφού αρκετοί κάτοικοι μετακινήθηκαν στην πρωτεύουσα της χώρας ή μετανάστευσαν στο εξωτερικό για την αναζήτηση καλύτερης μοίρας, όπως συνέβη με τους κατοίκους των χωριών για άλλη μια φορά.

Κοινωνική οργάνωση

Η κοινωνική οργάνωση του χωριού παρέμεινε, ως πρόσφατα, παραδοσιακή αντισταθμίζοντας, ως ένα βαθμό, τις επεμβατικές συνέπειες του περιφερειακού καπιταλισμού. Καθώς οι κάτοικοί του προέρχονται από τα ορεινά της Αιτωλοακαρνανίας και άλλων περιοχών, οι παραδοσιακές μορφές της ορεινής κοινωνικής οργάνωσης διατηρήθηκαν. Σύμφωνα με την προφορική ιστορία, κυρίαρχος τύπος οικογενειακής σύνθεσης είναι το πυρηνικό νοικοκυριό καθώς και ένα μικρό ποσοστό πολύ-πυρηνικής δομής. Συνήθως και ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το πρώτο αγόρι παρέμενε μετά το γάμο του στο πατρικό σπίτι ενώ τα αδέλφια του αποχωρούσαν σταδιακά μόλις παντρευόντουσαν. Στη συνέχεια, μετά τον πόλεμο, τα παντρεμένα παιδιά αποχωρούν συνηθέστερα προς το άστυ, ενώ οι ηλικιωμένοι γονείς παραμένουν με το τελευταίο ή και μόνοι τους. «Γιατί τότες οι γονείς μένανε με τα αγόρια, αυτοί που δε φεύγανε, ας πούμε. Όσοι μένανε στο χωριό, έμεναν με τους γονείς σε ένα σπίτι»¹¹⁴. Η εγκατάσταση ήταν πάντα πατροτοπική και όλη η κοινωνικότητα της οικογένειας έτεινε να είναι πατροπλευρική

¹¹³ Αφήγηση Ντ. Μαδιά

¹¹⁴ Αφήγηση Ντίνας Μαδιά, ό.π.

εφόσον υπήρξε έντονη εξωγαμία των αντρών¹¹⁵. «Η μάνα μου στη Ρίζα. Ήτανε από άλλο χωριό¹¹⁶».

Η έμφυλη κατανομή των ρόλων στην καθημερινή ζωή της κοινότητας, καθώς και η άνιση σχέση μεταξύ αντρών και γυναικών, καταδεικνύεται στις προφορικές μαρτυρίες. «Εγώ από δώδεκα χρονών μπήκα μέσα στη θάλασσα, στο ψάρεμα... Πολλά χρόνια. Και αγρότης... Μέρα, νύχτα. Μέρα, νύχτα δουλεύαμε... Να σας πω ότι δεν έχω χορτάσει τον ύπνο στο κρεβάτι... Τη νύχτα στη θάλασσα και όταν έκανε φουρτούνα στα χωράφια. Αυτή τη ζωή έκανα... Οι γυναίκες στο σπίτι»¹¹⁷. «Εε στο σπίτι, καμία γυναίκα στο χωριό δεν ήτανε στο σπίτι. Όλες ήτανε και στο σπίτι και στα χωράφια και για ξύλα, πηγαίνανε τότε φορτωμένες, από όλο το βουνό εδώ πάνω παίρνανε... Και καλά να πέρναγε και άσχημα να πέρναγε που θα πάει; Δουλειά δεν είχε, λεφτά δικά της, να πεις, μην κοιτάς τώρα... Και έτσι, τράβαγε ότι τράβαγε και καθότανε εκεί, θύμα. Πολλά, πολλές περιπτώσεις»¹¹⁸. «...γιατί μπορεί να τρώγανε ξύλο και να μη μιλάγανε, να μένανε νηστικές και να μη μιλάγανε - ήτανε υποταγή οι γυναίκες στους άντρες, δε μιλούσανε, το απάνω χέρι - ναι, τελείωσε, μπήκε μέσα ο άντρας, η γυναίκα... Ο άντρας καβάλα στο άλογο, η γυναίκα κάτω φορτωμένη και τραβούσε και το άλογο»¹¹⁹. «Ξύλο, δουλειά, ξύλο, δουλειά, οικογένεια αυτά. Μπορούσε δεν μπορούσε... Να είναι στον άντρα. Ό,τι θα πει ο άντρας... Όλα, δουλειές έξω, δουλειές μέσα, τα πάντα, τα πάντα, όλα. Η γυναίκα ήταν καθηλωμένη, ο άντρας ήταν το απάνω χέρι. Δε μπορούσε»¹²⁰.

Η συγγένεια αποτελεί δομικό στοιχείο στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό της κοινότητας. Τα σπίτια¹²¹ κάθε συγγενικής ομάδας είναι γειτονικά και

¹¹⁵ Σύμφωνα με το Δημοτολόγιο παρατηρείται αρκετά μεγάλο ποσοστό εξωγαμίας και κατά το παρελθόν. Στο διάστημα 1870-1927 καταχωρούνται μεταδημοτεύσεις 75 γυναικών «δυνάμει γάμου» από γειτονικά και άλλα ορεινά χωριά. Ο αριθμός είναι σημαντικός λαμβάνοντας υπόψη το πιθανό ποσοστό των αντρών που ήταν κάθε χρόνο σε ηλικία γάμου (Μπαδά-Τσομώκου 1999, 205).

¹¹⁶ Αφήγηση Ντ. Μαδιά, ό.π.

¹¹⁷ Αφήγηση Κ. Ιωάννου, συνταξιούχου ψαρά, 17/01/15, Κ. Βασιλική

¹¹⁸ Αφήγηση Ντ. Μαδιά, ό.π.

¹¹⁹ Παράλληλη αφήγηση Β. Κουλουμπή και Ν. Βασιλακοπούλου, 18/01/15, Κ. Βασιλική

¹²⁰ Αφήγηση Ν. Βασιλακοπούλου, 18/01/15, Κ. Βασιλική

¹²¹ Για την οικιστική δόμηση των παλιών σπιτιών που χρονολογούνται από τις αρχές του 20^{ου} αι. βλ. Τσάκος 2015 (υπό έκδοση). Πλούσιες είναι οι σχετικές προφορικές μαρτυρίες: «Τότε το χωριό είχε περίπου 55 σπίτια. Εξήντα, εξήντα δύο ήταν όλα όλα αλλά ήταν κάτι χαμουκέλες μικρούλες. Αλλά τα σπίτια τα κατοικήσιμα ήταν περίπου στα 55. Από κάτω είχαμε κατώι, βάζαμε τα εισοδήματά μας. Το καλαμπόκι, το στάρι, το κρασί. Στο ισόγειο. Από πάνω μέναμε η οικογένεια» (Κ. Ιωάννου). «Το θυμάμαι σπίτι παλιό. Είχαμε κάτω μαγειρεύαμε μια κουζίνοια και από πάνω δυο δωμάτια να κοιμούμαστε» (Ν. Βασιλακοπούλου). «Είχανε την κεντρική πόρτα και μέσα δύο το πολύ τρία δωμάτια. Και εκεί μέσα γεννιόντουσαν 7-8 παιδιά για κάθε οικογένεια -πολύτεκνοι, υπερ-πολύτεκνοι θα λέγαμε σήμερα. Τα κεραμίδια ήταν τα εγχώρια, τα άσπρα, το λούκι... Μέσα είχανε στο ένα το δωμάτιο το τζάκι και την κουζίνα. Μέσα εκεί μαγειρεύανε και τρώγανε. Κι στο άλλο το δωμάτιο όλη η οικογένεια

συγκροτούν μια οικιστική κοινωνική ενότητα η οποία δρα υποστηρικτικά, προστατευτικά στις εξωτερικές κοινωνικές πιέσεις. Η κοινωνική αλληλεγγύη που εμφανίζεται στα πλαίσια των οικογενειακών ομάδων, της γειτονιάς και του χωριού βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την αντιπαλότητα που εκδηλώνεται -ιδιαίτερα μάλιστα σε περιόδους οικονομικής και πολιτιστικής αστάθειας- μεταξύ των διάφορων κοινωνικών ομάδων, των οικιστικών κοινωνικών ενοτήτων και των χωριών. *«Υπήρχε η αλληλοβοήθεια τότε - άλλος κόσμος τότε - υπήρχε αλληλοβοήθεια. Είχαν προηγούμενα, αλλά όταν συνέβαινε κάτι αμέσως - βοήθαγαν, βοήθαγαν, έπεφταν μέσα»¹²²*. Το αντιθετικό σχήμα κοινωνικής αλληλεγγύης-αντιπαλότητας τροφοδοτεί όλες τις πρακτικές διαβίωσης. Οι συνεργασίες –για παράδειγμα η λεγόμενη «συμπριά» ή τα «μισιακά»-, οι γάμοι, οι κουμπαριές εξασφαλίζουν την αλληλεγγύη εντός και εκτός των ορίων της συγγένειας. *«Και πολλοί είχανε δύο άλογα. Και εκείνοι που είχαν ένα, με τον άλλο το γείτονα κάνανε παρέα, και παίρνανε και το άλογο εκείνου. Συμπριά το λέγανε. Συνεταιρισμό... Ένας είχε, παράδειγμα, εκατό πρόβατα. Εε τα έπαιρνες εσύ που ήσουν φτωχότερος μισακά. Έκανες τον τσοπάνη, τα τσοπάνευες και μοιραζόσασταν τα κέρδη»¹²³*. Οι διάφορες συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις (ζωοκλοπές, περιουσιακές διαφορές, καθορισμός συνόρων γης, αντιζηλίες) εξελίσσονται σε στρατηγικές αποδυνάμωσης των αντιπάλων και επιβεβαίωσης κοινωνικού γοήτρου (Μπαδά-Τσομώκου 1999)¹²⁴.

Τουρισμός

Τη δεκαετία του 1970 κάνει την εμφάνισή της μια νέα πηγή εισοδημάτων, ο τουρισμός. Το φυσικό τοπίο και το ήπιο κλίμα καθιστούν την Κάτω Βασιλική πόλο έλξης των ντόπιων μεταναστών του εξωτερικού, αλλά και τόπο θερινής διαμονής των κατοίκων των γύρω αστικών κέντρων και της Αθήνας. Από εδώ και πέρα η κοινότητα φαίνεται να χάνει την αυτάρκεια της, καθώς εστιάζει στην τουριστική ανάπτυξη. Η καλλιεργημένη γη μειώνεται, το εργατικό δυναμικό περιορίζεται, οι συνθήκες διαβίωσης και οι καταναλωτικές συμπεριφορές μεταβάλλονται. *«Καλοκαίρι σφάζαμε εμείς, όπως ήρθε ο τουρισμός. Παλιά, εγώ θυμάμαι, μόνο τα Χριστούγεννα τρώγαμε. Μετά που ήρθε ο τουρισμός, τα πιο πολλά*

με τα παιδιά μαζί. Και οι γονείς και τα παιδιά. Εντωμεταξύ τα παιδιά μπορούσαν να κοιμηθούν και στην κουζίνα αν ήταν πολλά και δε χωράγανε. Ήταν πολύ περιορισμένος ο χώρος» (Π. Ράπτης).

¹²² Παράλληλη αφήγηση Κ. Ιωάννου και Β. Ιωάννου, 17/01/15, Κ. Βασιλική

¹²³ Αφήγηση Κ. Ιωάννου, ό.π.

¹²⁴ Στη διάρκεια πάντως του Εμφυλίου και μετέπειτα, οι αντιπαραθέσεις παίρνουν διαφορετικό χαρακτήρα. Η επικράτηση της δεξιάς και η έντονη εξάρτηση της κοινότητας από το κράτος -διορισμοί, κρατικές παροχές, δάνεια- δημιουργούν και συντηρούν ένα πελατειακό σύστημα που απέκλειε φυσικά όσους ανήκαν στο ΕΑΜ αρχικά και στο ΚΚΕ αργότερα (Κυρίτης 1984, 13, 25, 39).

χοιρινά τρώγαμε το καλοκαίρι... Ήτανε τότε κόσμος στη Βασιλική. Τώρα δεν έχει τίποτα. Παλιά είχα φωτογραφία με πάνω από είκοσι λεωφορεία εδώ στο χωριό... Την περίοδο της δικτατορίας ήτανε τα περισσότερα λεφτά. Είχανε δώσει λεφτά στα χωριά, φτιάζανε δρόμους... Τότε ήρθε το φως, τότε ήρθε το νερό. Είχαμε μια βρύση πρώτα στο χωριό, στο περίπτερο μπροστά. Εκεί πηγαίναμε όλοι και παίρναμε. Μετά έγιναν»¹²⁵.

Πολιτιστική δραστηριότητα

Σκιαγραφώντας τη νεότερη και σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή της ευρύτερης περιοχής της Αιτωλοακαρνανίας ανιχνεύουμε τον ιδιαίτερο ρόλο των πανηγυριών, του δημοτικού τραγουδιού και του θεάτρου σκιών.

Η κυριότερη έκφραση του λαϊκού πολιτισμού, με βαθιές ρίζες στο παρελθόν και με τη μαζικότερη συμμετοχή, ήταν τα πανηγύρια. Σε συγκεκριμένες θρησκευτικές γιορτές, στα διάφορα μέρη της ευρύτερης περιοχής της Αιτωλοακαρνανίας, συνέρρεαν άνθρωποι για να εμπορευτούν τα προϊόντα τους, να προξενέσουν νέους και νέες και να διασκεδάσουν. Η διάρκειά τους ήταν από τρεις ως οκτώ ημέρες. Έτσι και στο χωριό λάμβανε χώρα το τοπικό πανηγύρι του Αγίου Γεωργίου. «Παλιά ήταν η εκκλησία εκεί πάνω, εκεί πηγαίναμε. Πηγαίνανε και κάνανε εκεί, μαζενότανε εκεί, κάνανε χορό όταν σχόλαγε η εκκλησία. Και μετά φεύγανε και ερχόταν κάτω στο χωριό και οι ξένοι που ερχόταν απ' τα άλλα τα χωριά, τους παίρναμε στα σπίτια... Ερχόταν ο κόσμος με τα πόδια ή με τα άλογα... Παζάρι δεν γινότανε. Αλλά μουσική, ερχόντουσαν οργανοπαίχτες, προπαντός γύφτοι. Και το στήνανε στο χορό το βράδυ εκεί πέρα και γινότανε πανηγύρι»¹²⁶. «Του Αγίου Γεωργίου. Και το βράδυ, από την παραμονή, μαγειρεύαμε, ψήναμε καταρχήν. Κάθε σπίτι είχε ψητό και μαγειρευτό... Γιατί είχαμε μουςαφिरαίους το βράδυ. Κι δεν είχαμε σπίτι μεγάλο. Στο πάτωμα κάτω. Τότες καθόντανε στρωματσάδα - κάτω σταυροπόδι - βάζαμε τραπεζομάντιλα όμως, τα πιρούνια μας, τα πιάτα μας και τρώγαμε κάτω. Τριάντα σαράντα. Ο πατέρας μου καθόταν τελευταίος κάτω στην παραλία μη μείνει κανένας και δεν είχε που να πάει, κάτω στο πανηγύρι, για φαγητό. Και του μάζευε όλους. Καλά γνωστοί έρχονταν από το Τρίκορφο, απ' τα χωριά γύρω. Ήτανε όλοι απ' τα χωριά. Άλλοι ήτανε ξαδέλφια, πρώτα, δεύτερα, τρίτα, κουμπάροι, παρα-κούμπαραι εκεί, όλοι. Κι τρώγαμε και χορεύαμε στα σπίτια. Τα σόγια κάναμε ένα γλέντι, ένα τραπέζι στο μαγαζί που ήταν τα όργανα. Σόγια, φίλοι πολλοί. Παίρναμε από το

¹²⁵ Αφήγηση Ντ. Μαδιά, ό.π.

¹²⁶ Αφήγηση Κ. Ιωάννου, ό.π.

*σπίτι μας τα ψητά μας. Είχαμε κάνει πίτες. Πολλοί κάνανε σαβόρο. Το ψάρι, σαβόρο»*¹²⁷
Σήμερα, πραγματοποιείται απόπειρα τοπικής αναβίωσης του εορτασμού του Αγίου Γεωργίου μέσα από πρωτοβουλίες τοπικών φορέων.

Μοτίβα του δημοτικού τραγουδιού εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, αλλά και στην στενότερη περιοχή της δημοτικής ενότητας Χάλκειας¹²⁸. Στο δημοτικό τραγούδι διακρίνονται στοιχεία της αρχαίας ελληνικής μουσικής αλλά και της βυζαντινής εποχής. Το δημοτικό τραγούδι δεν αποτελεί δημιούργημα ενός μεμονωμένου ατόμου· οι άνθρωποι της υπαίθρου είναι ανώνυμοι δημιουργοί και φορείς του. *«Όλοι τραγουδούσαμε. Άλλα όχι με τα όργανα. Κάνανε παρέες. Μια παρέα από εδώ, μια από εκεί, ένα τραγούδι εκείνη η παρέα, ένα η άλλη. Ή και σε γάμους ακόμη που δεν είχανε όργανα, τραγουδούσανε»*¹²⁹. Τα δημοτικά τραγούδια συνδέονται στενά με όψεις της συλλογικής ψυχαγωγίας και των τελετουργικών πρακτικών της κοινότητας, όπως το πανηγύρι, το γλέντι του γάμου και οι ονομαστικές εορτές. Το θέατρο σκιών, ο γνωστός караγκιόζης, πρωταγωνιστούσε στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας. Διάσημοι караγκιόζοπαίχτες περιόδευαν σε πόλεις και χωριά, όπου σε πάνινες οθόνες διαστάσεων 50 επί 70 εκατοστά, φωτισμένες με κεριά, έστηναν παραστάσεις με ασπρόμαυρες φιγούρες (Δαμιανάκος 1986). Έτσι, και στην κοινότητα, ιδιαίτερα κατά τη θερινή περίοδο, ο караγκιόζης αποτελούσε οικείο θέαμα και ευκαιρία διασκέδασης για όλη την οικογένεια.

Σήμερα, το θέατρο (ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Ρούμελης), ο οργανωμένος αθλητισμός (κυρίως ο κλασικός), το ποδόσφαιρο, οι εορτασμοί γειτονικών πόλεων (ετήσιοι επέτειοι της Εξόδου του Μεσολογγίου και της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου) αποτελούν σημαντικές εκφάνσεις της πολιτιστικής δραστηριότητας της ευρύτερης περιοχής. Τέλος, η τοπική γιορτή της τράτας, ο εορτασμός του Αγίου Γεωργίου και το μεγάλο γλέντι του Δεκαπενταύγουστου αποτελούν χαρακτηριστικές όψεις της σύγχρονης πολιτιστικής φυσιογνωμίας της κοινότητας.

¹²⁷ Παράλληλη αφήγηση Ντ. Μαδιά και Β. Κουλουμπή, ό.π.

¹²⁸ Οι συλλογές δημοτικών τραγουδιών διακρίνονται αρχικά σε δύο μεγάλες κατηγορίες: (α) στις γενικές συλλογές που περιλαμβάνουν τραγούδια από όλους τους ελληνικούς τόπους και (β) στις τοπικές συλλογές που περιέχουν τραγούδια μιας ορισμένης περιοχής ή χωριού. Μια περεταίρω κατάταξη των δημοτικών τραγουδιών γίνεται με βάση το περιεχόμενο, τα γενεσιουργά αίτια και τη φύση τους: (α) Ακριτικά (β) Παραλογές (γ) Ιστορικά (δ) Κλέφτικα (ε) Ερωτικά (στ) του γάμου (ζ) Θρησκευτικά-λατρευτικά (η) νανουρίσματα (θ) της ξενιτιάς (ι) γνωμικά-διδασκτικά-κοινωνικά (κ) μοιρολόγια (Δελημάρης 2010).

¹²⁹ Αφήγηση Κ. Ιωάννου

Ανάλυση Swot

Η υιοθέτηση οποιασδήποτε τοπικής αναπτυξιακής στρατηγικής, όπως η δημιουργία τοπικού μουσείου, προϋποθέτει:

(α) ένα συνολικό πρόγραμμα πολιτιστικής ανάπτυξης, που ξεκινά από την απογραφή των τοπικών κεφαλαίων και

(β) ένα μεσοπρόθεσμο, τουλάχιστον, σκεπτικό για την αξιοποίηση τους με τις καταλληλότερες δράσεις.

Ακολούθως, διενεργείται ανάλυση SWOT, με βάση τα ερευνητικά δεδομένα που έχουν παρατεθεί μέχρι στιγμής, και λαμβάνοντας υπόψη πρόσθετα, σύγχρονα στοιχεία, ώστε να εντοπιστούν οι δυνάμεις και οι αδυναμίες που χαρακτηρίζουν την κοινότητα και να σκιαγραφηθούν ενδεχόμενες ευκαιρίες και απειλές στο ευρύτερο περιβάλλον της.

Δυνάμεις

1. Γεωγραφική θέση

Η κοινότητα κατέχει ευνοϊκή γεωγραφικά θέση. Συγκεκριμένα, βρίσκεται σε απόσταση 40 λεπτών από την Πάτρα, το τρίτο μεγαλύτερο αστικό κέντρο της χώρας, και σε απόσταση τριών περίπου ωρών από την Αθήνα. Η χρονική απόσταση από την Αθήνα θα μειωθεί ακόμη περισσότερο με τη βελτίωση του εθνικού οδικού άξονα Κόρινθος-Πάτρα. Συνδέεται με την Πελοπόννησο μέσω της γέφυρας «Χ. Τρικούπης» Ρίου-Αντιρρίου. Απέχει, σχεδόν, ίση απόσταση από δύο μεγάλες πόλεις της Αιτωλοακαρνανίας -28 χλμ από την Ναύπακτο και 23 χλμ από το Μεσολόγγι. Βρίσκεται πολύ κοντά σε δύο από τα μεγαλύτερα λιμάνια της χώρας, των Πατρών και του Πλατυγιαλίου Αστακού. Η πρόσβαση στην περιοχή γίνεται οδικώς και δεν αποτελεί προϋπόθεση η χρήση αεροπορικών ή ναυτιλιακών μέσων. Ικανοποιεί, έτσι, τις βασικές προϋποθέσεις πρόσβασης και δύναται να λειτουργήσει ως προορισμός ή ενδιάμεσος σταθμός των ταξιδιωτών στην πορεία από Αθήνα, Πάτρα ή Ναύπακτο προς τις βορειοδυτικές τουριστικές περιοχές της χώρας - Ήπειρο και νησιά του Ιονίου.

2. Φυσικό περιβάλλον

Το πλούσιο φυσικό οικοσύστημα της περιοχής σε συνδυασμό με το ήπιο κλίμα προσφέρει τη δυνατότητα για την ανάπτυξη διαφόρων τουριστικών τομέων -οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, θαλάσσιος/παράκτιος τουρισμός, δραστηριότητες εναλλακτικού τουρισμού, ειδικές μορφές τουρισμού-, καλύπτοντας τις ανάγκες διαφορετικών κατηγοριών επισκεπτών καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς. Παράλληλα, επιτρέπει τη δραστηριοποίηση των κατοίκων τόσο στον γεωργικό και κτηνοτροφικό κλάδο, όσο και στον αλιευτικό κλάδο.

3. Πολιτιστική κληρονομιά

Το πολιτιστικό κεφάλαιο της κοινότητας εκπροσωπεί μια ευρύτατη ιστορικά περίοδο που εκτείνεται από την προϊστορία, την κλασική και την ελληνιστική εποχή, τη ρωμαϊοκρατία, τα βυζαντινά χρόνια και την τουρκοκρατία ως τα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Η περαιτέρω αξιοποίησή του δύναται να καταστήσει την κοινότητα πόλο έλξης επισκεπτών με ιδιαίτερα τουριστικά και πνευματικά ενδιαφέροντα.

4. Ήπιες τουριστικές υποδομές

Εντός των συνόρων του χωριού εντοπίζονται επαρκείς κλίνες ήπιου χαρακτήρα (ενοικιαζόμενα δωμάτια και μικρά οικογενειακά ξενοδοχεία), σε μικρή απόσταση υπάρχει σύγχρονο ξενοδοχείο υψηλών τουριστικά προδιαγραφών, ενώ οι κοντινές πόλεις - Ναύπακτος και Μεσολόγγι- ικανοποιούν τις ανάγκες οποιουδήποτε επισκέπτη. Επιπροσθέτως, στο χωριό υπάρχει ικανοποιητικός αριθμός επιχειρήσεων εστίασης - εστιατόρια, ταβέρνες, καφενεία, καφετέριες-, περίπτερο και παντοπωλείο.

5. Επιστημονικά κέντρα

Τα γειτονικά ΤΕΙ Μεσολογγίου, το Πανεπιστήμιο Πατρών αλλά και το μακρινότερο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων διαχειρίζονται προγράμματα, εκπονούν μελέτες και διενεργούν έρευνες που σχετίζονται με την περιοχή. Ενδεχόμενη συνεργασία της τοπικής κοινότητας με τα εκπαιδευτικά αυτά ιδρύματα, αλλά και άλλα είναι δυνατή και αμοιβαία επωφέλης.

6. Αγροτική παραγωγή

Στην περιοχή επικρατούν ευνοϊκές συνθήκες για την παραγωγή ποιοτικών αγροτικών προϊόντων, καθώς η γεωργία και η κτηνοτροφία δεν έπαψαν ποτέ να αποτελούν δυναμικούς παραγωγικούς κλάδους.

Αδυναμίες

1. Δημογραφικό πρόβλημα

Παρουσιάζεται πρόβλημα ανανέωσης της ηλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην αστυφιλία και στην αναζήτηση θέσεων εργασίας σε αστικά κέντρα.

2. Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο

Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού περιορίζει το βαθμό εισόδου καινοτομιών στο τοπικό παραγωγικό σύστημα και αναδιάρθρωσης της παραγωγικής δραστηριότητας, για τη δημιουργία πλούτου και κατ' επέκταση για την ευημερία της τοπικής κοινωνίας.

3. Έλλειψεις σε μονάδες μεταποίησης/τυποποίησης και μη χαρακτηρισμός αγροτικών προϊόντων

Παρατηρείται έλλειψη παραγωγικών μονάδων στους τομείς της τυποποίησης, μεταποίησης και εμπορίας αγροτικών προϊόντων, με αποτέλεσμα την αδυναμία διάθεσης των τοπικών προϊόντων στις οργανωμένες αγορές. Το πρόβλημα είναι ακόμα μεγαλύτερο στην περίπτωση της βιολογικής παραγωγής¹³⁰.

4. Εποχιακή τουριστική αξιοποίηση

Μέχρι σήμερα, η δραστηριοποίηση της κοινότητας στον τουριστικό τομέα πραγματοποιείται μόνο κατά την θερινή περίοδο. Η εστίαση των διαφόρων τοπικών επιχειρήσεων σε ένα μόνο τμήμα του έτους στερεί πρόσθετα ενδεχόμενα εισοδήματα ενώ επιβαρύνει την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, λόγω υπερ-συγκέντρωσης επισκεπτών, το διάστημα του καλοκαιριού και κυρίως το μήνα Αύγουστο.

5. Περιορισμένη διοικητική αυτοδυναμία και οικονομική εξάρτηση

Κατά την τελευταία δεκαπενταετία, η κρατική πολιτική οδήγησε, σταδιακά, στην διοικητική συγκέντρωση εξουσιών, στερώντας, με συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό, τη δυνατότητα οργάνωσης και λήψης αποφάσεων σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης. Η αναγκαιότητα προσφυγής των κατοίκων στο Δήμο Ναυπάκτου ή Μεσολογγίου -ανάλογα

¹³⁰ Στην περιοχή παράγονται τοπικά αγροτικά προϊόντα τα οποία δεν έχουν χαρακτηριστεί ως ΠΟΠ ή ΠΓΕ ενώ δεν έχει διαμορφωθεί και κατοχυρωθεί κάποια τοπική ετικέτα για την αναγνωρισιμότητα της περιοχής προέλευσης των αγροτικών προϊόντων από τους καταναλωτές.

την περίπτωση- για την υποβολή αιτημάτων και αναζήτηση λύσεων σε ζητήματα που άπτονται της καθημερινής, κοινωνικής και οικονομικής, ζωής τους είναι αναγκαία. Πολλά, όμως, θέματα προς διαπραγμάτευση και επίλυση ανήκουν πια σε υψηλότερη βαθμίδα διοίκησης -περιφερειακή, κεντρική κυβερνητική-, γεγονός που καθιστά χρονοβόρα, δυσχερή και συχνά αναποτελεσματική κάθε διαδικασία επικοινωνίας, συνεργασίας και εξέλιξης. Η περιορισμένη δυνατότητα λήψης αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο συνεπάγεται την δυσκολία διαπραγμάτευσης οικονομικών ζητημάτων του τόπου μιας και σε κάθε περίπτωση οι προτεραιότητες τοπικής χρηματοδότησης θέτονται από φορείς, πρόσωπα και πράγματα απομακρυσμένα από και ανοίκεια με τις ανάγκες και τις δυνατότητες της κοινότητας και των ανθρώπων της.

6. Σεισμικότητα περιοχής

Η κοινότητα βρίσκεται σε μια σεισμικά ενεργή περιοχή¹³¹. Η σεισμικότητα αυτή μπορεί να προκαλέσει καταστροφές και να δημιουργήσει αρνητική εικόνα. Γι' αυτό πρέπει να προωθηθούν δράσεις πολιτικής προστασίας που θα μειώσουν τις ενδεχόμενες επιπτώσεις και θα προστατέψουν την κοινωνική και οικονομική ζωή στην περιοχή.

Ευκαιρίες

1. Βελτίωση εθνικών οδικών δικτύων

Οι κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων επέβαλαν τον επανασχεδιασμό των κυριότερων οδικών έργων της χώρας προκειμένου να δημιουργηθούν οδικοί άξονες υψηλών προδιαγραφών που να εντάσσονται στα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών και να αναβαθμίζουν τη θέση της χώρας στον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο. Στο πλαίσιο αυτό, στα προσεχή χρόνια έχει προγραμματιστεί η ολοκλήρωση της Ιόνιας οδού. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα αφενός τη μείωση των αποστάσεων και αφετέρου την ασφάλεια των μετακινήσεων από και προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Το γεγονός αυτό θα βελτιώσει την ελκυστικότητα της περιοχής, ενώ, παράλληλα, θα αυξήσει την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων.

¹³¹ Δυτικά της κοινότητας, στον υποθαλάσσιο χώρο, υπάρχει τάφρος, λόγω σύγκρουσης της αφρικανικής με την ευρασιατική πλάκα, γεγονός στο οποίο οφείλονται οι σεισμοί που πλήττουν την περιοχή με επίκεντρο, γενικά, το χώρο αυτό. Εξαιτίας αυτού του γεωλογικού φαινομένου έχουν δημιουργηθεί πλήθος ενεργών ρηγμάτων. Επιπλέον, στην πλευρά του Πατραϊκού και Κορινθιακού Κόλπου υπάρχουν δυο ενεργές τάφροι, οι οποίες δίνουν σεισμούς μικρού έως ενδιάμεσου βάθους και μέτριων μεγεθών της κλίμακας Richter. Πβ. Γεωδυναμικό Ινστιτούτο

2. Ανθρώπινοι πόροι

Η ανερχόμενη δυναμική των νέων μελών της τοπικής κοινωνίας, η λαϊκή παραδοσιακή σοφία των ηλικιωμένων μελών της και ο ρόλος των επαναπατριζόμενων μεταναστών συνιστούν εγγύηση ως προς την δυνατότητα αξιοποίησης του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου της περιοχής. Πολλοί νέοι άνθρωποι έχουν επιστρέψει τα τελευταία χρόνια στο χωριό. Ανήσυχοι με ενδιαφέρον και αγάπη για τον τόπο τους επιθυμούν να διαμορφώσουν τη ζωή τους στην κοινότητα αναζητώντας ευκαιρίες εργασίας και προσφοράς. Οι μόνιμοι μεγαλύτεροι σε ηλικία κάτοικοι του χωριού -φύλακες των πυλών θα μπορούσαμε τους χαρακτηρίσουμε- γνωρίζουν τον τόπο απ' άκρη σε άκρη αποτελώντας πηγές γνώσης και εστίες φιλοξενίας. Τέλος, πολλοί από τους μετανάστες, εξωτερικού και εσωτερικού, έχουν επιστρέψει μόνιμα ή επισκέπτονται κατά τη θερινή περίοδο το χωριό. Η μεγάλη αγάπη τους για τον τόπο, σε συνδυασμό με την εμπειρία ζωής που διαθέτουν αποτελεί θετικό παράγοντα στα πλαίσια οποιασδήποτε τοπικής διεκδίκησης και εξέλιξης.

3. Διαθέσιμες πηγές χρηματοδότησης

Ευρωπαϊκά χρηματοδοτικά προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης είναι διαθέσιμα προς διεκδίκηση και αξιοποίηση. Η αξιοποίηση των προγραμμάτων της Δ' Προγραμματικής Περιόδου μέσω του Δήμου ή της Περιφέρειας αποτελεί μια καλή ευκαιρία προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη και να βελτιωθούν οι οικονομικοκοινωνικές συνθήκες και η ποιότητα ζωής του τοπικού πληθυσμού¹³².

4. Δίκτυα συνεργασίας

Η καλλιέργεια δια-τοπικής επικοινωνίας μέσω τοπικών δικτύων συνεργασίας αποτελεί απαραίτητο παράγοντα για την εγκαθίδρυση μιας διαλεκτικής, καρποφόρας σχέσης. Τοπικοί παράγοντες, πρόσωπα και φορείς, μπορούν μέσω της συνεργασίας να ενώσουν την δυναμική τους εν όψει της επίτευξης στόχων με κοινά οφέλη.

5. Αυξανόμενη τάση απόδρασης των αστικών πληθυσμών προς την ύπαιθρο και ζήτησης για δραστηριότητες εναλλακτικού και ειδικών μορφών τουρισμού

Οι κάτοικοι των αστικών κέντρων σταδιακά εγκαταλείπουν τον μαζικό τουρισμό και προτιμούν τις αποδράσεις στην ύπαιθρο, σε πιο «οικογενειακό περιβάλλον». Προτιμούν

¹³² Περί τοπικής αναπτυξιακής πολιτικής βλ. ενδεικτικά: (α) σε επίπεδο δήμου, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Ναυπακτίας (Α' Φάση) Στρατηγικός σχεδιασμός, Νοέμβριος 2011 και (β) σε επίπεδο περιφέρειας, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα βάσει του στόχου «Επενδύσεις για την Ανάπτυξη και την Απασχόληση», Δεκέμβριος 2014

μικρά καταλύματα, όπου ο επισκέπτης είναι «φιλοξενούμενος» και όχι «πελάτης». Οι αποδράσεις τους συνδέονται με το περιβάλλον, τον πολιτισμό και τον παραδοσιακό τρόπο ζωής της περιοχής, καθώς και με δραστηριότητες εναλλακτικού και ειδικών μορφών τουρισμού. Η τάση αυτή αποτελεί μια πολύ καλή ευκαιρία για την περιοχή, καθώς έχει τη δυνατότητα να προσφέρει ένα ολοκληρωμένο προϊόν ήπιου τουρισμού.

6. Αύξηση της ζήτησης για τοπικά και οικολογικά προϊόντα

Παρατηρείται σταδιακά αυξανόμενη ζήτηση από τους καταναλωτές για τοπικά, βιολογικά προϊόντα, η οποία οφείλεται κυρίως στις διατροφικές κρίσεις των τελευταίων ετών και η οποία αποτελεί μια πρόκληση για την περιοχή που συγκαταλέγεται στις περιοχές παραγωγούς βιολογικών προϊόντων (γεωργικών και κτηνοτροφικών). Με τις κατάλληλες παρεμβάσεις (ιδιαίτερα στον δευτερογενή τομέα), η περιοχή έχει τη δυνατότητα τόσο να διαθέσει τα παραγόμενα βιολογικά προϊόντα στην αγορά όσο και να εισέλθει σε δυναμικές αγορές του εξωτερικού, αυξάνοντας το εισόδημα του αγροτικού πληθυσμού και της τοπικής κοινωνίας γενικότερα.

Απειλές

1. Επιβάρυνση φυσικού περιβάλλοντος

Η υιοθέτηση πρωτοβουλιών -ατομικά και συλλογικά- που ενθαρρύνουν το οικονομικό κέρδος βραχυπρόθεσμα αλλά υποβαθμίζουν και διαταράσσουν το φυσικό περιβάλλον μακροπρόθεσμα αποτελεί παράγοντα υποβιβασμού της ποιότητας ζωής των κατοίκων αλλά και των παρεχόμενων υπηρεσιών. Η υπερεκμετάλλευση των εδαφών, η ρύπανση των θαλάσσιων οικοσυστημάτων και υδροβιότοπων -από κτηνοτροφικές και βιομηχανικές μονάδες-, η υποβάθμιση των οικοσυστημάτων -από την παράνομη και ανεξέλεγκτη υλοτόμηση-, η παράνομη αλιεία και η μη ορθολογική διαχείριση των υδατικών πόρων αποτελούν σημαντικά προβλήματα που χρήζουν ιδιαίτερης αντιμετώπισης, ώστε να εξασφαλιστεί η διατήρηση της ποιότητας και της παραγωγικής δυνατότητας των φυσικών οικοσυστημάτων της περιοχής.

2. Άναρχη οικιστική ανάπτυξη

Σε μεγάλο βαθμό η περιοχή έχει διατηρήσει τα παραδοσιακά της χαρακτηριστικά. Διαφαίνεται, όμως, ήδη η τάση για άναρχη οικιστική ανάπτυξη λόγω έλλειψης χωροταξικών σχεδίων και οικιστικών ζωνών. Το γεγονός αυτό δημιουργεί τον κίνδυνο της

αλλοίωσης του φυσικού περιβάλλοντος και του περιορισμού της δυναμικής ανάπτυξης της περιοχής.

3. Υποβάθμιση πολιτιστικών πόρων

Η περιοχή διαθέτει πλούσιους πολιτιστικούς πόρους, ικανούς να δώσουν αξιόλογη ώθηση στην ανάπτυξή της. Ωστόσο, είναι ορατός ο κίνδυνος υποβάθμισης τους εξαιτίας της αδυναμίας συντήρησης των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων ιδιαίτερης πολιτιστικής αξίας.

4. Προσκόλληση σε απαρχαιωμένα τουριστικά πρότυπα

Ο, έως σήμερα, κυρίαρχος τρόπος λειτουργίας του τουριστικού τομέα μπορεί να συντηρεί οικονομικά τις τοπικές επιχειρήσεις αλλά δεν παύει να αποτελεί κατάλοιπο του παρελθόντος και ανασταλτικό παράγοντα στα πλαίσια υιοθέτησης νέων βιώσιμων πρακτικών.

5. Οικονομική κατάσταση της χώρας

Η δυσχερής οικονομική κατάσταση της χώρας ενέχει τον κίνδυνο παύσης χρηματοδότησης κοινωνικών προγραμμάτων, με παράλληλη «πολιτική» μεταφορά της οικονομικής ευθύνης στους ΟΤΑ, οι οποίοι επίσης δεν θα διαθέτουν τους αναγκαίους πόρους, λόγω των δημοσιονομικών περιορισμών. Τα πενιχρά κρατικά, περιφερειακά και δημοτικά κονδύλια χρηματοδότησης προς την κοινότητα καθιστούν δυσχερή έως αδύνατη την αναπτυξιακή πορεία του τόπου στα πλαίσια ευρύτερης κοινωνικής οικονομικής και πολιτιστικής πολιτικής.

Συμπεράσματα και προτεινόμενη στρατηγική

Η μακρόχρονη παράδοση του τόπου συνιστά το πολιτιστικό κεφάλαιο των κατοίκων, οι οποίοι εννοούν να είναι κάτοχοι και διαχειριστές του. Οι κάτοικοι της Βασιλικής φαίνεται να συγκροτούν την ταυτότητα τους, σηματοδοτώντας το παρελθόν τους στη βάση ενός απώτερου, μακρινού μνημονικά χρόνου. Η συλλογική μνήμη διαμορφώνεται, κυρίως, με έμφαση στο μακρό χρόνο και όχι στην άμεση κοντινή εμπειρία¹³³. Ίσως γιατί η τελευταία, με κύριο χαρακτηριστικό τη σταδιακή αποσάρθρωση των παραδοσιακών δομών, εγγράφεται στη συνείδηση των ανθρώπων ως αρνητική.

¹³³ Collard 1993, 327-356

Η διαπραγματευτική αξία του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου αυξάνεται, λαμβάνοντας υπόψη την κυριαρχία του τουρισμού ως του μοναδικού, προς το παρόν, δρόμου επιβίωσης της κοινότητας. Η Κάτω Βασιλική διαθέτει τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία και τη λειτουργία ήπιων, ποιοτικών μορφών τουρισμού. Οι κάτοικοι φαίνεται να είναι, πλέον, ανοιχτοί στο ενδεχόμενο προώθησης ενός εναλλακτικού προτύπου τουριστικής ανάπτυξης, συμπεριλαμβανομένης της προοπτικής δημιουργίας τοπικού μουσείου. Η επένδυση σε δύο αγνοημένες, έως πρόσφατα, μορφές πολιτισμικού κεφαλαίου -την πολιτισμική κληρονομιά και τη φυσιογνωμία του αγροτικού χωροχρόνου- κρίνεται απαραίτητη.

Το ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό πλαίσιο, όπου η κοινότητα βρίσκεται και διαμορφώνεται, επηρεάζει, αναμφίβολα, τη θέση της στο παρόν και την πορεία της στο μέλλον. Η κρισιμότητα των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων -παγκόσμια και εθνικά- αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στα πλαίσια οποιασδήποτε εξέλιξης. Λόγω της σχετικά πρόσφατης αλλαγής κυβέρνησης, αναδύονται νέοι συσχετισμοί δυνάμεων και σε τοπικό επίπεδο, νέες ισορροπίες δημιουργούνται και άλλες ανατρέπονται. Η οικονομική ύφεση των τελευταίων χρόνων, η αύξηση της ανεργίας, η ψυχολογική ανασφάλεια καθιστούν υψηλό το βαθμό δυσκολίας, κατά την εκκίνηση νέων αναπτυξιακών δράσεων. Η γενικότερη έλλειψη καινοτόμων πρωτοβουλιών χαρακτηρίζει τον τόπο. Από την άλλη πλευρά, το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό της κοινότητας αποτελεί ευκαιρία αξιοποίησης των δυνατοτήτων της. Η σταδιακή αύξηση του μόνιμου πληθυσμού (επαναπατρισμός μεταναστών, μεταδημότευση συνταξιούχων, μετεγκατάσταση νέων) τονώνει βαθμιαία τη δυναμική του τοπικού ανθρώπινου κεφαλαίου και εξισορροπεί, εν δυνάμει, τις αρνητικές συνέπειες της γενικότερης κατάστασης.

Συνοψίζοντας, η πολιτισμική ιδιαιτερότητα της τοπικής κοινωνίας έγκειται: (α) στην αρχαιολογική και την ιστορική αξία του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου, (β) στην πλούσια γεωφυσική φυσιογνωμία του τόπου, (γ) στη λαϊκή, παραδοσιακή κοσμοθεωρία και πράξη των μόνιμων κατοίκων του χωριού, (δ) στην δυναμική, ανερχόμενη παρουσία των επαναπατριζόμενων μορφωμένων νέων μελών της τοπικής κοινωνίας,

Στα πλαίσια αξιοποίησης και διαχείρισης του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου της Κάτω Βασιλικής Αιτωλοακαρνανίας, προτείνεται η υιοθέτηση μιας ευρύτερης πολιτιστικής

αναπτυξιακής στρατηγικής¹³⁴. Ως πρώτο στρατηγικό βήμα, προτείνεται η δημιουργία και διαχείριση τοπικού μουσείου. Το μουσείο θα λειτουργήσει ως μοχλός κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της τοπικής κοινότητας αλλά και της ευρύτερης περιοχής με βασικούς άξονες την έρευνα, την εκπαίδευση, την επικοινωνία και τον πολιτιστικό τουρισμό¹³⁵.

Συγκεντρωτικός πίνακας

Δυνάμεις	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Απειλές
Ευνοϊκή γεωγραφική θέση	Σεισμικότητα περιοχής	Βελτίωση οδικών δικτύων	Άναρχη οικιστική ανάπτυξη
Πλούσιο φυσικό περιβάλλον	Δημογραφικό πρόβλημα	Ανθρώπινοι πόροι	Επιβάρυνση φυσικού περιβάλλοντος
Σημαντική πολιτιστική κληρονομιά	Απουσία διοικητικής & οικονομικής αυτοδυναμίας	Διαθέσιμες πηγές χρηματοδότησης	Κίνδυνος υποβάθμισης πολιτιστικών πόρων
Επαρκείς, ήπιες, τουριστικές υποδομές	Εποχιακός τουρισμός	Διεθνής & εγχώρια τάση για εναλλακτικές μορφές τουρισμού	Απαρχαιωμένο τουριστικό πρότυπο
Γειτονικά επιστημονικά, εκπαιδευτικά κέντρα	Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο	Καλλιέργεια δικτύων συνεργασίας	Εθνική οικονομική ύφεση
Τοπική αγροτική παραγωγή	Έλλειψη μονάδων τυποποίησης/μεταποίησης	Αυξημένη ζήτηση για βιολογικά αγροτικά προϊόντα	

¹³⁴ Για περαιτέρω μελέτη όσον αφορά στην πολιτιστική διαχείριση βλ. Βουδούρη 2014

¹³⁵ Περί πολιτιστικού τουρισμού γενικά βλ. Βερνίκος – Δασκαλοπούλου – Μπαντιμαρούδης - Μπούμπαρης & Παπαγεωργίου 2005, 39-84

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Προϋποθέσεις

Ο σχεδιασμός ενός νέου μουσείου είναι μια διαδικασία που απαιτεί καλό προγραμματισμό, προκειμένου η πολιτιστική επένδυση να αποβεί αποδοτική σε οικονομικό και σε κοινωνικό επίπεδο. Το μουσείο οφείλει να είναι λειτουργικό, να τηρεί τις απαραίτητες νομικές προϋποθέσεις, να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες αρχές της μουσειολογίας και να αποτελεί κίνητρο πολιτιστικής δραστηριότητας για την κοινότητα και πόλο έλξης για τον επισκέπτη.

Σύμφωνα με τη σχετική κρατική νομοθεσία:

«Ως μουσείο νοείται η υπηρεσία ή ο οργανισμός μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με ή χωρίς ίδια νομική προσωπικότητα, που αποκτά, δέχεται, φυλάσσει, συντηρεί, καταγράφει, τεκμηριώνει, ερευνά, ερμηνεύει και κυρίως εκθέτει και προβάλλει στο κοινό συλλογές αρχαιολογικών, καλλιτεχνικών, εθνολογικών ή άλλων υλικών μαρτυριών του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία. Ως μουσεία μπορούν να θεωρηθούν επίσης υπηρεσίες ή οργανισμοί που έχουν παρεμφερείς σκοπούς και λειτουργίες, όπως τα μουσεία ανοικτού χώρου»¹³⁶ (Νόμος 3028/2002, κεφ. 5, αρθ. 45, παρ. 1).

Το προτεινόμενο μουσείο ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των τοπικών μουσείων, ενώ μπορεί να χαρακτηριστεί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ως ειδικό ή μεικτό, καθώς περιλαμβάνει αρχαιολογική και εθνογραφική συλλογή, με μόνιμη αρχαιολογική και περιοδική εθνογραφική έκθεση αντίστοιχα. Η πρόβλεψη για τη δημιουργία τοπικής πολιτιστικής διαδρομής αποδίδει ένα επιπλέον ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο μουσείο.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία και διαχείριση του. Ωστόσο, απαιτούνται συγκεκριμένες επιπλέον ενέργειες για την τελική ευόδωση του εγχειρήματος:

¹³⁶ Βλ. Νόμο υπ' αριθ. 3028/28.06.02, «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», τ. Α, αρ. φ. 153, κεφ. 5, αρθ. 45, παρ. 1

1. *Μέριμνα για το νομικό καθεστώς του μουσείου*¹³⁷

Το μουσείο θα ανήκει στον Πολιτιστικό και Μορφωτικό Σύλλογο Κάτω Βασιλικής. Για το λόγο αυτό, απαιτείται τροποποίηση της καταστατικής πράξης του, ώστε να περιλαμβάνεται η πρόβλεψη για την ίδρυση, τη λειτουργία και την αποστολή του μουσείου, για τη συλλεκτική και ερευνητική πολιτική του και για τη διασφάλιση της ακεραιότητας των συλλογών του¹³⁸. Η εθνογραφική συλλογή του μουσείου θα ανήκει, επίσης, στο Σύλλογο, ενώ η αρχαιολογική στο δημόσιο¹³⁹. Η διαχείριση του μουσείου, γενικά, θα είναι ευθύνη του Συλλόγου. Όλες οι λειτουργίες του θα πραγματοποιούνται υπ' ευθύνη του Συλλόγου, με εξαίρεση τη συντήρηση των συλλογών, καθώς θα επιδιωχτεί η παραμονή της αρμοδιότητας αυτής στα εργαστήρια συντήρησης της ΛΣΤ' Εφορείας, η οποία διαθέτει το χώρο, το προσωπικό, τον εξοπλισμό, τη γνώση και την εμπειρία για την εξασφάλιση της ορθής διεξαγωγής της¹⁴⁰. Το προσωπικό του μουσείου θα προσλαμβάνεται με απόφαση του Συλλόγου, με την προοπτική να καλύπτονται μόνιμα οι εξής θέσεις εργασίας: Επιστημονικός Υπεύθυνος, Υπεύθυνος Ασφαλείας, Ταμίας, Ξεναγός. Οι βασικοί φορείς που εμπλέκονται στη διαδικασία ίδρυσης και λειτουργίας του μουσείου είναι, καταρχήν, οι ακόλουθοι: Πολιτιστικός Μορφωτικός Σύλλογος Κάτω Βασιλικής, ΛΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας, ΥΠΠΟ-Διεύθυνση Μουσείων, Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και Συμβούλιο Μουσείων.

2. *Ολοκλήρωση μελέτης*

Η παρούσα εργασία, όπως έχει ήδη διευκρινιστεί, αποτελεί μια πιλοτική έρευνα και μια μουσειολογική προμελέτη, η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως βάση και αφετηρία για τη σύνταξη μιας ολοκληρωμένης μελέτης. Η μελέτη αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει: (α) αρχιτεκτονική μελέτη για την ανακαίνιση και τη διαμόρφωση του προτεινόμενου προς

¹³⁷ Αν και οι νομικές προϋποθέσεις απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση σε συνεργασία με ειδικούς, γίνεται εδώ μια πρώτη απόπειρα σκιαγράφησης ενός βασικού πλαισίου.

¹³⁸ Βλ. Υπουργική Απόφαση, αρ. πρωτ. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΝΕ- ΠΟΚ/Δ/93783/1682, ΦΕΚ 2385/τ. Β'/26-10-2011, αρθ. 4

¹³⁹ Η ύπαρξη, μάλιστα, μόνιμης συλλογής αποτελεί και μια από τις προϋποθέσεις αναγνώρισης ενός μουσείου από το ΥΠΠΟ (Υπουργική απόφαση, ό.π., αρθ. 5).

¹⁴⁰ «Το μουσείο πρέπει να διαθέτει εργαστήρια για τη συντήρηση των αντικειμένων των συλλογών του που να λειτουργούν νόμιμα σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που θέτει το ΥΠΠΟ. Σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να διασφαλίζεται ότι οι εργασίες συντήρησης που τυχόν απαιτούνται διεκπεραιώνονται σε δημόσια εργαστήρια ή σε εργαστήρια άλλων ιδιωτικών μουσείων ή σε εργαστήρια ιδιωτών συντηρητών που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο του ΥΠΠΟ και διαθέτουν άδεια λειτουργίας» (Υπουργική απόφαση, ό.π., αρθ. 5).

μουσειακή χρήση κτιρίου, (β) οικονομοτεχνική μελέτη για την κατάρτιση του σχετικού προϋπολογισμού, (γ) μουσειολογική μελέτη και (δ) μουσειογραφική εφαρμογή.

3. Κατάθεση της μελέτης σε επιλεγμένους φορείς για τη διεκδίκηση χρηματοδότησης.

Η διεκδίκηση και η εξασφάλιση χρηματοδότησης αποτελεί το βασικό προαπαιτούμενο για την υλοποίηση της παρούσας πρότασης. Πιθανοί χρηματοδότες του μουσείου μπορεί να είναι ιδιωτικοί, Μη Κερδοσκοπικοί Οργανισμοί (π.χ. Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, Ίδρυμα Ωνάση, Πολιτιστικό Μορφωτικό Ίδρυμα Τράπεζας Πειραιώς) ή δημόσιοι – δημοτικοί, περιφερειακοί, κυβερνητικοί – φορείς (π.χ. Δήμος Ναυπακτίας, Περιφέρειας Δυτικής Στερεάς, ΥΠΠΟ).

4. Υποβολή αίτησης αναγνώρισης στην αρμόδια Διεύθυνση της Κεντρικής Υπηρεσίας του ΥΠΠΟ.

Ο Νόμος 3028/2002 παρέχει τη δυνατότητα αναγνώρισης μουσείων που ιδρύονται, όχι μόνο από το δημόσιο, αλλά και από άλλα νομικά πρόσωπα, μετά από αίτησή τους, εφόσον ανταποκρίνονται στον, από την κείμενη νομοθεσία ορισμό του μουσείου¹⁴¹. Στην περίπτωση αυτή συνεκτιμώνται το ενδιαφέρον των συλλογών, η καταλληλότητα των κτηριακών εγκαταστάσεων, η επάρκεια του απασχολούμενου προσωπικού, καθώς και η εξασφάλιση της βιωσιμότητας του μουσειακού οργανισμού¹⁴². Μεταξύ άλλων, το μουσείο οφείλει να διαθέτει εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας, καθώς και να καταχωρεί τα αντικείμενα των συλλογών του στο Εθνικό Αρχείο Μνημείων. Επιπροσθέτως, το ΥΠΠΟ με σχετική ανακοίνωσή του έχει διατυπώσει τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία απονέμεται στα μουσεία (δημόσια ή ιδιωτικά) πιστοποίηση λειτουργίας¹⁴³. Τέλος, οι εγχώριοι και διεθνείς μουσειακοί φορείς διατυπώνουν με σαφήνεια τις βασικές αρχές για τη λειτουργία των μουσείων¹⁴⁴.

5. Κοινοποίηση της πρότασης σε διάφορους φορείς, οι οποίοι είτε μπορούν να σταθούν αρωγοί στην προσπάθεια υλοποίησης του σχεδίου, είτε εμπλέκονται στη διαχείριση του.

¹⁴¹ Συγκεκριμένα, το νομικό πρόσωπο του ενδιαφερόμενου μουσείου, διά του νομικού εκπροσώπου του, συμπληρώνει και καταθέτει σχετικό έντυπο. Βλ. Έντυπο για την αναγνώριση μουσείων, ΥΠΠΟ

¹⁴² Βλ. Υπουργική Απόφαση, ό. π.

¹⁴³ Η σχετική ανακοίνωση από το ΥΠΠΟ πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 2011. Ωστόσο, η διαδικασία δεν έχει ακόμα προχωρήσει στην πράξη.

¹⁴⁴ Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία 2009

Ενδεικτικά: Ένωση Προφορικής Ιστορίας και International Oral History Association, Ευρωπαϊκό Δίκτυο Επιστημονικών Κέντρων και Μουσείων, Geo Routes Cultural Heritage Journeys Institute, ICOM, ICOMOS, ICOFOM, Ιστορική Αρχαιολογική Εταιρεία Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Αιτωλοακαρνανίας, Παπαχααραλάμπειος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας), Πανεπιστήμιο Πατρών (Σχολή Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων, Τμήμα Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών), Επιμελητήριο Αιτωλοακαρνανίας, Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αιτωλοακαρνανίας, τοπικές επιχειρήσεις και ΜΜΕ, η Αιτωλική Αναπτυξιακή.

6. Υλοποίηση σχεδίου

Συναφή μουσειακά παραδείγματα

Κάθε μουσείο αποτελεί, εν δυνάμει, πηγή έμπνευσης για ένα μουσείο που βρίσκεται, ακόμα, υπό σχεδιασμό. Εν προκειμένω, πολυάριθμα σύγχρονα, διεθνή και εγχώρια, τοπικά μουσεία, μουσεία προφορικής ιστορίας ή εγχειρήματα προφορικής ιστορίας αποτέλεσαν υποδείγματα για το προτεινόμενο μουσείο.

Το *District Six Museum* αποτελεί ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα τοπικού μουσείου μνήμης. Βρίσκεται στο Cape Town της Νοτίου Αφρικής και στεγάζεται σε ανακαινισμένη παλιά εκκλησία. Η μόνιμη έκθεση του εγκαινιάστηκε το 2000, υπό τον τίτλο «Σκάβοντας Βαθύτερα» (*Thinking Deeper*), στηρίζεται σε αφηγήσεις ζωής των πρώην κατοίκων της περιοχής και παρουσιάζεται μέσω ηχητικών εγκαταστάσεων, ψηφιακών εφαρμογών, αντικειμένων και κειμένων επιτρέποντας μια πολυδιάστατη, διεπιστημονική μουσειακή ερμηνεία. Το μουσείο, με επίκεντρο την έννοια της μνήμης, υλοποιεί συστηματικά προγράμματα προφορικής ιστορίας και καλλιτεχνικά και εκπαιδευτικά προγράμματα για διάφορες κατηγορίες κοινού.

Το *Anacostia Community Museum* ιδρύθηκε το 1967 από το κρατικό εκπαιδευτικό και ερευνητικό ίδρυμα Smithsonian. Οι εκθέσεις του εστιάζουν στη συνεργασία με την τοπική κοινωνία (κατοίκους, οικογένειες, τοπικούς φορείς και επιχειρήσεις, καλλιτέχνες και διανοούμενους), ενώ χαρακτηρίζονται από μια δημιουργική, ερμηνευτική προσέγγιση.

Με το μύτο «Φαντάσου ένα μουσείο χωρίς τοίχους ή προθήκες, ένα μουσείο χωρίς όρια» το *Μουσείο Προφορικής Ιστορίας του Οντάριο στον Καναδά* διεκδικεί πρωταγωνιστική θέση ανάμεσα στα σύγχρονα μουσεία προφορικής ιστορίας. Η συλλογή του δεν αποτελείται από αντικείμενα, αλλά συνίσταται σε μια διαδραστική, ψηφιακή βιβλιοθήκη αφηγήσεων ζωής, οι οποίες αποτυπώνουν την ιστορία της δημιουργίας της κοινότητας του Τορόντο και της προσαρμογής των μεταναστών, κατά τα τέλη του 20^{ου} αι..

Το *Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης της Νέας Υόρκης* υλοποίησε το 2011-'12 εγχείρημα προφορικής ιστορίας μέσα από τη συλλογή, καταγραφή και παρουσίαση προφορικών μαρτυριών, στα πλαίσια εκδήλωσης, για την επανεγκατάσταση έργου του 1964-'65. Στο ρόλο των ερευνητών βρέθηκαν επιμελητές και αρχειοφύλακες του μουσείου, ενώ στο ρόλο των πληροφορητών καλλιτέχνες, με στόχο την επικοινωνία ιδεών, προθέσεων, και μεθόδων της καλλιτεχνικής δημιουργίας στο ευρύ κοινό.

Το νεοσύστατο *Μουσείο της Πόλης του Βόλου* στεγάζεται σε παλιά Καπναποθήκη και παρουσιάζει τη φυσιογνωμία της πόλης και τη ζωή των κατοίκων της μέσα από μικρές ιστορίες και αντικείμενα. Τα προγράμματα προφορικής ιστορίας, όπως το πρόγραμμα «Μπορείς και εσύ», αποτελούν τον πυρήνα της μουσειακής πολιτικής και δραστηριότητας και ενθαρρύνουν τα μέλη της τοπικής κοινωνίας να συμμετάσχουν στη δημιουργία της συλλογής, δωρίζοντας ενθύμια ή καταθέτοντας τη δική τους ιστορία ζωής. Επιπροσθέτως, ο διαδικτυακός τόπος του μουσείου λειτουργεί ως κόμβος συλλογής και κοινοποίησης μαθητικών εργασιών τοπικής ιστορίας.

Το *Μουσείο Προφορικής Ιστορίας στα Χανιά* βρίσκεται σε εξέλιξη με τη συνεργασία τοπικών αρχών και πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Η συλλογή του θα αποτελείται από προφορικές αφηγήσεις που θα κατανέμονται σε πέντε ενότητες (Αντίσταση και Εμφύλιος, Εκπαίδευση, Εργασία και Έμφυλες Σχέσεις, Οικογένεια, Μετανάστευση). Το *Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης* διεξάγει από το 1999 ένα εκτεταμένο πρόγραμμα καταγραφής εργατών, εργατριών, τεχνιτών και επιχειρηματιών της συριανής βιομηχανίας. Στο πλαίσιο αυτό έχουν καταγραφεί μέχρι στιγμής 35 μαρτυρίες σε ψηφιακό αρχείο εικόνας και ήχου, το οποίο δημοσιεύεται σταδιακά από τις αρχές του 2011.

Το *Λαογραφικό Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας* αφιέρωσε την πρώτη περιοδική του έκθεση, το 2009 με τίτλο «Άνθρωποι και Αντικείμενα», στους δωρητές του. Τα αντικείμενα χρονολογούνται από τις αρχές του 20^{ου} αι. έως τη δεκαετία 1960 και περιλαμβάνουν προσωπικά αντικείμενα ή κειμήλια των προγόνων των δωρητών. Προσφέρθηκαν στο μουσείο κυρίως από γυναίκες και αφορούν, κυρίως, σε μιας εποχή κατά την οποία ο ρόλος τους (ως μητέρα, σύζυγος, νοικοκυρά) είχε αρχίσει να αναβαθμίζεται. Ο επισκέπτης παρακολουθούσε την έκθεση μέσα από το σενάριο «Εγώ, η γυναίκα, ο άντρας μου... και τα πράγματά μας», στο οποίο πρωταγωνίστρια και αφηγήτρια ήταν η γυναίκα του 1900.

Το *Βυζαντινό Μουσείο*, σε συνεργασία με άλλα μουσεία, παρουσίασε το 2009 περιοδική έκθεση με τίτλο «Άνθρωποι και εικόνες: Κειμήλια προσφύγων». Η έκθεση προέβαλε σημαντικούς σταθμούς του ταξιδιού των μικρασιατών προσφύγων, από τις χώρες προέλευσης στις χώρες εγκατάστασης, καθώς και σχετικά κειμήλια από τις αρχές του 20^{ου} αι. μέχρι σήμερα. Τα κειμήλια αυτά, μαζί με έγγραφα, φωτογραφίες αρχείου και προφορικές μαρτυρίες προσφύγων και ανθρώπων του μουσείου, καθώς και οπτικοακουστικό υλικό συνέθεταν το περιβάλλον της έκθεσης.

Η περιοδική έκθεση «Δύο Φορές Ξένος» του *Μουσείου Μπενάκη* πραγματοποιήθηκε το 2012 και αποτελούσε μια περιήγηση στις μεγαλύτερες ανταλλαγές και εκτοπισμούς πληθυσμών του 20^{ου} αι.. Βασισμένη σε προσωπικές μαρτυρίες και σπάνιο κινηματογραφικό και φωτογραφικό υλικό, έφερνε τον επισκέπτη απέναντι στους πρωταγωνιστές ιστορικών γεγονότων (ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών του 1923, μαζική μετακίνηση Γερμανών και Πολωνών μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, διαχωρισμός της Ινδίας και δημιουργία του Πακιστάν το 1947, Κύπρος του 1974).

Το *Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο Κοζάνης* δημιουργήθηκε το 1987 από το Σύνδεσμο Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, ανήκει στην κατηγορία των ιστορικών-λαογραφικών μουσείων, είναι αντικειμενοκεντρικού χαρακτήρα και περιλαμβάνει έκθεση φυσικής ιστορίας, αρχαιολογική-βυζαντινή, ιστορική και λαογραφική έκθεση (που θεωρείται και η πιο σημαντική), πινακοθήκη, συλλογές γραμματοσήμων και ραδιοφώνων.

Το *Μουσείο του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος στο Ναύπλιο* ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1974, παρουσιάζοντας έκθεση με θέμα τις αγροτικές και αστικές

φορεσιές της Πελοποννήσου. Οι συλλογές του μουσείου περιέχουν αντικείμενα άμεσα συνδεδεμένα με το λαϊκό και το νεότερο ελληνικό πολιτισμό. Η ενδυματολογική συλλογή και η συλλογή παιχνιδιών-παιδικής ηλικίας από όλο τον κόσμο είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Το μουσείο διαθέτει πλούσιο φωτογραφικό, ηχητικό και κινηματογραφικό αρχείο από έρευνες πεδίου, βιβλιοθήκη με περισσότερους από 10.000 τίτλους, ενώ παρουσιάζει έντονη εκδοτική δραστηριότητα. Η σημερινή μόνιμη έκθεση αφορά στην πόλη του Ναυπλίου και στις γύρω περιοχές.

Το *Λαογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* βρίσκεται στην πανεπιστημιούπολη, στο κτίριο της Φιλοσοφικής σχολής. Τις συλλογές του απαρτίζουν ποικίλα χρηστικά αντικείμενα. Η θεματική ταξινόμηση γίνεται με βάση τη χρήση των αντικειμένων και την ένταξή τους πάνω σε τρεις βασικές κατηγορίες (πρόσκτηση και παραγωγή αγαθών, επεξεργασία και μεταποίηση πρώτων υλών και καταναλωτικά αγαθά και τρόποι κατανάλωσης). Η τεκμηρίωση των αντικειμένων του μουσείου είναι έντυπη και ηλεκτρονική.

Το τοπικό *Λαογραφικό Μουσείο Μηλέων* εστιάζει στην τοπική ιστορία της κοινότητας και στην παραδοσιακή ζωή των κατοίκων της. Παρουσιάζει πλούσια εκπαιδευτική δραστηριότητα σε συνεργασία με σχολεία πρωτοβάθμιας κυρίως εκπαίδευσης, ενώ διοργανώνει περιοδικές εκθέσεις με φωτογραφίες, κείμενα και αντικείμενα σε συστηματική βάση.

Τέλος, το *Εθνολογικό Μουσείο Θράκης* βρίσκεται στην Αλεξανδρούπολη, δημιουργήθηκε το 1998 με πρωτοβουλία της οικογένειας Γιαννακίδη και στεγάζεται σε νεοκλασικό πέτρινο κτίριο. Το εθνολογικό και ιστορικό υλικό του εκτίθεται σε έξι θεματικές ενότητες (Ενδυματολογικό, Μουσική και Λατρεία, Χάλκινα και Πήλινα, Ζαχαροπλαστική, Υφάνσιμες Ύλες, Καλλιέργεια της Γης) που αναπτύσσονται χρονικά και καλύπτουν την εποχή από τα τέλη του 17^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αι.. Η παρουσίαση υλοποιείται μέσα από βιντεοσκοπημένη ξενάγηση, αντικείμενα, χάρτες, φωτογραφικό υλικό, προβολή ψηφιακών ταινιών και βοηθητικό ιστορικό υλικό. Ο επισκέπτης (φυσικός και εικονικός) μπορεί να κάνει χρήση της διαδικτυακής βάσης δεδομένων, όπου καταχωρούνται τεκμήρια του πολιτισμού της Θράκης και η οποία εμπλουτίζεται συνεχώς. Το μουσείο αναπτύσσει έντονη επικοινωνιακή δραστηριότητα μέσα από το πλούσιο εκδοτικό του έργο και τη διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εκδηλώσεων για παιδιά και ενήλικες.

Όραμα, στόχοι και λειτουργίες

Η αρχική ιδέα για τη σύσταση του μουσείου ξεκίνησε ως ανάγκη δημιουργίας ενός χώρου για ολόκληρη την κοινότητα, για τον οποίο θα είναι περήφανη για τη δημιουργία του αλλά και συνυπεύθυνη για τη διαχείρισή του. Όραμα του μουσείου είναι να αποτελέσει ένα δημιουργικό, κοινωνικό και ενθουσιώδη επιμορφωτικό οργανισμό· έναν τόπο εξυπηρέτησης των αναγκών της κοινότητας, αναγνώρισης και διαπραγμάτευσης της τοπικής συλλογικής ταυτότητας, ένα χώρο συνάντησης που θα ενθαρρύνει τη δημιουργία συνδέσεων -εντός αλλά και εκτός της κοινότητας- αλλά και μια πρακτική υποδομή, όπου θα διενεργούνται προγράμματα δραστηριοτήτων και όπου ο συνεχής πολιτιστικός προγραμματισμός θα διευκολύνει τη συνεργατική εξερεύνηση της μνήμης και της σημασίας του τοπικού παρελθόντος.

Ο κεντρικός στόχος του μουσείου συνίσταται στην ερευνητική μελέτη της σχέσης του εαυτού με την κοινότητα, το περιβάλλον, το παρελθόν και το μέλλον, στην κοινοποίηση των αποτελεσμάτων της και στην περαιτέρω διαπραγμάτευσή τους, μέσα σε ένα πλαίσιο γόνιμου διαλόγου και συνεχούς αλληλεπίδρασης. Άλλωστε, οι ανάγκες της κοινότητας μπορούν να εξυπηρετηθούν από το μουσείο αποτελεσματικά μόνο μέσω της εμπλοκής σε ένα συνεχή διάλογο με τους ανθρώπους. Η καλλιέργεια κοινοτικής συνείδησης για το ρόλο και τη λειτουργία των μουσείων και των αρχείων, η καθιέρωση διαχειριστικής ικανότητας μέσα στην κοινότητα και ο σχεδιασμός κατάλληλων πολιτιστικών δομών και προγραμμάτων αποτελούν βασικούς στόχους του εγχειρήματος. Προκειμένου για την επίτευξη των στόχων του μουσείου, το προσωπικό του και οι ειδικοί συνεργαζόμενοι επιστήμονες θα βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία με τους υπεύθυνους φορείς, τις τοπικές δημοτικές αρχές και τα μέλη της τοπικής κοινωνίας.

Σύμφωνα με τον κώδικα δεοντολογίας του ICOM, τα μουσεία (ICOM 2009, παρ. 4): (1) διασώζουν, ερμηνεύουν και προβάλλουν τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας, (2) διαφυλάσσουν τις συλλογές τους προς όφελος της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, (3) συγκεντρώνουν πρωτογενή στοιχεία για τη συγκρότηση και τη διεύρυνση των γνώσεων, (4) συμβάλλουν στη γνώση, την κατανόηση και τη διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, (5) δίνουν τη δυνατότητα μέσω των πόρων τους και για άλλες υπηρεσίες και δημόσια οφέλη, (6) συνεργάζονται στενά με τις

κοινότητες προέλευσης των συλλογών τους, καθώς και με αυτές που εξυπηρετούν, (7) λειτουργούν μέσα στο πλαίσιο του νόμου, (8) λειτουργούν με επαγγελματικό τρόπο.

Εν προκειμένω, οι λειτουργίες του μουσείου συνοψίζονται στις εξής:

1. Έρευνα μέσω συλλογής, τεκμηρίωσης και συντήρησης υλικών και άυλων μαρτυριών του τοπικού απώτερου και πρόσφατου παρελθόντος
2. Έκθεση μέσω σχεδιασμού, υλοποίησης και λειτουργίας μόνιμης και περιοδικής έκθεσης και συγκείμενης τοπικής πολιτιστικής διαδρομής
3. Εκπαίδευση μέσω οργάνωσης και διενέργειας επιμορφωτικών προγραμμάτων, πρόσθετων ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων.

Συλλογή, κτίριο και χωροθέτηση λειτουργιών

Οι παράμετροι «κτίριο» και «συλλογή» διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επεξεργασία του μουσειολογικού προγράμματος κάθε μουσείου που εκπονείται για την οργάνωση των λειτουργιών του.

Η συλλογή του μουσείου του απονέμει τη μοναδική, ιδιαίτερη ταυτότητα του. Ως αρχαιολογικό και ταυτόχρονα εθνογραφικό το μουσείο αυτό αποτελεί πρότυπο σχήμα τοπικού μουσείου, το οποίο δεν υπάρχει, μέχρι στιγμής, στην Ελλάδα. Η συλλογή του προτεινόμενου μουσείου διακρίνεται σε δύο μέρη:

- I. Αρχαιολογική, με τεκμήρια από την προϊστορία ως τη βυζαντινή εποχή. Αποτελείται από ευρήματα των τριών τοπικών, συστηματικών αρχαιολογικών ανασκαφών που έχουν διενεργηθεί κατά το παρελθόν σε τρεις θέσεις και
- II. Εθνογραφική, με τεκμήρια από την τουρκοκρατία και τα νεότερα χρόνια ως τη σύγχρονη εποχή. Αποτελείται από αντικείμενα και προφορικές μαρτυρίες της επιτόπιας έρευνας που βρίσκεται σε εξέλιξη και το οποίο θα εμπλουτίζεται συνεχώς¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Μέρος της έρευνας έχει ήδη διεξαχθεί υπό τη μορφή συνεντεύξεων. Βλ. παράρτημα

Το κτίριο όπου προτείνεται να στεγαστεί το μουσείο βρίσκεται στην ανατολική ακτή του χωριού Βασιλική, πολύ κοντά στον αρχαιολογικό χώρο του λόφου της Αγίας Τριάδας (βλ. εικόνα 4). Δημιουργήθηκε το 1972 και λειτούργησε ως μονοθέσιο δημοτικό σχολείο. Πρόκειται για ένα υπερυψωμένο ισόγειο, πετρόκτιστο, ψηλοτάβανο, διαμπερές κτίριο με συνολικό καθαρό εμβαδόν περίπου 130 τ.μ.. Διαθέτει μεγάλη κεντρική είσοδο και μεγάλα παράθυρα περιμετρικά. Έχει νότιο προσανατολισμό και βρίσκεται σε απόσταση 50 περίπου μέτρα από την ακτή. Αποτελείται από τρεις αυτόνομους χώρους· δύο μεγάλα δωμάτια -ανατολικά και δυτικά- και ένα μικρότερο ενδιάμεσα. Επιπροσθέτως, υπάρχει μικρός χώρος υποδοχής καθώς και μεγάλος προαύλιος χώρος.

Εικόνα 4: Το παλιό σχολείο, προτεινόμενος χώρος στέγασης του μουσείου

Ως προς την κατανομή των βασικών λειτουργιών του μουσείου μέσα στους χώρους του κτιρίου, καταβάλλεται προσπάθεια να υπάρχει μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοποίηση τους (βλ. εικόνα 5). Στο μικρό χώρο της εισόδου, ο οποίος και συνδέει όλους τους άλλους χώρους μεταξύ τους, προτείνεται η εγκατάσταση εισαγωγικών στοιχείων και πληροφοριών για το μουσείο, το κτίριο και τις εκθέσεις. Στο ανατολικό δωμάτιο του κτιρίου προτείνεται η στέγαση της αρχαιολογικής και βυζαντινής συλλογής και η λειτουργία αντίστοιχης μόνιμης έκθεσης. Στο δυτικό δωμάτιο προτείνεται η στέγαση της εθνογραφικής συλλογής και η φιλοξενία της ανάλογης περιοδικής έκθεσης. Στο μεσαίο και μικρότερο δωμάτιο προτείνεται η λειτουργία χώρου υποδοχής και ενημέρωσης των επισκεπτών, ταμείου και πωλητηρίου, καθώς και ψηφιακής βιβλιοθήκης και τράπεζας σπόρων. Ο προαύλιος χώρος

δύναται να χρησιμοποιηθεί ως υπαίθριος, μουσειακός εκθεσιακός χώρος -κήπος τοπικών καλλιεργειών, αλέτρι, τράτα κλπ-, ως χώρος διενέργειας μέρους των εκπαιδευτικών και άλλων εκδηλώσεων του μουσείου και ως μικρό καφέ με επιλεγμένα τοπικά προϊόντα - τσάι, κρασί, μέλι με ξηρούς καρπούς και φρούτα- σε συνεργασία με την τοπική κοινότητα -ιδιώτες και επιχειρήσεις-, κατά τη θερινή περίοδο.

Εικόνα 5: Χωροθέτηση μουσειακών λειτουργιών στην κτιριακή κάτοψη

Σήμερα το κτίριο, με πρωτοβουλία του Πολιτιστικού Μορφωτικού Συλλόγου Κ. Βασιλικής¹⁴⁶, χρησιμοποιείται εν μέρει ως γυμναστήριο και εν μέρει ως αποθηκευτικός χώρος. Προκειμένου να απελευθερωθεί ο χώρος από τις τωρινές χρήσεις του και μέχρι να υπάρξει νέα δυνατότητα, προτείνεται η μετεγκατάστασή τους στο παλαιότερο σχολείο του χωριού, το οποίο σήμερα χρησιμοποιείται ως έδρα του τοπικού Συλλόγου, ως ιατρείο και ως εκλογικό κέντρο.

¹⁴⁶ Το κτίριο ανήκει στη δημοτική ενότητα Χάλκειας του Δήμου Ναυπακτίας. Η χρήση του έχει παραχωρηθεί για τα επόμενα χρόνια στον Πολιτιστικό Μορφωτικό Σύλλογο Κάτω Βασιλικής.

Η κατάσταση του κτιρίου είναι κρίσιμη, καθώς ο χρόνος έχει κάνει εμφανές το πέρασμά του. Το δάπεδο, η οροφή, η τοιχοποιία απαιτούν άμεση συντήρηση, ενώ η περεταίρω διαμόρφωση του κτιρίου προκειμένου για τη λειτουργία του ως σύγχρονου μουσειακού χώρου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση (βλ. εικόνες 6-11). Η σχετική αρχιτεκτονική μελέτη θα ανατεθεί σε ειδικό συνεργάτη και θα υλοποιηθεί με βάση τις μουσειακές κτιριακές προϋποθέσεις¹⁴⁷ αλλά και τις νέες εξελίξεις που συνδέονται με την ενεργειακή βιωσιμότητα των μουσείων¹⁴⁸.

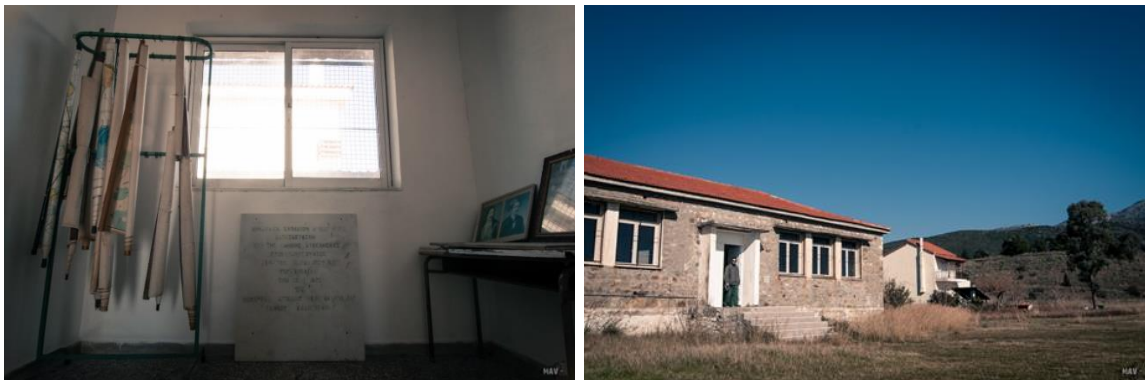
Εικόνες 6 & 7: Η είσοδος του κτιρίου, εξωτερική και εσωτερική όψη

Εικόνες 8 & 9: Οι μεγάλες αίθουσες, ανατολική και δυτική

¹⁴⁷ Για όλους τους τύπους των μουσείων και των εκθέσεων τηρούνται, γενικώς, ορισμένες προδιαγραφές, θεσπισμένες ή άτυπες. Οι κανόνες αυτοί αφορούν είτε στα αντικείμενα -κτιριοδομία, εξοπλισμός χώρου, συνθήκες περιβάλλοντος συλλογών, σχετική υγρασία, θερμοκρασία κλπ-, είτε στο έμπυχο υλικό -προβλέψεις για ΑΜΕΑ, διάφορες προϋποθέσεις ανά κατηγορία επισκέπτη, φύλο, ηλικία κλπ..

¹⁴⁸ Από το 2013 η εθνική νομοθεσία εναρμονίστηκε με την αναθεωρημένη Κοινοτική Οδηγία για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων, η οποία φορά και τα μουσεία. Πβ. Νόμος 4122 και ΥΠΕΚΑ-ΤΕΕ 2012, 15

Εικόνες 10 & 11: Η μικρή αίθουσα και ο προαύλιος χώρος

Προγράμματα

Με πυρήνα το όραμα του μουσείου - να αποτελεί ταυτόχρονα ερευνητικό κέντρο, χώρο έκθεσης, σημείο συνάντησης και φορέα επιμόρφωσης και ψυχαγωγίας - θα σχεδιάζονται και θα υλοποιούνται τα μουσειακά προγράμματα από το προσωπικό του μουσείου και τους ειδικούς επιστήμονες σε συνεργασία με επιλεγμένους, ενδιαφερόμενους φορείς και πρόσωπα και με επίκεντρο πάντα τον άνθρωπο. Ακολουθώς, παρατίθενται, ενδεικτικά, ορισμένες ιδέες για τα μελλοντικά προγράμματα του μουσείου:

1. Ξεναγήσεις

Ξεναγήσεις για οργανωμένες ή ειδικές ομάδες κοινού -σχολικές ομάδες, ΑΜΕΑ, ξενόγλωσσοι επισκέπτες- θα οργανώνονται από το μουσείο εντός και εκτός των τειχών του, στα πλαίσια των εκθέσεων και της πολιτιστικής διαδρομής. Οι ξεναγήσεις αποτελούν τον παραδοσιακό, κυρίαρχο τρόπο επικοινωνίας του μουσείου με το κοινό του. Η διαφοροποίηση εδώ συνίσταται, όπως έχει προαναφερθεί στη δημιουργία αφηγηματικής ροής και εννοιολογικών συνδέσεων, κατά την ξενάγηση, εντός και εκτός του μουσειακού χώρου, ανάμεσα στην έκθεση και στη συγκεκριμένη της διαδρομή.

2. Ερευνητικά, εκπαιδευτικά προγράμματα προφορικής ιστορίας

Τα προγράμματα προφορικής ιστορίας μπορούν να συμβάλλουν όχι μόνο στη δημιουργία, όπως έχουμε ήδη υπογραμμίσει, αλλά και στη διαχείριση του μουσείου. Ποικίλα προγράμματα προφορικής ιστορίας θα σχεδιάζονται και θα πραγματοποιούνται με πρωτοβουλία του μουσείου και τη συνεργασία φορέων ή προσώπων. Η περεταίρω

επεξεργασία και κοινοποίηση των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων θα οδηγεί στον εμπλουτισμό της περιοδικής έκθεσης, στη δημιουργία νέας έκθεσης ή σχετικής έκδοσης. Ενδεικτικά: (α) «Οι Μικροί Ερευνητές». Συνεργασία μουσείου και τοπικών σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τη διεξαγωγή αφηγηματικών συνεντεύξεων με τους μαθητές στο ρόλο του ερευνητή και τους παππούδες τους στο ρόλο του πληροφορητή (β) «Κοίτα και Άκου». Συνεργασία μουσείου και τοπικής κοινωνίας για τη συλλογή υλικών μαρτυριών (φωτογραφίες, γράμματα και χρηστικά αντικείμενα) και συγκεκριμένων προφορικών μαρτυριών για τη σύνθεση σχετικής περιοδικής έκθεσης ή έκδοσης.

3. Διαλεκτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα

Η τέχνη -παλαιότερη, νεότερη και σύγχρονη, τοπική και ευρύτερη- θα βρίσκεται στο επίκεντρο των μουσειακών δραστηριοτήτων. Καλλιτεχνικά, βιωματικά προγράμματα θα υλοποιούνται, μετά από κάλεσμα υποβολής ενδιαφέροντος, όπως για παράδειγμα: (α) «Εμείς και η Τέχνη». Συνεργασία μεταξύ μουσείου, καλλιτεχνών -ντόπιων ή μη- και κατοίκων της κοινότητας με θέμα την σύγχρονη καλλιτεχνική αποτύπωση της τοπικής μνήμης και ιστορίας μέσω παραστατικών δράσεων (θέατρο και χορός) και εικαστικών παρεμβάσεων (φωτογραφία, γλυπτική, ποίηση, ζωγραφική, κινηματογράφος) και αφορμή τα εκθέματα του μουσείου (β) «Τέχνη εδώ και εκεί, τότε και τώρα». Συνεργασία μεταξύ μουσείου και απόδημων νέων καλλιτεχνών για την ψηφιακή υλοποίηση εκθεσιακών δράσεων με απώτερο στόχο την καλλιέργεια σχέσεων μεταξύ μουσείου, τοπικής κοινωνίας και μεταναστών και με θέμα την απόσταση (χωρική, χρονική, κυριολεκτική ή μεταφορική).

4. Ψυχαγωγικά προγράμματα

Η διασκέδαση αποτελεί θεμέλιο λίθο της μουσειακής δραστηριότητας. Ψυχαγωγικά προγράμματα θα υλοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, όπως για παράδειγμα: (α) Προβολή ταινιών με αφετηρία την τοπική μνήμη και ιστορία ή τη σύγχρονη πραγματικότητα (β) Διεξαγωγή συναυλιών με αφετηρία τις συλλογές του μουσείου και με επίκεντρο τη δημιουργική συνύπαρξη παραδοσιακών και σύγχρονων ακουσμάτων.

5. Επιμορφωτικά, ενημερωτικά προγράμματα

Η γνώση για το παρελθόν αποκτά σημασία γιατί συνδέεται με το παρόν και επηρεάζει το μέλλον μας. Προγράμματα επιμόρφωσης και ενημέρωσης με στόχο την καλλιέργεια θεωρητικών γνώσεων και πρακτικών ικανοτήτων θα λαμβάνουν χώρα σε τακτά χρονικά

διαστήματα στο μουσείο. Ενδεικτικά: (α) Σεμινάρια για την υγεία και τη διατροφή (β) Εργαστήρια φυσικής καλλιέργειας και δόμησης (γ) Διαλέξεις ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Κοινό

Στη διάρκεια της πιλοτικής έρευνας που διεξήχθη, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, η προσφυγή στη βοήθεια των μελών της τοπικής κοινωνίας -ιδιαίτερα των πιο ηλικιωμένων- για τη συλλογή, καταγραφή, επεξεργασία και παρουσίαση αφηγήσεων ζωής μέσα στον μουσειακό εκθεσιακό χώρο ήταν καθοριστική. Η αναδρομή στις μνήμες και στα βιώματά τους, πέρα από την πολύτιμη πληροφόρηση που προσκόμισε στον ερευνητή, λειτούργησε για τους ίδιους ως έναυσμα για την αφύπνιση νέων ενδιαφερόντων, ως κίνητρο ζωής και αίσθημα χαράς που ένιωσαν από τη συμμετοχή τους σε μια δημιουργική διαδικασία. Με τη δημιουργία δε του μουσείου, οι επισκέψεις σε αυτό θα προκαλούν συναισθηματική ενεργοποίηση στα γηραιότερα μέλη της τοπικής κοινωνίας, ενώ για τους νεότερους θα αποτελούν πηγή γνώσης και κριτικής σκέψης σε θεματικές περιοχές εκτός της άμεσης εμπειρία τους. Με τον τρόπο αυτό, το μουσείο ως όχημα μνήμης θα εκπληρώνει τον στόχο που θέτει, να αποτελεί δηλαδή μια πολυδιάστατη αφήγηση της τοπικής ζωής, να κεντρίζει διανοητικά αλλά και να εμπλέκει συναισθηματικά.

Πέραν της τοπικής κοινωνίας, το μουσείο αποσκοπεί να επικοινωνήσει με το ευρύ κοινό, κατοίκους κοντινών χωριών ή πόλεων, τακτικούς ή και έκτακτους επισκέπτες της κοινότητας, έλληνες ή ξένους¹⁴⁹. Μαθητές και φοιτητές, οικογένειες και μεμονωμένα άτομα, εκπαιδευτικοί και ερευνητές αλλά και άτομα ειδικών αναγκών συναποτελούν το, εν δυνάμει, κοινό του μουσείου¹⁵⁰. Το μουσείο θα οργανώνεται ως προς τις σχέσεις του με τον επισκέπτη με πυρήνα την καλλιέργεια οικειότητας αλλά και πρόκλησης. Η επίσκεψη στο μουσείο θα είναι κατά βάση βιωματική και διαδραστική, ενώ ο σχεδιασμός της θα λαμβάνει υπόψη το σύνολο των διαστάσεων αλληλεπίδρασης μουσείου και επισκέπτη¹⁵¹.

¹⁴⁹ Για τη σχέση μουσείου-κοινού βλ. ενδεικτικά: Coffee 2007, 377-389. Coffee 2008, 261-279. Higgsa – Polonskya & Hollickb 2005, 49–64. Mackenzie Steele & Huxley 2010

¹⁵⁰ Για κάθε ομάδα κοινού, ιδιαίτερα για τα παιδιά και τα ΑΜΕΑ, θα προβλέπονται ειδικά διαμορφωμένα προγράμματα που θα άπτονται των αναγκών και των δυνατοτήτων τους.

¹⁵¹ Σύμφωνα με το διαδραστικό μοντέλο υπάρχουν τρεις διακριτές διαστάσεις της επίσκεψης στο μουσείο: α) Προσωπική διάσταση (μοναδικός συνδυασμός εμπειριών, ενδιαφερόντων και γνώσεων κάθε επισκέπτη), β) Κοινωνική διάσταση (σχέση με τους φίλους, την οικογένεια, τους άλλους επισκέπτες, το προσωπικό), γ) Φυσική διάσταση (αρχιτεκτονική και ατμόσφαιρα κτιρίου, φυσικά χαρακτηριστικά συλλογών, άνεση ή σωματική κούραση του επισκέπτη) (Falk & Dierking 1992).

Η ΕΚΘΕΣΗ

Η έκθεση επικοινωνεί τη συλλογή του μουσείου. Εν προκειμένω, προτείνεται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η λειτουργία μόνιμης αρχαιολογικής και περιοδικής εθνογραφικής έκθεσης, κατά αντιστοιχία με τις συλλογές του μουσείου.

Εισαγωγικά στοιχεία

Η προετοιμασία μιας έκθεσης περιλαμβάνει δύο βασικά στάδια (Αντζουλάτου-Ρετσίλα 2005, 407-414):

1. Επιλογή και επεξεργασία του θέματος που προϋποθέτει εξαντλητική επιστημονική έρευνα και περιλαμβάνει τον καθορισμό των εννοιολογικών δομών, επιλογή των μαρτυριών προς παρουσίαση και πρόταση για την ερμηνεία τους.
2. Μελέτη για την υλοποίηση και την απόδοσή του θέματος με τα εκφραστικά μέσα που διαθέτει το μουσείο, διαδικασία που διέπουν οι ίδιες αρχές που καθορίζουν και τη δημιουργία στο χώρο της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής ή και της χορολογίας.

Αφετηρία για την οργάνωση μιας έκθεσης αποτελεί μια ειδική επιστημονική έρευνα, ακολουθεί μια μακροχρόνια μελέτη του προγράμματος και των στόχων της και, τέλος, ο σχεδιασμός της.

Η έρευνα για την ιστορική τεκμηρίωση των εκθέσεων, την ανάπτυξη της θεματογραφίας τους, καθώς και για την ανεύρεση πηγών και αρχείων, προκειμένου να εντοπιστούν τεκμήρια που θα στοιχειοθετήσουν το εποπτικό τους υλικό, βρίσκεται σε εξέλιξη. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, όπως έχει προαναφερθεί, έχει πραγματοποιηθεί βιβλιογραφική έρευνα, επιτόπια παρατήρηση χώρων και μνημείων και καταγραφή τεκμηρίων για τον πρώιμο, κλασικό, βυζαντινό και νεότερο τοπικό πολιτισμό. Επίσης, έχει υλοποιηθεί πιλοτική εθνογραφική έρευνα μέσω αρχειακής έρευνας, επιτόπιας παρατήρησης, συλλογής και καταγραφής προφορικών μαρτυριών.

Σε αυτό το σημείο, κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί, για άλλη μια φορά, ότι η παρούσα μουσειολογική μελέτη είναι πιλοτική, αποτελεί μια πρόταση. Η επιλογή της θεματογραφίας, της δομής και των μέσων είναι ενδεικτική και μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια ολοκληρωμένη μουσειολογική μελέτη και μια σχετική μουσειογραφική εφαρμογή στο μέλλον. Για την περαιτέρω οργάνωση και ανάπτυξη της παρούσας μουσειολογικής πρότασης και προκειμένου να αναπτυχθεί το περιεχόμενο και η δομή της, να οριστικοποιηθεί η χωροθέτηση των προτεινόμενων εκθετικών ενοτήτων και να γίνει η τελική ένταξη των προτάσεων της μελέτης στη κτιριακή κάτοψη πρέπει να συγκροτηθεί ειδική επιστημονική ομάδα εργασίας.

Τα στάδια του μουσειογραφικού έργου διακρίνονται στα εξής (Σαλή 2006, 45-166): (1) Συγκρότηση οργανογράμματος της έκθεσης που ξεκινά με την ένταξη της εκδήλωση στον προγραμματισμό του μουσείου και όπου καταρτίζεται το γενικό περίγραμμα και χαράσσονται οι βασικοί άξονες που καθορίζουν τα βασικά χαρακτηριστικά της έκθεσης - στόχοι, μέθοδοι, διάρκεια, προεκτίμηση κοινού, κατανομή αρμοδιοτήτων, διάθεση πόρων, (2) Κατηγοριοποίηση των εκθεμάτων που προϋποθέτει συστηματική επιστημονική διερεύνηση του θέματος και όπου πραγματοποιείται η επιλογή, ο έλεγχος και η ομαδοποίηση των εκθεσιακών αντικειμένων ώστε να αποτελούν αυτοτελείς ερμηνευτικές ενότητες -υποσύνολα-, βάσει ορισμένου, κατά περίπτωση, κριτηρίου από τον επιμελητή, το μουσιολόγο, και το μουσειογράφο, (3) Μουσείογραφική ανάλυση όπου εξετάζονται όλες οι εναλλακτικές λύσεις μιας όσο το δυνατόν πληρέστερης ερμηνευτικής παρουσίασης με στόχο τα δεδομένα πλέον υποσύνολα των εκθεσιακών αντικειμένων να συναποτελέσουν ένα συγκεκριμένο, σαφές και σωστά αρχιτεκτονημένο σύνολο, βάσει ενός λογικά δομημένου σεναρίου ώστε λαμβάνονται υπόψη όλοι οι εμπλεκόμενοι δεσμευτικοί παράγοντες, με βασικότερο το διατιθέμενο χώρο και τα ιδιοχαρακτηριστικά του, ο οποίος πρέπει πλέον να μετασχηματισθεί από μουσειακό σε μουσειογραφικό, (4) Μουσείογραφική σύνθεση που αφορά στην αρχιτεκτονική/μουσειολογική διαχείριση του χώρου και των εκθεσιακών συνόλων, δηλαδή τη μουσειολογική σύνθεση των εκθεμάτων σύμφωνα με το μουσειογραφικό σενάριο• μια σύνθεση που θα πρέπει να είναι σύμφωνη με το χαρακτήρα και την ερμηνευτική διαδοχή των εκθεσιακών συνόλων, (5) Μουσείογραφική εφαρμογή που αφορά στην εφαρμογή της μουσειογραφικής σύνθεσης και περιλαμβάνει την υλοποίηση του μουσειογραφικού προγράμματος, την κατασκευή επίπλων και προθηκών, τον υποτιτλισμό, το φωτισμό, την τήρηση των περιβαντολλογικών απαιτήσεων, την πρόβλεψη συντήρησης κτλ., (6) Μουσείογραφική διερεύνηση και

συναγωγή συμπερασμάτων στα πλαίσια των δημοσίων σχέσεων και της επικοινωνίας που διακρίνεται σε τρεις φάσεις: (α) αρχική προεκτίμηση κοινού, (β) συστηματική διερεύνηση του και (γ) συναγωγή τελικών συμπερασμάτων, κατά το τερματικό στάδιο.

Ακολουθώς γίνεται αναφορά στην κυρίαρχη ιδέα που διέπει το σκεπτικό των προτεινόμενων εκθέσεων και στην προσέγγισή που προτείνεται για την υλοποίηση τους. Περιγράφονται ιδέες για τη θεματογραφία, τη δομή, τα εκθέματα και τα ερμηνευτικά μέσα τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην περίπτωση της περιοδικής έκθεσης.

Ιδέα, προσέγγιση, μέσα παρουσίασης, και η πορεία του επισκέπτη

Οι άνθρωποι επισκέπτονται τα μουσεία για να αναζητήσουν, να αναγνωρίσουν, να επιβεβαιώσουν πτυχές της ατομικής και συλλογικής τους ταυτότητας, να προσδιορίσουν και να επαναπροσδιορίσουν τη θέση τους στον κόσμο και για να εξερευνήσουν και να ανακαλύψουν στοιχεία της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Η γνώση, η κοινωνικότητα, η φαντασία, η συγκίνηση, οι αισθήσεις και οι αναμνήσεις αποτελούν επίσης βασικά στοιχεία της μουσειακής επίσκεψης. Πύλες της ανθρώπινης μνήμης είναι, όχι μόνο τα μάτια αλλά και τα αυτιά, η μύτη και το στόμα.

Η έκθεση αποτελεί μια από τις βασικές λειτουργίες του μουσείου που έχουν να κάνουν με τη διαχείριση και την επικοινωνία των συλλογών του. Η μουσειακή έκθεση αποτελεί επικοινωνιακή πράξη και ως ζωντανός χώρος διαπραγμάτευσης νοημάτων οφείλει να ενθαρρύνει πολλαπλές ερμηνείες. Με βάση το σκεπτικό αυτό, η δημιουργία σχέσεων μεταξύ των μουσειακών εκθέσεων και των τοπικών ζητημάτων θα αποτελεί προτεραιότητα της εκθεσιακής πολιτικής του μουσείου. Ο άνθρωπος και η δράση του μέσα στο χώρο και το χρόνο, καθώς και οι σχέσεις μεταξύ τους θα συνιστούν τον πυρήνα της μουσειολογικής πρότασης.

Για την παρουσίαση του υλικού των συλλογών του μουσείου, προτείνεται η υιοθέτηση μιας ερμηνευτικής προσέγγισης, χωρίς να αποκλείεται μια αισθητική και λειτουργική οπτική. Η επιλογή αυτή βασίζεται στα προστάγματα της σύγχρονης μουσειολογίας¹⁵², επιτρέπει τη δημιουργική υιοθέτηση των βασικών αρχών της χορολογίας, ενθαρρύνεται

¹⁵² Γκαζή, Α. 2003, «Μουσείο: Μεταβαλλόμενα όρια και ορισμοί, Μουσεία για το 21^ο αι.», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 3, 3-11

λόγω της δυνατότητας χρήσης νέων ψηφιακών τεχνολογιών, ενώ επιβάλλεται λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου μουσειακού χώρου.

Συγκεκριμένα, προτείνεται ένας συνδυασμός στατικών (αντικείμενα, κείμενα, φωτογραφίες, διαγράμματα, σχέδια, μακέτες) και δυναμικών (οπτικοακουστικά εκθέματα, ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές) ερμηνευτικών μέσων. Στην περίπτωση των αντικειμένων, λαμβάνοντας υπόψη ότι αποτελούν ίχνη μονάχα από το παρελθόν, οι εκθέσεις θα εστιάζουν είτε στην υλική μορφή τους (τρόπος κατασκευής, προέλευση, χρησιμότητα), είτε στην άυλη σημασία τους (συναισθήματα, αντιδράσεις, αναμνήσεις). Πώς ανακαλύφθηκαν τα αντικείμενα; Πώς κατασκευάστηκαν; Πού και πότε; Πώς λειτουργούσαν; Ποιος τα χρησιμοποιούσε; Τι μπορούμε να μάθουμε από αυτά; Τι πιστεύουν οι ειδικοί για αυτά; Υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για την ερμηνεία τους; Άλλωστε, «κάθε μουσειακό αντικείμενο έχει τόσες όψεις, όσες η ωριμότητα του μελετητή του μπορεί να ανιχνεύσει και η ικανότητα του μουσειολόγου μπορεί σωστά να παρουσιάσει» (Παπαδόπουλος 2003). Τα κείμενα θα είναι διαθέσιμα σε δίγλωσση γραπτή πληροφόρηση και θα επιδιώκουν σαφήνεια και απλότητα στην παρουσίαση. Η ψηφιακή τεχνολογία θα κατέχει κεντρική θέση στο μουσείο¹⁵³. Οπτικοακουστικές αφηγήσεις, φωτογραφίες και διαδραστικές εφαρμογές θα συνυπάρχουν με τα επιλεγμένα εκθεσιακά αντικείμενα συνθέτοντας μια πολυδιάστατη μουσειακή ερμηνεία.

Η παρουσίαση των εκθεμάτων θα ακολουθεί μια λογικά συνεπή αφήγηση με θεματικές ενότητες που θα αντιστοιχούν στους τομείς, στους οποίους ταξινομείται το υλικό των συλλογών. Η προτεινόμενη εκθεσιακή πορεία θα είναι σαφής, ώστε ο επισκέπτης να κινείται άνετα στο χώρο, αλλά όχι αναγκαστικά επιβαλλόμενη, δίνοντας του την ευκαιρία ελεύθερης περιήγησης στο χώρο. Ως πρόλογος σε αυτή την αφήγηση, στον χώρο της εισόδου, διαμορφώνεται ο εισαγωγικός εκθεσιακός χώρος, όπου θα βρίσκονται πληροφοριακά στοιχεία (φωτογραφίες και συνοπτικά κείμενα), τα οποία θα αναφέρονται στο μουσείο, στο φορέα διαχείρισής του και στη μελέτη που προηγήθηκε της δημιουργίας του, ώστε ο επισκέπτης να ενημερώνεται. Επίσης, θα παραθέτονται συνοπτικές γενικές πληροφορίες γύρω από την ιστορία και την οικονομική γεωγραφία της περιοχής για τον προσανατολισμό του επισκέπτη μέσα στο χώρο και το χρόνο. Στον ίδιο χώρο και ακριβώς έξω από κάθε αίθουσα έκθεσης, θα υπάρχει επιγραφή και σχετική εισαγωγή για την κάθε έκθεση, ώστε ο επισκέπτης να κατατοπίζεται από την αρχή για τη διάταξη και το

¹⁵³ Οικονόμου 2004

περιεχόμενο του μουσείου. Ακολουθούν οι βασικές εκθεσιακές ενότητες. Στην αίθουσα με τίτλο «Ίχνη ζωής από την προϊστορία ως τη βυζαντινή εποχή» θα εντάσσονται τα αρχαιολογικά ευρήματα από τις ανασκαφές που έχουν διενεργηθεί στη θέση Πάγκαλη, στο λόφο της Αγίας Τριάδας και στο σπήλαιο του Αγίου Νικολάου Βαράσοβας. Στη αίθουσα με τίτλο «Όψεις ζωής από τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία» θα εντάσσονται υλικές και άυλες μαρτυρίες της πρόσφατης τοπικής ιστορίας που έχουν συλλεχθεί και θα εμπλουτίζονται συνεχώς μέσω επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας.

I. Μόνιμη έκθεση: «Ίχνη ζωής από την προϊστορία ως τη βυζαντινή εποχή»

Η μόνιμη έκθεση θα αποτελεί την αρχαιολογική ενότητα του μουσείου. Τα αρχαιολογικά ευρήματα των τριών τοπικών ανασκαφών απαρτίζουν το κύριο σώμα της συλλογής. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές αποτέλεσαν καταλύτη για την ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος της τοπικής κοινωνίας για την πολιτιστική της κληρονομιά. Οι ειδικοί εστιάζουν στην επιστημονική και την ιστορική διάσταση των ευρημάτων, ενώ τα μέλη της τοπικής κοινωνίας τούς αποδίδουν νόημα μέσα από τον τρόπο που βιώνουν τη συμβολή τους στην καλλιέργεια σχέσεων μεταξύ παρελθόντος-παρόντος και στη σύνδεση με την ιδιαίτερη ταυτότητά τους.

Τα ευρήματα βρίσκονται, προς το παρόν, αποθηκευμένα σε διάφορους χώρους, διάσπαρτους στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας: σε αποθήκες και εργαστήρια συντήρησης της ΛΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο Μεσολόγγι και στη Ναύπακτο και στην αποθήκη του Αρχαιολογικού Μουσείου Αγρινίου. Κατόπιν επιτόπιας παρατήρησης, ο ερευνητής έχει ήδη αποκομίσει μια γενική εικόνα περί του είδους και του αριθμού των ευρημάτων. Βασικό προαπαιτούμενο της σύστασης της αρχαιολογικής συλλογής είναι η συνέχεια της παρούσας πιλοτικής έρευνας για τη συγκέντρωση και την επιστημονική τεκμηρίωση του εκθεσιακού υλικού. Η γόνιμη συνεργασία με τους υπεύθυνους φορείς θα κάνει εφικτή την επίσημη κοινοποίηση των δεδομένων που έχουν στη διάθεσή τους και η οποία είναι αναγκαία για την περεταίρω επεξεργασία και αξιοποίησή τους¹⁵⁴. Πέραν της επιστημονικής έρευνας και τεκμηρίωσης επιβάλλεται, όπως προαναφέρθηκε, για το μουσείο, γενικά, αλλά και για την αρχαιολογική συλλογή του, ειδικότερα, η φροντίδα για την πλήρωση των βασικών νομικών προϋποθέσεων, όπως εξασφάλιση της σχετικής έγκρισης περί συγκρότησης μόνιμης

¹⁵⁴ Η επικοινωνία με την ΛΣΤ' Εφορεία Αρχαιοτήτων βρίσκεται σε εξέλιξη. Πβ. παράρτημα του παρόντος

συλλογής από το ΥΠΠΟ, μέριμνα για τη συντήρηση, φύλαξη και ασφάλεια και αναλυτική πρόβλεψη σχετικά με το χώρο φιλοξενίας των ευρημάτων (όπως μέριμνα για το μικρο-περιβάλλον των προθηκών και τις τεχνικές προδιαγραφές τους -ενθυλάκωση, στήριξη, ανάρτηση, φωτισμός κτλ.).

Η μόνιμη έκθεση θα έχει κυρίως αντικειμενοκεντρικό, στατικό χαρακτήρα, με επίκεντρο τα ευρήματα των τοπικών αρχαιολογικών ανασκαφών και με τη συνδρομή πρόσθετων μέσων, όπου κρίνεται απαραίτητο. Τα εκθέματα που αποτελούν αποσπάσματα ενός συγκεκριμένου μνημείου θα ομαδοποιούνται, αποδίδοντας ιδιαίτερη αναφορά σε αυτό και το ιστορικό του συγκεκριμένο, συνθέτοντας ένα αφηγηματικό σύνολο. Τα μικρότερα, αυτοτελή μορφολογικά, ευρήματα, χρηστικά αντικείμενα και σκεύη θα οργανώνονται σε σύνολα που υποδηλώνουν το νόημα και τη χρήση τους.

I.1. Προϊστορία

Παρουσιάζονται ευρήματα προϊστορικών οικισμών της υστερο-νεολιθικής εποχής, της πρώιμης, μέσης και ύστερης εποχής του χαλκού από τις ανασκαφές στις θέσεις Αγία Τριάδα και Πάγκαλη. Ενδεικτικά, αναφέρονται: πλούσια ευρήματα από οστά ζώων και θαλάσσια όστρακα, εργαλεία από πυριτόλιθο και οψιανό, ευρήματα κεραμικής και ταφικά κτερίσματα.

I.2. Αρχαιότητα: Αρχαία Χαλκίς, η πόλη

Παρουσιάζονται ευρήματα της αρχαϊκής, κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής περιόδου από τις ανασκαφές στο λόφο της Αγίας Τριάδας. Ενδεικτικά: νομίσματα

I.3. Βυζαντινή εποχή

I.3.1 Η τρίκλιτη Βασιλική

Παρουσιάζεται αρχιτεκτονικό μέλος της παλαιοχριστιανικής τρίκλιτης βασιλικής, η οποία χρονολογείται στον 6^ο-7^ο αι. μ.Χ., προερχόμενο από την ανασκαφή στη θέση Λόφος Αγίας Τριάδας, συνοδευόμενο από ψηφιακή αναπαράσταση του ναού.

I.3.2 Το σπηλαιώδες, ασκητικό μοναστήρι

Παρουσιάζονται ευρήματα από την ανασκαφή στη θέση Άγιος Νικόλαος, καθώς και ψηφιακή αναπαράσταση του μοναστηριού. Ενδεικτικά: μικρο-ευρήματα κεραμικής, τμήματα φορητών εικόνων (πιθανότατα της παλαιολόγειας περιόδου του 14^{ου} αι.),

θραύσματα χρωματιστών σοβάδων (τμήματα τοιχογραφιών), χρηστικά σκεύη (μεταξύ των οποίων σημαντικότερο εβένινο λεβίδιο) και σκελετοί.

II. Περιοδική έκθεση: «Όψεις ζωής από τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία»

Η περιοδική έκθεση θα αποτελεί την εθνογραφική ενότητα του μουσείου. Στόχος της είναι η σκιαγράφηση της φυσιογνωμίας του τόπου και η παρουσίαση όψεων της ζωής των ανθρώπων του, από το 1840 έως το 1970, με έμφαση στο πρώτο μισό του 20^{ου} αι.. Μια χορολογική οπτική θα διατρέχει το σκεπτικό της έκθεσης. Στο επίκεντρο θα βρίσκεται ο άνθρωπος και η ανθρώπινη δράση του, η σχέση του με τον εαυτό και τον άλλο, το χώρο και το χρόνο.

Η έκθεση επιχειρεί να προσεγγίσει πτυχές του νεότερου τοπικού πολιτισμού, οι οποίες συνθέτουν όψεις της ταυτότητας των ανθρώπων που έζησαν κατά τον αιώνα που καλύπτει το περιεχόμενο της έκθεσης, αλλά και των σύγχρονων κατοίκων της κοινότητας. Σε αρκετές περιπτώσεις, απλές αναφορές θα προαναγγέλλουν τη δυνατότητα ανάπτυξης της θεματογραφίας σε μελλοντικά προγράμματα του μουσείου και θα αναδεικνύουν την τεράστια δυναμική του. Μικρές ιστορίες, εικόνες του πρόσφατου παρελθόντος αναδύονται, ούτως ώστε η επίσημη ιστορία και οι ανεπίσημες μνήμες να συμπλέκονται και να αλληλεπιδρούν, συνθέτοντας μια αφήγηση πολυδιάστατη.

Η έκθεση θα διαρθρώνεται σε θεματικές ενότητες και υπό-ενότητες άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Στην πρώτη θεματική ενότητα θα παρουσιάζεται ο άνθρωπος της κοινότητας και η δράση του, με βασικές παραμέτρους το σώμα (καταγωγή, φύλο, ηλικία) και τις δραστηριότητες του (εργασία και ψυχαγωγία) αντίστοιχα. Στη δεύτερη θεματική ενότητα θα παρουσιάζεται ο χώρος και ο χρόνος της κοινότητας, όπως αποτυπώνεται στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον (ύπαιθρος και οικία), σε διαδικασίες και πρακτικές των εργασιών και στον κύκλο της ζωής.

Η περιοδική έκθεση θα είναι κατεξοχήν μη-αντικειμενοκεντρικού, δυναμικού χαρακτήρα. Προτεραιότητα αποτελεί η διατήρηση ισορροπίας μεταξύ των ερμηνευτικών μέσων που στηρίζονται στην ψηφιακή τεχνολογία και των πιο συμβατικών επιλογών -αντικείμενα, στατικά/μηχανικά εκθέματα, σκηνικές αναπαραστάσεις, κείμενα κ.ο.κ.. Τα αντικείμενα, κυρίως λαογραφικού ενδιαφέροντος, θα είναι λιγοστά και προσεκτικά επιλεγμένα. Η

χρήση ψηφιακής τεχνολογίας θα υιοθετείται, κυρίως, στα πλαίσια αναπαραγωγής αποσπασμάτων αφηγήσεων ζωής των μελών της τοπικής κοινωνία.

Η ανανέωση της έκθεσης σε ετήσια, τουλάχιστον, βάση αποτελεί προϋπόθεση για τη γόνιμη λειτουργία της. Καρπός της πιλοτικής εθνογραφικής έρευνας που διενεργήθηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας είναι το διάγραμμα με τις κύριες νοηματικές ενότητες, πάνω στο οποίο στηρίζεται η τελική αφήγηση του θέματος της περιοδικής έκθεσης, αυτό που χαρακτηρίζεται ως «σενάριο» της έκθεσης. Η μουσειογραφική εφαρμογή, όπως έχει ήδη επισημανθεί, αναμένεται να υλοποιηθεί στο μέλλον.

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό, παρατίθενται ο τίτλος, το περιεχόμενο ανά θεματική ενότητα και υποενότητα και, ενδεικτικά, τα ερμηνευτικά μέσα για την απόδοση της τοπικής ιστορίας και συλλογικής μνήμης.

II.1. Άνθρωπος και δράση

Οι κάτοικοι της κοινότητας κατάγονται από μεταβατικούς κτηνοτρόφους από γειτονικά ή και πιο απόμακρα ορεινά χωριά της Ελλάδας που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή περίπου το 1840 και οι οποίοι σταδιακά προσαρμόστηκαν στις νέες συνθήκες του περιβάλλοντος τους. Η κοινωνική οργάνωση της κοινότητας είναι πατριαρχική και πατροπλευρική, οργανωμένη σε δίκτυα συγγένειας. Οι παραγωγικές δραστηριότητες είναι άμεσα συνδεδεμένες με το φυσικό χώρο της κοινότητας και εντάσσονται κυρίως στον πρωτογενή τομέα -γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία. Η ψυχαγωγία είναι, κατά βάση συλλογική, ενώ άλλοτε συνδέεται με όψεις της εργασίας και άλλοτε με θρησκευτικές εορτές και τελετουργίες. Τόσο στην εργασία, όσο και στην ψυχαγωγία διακρίνονται συχνά έμφυλοι ρόλοι.

II.1.1 Άνδρας

Σε μια, κατά βάση, πατριαρχική, τοπική κοινωνία η κυρίαρχη θέση του άντρα είναι, λίγο πολύ, αναμενόμενη. Ο άντρας είναι ο βασικότερος χειριστής των εργαλείων για επιβίωση και βιοπορισμό και ο παραγωγός των αγαθών για αυτοκατανάλωση ή πώληση. Ο άντρας αγρότης, βοσκός, ψαράς βρίσκεται σε άμεση επαφή με τη φύση. Πρακτικές και όψεις της καθημερινής, πολύωρης εργασίας του σχετίζονται με τη γη, τα ζώα και τη θάλασσα. Ταυτόχρονα είναι ο μεγάλος ταξιδιώτης, καθώς πάμπολλες φορές, στον αιώνα που εξετάζουμε, φεύγει ως στρατιώτης για τον πόλεμο -για ανεφοδιασμό ή μάχη- ενώ άλλοτε

αναχωρεί ως μετανάστης για την μακρινή πόλη ή τα ξένα. Ένα αέναο μοτίβο αναχώρησης-επιστροφής φαίνεται να χαρακτηρίζει τον άντρα της κοινότητας. Ο άντρας-σύζυγος, δυνατός και σκληρός, φαίνεται να παραμένει απόλυτα πιστός στον προηγούμενο, παραδοσιακό ορεινό τρόπο ζωής. Ο άντρας-πατέρας, απόμακρος ή απών, λαμβάνει αποφάσεις μοιράζει ρόλους καθορίζοντας το παρόν και το μέλλον των νέων μελών της οικογένειας του και κανείς δεν αμφισβητεί την κυριαρχία του.

Ενδεικτικά:

- «Ο γεωργός, ο κτηνοτρόφος, ο ψαράς» → αντικείμενα ή φωτογραφίες (άροτρο και δρεπάνι, γκλίτσα και ταγάρι, τράτα και δίχτυ), συνοπτικά κείμενα και σύνθεση οπτικοακουστικών αφηγήσεων.
- «Πάλι πόλεμος;» → κείμενο και ηχητική αφήγηση.

II.1.2. Γυναίκα

Η γυναίκα της κοινότητας αποτελεί σημείο αναφοράς της οικογενειακής βάσης και εστίας, ενώ ταυτόχρονα φαίνεται να στέκεται αγέρωχη στις προκλήσεις της καθημερινής, σκληρής, αγροτικής ζωής αλλά και στην ηγετική παρουσία ή διαρκή απουσία του άντρα. Η γυναίκα-σύζυγος υποτάσσεται μεν στον άντρα, επηρεάζει δε σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργικότητα του οικογενειακού βίου και τη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Η γυναίκα-μητέρα, μάλιστα, αν και πολυσχολη φαίνεται να βρίσκεται εγγύτερα στα παιδιά και στις ανάγκες τους. Ποιες είναι οι καθημερινές υποχρεώσεις της γυναίκας της κοινότητας; Ποιες είναι οι, αποκλειστικά, γυναικείες παραγωγικές δραστηριότητες; Ποιες οι ασχολίες της γυναίκας εντός της οικίας και ποιες εκτός -στον αγρό και στην ύπαιθρο; Ο λιγότερο εμφανής, υποβόσκων και συχνά παραμελημένος -στις μουσειακές αφηγήσεις- ρόλος της γυναίκας αναδύεται εδώ και βρίσκει κεντρική θέση στην παρούσα αφηγηματική υπό-ενότητα.

Ενδεικτικά:

- «Με το χέρι» → δείγματα οικιακής υφαντικής και κεντητικής τέχνης και ψηφιακή σύνθεση ηχητικών αφηγήσεων
- «Όλα στην πλάτη»: εικαστική αναπαράσταση υπαίθριας γυναικείας εργασίας (κουβάλημα ξύλων και ψαριών) και σχετική ηχητική εγκατάσταση προφορικής αφήγησης

II.1.3. Παιδί

Τα παιδικά χρόνια αποτελούν ορόσημο μνήμης, άσβεστης στη φθορά του χρόνου, για κάθε άνθρωπο. Το παιδί γεννιέται και μεγαλώνει σε ένα, απ' τα πριν δοσμένο, οικογενειακό και κοινωνικό κόσμο όπου ο αυθορμητισμός και η φαντασία αποτελούν τα βασικά εργαλεία πλοήγησής του. Το παιχνίδι και το σχολείο αποτελούν προνόμια των παιδιών, κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής και μέχρι την πρώιμη εφηβική ηλικία του. Το παιδί της κοινότητας πρωταγωνιστεί στη σχολική ζωή και στον κόσμο του ομαδικού, παραδοσιακού παιχνιδιού.

Ενδεικτικά:

- «Παίζοντας» → σύνθεση ηχητικών αφηγήσεων και ψηφιακή, διαδραστική εφαρμογή παραδοσιακών παιχνιδιών
- «Το σχολείο» → παραδοσιακό καμπανάκι και σύνθεση ηχητικών αφηγήσεων

II.2. Χώρος και Χρόνος

Χώρος και χρόνος πλάθουν τις συνήθειες της καθημερινότητας και τους τύπους της ζωής. Κλίμα και γεωγραφική διαμόρφωση καθορίζουν τον πλούτο σε πηγές ενέργειας και πρώτων υλών, την πυκνότητα και τις ασχολίες του πληθυσμού, το τεχνολογικό και πολιτισμικό επίπεδο βίου, την ένταση και έκταση επικοινωνιών και μετοικεσιών, το βαθμό και την αποτελεσματικότητα της κοινωνικής οργάνωσης, το ρυθμό της καθημερινότητας και των αλλαγών που καταγράφει η τοπική ιστορία. Οι άνθρωποι του τόπου είναι στενά συνδεδεμένοι με το χώρο. Η εστία για το άτομο και την οικογένεια, η εκκλησία για την κοινότητα, τα όρια που διαχωρίζουν και κατοχυρώνουν τις γαιοκτησίες, αποτελούν πανάρχαια οργανωτικά στοιχεία ζωής. Η έννοια του χρόνου παραμένει γεωργική. Την έκταση της εργάσιμης ημέρας καθορίζει η ανατολή και η δύση του ηλίου, τον αριθμό των εργάσιμων ημερών το αγιολόγιο και ο κύκλος των γεωργικών εργασιών. Ο χρόνος χωρίζεται σε δύο μεγάλες εποχές: το θέρος, εποχή δράσεως για τους γεωργούς, τους κτηνοτρόφους, τους ψαράδες, τους στρατιώτες και το δύσκολο χειμώνα, περίοδο αναμονής και προετοιμασίας. Η ενότητα αυτή παρουσιάζει στοιχεία για τον τοπικό φυσικό πλούτο, για τις παραδοσιακές γεωργικές πρακτικές, για την αρχιτεκτονική και την εσωτερική οργάνωση της παραδοσιακής κατοικίας και τέλος για τις σημαντικές διαβατήριες τελετές.

II.2.1. Ύπαιθρος

Για τους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους, τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού, ο χρόνος είναι μία κυκλική επανάληψη εποχών και εργασιών αναπόδραστον, άμεσα δεμένων με το φυσικό περιβάλλον.

Ενδεικτικά:

- «Το καλαμπόκι: Όργωμα, σπορά & θέρος»
- «Το αμπέλι: Τρύγος»
- «Η ελιά: Συγκομιδή»
- «Τα ζώα και τα φυτά του τόπου μας»

II.2.2. Οικία

Η τυπολογία και την αρχιτεκτονική των οικιών, η αποτύπωση της κοινωνικής οργάνωσης στην αρχιτεκτονική διαφόρων οικιστικών ενοτήτων, η σχέση της δόμησης με το περιβάλλον, οι πρώτες ύλες, οι τεχνικές οικοδόμησης, οι πολιτισμικές επιρροές που επιδέχεται η οικοδόμηση, ο εσωτερικός διάκοσμος της κατοικίας, η διατροφή και οι διατροφικές συνήθειες, τα ήθη και έθιμα που σχετίζονται με την κατοικία και την καθημερινή διαβίωση βρίσκουν τη θέση τους στην παρούσα αφηγηματική υποενοότητα.

Ενδεικτικά:

- «Αρχιτεκτονική και εσωτερική οργάνωση της οικίας»
- «Διατροφή»

II.2.3. Διαβατήριες Τελετές

Η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος αποτελούν ορόσημα στη ζωή κάθε ανθρώπου. Οι πρακτικές και τα έθιμα της κοινότητας που πλαισιώνουν τα γεγονότα της γέννησης, του γάμου και του θανάτου εκφράζουν την ιδιαίτερη, τοπική, παραδοσιακή φιλοσοφία και πράξη. Η μετανάστευση σηματοδοτεί μια εξίσου σημαντική μετάβαση. Η αναχώρηση από τον τόπο για πόλεις του εσωτερικού ή εξωτερικού με σκοπό την εργασία, το γάμο ή την εκπαίδευση στα πλαίσια εξασφάλισης μιας καλύτερης μοίρας χαρακτηρίζει τη ζωή στην κοινότητα κατά το πρώτο μισό του 20^ο αι..

Ενδεικτικά:

- «Ο γάμος»
- «Ο μεγάλος αποχαιρετισμός»

III.3. Σχέσεις

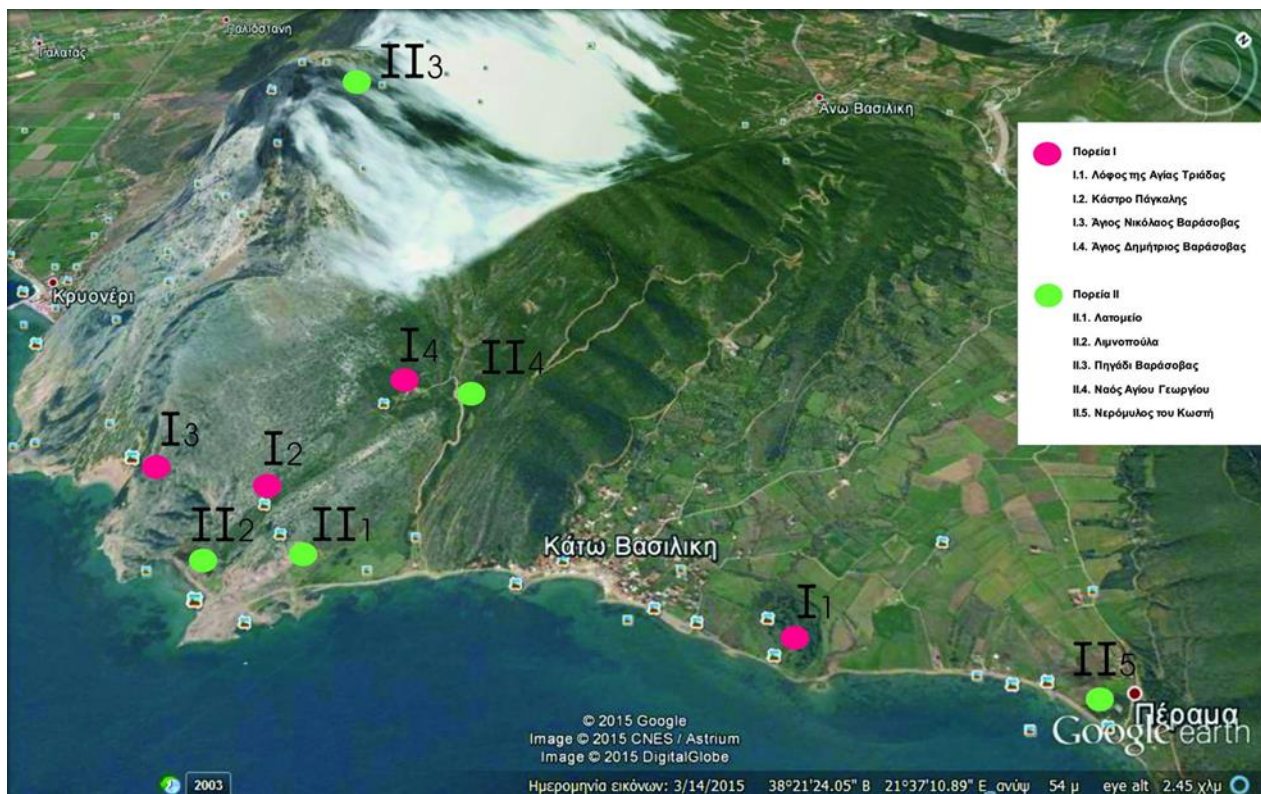
Οι σχέσεις των ανθρώπων της κοινότητας αποτυπώνονται τόσο στους μεμονωμένους - έμφυλους, ηλικιακούς και οικογενειακούς- ρόλους και δράσεις τους, όσο και σε όψεις της συλλογικής εργασίας και ψυχαγωγίας. Εκφάνσεις, έμφυλης ψυχαγωγίας αποτελούν η αντρική, αποκλειστικά, συγκέντρωση στο καφενείο -για καλαμπούρι και χαρτιά- και η

γυναικεία πρακτική της υφαντικής και της κεντητικής. Καθαρά ψυχαγωγική, συλλογική πρακτική αποτελεί η ετήσια συμμετοχή στο τοπικό πανηγύρι του Άη Γιώργη. Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται κατά κύριο λόγο στοιχεία που σχετίζονται με την ομαδική εργασία και ψυχαγωγία, την τελετουργία των πανηγυριών, καθώς και στοιχεία για το θέατρο σκιών και το δημοτικό τραγούδι.

Ενδεικτικά:

- «Το καλαμπόκι»
- «Η τράτα»
- «Το πλύσιμο του μαλλιού»
- «Στο καφενείο»
- «Του Άη Γιώργη»
- «Θέατρο & Τραγούδι»

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Εικόνα 12: Χάρτης πολιτιστικής διαδρομής

Το μουσείο αποτελεί τον πρώτο σταθμό μιας τοπικής πολιτιστικής διαδρομής¹⁵⁵. Διακρίνεται σε δύο πορείες, στενά συνδεδεμένες με τις δύο, αντίστοιχα, μουσειακές εκθέσεις. Ο επισκέπτης, δηλαδή, αφού επισκεφτεί το μουσειακό χώρο έχει στη συνέχεια τη δυνατότητα να περιηγηθεί στον πραγματικό, φυσικό χώρο της κοινότητας και να δει τα μνημεία και τους τόπους για τα οποία έχει ήδη αναφορές και πληροφορίες. Στην παρούσα φάση, η πολιτιστική διαδρομή περιλαμβάνει σταθμούς, οι οποίοι βρίσκονται, στο σύνολο τους, εντός των γεωγραφικών συνόρων της κοινότητας (βλ. εικόνα 12). Ωστόσο, η διαδρομή μπορεί να διευρύνεται σταδιακά και νέοι χώροι ενδιαφέροντος, εκτός των στενών ορίων της κοινότητας, να προστίθενται¹⁵⁶. Με αυτό τον τρόπο, η διαδρομή θα αποκτά πρόσθετο, ευρύτερο ενδιαφέρον, ενώ η διαχείρισή της θα ενθαρρύνει διαδικασίες δια-τοπικής πολιτιστικής επικοινωνίας και συνεργασίας.

Πορεία Ι

Η πρώτη πορεία έχει πυρήνα τα ανθρωπογενή μνημεία των προϊστορικών, κλασικών και ελληνοισλαμικών και βυζαντινών χρόνων. Είναι συγκείμενη της μόνιμης έκθεσης του μουσείου. Αποτελείται από τέσσερις σταθμούς. Στους τρεις από αυτούς έχουν διενεργηθεί αρχαιολογικές ανασκαφές.

Η πρόσβαση είναι δυνατή και ελεύθερη στο κοινό, αν και σε μερικές περιπτώσεις δύσβατη. Τα τελευταία χρόνια το ΥΠΠΟ δια της ΣΤ' και ΛΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και σε συνεργασία με ελληνικούς και ξένους φορείς - πανεπιστημιακά ιδρύματα, σχολές, ινστιτούτα- έχει παρουσιάσει αξιόλογο έργο στην έρευνα, τη διάσωση, τη διατήρηση και την επιστημονική τεκμηρίωση των μνημείων.

¹⁵⁵ Η πολιτιστική διαδρομή, σύμφωνα με τη σχετική νομοθεσία συγκαταλέγεται στα μουσεία ανοιχτού χώρου. Κεντρικά συλλογικά όργανα, που γνωμοδοτούν και εισηγούνται στον Υπουργό Πολιτισμού σχετικά με τη λειτουργία και διαχείρισή τους είναι το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και το Κεντρικό Συμβούλιο Νεότερων Μνημείων. «Στην αρμοδιότητα του ΚΑΣ ανήκουν θέματα που αφορούν στην προστασία αρχαίων μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων που αποτέλεσαν το χώρο εξαίρετων ιστορικών ή μυθικών γεγονότων έως το 1830. Στην αρμοδιότητα του ΚΣΝΜ ανήκουν θέματα που αφορούν στην προστασία νεότερων μνημείων και των λοιπών ιστορικών τόπων» (νόμος υπ' αριθ. 3028/28.06.02, «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», τ. Α, αρ. φ. 153, κεφ. 8, άρθ. 50, παρ. 4).

¹⁵⁶ Μελλοντικοί σταθμοί, κατόπιν συνεργασίας με τις δημοτικές αρχές και έγκρισης από τους αρμόδιους δημόσιους και αρχαιολογικούς φορείς, μπορούν να είναι οι αρχαιολογικοί χώροι Καλυδώνας και Μακύνειας καθώς και ο Εύηνος ποταμός.

Ωστόσο, απαιτούνται περαιτέρω ενέργειες στους ανωτέρω τομείς, προκειμένου οι αρχαιολογικές θέσεις να μετατραπούν σε οργανωμένους αρχαιολογικούς χώρους¹⁵⁷.

Ι.1. Λόφος της Αγίας Τριάδας (βλ. εικόνες 13-14)

Ο λόφος βρίσκεται στα ανατολικά του χωριού. Γενικότερα, στην περιοχή διαπιστώνεται η συνύπαρξη πλήθους ευρημάτων προϊστορικής, κλασσικής, ελληνιστικής και παλαιοχριστιανικής περιόδου¹⁵⁸.

Εικόνες 13 & 14: Λόφος Αγίας Τριάδας

Μέσω συστηματικής ανασκαφής¹⁵⁹ που διενήργησε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων την περίοδο 1982-1991 αποκαλύφθηκαν τα εξής ευρήματα:

- Πρώιμη χριστιανική τρίκλιτη βασιλική του 6^ο αι. μ.Χ.. Σύμφωνα με τον καθηγητή βυζαντινής αρχαιολογίας Αθανάσιο Παλιούρα¹⁶⁰, πρόκειται για επισκοπικό ναό, εκκλησιαστικό, λατρευτικό κέντρο της εποχής στα αρχιτεκτονικά πρότυπα της Νικόπολης που εξυπηρετούσε τις ανάγκες της ευρύτερης περιοχής. Ο λόφος πρέπει να ήταν τότε σχεδόν νησί, με μια πρόσβαση από τα βορειοδυτικά. Βρισκόταν στο

¹⁵⁷ «...Ως οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος ορίζεται αυτός που ανήκει στην κυριότητα του Δημοσίου και αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης μέριμνας για την ανάδειξη και προβολή του. Οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος μπορεί να είναι και ένας ανασκαφικός χώρος. Ένας αρχαιολογικός χώρος χαρακτηρίζεται ως οργανωμένος με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού μετά από γνώμη του Συμβουλίου...» (Νόμος 3028, κεφ. 6, αρθ. 46, παρ. 1). Επίσης, σχετικά με το θέμα των εργασιών σε ακίνητα μνημεία βλ. αρθ. 40

¹⁵⁸ Παλιούρας 2004. Παλιούρας 2013. Ορλανδός 1952-’57

¹⁵⁹ Παλιούρας 2004, 2013

¹⁶⁰ Ο Αθανάσιος Παλιούρας υπήρξε επίτιμος καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Αφιέρωσε δεκαετίες ολόκληρες της ακαδημαϊκής και επαγγελματικής ζωής του στο ανασκαφικό και συγγραφικό έργο της περιοχής. Την 11^η Οκτωβρίου 2014 απεβίωσε σε ηλικία 77 ετών.

χερσαίο δρόμο που συνέδεε την Ήπειρο με τη Δυτική Στερεά και στη συνέχεια την κεντρική με την Ανατολική Στερεά, όπως επίσης και σε σημαντική θέση για τον έλεγχο του θαλάσσιου περάσματος του Πατραϊκού Κόλπου. Ο ναός φαίνεται να λειτούργησε ως το 10^ο αι.. Σήμερα, διασώζεται σε βάθος 0.50-1.50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, ενώ σε μερικά σημεία έχουν απομείνει μόνο τα θεμέλια, ελάχιστα ίχνη δαπέδου και ψηφιδωτού. Η καταστροφή οφείλεται σε εχθρικές επιδρομές, φυσικές καταστροφές και λεηλασίες.

- Βυζαντινά οχυρωματικά τείχη, πιθανότατα σύγχρονα με τη βασιλική.
- Μικρός ναός, χτισμένος στο κεντρικό κλίτος των ερειπίων της βασιλικής, που χρονολογείται στο 10^ο αι..
- Παραθαλάσσιος αποθέτης, ο οποίος φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε συνεχόμενα από τα υστεροκλασικά μέχρι τα παλαιοχριστιανικά χρόνια.
- Νομίσματα που καλύπτουν την ελληνιστική, παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και βενετσιάνικη εποχή.
- Κλίβανος.

Μέσω ανασκαφής¹⁶¹ που πραγματοποίησε το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Δανίας στην Αθήνα σε συνεργασία με την ΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με έδρα την Πάτρα τα χρόνια 1995-2001 ήρθαν στο φως τα παρακάτω ευρήματα:

- Κατάλοιπα αναλημματικών τειχών, έξω από τα μεσαιωνικά τείχη, πιθανότατα κατασκευασμένα κατά την Αρχαϊκή περίοδο, τα οποία χρησιμοποιούνταν ταυτόχρονα για την άμυνα της ακρόπολης. Επαναχρησιμοποιήθηκαν, αποκαταστάθηκαν και ενισχύθηκαν κατά τα Κλασικά και Ελληνιστικά χρόνια.

¹⁶¹ Από το 1995 ως το 2001, το Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα σε συνεργασία με την ΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, διεξήγαγε μια σειρά αρχαιολογικών ανασκαφών και ερευνών πεδίου στην αρχαία Χαλκίδα. Επτά ανασκαφικές περίοδοι διεξήχθησαν από τον Dietz και τον Διευθυντή Αρχαιοτήτων στην Πάτρα, τον έφορο Λάζαρο Κολώνα, με τους Ιωάννη Μόσχο και Δρ. Sanne Houby-Nielsen ως διευθυντές των ερευνών στο πεδίο. Πβ. Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Δανίας. Για περαιτέρω πληροφορίες βλ. σχετικές προκαταρκτικές εκθέσεις των ανασκαφών στο Περιοδικό του Ινστιτούτου (Dietz κ.α. 1998, 213-317. Dietz κ.α. 2000. Dietz κ.α. 2000, 219-307. Dietz 1996, 26. Dietz & Houby Nielsen 1998, 43-44. Houby Nielsen, Mischos & Gazis 1999, 41-42. Dietz & Houby Nielsen 2000, 47-48. Petropoulos & Dietz 2002, 43-44). Επίσης, βλ. αρχαιολογικά δελτία του ΥΠΠΟ (Κολώνας κ.α. 1995, 242. Κολώνας κ.α. 1996, 242). Τέλος, για τις παλαιότερες έρευνες στην περιοχή βλ.: Ρωμαιοί 1916, 46-47. Μαστροκώστας 1960, 196. Μαστροκώστας 1961-62, 112/20. Μαστροκώστας 1963, 148. Μαστροκώστας 1965, 343-344. Hope Simpson 1965, 90/309. Μαστροκώστας 1967, 320. Συριόπουλος 1968, 112/20. Δαβάρας 1970, 311-312. Hope Simpson & Dickinson 1979, 102-103. Hope Simpson 1981, 96-97. Παλιούρας 1985, 211-240. Παλιούρας 1986, 84-86. Παλιούρας 1987, 79-82. Παλιούρας 1988, 48-50. Παλιούρας 1989, 40-43. Παπαδόπουλος 1991, 36. Σουέρεφ 1991, 52. Πετρόπουλος 1991, 111/29. Τριψιανός 1991, 185-196. Παλιούρας 1994, 555-578. Συριόπουλος 1995, 902-903/127. Παπαδόπουλος & Κοντορλή 2000, 524. Houby Nielsen 2001, 264.

Συγκεκριμένα, τον 4^ο αι. π.Χ., μεγάλα (πλάτους 2,70 μέτρων), διπλής όψεως τείχη κατασκευάστηκαν από κατεργασμένους ασβεστόλιθους που εξορύχθηκαν από το όρος Βαράσοβα, ενισχύοντας τον αμυντικό χαρακτήρα των εγκαταστάσεων στην ακρόπολη κατά την αρχαιότητα.

- Τμήματα εργαστηρίων, αποθηκών και οικιών της Αρχαϊκής, Κλασικής και πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου στο πλάτωμα της ανατολικής πλευράς του λόφου¹⁶².
- Πλούσιος ελληνιστικός τάφος κοντά στις αρχαϊκές εγκαταστάσεις.
- Αρχαιολογικά στρώματα με βάθος πάνω από 4 μέτρα και πλούσια ίχνη εγκαταστάσεων από προϊστορικούς οικισμούς της Πρώιμης, Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού και πέντε ή έξι επάλληλους οικισμούς της Αρχαϊκής περιόδου.

I.2. Κάστρο Πάγκαλης (βλ. εικόνες 15-16)

Μέσω εντατικής επιφανειακής έρευνας (1995) και περιορισμένης ανασκαφής (1996) από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο του Δανίας και τη ΣΤ' Εφορεία αποκαλύφθηκαν¹⁶³:

- Κατάλοιπα αρχαίου οχυρωματικού τείχους στην ανατολική πλαγιά της Βαράσοβας της ύστερης κλασικής περιόδου (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.). Το μακρόστενο πλάτωμα αποτελεί φύσει οχυρό από τις δύο μακρές πλευρές, ενώ φέρει ισχυρό, καλοδιατηρημένο τείχος στις στενές πλευρές που ενισχύεται από τετράγωνους πύργους. Πιθανολογείται η κατασκευή του από τους κατοίκους της αρχαίας Χαλκίδας και η χρήση του ως παρατηρητήριο ή χώρος καταφυγής σε περιπτώσεις κινδύνου.
- Μικρός οικισμός της Τελικής Νεολιθικής Περιόδου (4.000 π.Χ.), σύγχρονος ή πρωιμότερος του λόφου της Αγ. Τριάδας, στη νότια περιοχή του οροπεδίου της Παγκάλης.

¹⁶² Γεωλογικές έρευνες που έγιναν το 1997-1998 έδειξαν ότι το αρχαίο λιμάνι που αναφέρεται από τον Θουκυδίδη πρέπει να βρίσκεται στα πεδινά δυτικά του λόφου και ότι οι οικισμοί που ανασκάφηκαν πρέπει να ήταν μέρος της περιοχής του λιμανιού του μικρού κορινθιακού εμπορικού κέντρου.

¹⁶³ Πβ. γραπτές αναφορές στην περιοχή: Bazin 1864, 362. Woodhouse 1897, 107-114. Μόσχος 2004, 87-104 Eiring 2004, 93-166. Dietz & Moschos 2006.

Εικόνες 15 & 16: Κάστρο Πάγκαλης

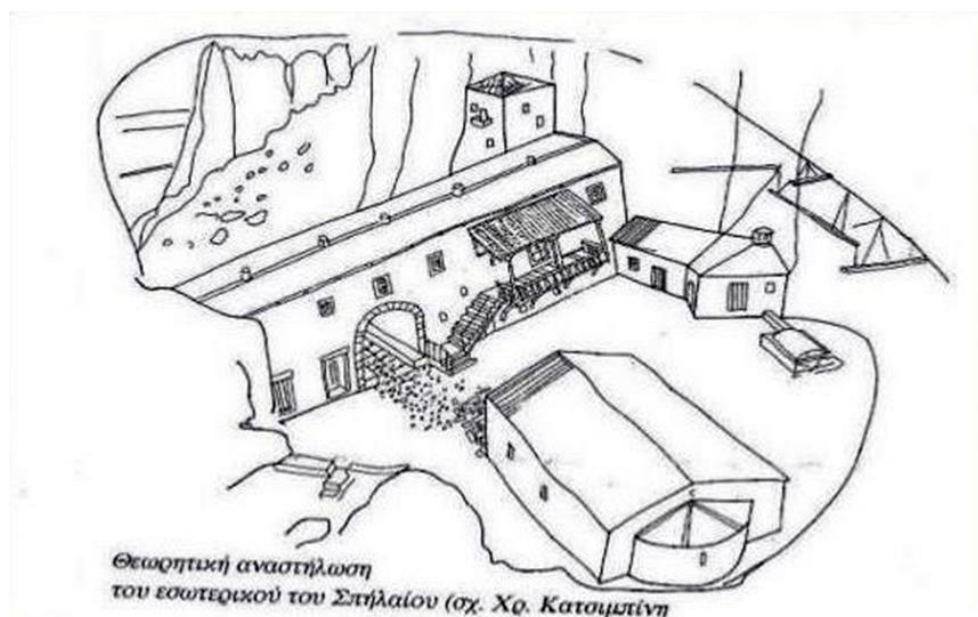
I.3. Άγιος Νικόλαος Βαράσοβας (βλ. εικόνες 17-19)

Βρίσκεται στη νοτιανατολική πλευρά της Βαράσοβας, σε υψόμετρο περίπου 80 μέτρα και η πρόσβασή του είναι δυνατή μόνο διά θαλάσσης. Πρόκειται για μοναστηριακό συγκρότημα φρουριακού χαρακτήρα που λειτούργησε από τον 9^ο ως το 19^ο αι.. Πιθανολογείται ότι την τελική καταστροφή προξένησαν τα στρατεύματα του Ιμπραήμ, ύστερα από την αποτυχημένη πολιορκία του Μεσολογγίου το 1822¹⁶⁴.

Εικόνες 17 & 18: Άγιος Νικόλαος Βαράσοβας, εξωτερική και εσωτερική όψη

¹⁶⁴ Βοτοκόπουλος 1970, 301. Παλιούρας & Κατσιμπίνης 1983, 67

Εικόνα 19: Θεωρητική αναστήλωση του εσωτερικού του σπηλαίου

Η σχετική ανασκαφή¹⁶⁵ που διενεργήθηκε από το Πανεπιστημίο Ιωαννίνων το διάστημα 1991-2001 αποκάλυψε τα εξής:

- Μικρό μονόχωρο, ναῖσκο με 20 στασίδια. Είναι χτισμένος με ασβεστόπετρα, ενώ τμήματα του δαπέδου είναι καλυμμένα με μαλτεζόπλακες.
- Εγκάρσιο συγκρότημα διωρόφων κελιών φρουριακής κατασκευής.
- Κυκλική, πετρόχτιστη Εστία με Φωτάναμα στα Νότια που χρησίμευε ως μαγειρείο και ως χώρος αγρύπνιας.
- Τράπεζα στα κεντροδυτικά που επικοινωνούσε άμεσα με την Εστία και μαρμάρινο τέμπλο.
- Φούρνο και ορθογώνια χτιστή δεξαμενή στα ΒΑ, χωρητικότητας 5-6 κυβικών νερού, που καλύπτεται εσωτερικά με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα. Η επιφάνειά της ήταν πετρόκτιστη, καμαροσκέπαστη αφήνοντας ένα άνοιγμα στο κέντρο που καλυπτόταν με σιδερένιο ή ξύλινο σκέπασμα. Η περισυλλογή του νερού γινόταν μέσω ξύλινων υδραγωγών από τους σταλακτίτες, τη βροχή και τα εσωτερικά ύδατα του βουνού.

¹⁶⁵ Παλιούρας 2004, 2013

- Τριώροφο πύργο στα ΒΔ, ο οποίος διέθετε βοηθητικούς, αποθηκευτικούς χώρους και υπόγειο αποχωρητήριο, ενώ χρησίμευε ως φυλάκιο, θυρωρείο και παρατηρητήριο.
- Κοιμητήριο με μονώροφους και διώροφους τάφους όπου βρέθηκαν σκελετοί.
- Εγκλείστρα σε ύψος 10 μέτρων, η οποία λειτουργούσε ως χώρος ασφαλείας και απόκρυψης σε περίπτωση εξωτερικού κινδύνου ή ως ησυχαστήριο, χώρος απομόνωσης, περισυλλογής και προσευχής.
- Εξωτερική περίβολο και διαβατικό.
- Κατάλοιπα αμπελώνων και βαρελιών αποθήκευσης.

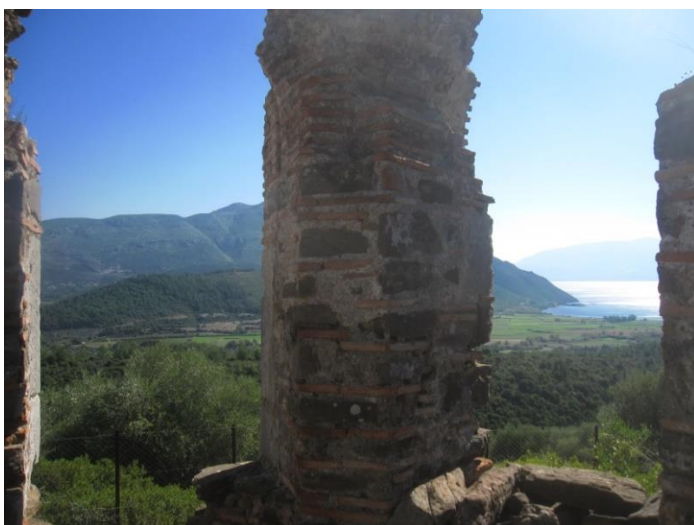
I.4. Άγιος Δημήτριος Βαράσοβας (βλ. εικόνες 20-23)

Πρόκειται για τα ερείπια βυζαντινού ναού με μεγάλο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Βρίσκεται σε χαμηλό λοφίσκο, νοτιονατολικά της Βαράσοβας. Χρονολογείται στα μέσα του 10^{ου} ή στις αρχές του 11^{ου} αι. μ. Χ.. Υπήρξε, πιθανότατα, καθολικό μοναστηριού. Πιθανολογείται ότι εκεί υπήρχε μεγάλη βιβλιοθήκη χειρογράφων κωδίκων ή και βιβλιογραφικό εργαστήριο¹⁶⁶. Στα ερείπιά του σώζονται μέλη του αρχαίου ναού της Αρτέμιδος της Αιτωλίας.

Εικόνες 20 & 21: Ένδειξη πορείας προς το ναό και η είσοδος του αρχαιολογικού χώρου

¹⁶⁶ Ορλανδός 1935, 105-120. Παλιούρας 2004, 178-179

Εικόνες 22 & 23: Ναός Αγίου Δημητρίου

Πορεία II

Η δεύτερη πορεία της πολιτιστικής διαδρομής σχετίζεται με την εθνογραφική συλλογή του μουσείου και έχει πυρήνα τα ανθρωπογενή και φυσικά μνημεία της κοινότητας, τα οποία προσδιορίζουν τη γεωφυσική φυσιογνωμία του τόπου και καταδεικνύουν τη νεότερη πολιτιστική και παραγωγική δραστηριότητα των κατοίκων του. Αποτελείται από πέντε σταθμούς, εκ των οποίων οι περισσότεροι είναι εύκολα προσιτοί¹⁶⁷ και επισκέψιμοι:

II.1. Λατομείο

Το λατομείο βρίσκεται στη νοτιανατολική πλευρά του χωριού. Πιθανολογείται ότι υλικά μεταφέρονταν στην απέναντι Πάτρα για το χτίσιμο του αρχαίου τείχους και άλλων δημόσιων κτιρίων¹⁶⁸. Η ιστορία επαναλαμβάνεται από το 1881 ως το 1889 για την κατασκευή του τεχνητού λιμένα Πατρών από τη γαλλική εταιρεία «societe de travaux publiques» (βλ. εικόνα 24)¹⁶⁹ αλλά και στις αρχές του 1970 για να κατασκευαστεί το νέο λιμάνι της Πάτρας.

¹⁶⁷ Με εξαίρεση ίσως το σταθμό II.3 που απαιτεί πολύ καλή φυσική κατάσταση λόγω ορειβατικής διαδρομής.

¹⁶⁸ Τσάιμου,Κ. Γ. 2004, 333-337. Τσάκος 2015

¹⁶⁹ Τσάκος 2015

Εικόνα 24: Γενική άποψη λατομείου και εγκαταστάσεων στη Βαράσοβα

Π.2. Λιμνοπούλα (βλ. εικόνες 25-26)

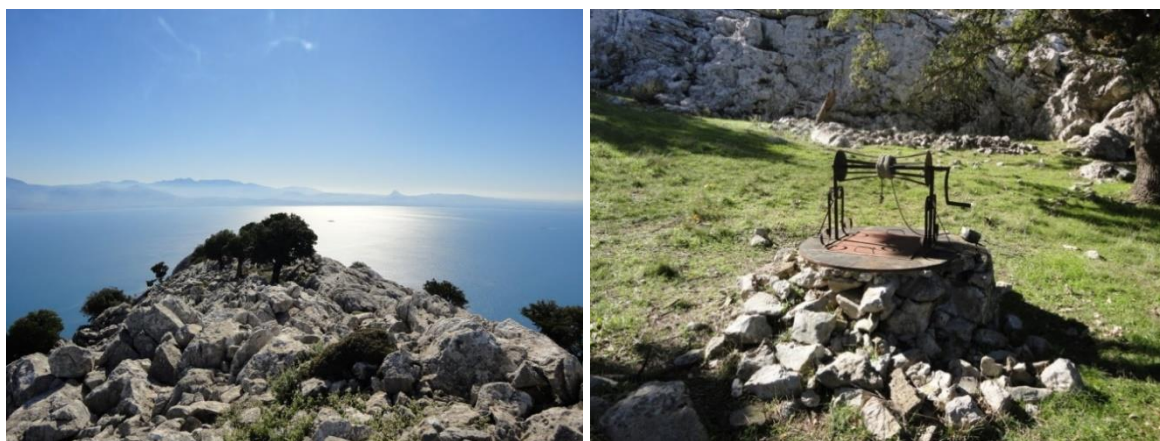
Η Λιμνοπούλα -ή Καβουρολίμνη παλαιότερα- βρίσκεται στο δυτικό άκρο του χωριού, στους πρόποδες της Βαράσοβας. Χαρακτηρίζεται από την εντυπωσιακή εικόνα της κάθετης χαράδρωσης του βράχου, την αμμόδη παραλία της και τις ιαματικές πηγές θείου. Εμφανίζεται, όπως είδαμε, στον Πορτολάνο του 1573.

Εικόνες 25 & 26: Λιμνοπούλα

II.3. Πηγάδι Βαράσοβας¹⁷⁰

Βρίσκεται σε υψόμετρο 800 περίπου μ., με πηγαίο νερό και περιβάλλεται από βραχώσιους και αιωνόβιες βελανιδιές. Λειτουργήσε από τους μοναχούς και τους βοσκούς της περιοχής. Το 1995 καθαρίσθηκε με πρωτοβουλία και προσωπική εργασία κατοίκων της περιοχής και σήμερα προσφέρεται σε κτηνοτρόφους και ορειβάτες (βλ. εικόνες 27-28).

Εικόνες 27 & 28: Το πηγάδι της Βαράσοβας

II.4. Ναός Αγίου Γεωργίου

Βρίσκεται στο παλιό χωριό (Παλιοχώρι), σε λόφο και σήμερα λειτουργεί ως κοιμητήριο. Χρονολογείται στα 1879¹⁷¹.

II.5. Νερόμυλος του Κωστή

Βρίσκεται, ερειπωμένος πια στα Κωσταίικα. Εμφανίζεται στις γραπτές πηγές ήδη από το 1835 ως μύλος της Ροδινής. Πιθανότατα κτίσθηκε στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ως πύργος, ο οποίος μετεξελίχθηκε σε μύλο και κατοικία. Αποτελεί μια από τις υλικές μαρτυρίες που σώζονται στην ευρύτερη περιοχή και πληροφορούν για τις εμπορικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στην κοιλάδα της Γαβρολίμνης κατά την περίοδο 1821-1941¹⁷².

¹⁷⁰ Βορεινάκης 1995, 6

¹⁷¹ Αρχμ. Ειρηναίου Κουτσογιάννη 1993

¹⁷² Πρόσθετα αρχιτεκτονικά μνημεία και κατάλοιπα, που αποτελούσαν πυρήνες της παραγωγικής δραστηριότητας του τόπου, μαρτυρούν όψεις της καθημερινής και οικονομικής ζωής των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, όπως το ελαιοτριβείο της Παναζιώτισσας, τα ασβεστοκάμينا Παλιόρογγου, το χάνι της Γαβρολίμνης (Δελημάρης 2009, 801-822).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Περίληψη

Η επιθυμία για τη δημιουργία ενός μουσείου για ένα χωριό γεννήθηκε στο μυαλό της γράφουσας μέσα από την ακαδημαϊκή επαφή της με την επιστήμη της μουσειολογίας, στα πλαίσια μεταπτυχιακών σπουδών στον τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης. Το κίνητρο, ωστόσο, επωαζόταν χρόνια στην καρδιά της, καθώς η υπό μελέτη κοινότητα, τόπος φιλοξενίας του προτεινόμενου μουσείου αποτελεί τόπο καταγωγής και ιδιαίτερη πατρίδα της.

Το θέμα της παρούσας εργασίας, απλό ως προς τη σύλληψη, δεν παύει να είναι, παράλληλα, πολυδιάστατο ως προς την προσέγγιση. Η μεθοδολογία που υιοθετείται είναι διεπιστημονική, αποτελεί συνδυασμό μεθόδων και τεχνικών και αμάλγαμα των επιστημονικών πεδίων όπου κινείται και εξερευνά ο ερευνητής. Μέσα στην ευρύτερη περιοχή των σπουδών επικοινωνίας και πολιτισμού, το εγγενώς διεπιστημονικό μουσειακό πεδίο συναντιέται και συνδιαλέγεται με τις επιστήμες της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της ιστορίας και της χορολογίας. Έτσι, η εργασία αποτελεί καρπό βιβλιογραφικής μελέτης, επιτόπιας παρατήρησης και έρευνας και συνιστά ένα αρχικό, βασικό σχέδιο υλοποίησης και λειτουργίας του τοπικού μουσείου.

Η παρούσα πρόταση δημιουργίας και διαχείρισης τοπικού μουσείου εμπεριέχει ένα θεωρητικό και ένα πρακτικό μέρος, αλληλένδετα μεταξύ τους. Η σύλληψη του θέματος και η θεωρητική επεξεργασία του, με κύρια εργαλεία τα εννοιολογικά ζεύγη «Μουσείο-Κοινωνία», «Τοπικό μουσείο-Κοινότητα», «Ιστορία-Μνήμη» αποτελεί το πρώτο μέρος και το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας. Η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο μουσείο και την κοινωνία, στο τοπικό μουσείο και στην κοινότητα που εκπροσωπεί, στην επίσημη ιστορία και τη συλλογική μνήμη καθώς και οι συνεπαγόμενες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις της βρίσκονται στον θεωρητικό πυρήνα της μελέτης. Η προσέγγιση του θέματος και η αναλυτική διερεύνησή του με πρακτικά μεθοδολογικά εργαλεία τις βασικές αρχές, μεθόδους και τεχνικές της κοινωνιολογίας, της εθνογραφίας, της προφορικής ιστορίας, της μουσειολογίας και της χορολογίας αποτελεί το δεύτερο πρακτικό μέρος της εργασίας. Η, πολυδιάστατη και σε βάθος, μελέτη της κοινότητας υποδοχής του προτεινόμενου μουσείου, η σκιαγράφηση του προτεινόμενου οργανισμού

και η ενδεικτική πλην περιεκτική μουσειολογική πρόταση για τη διαχείρισή του συνιστούν τη μελέτη περίπτωσης.

Βασική παραδοχή της παρούσας μελέτης είναι η σύλληψη του προτεινόμενου μουσείου ως τόπου μνήμης, όχι με την έννοια της απλής συλλογής και έκθεσης αντικειμένων, αλλά ως ζωντανού οργανισμού, ως τόπου εγγραφής και αναπαραγωγής της συλλογικής μνήμης και ως παραγωγού νέας μνήμης που επιτρέπει την ανακατασκευή του παρελθόντος, τη σύνδεση με το παρόν και την πορεία στο μέλλον. Η μνήμη γίνεται αντιληπτή ως η κοινή περιοχή, ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο μουσείο και στην κοινότητα.

Η υπό-μελέτη κοινότητα διερευνάται, μέσα στο χώρο και το χρόνο, με βασικούς άξονες τη γεωγραφική της θέση και φυσιογνωμία, το αρχαιολογικό ενδιαφέρον και την ιστορία, την κοινωνική και οικονομική της οργάνωση. Μέσω της μελέτης αρχαίων πηγών, περιηγητικών κειμένων, τοπικών ερευνητικών μελετών και αρχείων, τοπικής και διεθνούς βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, καθώς και μέσω της διενέργειας επιτόπιας παρατήρησης και μεμονωμένων, ενδεικτικών, προφορικών συνεντεύξεων προσεγγίζεται η ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα του τόπου και των ανθρώπων του.

Η δημιουργία του προτεινόμενου μουσείου επιβάλλει την επιβεβαίωση της αναγκαιότητας που εξυπηρετεί, πρωταρχικά, σε τοπικό επίπεδο και, ακολούθως, στα πλαίσια μιας ευρύτερης πολιτιστικής πολιτικής. Η διαχείριση του προϋποθέτει τον καθορισμό του οράματος, των στόχων και των λειτουργιών του, καθώς και των μέσων για την επίτευξή τους. Με άξονα τη διαλεκτική σχέση μουσείου-τοπικής κοινωνίας, με εννοιολογικό και πρακτικό εργαλείο την έννοια της μνήμης και με βασικό προαπαιτούμενο την αναγνώριση και τη διαχείριση του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου, το προτεινόμενο μουσείο δύναται να λειτουργήσει ως μοχλός ενεργοποίησης και δραστηριοποίησης της κοινότητάς του.

Γενικά συμπεράσματα

Στα κεντρικά θέματα που απασχολούν τα τοπικά μουσεία σήμερα συγκαταλέγονται: η ταυτότητα, η ερμηνεία και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η προσέγγιση και ανάδειξη των τεκμηρίων μνήμης, η ισόρροπη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και τουριστική αξιοποίηση, η αξιολόγηση της χρήσης της τεχνολογίας, η επικοινωνία με την κοινότητα και η σχέση με το κοινό.

Οι κυρίαρχοι στόχοι των σύγχρονων τοπικών μουσείων είναι: η επανεξέταση του τι συλλέγουν και τι όχι, η ανάδειξή τους σε δημιουργούς και όχι απλά κάτοπτρα του πολιτισμού, η παροχή ουσιαστικής βοήθειας στην τοπική κοινωνία, η εγκαθίδρυση και η ενθάρρυνση ενός διαρκούς διαλόγου τα μέλη της, η ανάδειξή τους σε εργαστήρια παραγωγής νέων ιδεών, η παγίωσή τους σε θεματοφύλακες του πολιτισμού, η προβολή τους ως φορείς που μπορούν να αποτολμήσουν το ριψοκίνδυνο, η έντιμη πληροφόρηση και ενημέρωση του κοινού για την αλλαγή που υφίσταται το νόημα των αντικειμένων όταν αφαιρείται από το πλαίσιο στο οποίο ανήκουν, η επεξεργασία νέων προτύπων για επέκταση των συλλογών, η σαφής ερμηνεία του μηνύματος των αντικειμένων και η διαυγής παρουσίαση της σχέσης και σύνδεσής τους με την κοινωνία, η ανάπτυξη συνεργασιών με άλλα ιδρύματα και φορείς, η έμπνευση στο κοινό ενός άλλου τρόπου σκέψης, η αφύπνιση της φαντασίας, της ερευνητικής διάθεσης και της μνήμης, η σύμπραξη για τη λήψη τεκμηριωμένων αποφάσεων.

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις διατυπώνονται τα εξής ερωτήματα: Ποιες ανάγκες ικανοποιεί και ποιες δυνατότητες προσφέρει το προτεινόμενο μουσείο στην κοινότητα φιλοξενίας του και στα μέλη της; Ποια η συμβολή του στο σύγχρονο μουσειακό πολιτιστικό γίγνεσθαι και πώς εντάσσεται στη σύγχρονη μουσειακή θεωρία και πρακτική; Ποια η επιδιωκόμενη σχέση του την κοινότητα και με τον επισκέπτη;

Η μνήμη, όπως διερευνάται εδώ, μέσα από το πρίσμα της προφορικής ιστορίας, θέτει στο επίκεντρο το ζήτημα του κοινωνικού σκοπού της ιστορίας. Κύρια αφήγηση και μικρές ιστορίες συμπορεύονται, διαπλέκονται, αναμέτρικτονται. Δείχνοντας ότι οι προσωπικές ιστορίες είναι ταυτόχρονα διαπροσωπικές αλλά και κοινωνικές, συναντάται η ιστορία και η πολιτική, ενώ αμφισβητούνται οι κυρίαρχες, αποδεκτές μορφές γνώσης. Έτσι, η μουσειακή εργασία στην περιοχή της μνήμης, μέσω των μεθόδων της προφορικής ιστορίας, μπορεί να λειτουργήσει ως όχημα αντίστασης, δημιουργικότητας και καινοτομίας. Όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει η Summerfield:

«Πιστεύω ότι το μουσειακό επάγγελμα είναι προνομιούχο γιατί προσφέρει τόσες πολλές δυνατότητες ανθρωπιστικής εμπειρίας· γιατί ανοίγει διάπλατα το δρόμο προς την ανθρώπινη επαφή και απαιτεί μια διαρκή επικοινωνία με τους ανθρώπους, πέρα από χώρο και χρόνο. Και πιστεύω ότι είναι αυτή ακριβώς η

διάσταση που μας μεταμορφώνει, τους επαγγελματίες του μουσείου, σε κοινωνικούς ακτιβιστές που εμπλέκονται στις ζωές των ανθρώπων, ενώ δοκιμάζουμε να διευρύνουμε τις προοπτικές τους, να τους εκπαιδεύσουμε, να τους ψυχαγωγήσουμε και πάνω από όλα να τους προσφέρουμε χαρά» (Summerfield 1987).

Με βάση το σκεπτικό δημιουργίας ενός σύγχρονου μουσείου, όπου θα κυριαρχούν οι αρχές της βιωματικής προσέγγισης και όπου ο τοπικός πολιτισμός θα αναδεικνύεται σφαιρικά, μέσα από την οπτική γωνία της υλικής αλλά και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ενός μουσείου-φορέα κοινωνικής αλλαγής που δεσμεύεται στην προσέγγιση ευρύτερου κοινού, ενός μουσείου διεπιστημονικού και ενσυνείδητα πολιτικού, προτείνεται η δημιουργία εκθέσεων· εκθέσεων που θα προβάλουν, μεταξύ άλλων, την ιστορική διάσταση των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων που πραγματεύονται, θα βασίζονται στη ενδελεχή μελέτη και πολυδιάστατη απόδοση της αρχαιολογικής έρευνας και προφορικής παράδοσης και θα περιλαμβάνουν στοιχεία για την πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ζωή του τόπου. Θα δημιουργούν συνδέσεις μεταξύ των θεματικών ενοτήτων και θα προβάλουν με κάθε ευκαιρία το ιστορικό περίγραμμα ως πλαίσιο στην έκθεση των υλικών και άυλων μαρτυριών. Θα πραγματεύονται τη θέση του παρελθόντος στη διαμόρφωση του παρόντος και θα παρουσιάζουν πολιτισμικές πρακτικές που μετεξελίσσονται και επιβιώνουν ή άλλες που εκλείπουν, ενθαρρύνοντας την κριτική σκέψη, τον αναστοχασμό αλλά και τη συναισθηματική ενεργοποίηση και εμπλοκή.

Άλλωστε, αν το μουσείο επιθυμεί να παίζει ενεργό ρόλο στην αποτύπωσή ή ακόμα και στη διαμόρφωση αναδυόμενων ταυτοτήτων, η σύλληψη μιας διευρυμένης διαδικασίας δημιουργίας της έκθεσης ως διάλογος, συζήτηση, είναι καίρια. Η προβλεπόμενη έκθεση θα περικλείει ποικίλες όψεις της τοπικής πολιτιστικής εμπειρίας, τόσο την τυπική -οι ιδέες της κοινότητας για το τι σημαίνει άτομο και μέλος της κοινότητας-, όσο και το μοναδικό -τι σημαίνει το να είσαι άτομο, μέλος της κοινότητας και να έχεις εμπειρίες διαφορετικές από κάποιο άλλο άτομο. Η μουσειακή έκθεση μετατρέπεται, έτσι, από μονόλογο σε συζήτηση. Ο συνδυασμός αντικειμένων, αρχείων, προφορικών ιστοριών αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για μια έκθεση διαλεκτική, ανοιχτή και ζωντανή. Οι διαδραστικές εγκαταστάσεις θα ανακινούν τις μνήμες των επισκεπτών και θα λειτουργούν ως μέσα καταγραφής δεδομένων τα οποία με τη σειρά τους θα μπορούν να λειτουργήσουν ως ενδείξεις για μελλοντικές εκθέσεις. Οι υπεύθυνοι της έκθεσης θα μοιράζονται με τους

επισκέπτες τη διαδικασία δημιουργίας της. Με τον τρόπο αυτό, η έκθεση θα λειτουργεί ως σκηνή, ανοιχτή στο κοινό, όπου διάφορες δραστηριότητες θα λαμβάνουν χώρα.

Η παρούσα εργασία προτείνει ένα μουσείο-τόπο νοηματοδότησης και διαπραγμάτευσης της τοπικής ιστορίας και μνήμης με στόχο την έρευνα, τη συλλογή και την επικοινωνία πολιτισμού και με πυρήνα τη διαλεκτική σχέση μουσείου, τοπικής κοινωνίας και επισκέπτη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα καταστεί εφικτή η σύνδεση των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών αναγκών της τοπικής κοινωνίας, με μακροπρόθεσμο στόχο τη διεύρυνση των εσωτερικών της ικανοτήτων διαχείρισης. Το τοπικό πολιτιστικό (υλικό και άυλο) κεφάλαιο της κοινότητας αποτελούν εγγυήσεις για την ευόδωση του εγχειρήματος.

Προκλήσεις και προοπτικές

Η απόσταση από τη σύλληψη της ιδέας μέχρι το σχεδιασμό και την αποτύπωση της πρότασης καλύπτεται, εν μέρει, με την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Η περιοχή που απομένει να εξερευνηθεί είναι η ίδια η υλοποίηση της πρότασης. Αυτό θα γίνει εφικτό, αρχικά μέσω της ανάθεσης ολοκληρωμένης μελέτης σε ειδικούς, στη συνέχεια ή παράλληλα μέσω της εξασφάλισης χρηματοδότησης και τέλος μέσω της εφαρμογής της. Η εξασφάλιση των απαιτούμενων οικονομικών προϋποθέσεων αποτελεί, ίσως, τη μεγαλύτερη πρόκληση για το άμεσο μέλλον και κρίσιμο στάδιο για την τελική υλοποίηση της αρχικής ιδέας.

Το προτεινόμενο μουσείο αποτελεί ένα καινοτόμο σχήμα. Η συνύπαρξη αρχαιολογικής και εθνογραφικής συλλογής σε ένα μουσείο δεν συνηθίζεται. Στην Ελλάδα, μάλιστα, δεν εντοπίζεται συναφές παράδειγμα. Για το λόγο αυτό, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, έγινε απόπειρα διερεύνησης όλων των βασικών παραμέτρων, που η δημιουργία και η διαχείριση ενός τοπικού μεικτού μουσείου εμπεριέχει, παρά προσπάθεια εξαντλητικής εμβάθυνσης σε επιμέρους ζητήματα. Πρωταρχικός στόχος ήταν η πληρέστερη κατανόηση της τοπικής κοινωνίας και σύλληψη της προοπτικής της.

Η ιδιαιτερότητα της πρότασης ενισχύει το βαθμό δυσκολίας πραγμάτωσής της. Αυτό ισχύει, ακόμα περισσότερο, στην περίπτωση της αρχαιολογικής συλλογής και έκθεσης του μουσείου, κυρίως λόγω αυστηρής νομοθεσίας. Δυσχέρειες ή καθυστερήσεις στη

συνεργασία με τους εμπλεκόμενους αρχαιολογικούς φορείς και τις τοπικές αρχές αναμένεται να εμφανιστούν.

Σε μια εποχή γενικότερης οικονομικής ύφεσης, πολιτικής αβεβαιότητας και ραγδαίων κοινωνικών εξελίξεων, η πολιτιστική κληρονομιά απειλείται να ξεχαστεί, θαμμένη κάτω από τον προβληματισμό του παρόντος και την ανησυχία του μέλλοντος. Στην περίπτωση δε, της διαχείρισης του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου ενυπάρχει ένας πρόσθετος κίνδυνος: αυτός του παραγκωνισμού από την κυρίαρχη εθνική αστική κεντρική πολιτική σκηνή και τις παγκόσμιες τάσεις και προτεραιότητες. Ωστόσο, κάθε απειλή δύναται να ειπωθεί και ως ευκαιρία.

Ένα τοπικό μουσείο αποτελεί μια σημαντική ευκαιρία για τον ίδιο τον τόπο και τους κατοίκους τους, καθώς παρέχει τη δυνατότητα νοσηματοδότησης και επανα-σήμανσης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, συγκρότησης και διαπραγμάτευσης ατομικής και συλλογικής μνήμης, εκκίνησης προσωπικής και κοινωνικής δράσης. Εν προκειμένω, στα πλαίσια της παρούσας πρότασης, παρουσιάζεται μια ευκαιρία επανασήμανσης προτεραιοτήτων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο τόσο για την τοπική κοινωνία και την κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική της ενεργοποίηση, όσο και για όσους συμβάλλουν στην επίτευξη του εγχειρήματος, είτε ως συνεργάτες, είτε ως αρωγοί-χρηματοδότες ή ακόμα ως επισκέπτες αργότερα. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ευόδωση του παρόντος σχεδίου είναι, λοιπόν, οι συνέργειες, οι διαλεκτικές συνεργασίες, και η γόνιμη επικοινωνία με πυρήνα τον πολιτισμό.

Η δημιουργία του μουσείου αποτελεί, εν τέλει, από μόνη της μια προοπτική. Η παρούσα ερευνητική μελέτη αποτελεί μια εργασία υποδομής που θα βρίσκεται σε εξέλιξη για αρκετό καιρό ακόμη και η οποία στοχεύει να υπηρετήσει με συνέπεια την αποστολή του προτεινόμενου μουσείου σε βάθος χρόνου. Τα αποτελέσματα της πιλοτικής έρευνας που διενεργήθηκε τροφοδότησαν με καταλυτικό τρόπο τη μελέτη. Η εργασία θα αξιοποιηθεί πλήρως στη σύνταξη ολοκληρωμένης μελέτης και θα υποβληθεί στο γνωμοδοτικό και εγκριτικό όργανο του Συμβουλίου Μουσείων. Επιπρόσθετη προοπτική αποτελεί η εξέλιξη της έρευνας και η εμβάθυνση σε επιμέρους όψεις της μουσειακής πρακτικής, όπως για παράδειγμα στην έκθεση, τα προγράμματα, την επικοινωνία, την οικονομική διαχείριση του μουσείου.

Σε μια δυναμική χορολογική οπτική οφείλει η παρούσα εργασία τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Οι βασικές αρχές της χορολογίας διατρέχουν την παρούσα πρόταση από τη σύλληψη έως και την υλοποίησή του προτεινόμενου μουσείου. Η χορολογία δύναται να παίζει ένα συμπληρωματικό ρόλο τόσο στην ανάλυση όσο και στην ερμηνεία των μουσειακών δεδομένων. Ειδικότερα, στο πεδίο της μουσειογραφικής εφαρμογής η χορολογική μέθοδος έχει να προσφέρει πληθώρα χρήσιμων, δημιουργικών εργαλείων. Μια μουσειογραφική μελέτη αναπαράστασης της τοπικής μνήμης στο προτεινόμενο μουσείο, σύμφωνα με μια χορολογική οπτική, αποτελεί μια φωτεινή, ενθαρυντική προοπτική για το μέλλον.

Την αρχική σύσταση του μουσείου αναμένεται να διαδεχτεί η καθιέρωση της λειτουργίας του και η περεταίρω διαχείρισή του μέσα από την ανάπτυξη της ιδιαίτερης δυναμικής του, τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων του και την καλλιέργεια σχέσεων συνεργασίας. Για παράδειγμα, καθώς, με τον καιρό, η λειτουργική και επικοινωνιακή ικανότητα του μουσείου θα ενδυναμώνεται, η προβλεπόμενη από την παρούσα μελέτη πολιτιστική διαδρομή θα μπορεί, όπως είδαμε, να επεκταθεί «αγκαλιάζοντας» ολοένα και περισσότερες εστίες ενδιαφέροντος. Γενικότερα, καθώς το μουσείο θα μεγαλώνει νέες ανάγκες θα γεννιούνται, καινούργια ζητήματα θα αναδύονται. Έτσι, πρόσθετες καινοτόμες ιδέες θα συλλαμβάνονται και θα ενσωματώνονται στο μουσειολογικό προγραμματισμό, ως γόνιμο προϊόν, όχι πια μοναχικής, ατομικής εργασίας, αλλά ομαδικού προβληματισμού, συλλογικής διαπραγμάτευσης και δράσης.

«Πολλοί μικροί άνθρωποι, σε μέρη μικρά,
κάνοντας πράγματα μικρά,
μπορούν ν' αλλάξουνε τον κόσμο»
(Galeano, 2008).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλβανό-Ελληνικό Λεξικό, 2001, Αθήνα, Καλοκάθη

Αντζουλάτου-Ρετσίλα, Ε. 2005, *Πολιτιστικά και Μουσειολογικά Σύμμεικτα*, Αθήνα, Παπαζήση

Αντωνιάδου-Μπιμπίκου, Ε. 1979, «Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα. Ένας προσωρινός απολογισμός» στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Αθήνα, Μέλισσα, 195-259

Αρχμ. Ειρηναίου Κουτσογιάννη, 1993, «Ο παλαιός ενοριακός ναός Αγίου Γεωργίου Κάτω Βασιλικής», *Ναυπακτική*, 62

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. – Βερβενιώτη, Τ. – Μπαδά, Κ. – Νάκου, Ε. – Πανταζής, Π. – Χαντζαρούλα, Π. (επιμ.) 2013, *Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21^ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αγρίνιο 25-27 Μαΐου 2012, Ένωση Προφορικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος

Βερνίκος, Ν. – Δασκαλοπούλου, Σ. – Μπαντιμαρούδης, Φ. – Μπούμπαρης, Ν. και Παπαγεωργίου, Δ. (επιμ.) 2005, *Πολιτιστικές βιομηχανίες Διαδικασίες, Υπηρεσίες, Αγαθά*, Αθήνα, Κριτική

Βορεινάκης, Φ. 1995 «Το πηγάδι της Βαράσοβας», *Κορφές*, 115 & *Εβδομάδα* 9/10/95, 6

Γερονικολού, Ε. Α. «Γαλλόφωνοι περιηγητές στη Ναυπακτία», *Ναυπακτικά* 6 (1992-93), 467-478

Γκαζή, Α. 2003, «Μουσείο: Μεταβαλλόμενα όρια και ορισμοί, Μουσεία για το 21^ο αι.», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 3, 3-11

Γκαζή, Α. 2010, «Διαδράσεις της μνήμης στο μουσείο» στο Ν. Μερούσης – Ε. Στεφανή και Μ. Νικολαΐδου, *Τρις μελέτες στη μνήμη της καθηγήτριας Αγγελικής Πιλάλη-Παπαστερίου*, Θεσσαλονίκη, Σφακιανάκη, 345-361

Γκαζή, Α. και Νικηφορίδου, Α. 2004, «Κείμενα για μουσεία και εκθέσεις. Προβληματισμός, μεθοδολογία, μελέτη περίπτωσης», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 2

Γκαλέανο, Ε. 2008, *Ένας κόσμος ανάποδα*, Αθήνα, Πιρόγα

Γκέφου-Μαδιανού Δ. (επιμ.) 1998, *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Δαμιανάκος, Στ. 1986, *Θέατρο Σκιών. Παράδοση και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Πλέθρον

Δελημάρης, Ι. Σπ. 2009, «Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της εμπορικής δραστηριότητας στην κοιλάδα της Γαβρολίμνης Ναυπακτίας», *Ναυπακτικά* ΙΔ₂ (2004-2006), 801-822

Δελημάρης, Ι. Σ. 2006, «Του Δήμου Χάλκειας Δημοτικά Τραγούδια», *Ναυπακτικά*, ΙΕ' (2007-2009), 149-161

Ζωγράφου, Μ. 2006, «Σύγχρονοι προβληματισμοί στην έρευνα του χορού: Ανθρωπολογία του Χορού ή και Εθνοχορολογία;» *Εθνολογία*, 12, 173-191

Ιατρίδης, Γ. 1984, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο

Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, Ε. «Η Ναύπακτος στα χρόνια του Απόκαυκου», *Ναυπακτικά Ε' (1990-91)*, 93-97 & 112-115

Καραλή, Α. 2005, *Περιβαλλοντική Αρχαιολογία*, Αθήνα, Καρδαμίτσα

Κίσσας, Σ. 1983, «Σχόλια σε ένα σιγίλλιο του Ιωάννου Αποκαύκου, Μητροπολίτη Ναυπάκτου», *Μακεδονικά*, 5, Θεσσαλονίκη, 168-196

Κουγκουλή, Κ. 2003, «Μουσεία και λαϊκός πολιτισμός», *Εθνογραφικά*, 12-13, Ναύπλιο, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα «Βασίλειος Παπαντωνίου»

Κουτσούμπα, Ι. Μ. 2002, «Χορολογία και Εθνοχορολογία/Ανθρωπολογία Χορού. Για μια αποσαφήνιση των όρων» *Εθνολογία*, 9, 191-213

Κρεμμυδάς, Β. (επιμ.) 2000, *Εισαγωγή στην Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, Τυπωθήτω

Κυριακίδου-Νέστορος, Α. 1988, *Λαογραφικά Μελετήματα*, Αθήνα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

Κυρίτσης, Αν. Β. 1984, *Τραγικές Μαρτυρίες*, Πάτρα, Μεταξά

Μαντόγλου, Α. 2005, *Μνήμες*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Μανωλάς, Ε. Ι. 2010, *Το φυσικό περιβάλλον στην αρχαία Ελλάδα*, Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μαρατζίδης, Ν. 2001, *Η τοπική διάσταση στη μελέτη της Κατοχής και του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, Γιασασίν Μιλέτ, Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή, Εμφύλιος.*

Εθνοτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Μπαδά-Τσομώκου, Κ. 1999, «Η ανάπτυξη της ρητορικής της παράδοσης σε μια τοπική κοινωνία (Βασιλική Ναυπακτίας)», *Ναυπακτικά*, Θ΄

Μπαδά, Κ. και Σφήκας, Θ. Δ. (επιμ.), 2010 *Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος Πόλεμος: η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα, Παρασκήνιο

Μπακαδήμα-Ξουργιά, Μ. και Τσατσά, Σ. 1993, «Συμβολαιογραφικές πράξεις Ναυπάκτου ετών 1835-1839», *ΓΑΚ: Αιτωλοακαρνανίας*, 111, 52-53, Μεσολόγγι

Μπενβενίστε, Ρ. 1998, «Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι» στο Ο. Βαρών-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*, 47-61

Μπίρης, Κ. 1963, «Ελληνικός ο Καραγκιόζης», *Θέατρο Β΄*, 10, 15.

Μπούνια, Α. 2009, *Στα παρασκήνια του μουσείου*, Αθήνα, Παττάκη

Νάκου, Ε. 2009, *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*, Αθήνα, Νήσος

Οικονόμου, Μ. 2003, *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός; Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*, Αθήνα, Κριτική

Ορλανδός, Α. 1935, «Ο Άγιος Δημήτριος της Βαράσοβας», *ΑΒΜΕ*, 1, 105-120

Ορλανδός, Α. 1952-’57, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης*, Αθήνα, Αρχαιολογική Εταιρεία, 572

Παλιούρας, Α. Δ. 2004, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή Τέχνη*, Αγρίνιο, Ίφιτος

Παλιούρας, Α. Δ. 2014, *Αιτωλία: Αποκαλύπτοντας τον Βυζαντινό Πολιτισμό μέσα από τις Ανασκαφές*, Αγρίνιο, Πασχέντης

Παπαδόπουλος, Στ. 2003, *Ανθρωπολογικομουσειολογικά. Μικρά Μελετήματα*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Παπαυάου, Μ. 2004, «Σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία και η επίδρασή της στη μελέτη του χορού: Ο χορός από χορευτικό-κοινωνικό γεγονός σε επιτελεστική πολιτισμική διαδικασία», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 92, 11-16

Ρήγος, Α. 2007, «Εισαγωγή» στο Α. Ρήγος και Β. Γεωργιάδου (επιμ.) *Λουσβιτς, το γεγονός και η μνήμη του*, Αθήνα, Καστανιώτη, 21

Ρέππας, Χρ. Κ. «Συμβολή στη Ναυπακτιακή Ιστορία», *Ναυπακτικά 2 (1984-1985)*, 269-279

Σακαλάκη, Μ. 1994, *Ψυχολογία της Επικοινωνίας. Θεωρητικά ρεύματα και προοπτικές της έρευνας*, Αθήνα, Παπαζήση

Σαλή, Τ. 2006, *Βασικές Αρχές Έκθεσης Μουσειακών Συλλογών. Μουσειολογία 2*, Αθήνα, Μεταίχμιο

Σολωμός, Δ. 1859, «Στοχασμοί» στο Λ. Πολίτης, 2012, *Άπαντα*, Αθήνα, Ίκαρος

Τσάιμου, Κ. Γ. 2004, *Μεταλλουργικές δραστηριότητες στην Κάτω Βασιλική Αιτωλίας κατά την αρχαιότητα*, Πρακτικά Β' Δ.Ι.Α.Σ.Α, 28, 30, 31 Μαρτίου 2002, Α' τ., Αγρίνιο, 333-337

Τσάκος, Σ. 2015, *Βαράσοβα: Διαδρομές Στο Χώρο Και Το Χρόνο*, Ερευνητική Εργασία, Πολυτεχνική σχολή πανεπιστημίου Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Τριψιανός, Ν. Μ. «Αγγλόφωνοι περιηγητές στη Ναυπακτία», *Ναυπακτικά 6 (1992-93)*, 479-500

Τσαούσης, Δ. Γ. 2001, *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg

Τυροβολά, Κ. Β. και Κουτσούμπα, Ι. Μ. 2006, «Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Το παράδειγμα των Ποντιακών χορών» *Μουσική σε Πρώτη Βαθμίδα*, 1, 19-32

Χαραλαμπόπουλος, Χ. Δ. 2002, «Λιμενολόγιο Ναυπακτίας», *η δάφνη*, 9/2002, 13-14

Χαραλαμπόπουλος, Χ. Δ. 2006, *του Δήμου Χάλκειας τα χωριά*, Αθήνα, Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών

Χουλιάρκης, Μ. Γ. 1973-1976, *Γεωγραφική, διοικητική, πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. Α: 1821-1911, 111

Ψυχογιός, Δ. και Παπαπέτρου, Γ. 1984, «Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων», *ΕΚΚΕ*, 53, 3-23

Collard, A. 1993, «Διερευνώντας την κοινωνική μνήμη στον ελλαδικό χώρο» στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παπαρδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 327-356

Halbwachs, M. 2013, *Το κοινωνικό πλαίσιο της μνήμης*, Αθήνα, Νεφέλη

Hassoun, J. – Θανασέκος, Γ. – Μπενβενίστε, Ρ. – Βαρών-Βασάρ, Ο. και Todorov, Τ. 1998, *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, Πόλις

Howard, K. και Sharp, J. A. 2000, *Η επιστημονική μελέτη*, Αθήνα, Gutenberg

Thompson, P. 2008, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, Αθήνα, Πλέθρον

Ξενόγλωσση

Argyle, M. 1975, *Bodily Communication*, London, Methuen

Ashworth, G.J. 1994, “From history to heritage: from heritage to identity: in search of concepts and models” in G. J. Ashworth and P.J. Larkham, *Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in the New Europe*, 14-15

Baer, N. V. N. 1991, *Designing gestures in the laboratory of dance, Theatre in Revolution: Russian Avant-Garde Stage Design, 1913-1935*, London, Thames & Hudson

Cooley, C. H. 1962, *Social Organization. A Study of The Larger Mind*, N.Y., Schocken

Crane, S. A. 2000, *Museums and Memory*, California, Stanford University Press

Falk, J. H. and Dierking, L. D. 1992, *The museum experience*, Washigton, Whales Black Books

Foucault, M. 1977, *Language, Counter-Memory: Practice. Selected Essays and Interviews*, D. F. Bouchard and S. Simon (ed.), N.Y., Cornell University Press

Gardner, J. B. and Adams, G. R. 1983, *Ordinary People and Everyday Life: Perspectives on the New Social History*, Nashville, AASLH

Goode, W. 1957, “Community”, *American Sociological Review*, 22, 579

Grele, R. J. 1991, *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*, N. Y., Praeger

Halpern, J. M. 1967, *The Changing Village Community*, N.J., Prentice-Hall

Hesse-Biber, S. N. and Leavy, P. 2008, *Handbook of Emergent Methods*, N.Y., The Guilford Press

Hooper-Greenhill, E. 1999, *The Educational Role of the Museum*, London, Routledge

Karp, I. – Kreamer, Ch. M. and Lavine, St. D. 1992, *Museums and Communities. The Politics of Public Culture*, Washington & London, Smithsonian Institution Press

- Kavanagh, G. 1996, *Making Histories in Museums*, Leicester, Leicester University Press
- Kavanagh, G. 2000, *Dream Spaces: Memory and the Museum*, London, Leicester, Leicester University Press
- Laban, R. 1974, *The Language of Movement; A Guide Book to Choreutics*, L. Ullmann (ed.), Boston, Plays American publication of Choreutics
- Laban, R. 1976, *Choreutics*, L. Ullmann (ed.), London, Mac Donald & Evans
- Laban, R. 1984, *Vision of dynamic Space*, L. Ullmann (ed.), London, Laban Archives & Falmer Press
- La Carpa, D. 1998, *History and Memory after Auschwitz*, N.Y., Cornell University Press
- Levi-Strauss, C. 1987 in J. Cuisenier and M. Ch. De Tricornot, *Musee des Arts et Traditions Populaires: Guide*, Paris, Reunion des Musees Nationaux, 38
- Maletic, V. 1987, *Body, Space, Expression: The Development of Rudolf Laban's Movement and Dance Concepts*, Berlin, Walter de Gruyter
- Misler, N. 1991, "Designing gestures in the laboratory of dance" in Baer, N.V.N. *Theatre in Revolution: Russian Avant-Garde Stage Design*, 158
- Nora, P. 1984, *Les Lieux de mémoire*, Paris
- Nora, P. 1989, "Between Memory and History. Les Lieux de Memoire" *Representations*, 26, 7-24
- Passerini, L. 2003, *Memoria e utopia. Il primato dell'intersoggettività*, Torino, Bollati Boringhieri
- Preston-Dunlop, V. 1995, *Dance Worlds*, London, Harwood Academic Publishers
- Redfield, R. 1947, "The Folk Society" *American Journal of Sociology*, 52
- Redfield, R. 1968, *The Primitive World and its Transformations*, London, Penguin
- Redfield, R. 1970, *Peasant Society and Culture*, Chicago, University of Chicago Press
- Redfield, R. 1970a, *The Little Community*, Chicago, University of Chicago Press
- Richardson, R. B. 1901 "Akarnania and Aetolia" *Bulletin of the American Geographical Society*, 33/1, 31-35

Rivard, R. 1988, "Museums and Ecomuseums. Questions and Answers" in J. A. Gjestrum & M. Maure (ed.), *Okomuseumboka. Identitet, okology, deltakelse*, ICOM, Tromso, Norway, 123-128

Summerfield, P. M. 1987, *Proceedings of the Council of Australian Museums Associations Conference*, 1986, Perth, W.A. History Dept. Western Australian Museum

Tilden, F. 1967, *Interpreting Our Heritage*, Carolina, University of North Carolina Press

Toennies, F. 1975, *Community and Society*, N.Y., Harper and Row

Watzlawick, P. – Bavelas, J. B. and Jackson, D. D. 2011, *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, N. Y., W. W. Norton & Company

Wertsch, J. V. 2002, *Voices of Collective Remembering*, N. Y., Cambridge University Press

Woodhouse, W. 1897, *Aetolia, its geography, topography and antiquities*, Oxford

Zerubavel, E. 1997, *Social Mindscales. An Invitation to Cognitive Sociology*, Cambridge, Harvard University Press

On-line

Αιτωλική Αναπτυξιακή (<http://www.aitoliki.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 26/11/14)

Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Δανίας (<http://www.diathens.gr/el/aktiviteter/chalkis-i-aitolien>) (τελευταία πρόσβαση 06/12/14).

Anacostia Community Museum (<http://anacostia.si.edu/>) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Βαν Μπούσχοτεν, P. 2013, «Έχω κάνει 100 συνεντεύξεις. Τι να τις κάνω;», *Οι Φίλοι του Μουσείου της Πόλης του Βόλου*, On-line στη διεύθυνση: <http://volosmuseum.blogspot.gr/search?updated-max=2013-04-10T05:57:00-07:00&max-results=7> (τελευταία πρόσβαση 02/02/15)

Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης (<http://www.ketepo.gr/el>) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (www.byzantinemuseum.gr/el/temporary_exhibitions/older/?nid=1020) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

ΓΑΚ - Αρχαία Νομού Αιτωλοακαρνανίας (<http://gak.ait.sch.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 15/11/14)

Γεωδυναμικό Ινστιτούτο (<http://www.gein.noa.gr/el/seismikotita/xartes>) (τελευταία πρόσβαση 14/01/15)

Cooke, E. 2012, «Για την ιστορία: το εγχείρημα της προφορικής μαρτυρίας του MoMA», On-line στη διεύθυνση: http://artnews.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=2269:%E2%80%90oma&catid=38:nea&Itemid=399 (τελευταία πρόσβαση 16/10/14)

Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας (<http://dipe.ait.sch.gr/old%20site%20prin%202014/>) & Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αιτωλοακαρνανίας (<http://www.dide.ait.sch.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 21/11/14)

Desvallees, A. and Mairesse, F. 2014, Βασικές Έννοιες της Μουσειολογίας, ICOM - Ελληνικό Τμήμα, On-line στη διεύθυνση: http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Key_Concepts_of_Museology/Museology_WEB_greek.pdf (τελευταία πρόσβαση 30/09/14)

District Six Museum Cape Town/South Africa (<http://www.districtsix.co.za/>) (τελευταία πρόσβαση 16/10/14)

Εθνολογικό Μουσείο Θράκης (<https://www.emthrace.org/>) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, «Αποτελέσματα Απογραφής Γεωργίας και Κτηνοτροφίας 1961», (<http://openarchives.gr/view/2536995>) «Αποτελέσματα Γεωργίας και Κτηνοτροφίας 1971», (<http://openarchives.gr/view/2539581>) (τελευταία πρόσβαση 10/02/15)

Έντυπο για την αναγνώριση μουσείων, ΥΠΠΟ, On-line στη διεύθυνση: http://eservices.yppo.gr/Files/anagnorisi%20mouseion_45%20elenxos%202014.pdf (τελευταία πρόσβαση 02/03/15)

Ένωση Προφορικής Ιστορίας (<http://www.epi.uth.gr/index.php?page=practice4>) (τελευταία πρόσβαση 19/09/14)

Επιμελητήριο Αιτωλοακαρνανίας (<http://www.epimetol.gr/aitnia/shared/index.jsp?context=101>) (τελευταία πρόσβαση 21/11/14)

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Ναυπακτίας (Α' Φάση), Στρατηγικός σχεδιασμός, Νοέμβριος 2011, On-line στη διεύθυνση: <http://www.nafpaktos.gr/wp-content/uploads/Dimos-nafpaktias-epixeirisiako.pdf> (τελευταία πρόσβαση 07/11/14)

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα βάσει του στόχου «Επενδύσεις για την Ανάπτυξη και την Απασχόληση», Δεκέμβριος 2014 , On-line στη διεύθυνση: http://www.eetaa.gr/eu2020/ellada/perifereiaka_ep/perif_DytEllada_2014GR16M2OP005_1_4_el.pdf (τελευταία πρόσβαση 07/11/14)

Ευρωπαϊκό Δίκτυο Επιστημονικών Κέντρων και Μουσείων ESCITE (<https://nomoi.info/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%91-153-2002-%CF%83%CE%B5%CE%BB-1.html>) (τελευταία πρόσβαση 05/05/15)

Ecomusee de Alsace (<http://www.ecomusee-alsace.fr/>)

Ecomusee Creusot-Montceau (<http://www.ecomusee-creusot-montceau.fr/>) (τελευταία πρόσβαση 27/09/14)

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού (<http://www.fhw.gr/chronos/11/gr/index.html>) (τελευταία πρόσβαση 17/03/15)

Ιστορική Αρχαιολογική Εταιρεία Δυτικής Στερεάς Ελλάδας (<http://iaedse.blogspot.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 14/11/14)

Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο Κοζάνης (<http://www.mouseio-kozanis.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

International Council of Museums (ICOM), καταστατικό <http://icom.museum/the-organisation/icom-statutes/3-definition-of-terms/#sommairecontent> (τελευταία πρόσβαση 15/09/14)

Κόμβος Οδυσσέας, ΥΠΠΟ (http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=18261) (τελευταία πρόσβαση 22/11/14)

Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία 2009, On-line στη διεύθυνση: http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icom-greece/code-of-ethics_GR_01.pdf (τελευταία πρόσβαση 09/09/14)

Λαογραφικό Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης (http://www.lemmth.gr/c/portal_public/layout?p_1_id=1.2) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Λαογραφικό Μουσείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (<http://folklore-museum.uoi.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Μουσείο Μπενάκη (<http://www.benaki.gr/index.asp?id=202020001&lang=gr&sid=1207>)
(τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Μουσείο Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος στο Ναύπλιο
(http://www.pli.gr/index.php?option=com_frontpage&Itemid=41) (τελευταία πρόσβαση
17/10/14)

Μουσείο Προφορικής Ιστορίας του Οντάριο στον Καναδά (<http://www.ohmuseum.ca/>)
(τελευταία πρόσβαση 16/10/14)

Μουσείο της Πόλης του Βόλου (<http://www.diki.gr/museum/EL/info/default.asp>)
(τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Νόμος υπ' αριθ. 3028/28.06.02, «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της
πολιτιστικής κληρονομιάς», τ. Α, αρ. φ. 153, On-line στη διεύθυνση:
[https://nomoi.info/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%91-153-2002-
%CF%83%CE%B5%CE%BB-1.html](https://nomoi.info/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%91-153-2002-%CF%83%CE%B5%CE%BB-1.html) (τελευταία πρόσβαση 02/03/15)

Οικονόμου, Μ. 2004, «Νέες Τεχνολογίες και Μουσεία: εργαλείο, τροχοπέδη ή συρμός;»
Τετράδια Μουσειολογίας, 1, On-line στη διεύθυνση:
http://www.makebelieve.gr/mr/teaching/UoA-MS/papers/EconomouMaria_2004.pdf
(τελευταία πρόσβαση 10/10/14).

Οικομουσείο ποταμού Αώου (<http://www.ecomuseum.eu/gr/>) (τελευταία πρόσβαση
27/09/14)

Οικομουσείο της Ρόδου (<http://www.ecomuseum.gr/>) (τελευταία πρόσβαση 27/09/14)

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
(<http://www.hist-arch.uoi.gr/index.php?lang=el>) (τελευταία πρόσβαση 21/11/14)

Πανεπιστήμιο Πατρών, Σχολή Οργάνωσης & Διοίκησης Επιχειρήσεων, Τμήμα
Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος & Νέων Τεχνολογιών
(<https://www.upatras.gr/el/node/145>) (τελευταία πρόσβαση 21/11/14)

Παπαχαλαράμπειος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου ([http://vivl-
nafpakt.ait.sch.gr/](http://vivl-nafpakt.ait.sch.gr/)) (τελευταία πρόσβαση 16/11/14)

Περιβαλλοντική Αρχαιολογία (www.environmentalarchaeology.wordpress.com)
(τελευταία πρόσβαση 20/12/14)

Ρεπούση, Μ. 2011, «Προφορική Ιστορία και Μουσεία – Μια πρώτη προσέγγιση»,
Επιστημονικό Δίκτυο Εκπαίδευσης Ενηλίκων Κρήτης, 5, On-line στη διεύθυνση:
<http://cretaadulteduc.gr/blog/?p=377> (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Skansen Museum (<http://www.skansen.se/en/kategori/english>) (τελευταία πρόσβαση 27/09/14)

Τοπικό Λαογραφικό Μουσείο Μηλέων (<http://www.miliesmuseum.gr/default.asp>) (τελευταία πρόσβαση 17/10/14)

Υπουργική Απόφαση, αρ. πρωτ. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΝΕ- ΠΟΚ/Δ/93783/1682, ΦΕΚ 2385/τ. Β΄/26-10-2011, On-line στη διεύθυνση: http://eservices.yppo.gr/Files/23_2.pdf (τελευταία πρόσβαση 26/04/15)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I. Μεταγραφή συνεντεύξεων

Στα πλαίσια της εργασίας, πραγματοποιήθηκαν πέντε συνεντεύξεις με 8 συνολικά κατοίκους (μια από τις συνεντεύξεις ήταν ομαδική με τη συμμετοχή τριών πληροφορητών) της Κάτω Βασιλικής Αιτωλοακαρνανίας με σκοπό τη συλλογή και καταγραφή αφηγήσεων ζωής. Οι πληροφορητές επιλέχθηκαν από το σύνολο των μελών της τοπικής κοινωνίας με βασικό κριτήριο την ηλικία (άνω των 65 ετών), το φύλο (άνδρες και γυναίκες) και την επαγγελματική τους ιδιότητα (αγρότης, ψαράς, κτηνοτρόφος, παπάς, δάσκαλος, νοικοκυρά, εργάτρια, αγρότισσα) προκειμένου για την εξασφάλιση ενός μη τυχαίου αλλά αντιπροσωπευτικού δείγματος. Οι συνεντεύξεις ήταν ημι-δομημένες, διάρκειας 90 περίπου λεπτών η κάθε μία. Ο οδηγός της συνέντευξης βασίστηκε στο βιβλίο του Thompson (2008) και στα κύρια ζητούμενα της έρευνας (διερεύνηση της ιστορίας του τόπου και των ανθρώπων του από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως τη μεταπολίτευση). Οι βασικές θεματικές που προκύπτουν από την ανάλυση των συνεντεύξεων θα συνθέτουν το κυρίως σώμα της εθνογραφικής συλλογής και τις βασικές θεματικές της περιοδικής, εθνογραφικής έκθεσης του προτεινόμενου μουσείου. Ενδεικτικά αναφέρονται: η σχέση των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον (γη, ζώα και θάλασσα), οι κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του τόπου (καλλιέργεια, κτηνοτροφία, αλιεία), ο ρόλος της γυναίκας και του άνδρα, η παιδική ηλικία (σχολείο, παιχνίδι), οι διαβατήριες τελετές (γέννηση, γάμος, θάνατος), όψεις ψυχαγωγίας, η μετανάστευση (εσωτερική και εξωτερική), ο πόλεμος. Η καταγραφή των δεδομένων των συνεντεύξεων έγινε με συσκευή υπαγόρευσης και κινηματογραφική μηχανή. Το σύνολο του υλικού είναι διάρκειας 480 περίπου ωρών. Η ανάλυση και ερμηνεία των αφηγήσεων, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, πραγματοποιήθηκε με βάση την οπτικοακουστική μορφή του (απόφαση που έχει ήδη τεκμηριωθεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο περί μεθοδολογίας της παρούσας εργασίας) και όχι την ακουστική. Για το λόγο αυτό, η απομαγνητοφώνηση των ηχητικών δεδομένων στο σύνολό τους κρίθηκε ενέργεια μη απαραίτητη προς το παρόν. Έτσι, το κείμενο της απομαγνητοφώνησης που επισυνάπτεται εδώ αντιπροσωπεύει το 1/3 σχεδόν του συνολικού υλικού συλλογής/καταγραφής. Κατά την μεταγραφή η γλωσσικοί ιδιοματισμοί και η τοπική διάλεκτος άλλοτε διατηρούνται και άλλοτε προσαρμόζονται, προκειμένου για την κατανόησή τους.

Ακολουθως παρατίθεται τρεις από τις συνεντεύξεις:

Αρ. συνέντευξης: 3

Ημερομηνία: 17/01/15

Τόπος: Κάτω Βασιλική

Πληροφορητής: Κώστας Ιωάννου

Στη συζήτηση παρεμβαίνει η Βασιλική Ιωάννου, σύζυγος του πληροφορητή

Ερ.: Είχατε καΐκι, είχατε βάρκα;

Κώστας: Ναι είχαμε καΐκι μεγάλο. Ιστιοφόρο. Δεν υπήρχαν μηχανές τότε.

Ερ.: Ήτανε κι άλλοι εδώ στο χωριό που είχανε καΐκια;

Κ.: Ο πρώτος ο οποίος είχε καΐκι ιστιοφόρο ήταν ο πατέρας μου και ο μπάρμπας μου, ο θείος μου. Απ' τον πόλεμο και μετά, απ' το '47 και μετά έφτιαξαν και άλλοι καΐκια. Αλλά ερχόντουσαν ξένοι εδώ ψαράδες. Κεφαλλονίτες, Πατρινοί και ψαρεύανε. Το ψάρεμα ήταν στην Κατοχή... φτώχεια... κάνα κιλό σαρδέλα.

Ερ.: Εσείς βοηθούσατε όταν ήσασταν μικρός, εκεί στη βάρκα στο καΐκι;

Κ.: Εγώ από δώδεκα χρονών μπήκα μέσα στη θάλασσα, στο ψάρεμα. Με το καΐκι με το πανί, το ιστιοφόρο. Μετά πήρε μια μηχανή ο θείος του το '47 και την έβαλε στο ιστιοφόρο που είχε πριν και μπήκα και εγώ μέσα και άρχισα και έγινα πλέον ψαράς.

Ερ.: Εσείς ζήσατε σας ψαράς εε;

Κ.: Πολλά χρόνια. Και αγρότης.

Ερ.: Πόσα χρόνια;

Κ.: Θα σου πω, 70 χρόνια 80.

Ερ.: Πώς ήτανε μια μέρα σας στη δουλειά, στο ψάρεμα;

Κ.: Μέρα, νύχτα. Μέρα, νύχτα δουλεύαμε. (Η θάλασσα είναι πολύ σκληρή). Γιατί τότε δεν υπήρχαν και μηχανές. Και ήταν όλα με τα χέρια με το κουπί και το πανί. Μετά που βάλαμε τη μηχανή ήτανε πιο ξεκούραστο. Πηγαίναμε την πορεία, γλιτώναμε την κωπηλασία και πηγαίναμε πιο σύντομα εκεί που θέλαμε να πάμε να ψαρέψουμε. Έχω φτάσει ψαρεύοντας μέχρι Αφρική, τη Λιβύη, το 1954.

Ερ.: Βγάζατε ψάρια;

Κ.: Εκεί πολλά. Ήταν παρθένος ο τόπος, αφάρευτος.

Ερ.: Είχατε δυσκολίες στη δουλειά σας αυτή; Και αν ναι, ποιες ήταν αυτές;

Κ.: Οι φουρτούνες. Για παράδειγμα το κύμα, μέρα-νύχτα. Να σας πω ότι δεν έχω χορτάσει τον ύπνο στο κρεβάτι. Πέφτω στη βάρκα, στο ... στο ξύλο απάνω.

Ερ.: Ήσασταν μόνος σας ή ήταν κι άλλος απάνω;

Κ.: Όχι μόνος μου. Δύο τρεις ήμασταν στο κάθε καϊκι επάνω. Μετά το '54 έφτιαξα δικό μου καϊκι. Έγινε ο ίδιος ιδιοκτήτης και καπετάνιος. Κι τότε πηγαίναμε στην Αφρική, με το καικάκι που είχαμε φτιάξει τότες.

Ερ.: Πότε γνωριστήκατε με την κυρά Βασιλική;

Κ.: Στο χωριό μαζί ήμασταν εδώ όλα τα παιδιά. Δεν είχαμε σχέσεις (Πού είναι του Γιάννη το σπίτι; Το πατρικό μου. Σε εκείνη τη γειτονιά μεγαλώσαμε).

Ερ.: Και πότε παντρευτήκατε;

Κ.: Το '62.

Ερ.: Δε χρειάστηκε προξενιό;

Κ.: Προξενιό (Με πήγαινε κυνηγώντας) (γέλια). Δεν υπήρχε σύνδεσμος πριν.

Ερ.: Τι μήνας ήταν τότε που παντρευτήκατε;

Β.: (Δεκέμβρη, 6 Δεκεμβρίου.)

Ερ.: Τι θυμάστε εκείνη τη μέρα;

Κ.: (Είχε φουρτούνα, αέρα.) (γέλια) Τι να πω για εκείνη τη μέρα; Έγινε γάμος.

Ερ.: Που;

Κ.: Στην εκκλησία εδώ πέρα (Με όργανα).

Ερ.: Αα στην εκκλησία παντρευτήκατε;

Εε που στο βουνό; Στην εκκλησία!

Ερ.: Γιατί κάποιοι μας είπανε ότι παντρευτήκανε σε σπίτι.

Κ.: Ναι, γίνονταν και γάμοι σε σπίτια (Τότε που δεν είχε γίνει εδώ η εκκλησία). Ήτανε δύσκολο να πηγαίνουν στην εκκλησία πάνω παλιά κι όταν ήταν η εκκλησία εδώ γίνονταν οι γάμοι όλοι στην εκκλησία ενώ πρώτα γίνονταν στα σπίτια (όπως έγινε η εκκλησία εδώ, εδώ γίνονταν και οι γάμοι και οι βαφτίσεις. Εκείνα τα χρόνια που να πηγαίνουν απάνω στο ξωκλήσι στον Άι Γιώργη).

Ερ.: Έχει αλλάξει καθόλου ο γάμος όπως γινότανε τότε με το πώς γίνεται τώρα;

Β.: Εκείνα τα χρόνια, ο γαμπρός (όταν πηγαίνεις στην εκκλησία, ο ίδιος γάμος γίνεται). Εε καλά λέμε και για τα εθίματα. Ο γαμπρός έπρεπε να πάει στο σπίτι της νύφης να της δώσει το... Μετά θα την παίρνανε. Θα την πήγαινε στην εκκλησία να στεφανωθεί και πάλι στις νύφης το σπίτι και από εκεί θα έφευγε η νύφη να πάει στο γαμπρό. Ενώ τώρα ο γαμπρός την περιμένει τη νύφη στην εκκλησία, στεφανώνεται και πάει στον προορισμό της (Αυτά είναι λεπτομέρειες). Άλλαξαν τα πράγματα....

Ερ.: Υπήρχαν περιπτώσεις που συναντιόσασταν με την υπόλοιπη οικογένεια και με άλλους και γιορτάζατε;

Β.: Εκείνα τα χρόνια –γιατί ο Κώστας ο πατέρας του παντρεύτηκε πάλι και έφτιαξε οικογένεια (Καλά αυτό...). Καλά ερωτάει πότε μαζευόμασταν. Τότε έρχονταν τα κουνιάδια μου, οι κουνιάδες μου εδώ μέσα, κάναμε τραπέζια, τα περνάγαμε πολύ ωραία. Και τώρα τα αναζητάω αλλά παντρευτήκανε τα παιδιά, είναι ο καθένας στο σπίτι του...

Κ.: Πάντοτε παλαιότερα, προπαντός Κυριακή μία πήγαινε ο ένας στο σπίτι του άλλου μία ο άλλος από τους συγγενείς. Κάνανε τραπέζι, καθόντουσαν το βράδυ, γλεντάγανε. Σιγά, σιγά αυτά (Κόπηκαν τώρα) σβήσανε. Τώρα δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα. Πολύ σπάνια για να βρεθεί (γιατί ο καθένας στο σπίτι του).

Ερ.: Μέχρι πότε θυμάστε να γίνονται αυτά τα μαζέματα; Πότε άρχισαν να σκορπίζουν ο κόσμος;

Από το '65 και μετά άρχισε και αραίωνε.

Ερ.: Γιατί;

Κ.: Ξέρω εγώ γιατί.

Ερ.: Είχατε κάποιον από την οικογένεια, κοντινό πρόσωπο που έφυγε από το χωριό και πήγε ή στην πόλη ή στο εξωτερικό;

Κ.: Τις αδερφές μου.

Ερ.: Που πήγανε;

Κ.: Αυστραλία και Καναδά.

Πότε ήτανε (Το '61 η Γ. και το '62 η Π.); Ναι το '61 μέχρι το '65 φύγανε και πήγανε εκεί.

Ερ.: Είχανε κάποιον εκεί που τους περίμενε;

Β.: Η μία αρραβωνιάστηκε εδώ και έφυγε ο αρραβωνιαστικός της (έφυγε και πήγε στην Αυστραλία και την κάλεσε εκεί. Και μετά αυτή η αδερφή κάλεσε και μια άλλη).

Ερ.: Εσείς πώς νιώσατε τότε;

Κ.: Πώς ένιωσα;

Ερ.: Πόσο χρονών ήσασταν;

Κ.: Ήμουν 35 χρονών και.

Ερ.: Αα ήταν τα αδέλφια σας από το δεύτερο γάμο.

Ναι. Αυτό ήθελα να σας πω τώρα. Ότι ο πατέρας μου παντρεύτηκε δεύτερη φορά και έφτιαξε και άλλη οικογένεια. Άλλα 7 παιδιά ακόμα. (Όχι 7 έξι ήσασταν). Εε καλά έξι, το ένα πέθανε. (Είχε και άλλα παιδιά αλλά φύγανε εκείνα).

Ερ.: Μένατε όλοι μαζί;

Κ.: Όλοι μαζί.

Ερ.: Που μένατε;

Κ.: Εδώ.

Ερ.: Το σπίτι πώς ήτανε τότε, το θυμάστε;

Το σπίτι δε θυμάμαι! Εγώ το χάλασα και δε το θυμάμαι!

Ερ.: Θέλετε να μου το περιγράψετε;

Κ.: Πώς ήταν το δικό σας εκεί πάνω; Ένα τέτοιο σπίτι ήτανε. Με έναν όροφο, από κάτω το ισόγειο...

Ερ.: Που κοιμόσασταν;

Κ.: Στο σπίτι. Είχε τέσσερα δωμάτια.

Ερ.: Πάνω;

Κ.: Πάνω. Από κάτω είχαμε κατώι, βάζαμε τα εισοδήματά μας. Το καλαμπόκι, το στάρι, το κρασί. Στο ισόγειο. Από πάνω μέναμε η οικογένεια.

Ερ.: Τι είχατε πάντα στο σπίτι από τροφή;

Κ.: Καλαμπόκι, σιτάρι, το κρασί, τυρί φτιάχναμε, πατάτες, φασόλια τα είχαμε κάτω εκεί.

Ερ.: Αυτά τα καλλιεργούσατε;

Κ.: Ναι τα καλλιεργούσαμε.

Ερ.: Εσείς πηγαίνατε στα χωράφια;

Κ.: Αν πηγαίναμε στα χωράφια; Τη νύχτα στη θάλασσα και όταν έκανε φουρτούνα στα χωράφια. Αυτή τη ζωή έκανα.

Ερ.: Τι εργαλεία είχατε; Τι έπρεπε να είχε πάντα ένας αγρότης;

Κ.: Έπρεπε να έχει άλογο. Το κυριότερο από όλα. Το αλέτρι. Αυτά, το άλογο και το αλέτρι. Και πολλοί είχανε δύο άλογα. Και εκείνοι που είχαν ένα, με τον άλλο το γείτονα κάνανε παρέα, και παίρνανε και το άλογο εκείνου. Συμπριά το λέγανε. Συνεταιρισμό (γέλια).

Ερ.: Κάποιοι που είχανε και ζώα τα μοιράζανε, τα είχανε μισά-μισά;

Κ.: Ένας είχε, παράδειγμα, εκατό πρόβατα. Εε τα έπαιρνες εσύ που ήσουν φτωχότερος μισακά. Έκανες τον τσοπάνη, τα τσοπάνευες και μοιραζόσασταν τα κέρδη.

Ερ.: Όταν ήσασταν μικροί στη γειτονιά, οι γείτονες βοηθούσαν ο ένας τον άλλον;

Κ.: Πολύ. Υπήρχε η αλληλοβοήθεια τότε (άλλος κόσμος τότε). Υπήρχε αλληλοβοήθεια.

Κ.: Είχαν προηγούμενα αλλά όταν συνέβαινε κάτι αμέσως... (Βοήθαγαν, βοήθαγαν, έπεφταν μέσα).

Ερ.: Εκείνη την εποχή υπήρχανε πιο φτωχοί και πιο πλούσιοι;

Κ.: Υπήρχανε, υπήρχανε.

Ερ.: Θυμάστε κάποιους να ήτανε πιο πλούσιοι από εσάς;

Κ.: Κοίταξε ο πρώτος ποιος ήτανε; Αυτός που είχε πολλά χωράφια, καλλιεργούσε πιο πολλά και είχε περισσότερα εισοδήματα. Και όποιος είχε μεγάλο καϊκι, για παράδειγμα ψαράδες, είχε μια τέχνη στη θάλασσα, είχε και εκείνος κάποια διαφορά. Ενώ οι άλλοι που ήταν μικροκτηματίες και μικρο-ποιμένες ήτανε κατώτεροι. Αυτό ήτανε.

Ερ.: Υπήρχε κάποιο πανηγύρι που γινότανε στο χωριό ή πολύ κοντά στο χωριό τότε;

Κ.: Του Αγίου Γεωργίου.

Ερ.: Που μαζευόσασταν τότε;

Κ.: Παλιά ήταν η εκκλησία εκεί πάνω, εκεί πηγαίναμε. Πηγαίνανε και κάνανε εκεί, μαζευότανε εκεί, κάνανε χορό όταν σχόλαγε η εκκλησία. Και μετά φεύγανε και ερχόταν κάτω στο χωριό και οι ξένοι που ερχόταν απ' τα άλλα τα χωριά, τους παίρναμε στα σπίτια. (Μην κοιτάς τώρα που είναι τα αυτοκίνητα). Τότε δεν υπήρχα τα αυτοκίνητα. Ερχόταν ο κόσμος με τα πόδια ή με τα άλογα.

Ερ.: Τι άλλο γινότανε; Παίζανε μουσική, πουλάγανε πράγματα;

Κ.: Παζάρι δεν γινότανε. Αλλά μουσική, ερχόντουσαν οργανοπαίχτες, προπαντός γύφτοι. Και το στήνανε στο χορό το βράδυ εκεί πέρα και γινότανε πανηγύρι.

Ερ.: Τραγουδούσατε;

Κ.: Όλοι τραγουδούσαμε. Άλλα όχι με τα όργανα. Κάνανε παρέες. Μια παρέα από εδώ, μια από εκεί, ένα τραγούδι εκείνη η παρέα, ένα η άλλη. Ή και σε γάμους ακόμη που δεν είχανε όργανα, τραγουδούσανε.

Ερ.: Όταν δε δουλεύατε, που μαζευόσασταν οι άντρες;

Κ.: Στο καφενείο. Που αλλού να πας;

Ερ.: Και πώς πέρναγε εκεί η ώρα;

Κ.: Καλά πέρναγε η ώρα. Αρχίζαμε τα καλαμπούρια, κάναμε τις πλάκες μας.

Ερ.: Οι γυναίκες;

Κ.: Οι γυναίκες στο σπίτι.

Ερ.: Υπήρχε κάποιο μέρος που μαζευόντουσαν οι γυναίκες για κάποιο λόγο;

Κ.: Όχι. Μόνο όταν θα κάνανε στον αργαλειό κάτω, να φτιάξουν το διασίδι που λέγανε, πηγαίνανε βοηθούσαν η μια την άλλη. Για να έχουν δικό τους χώρο να συγκεντρώνονται οι γυναίκες, όχι.

Ερ.: Για πείτε μας κυρά Βασιλική, ποιος είχε αργαλειό και που μαζευόσασταν;

Β.: Είχα εγώ, είχα.

Ερ.: Μέχρι πότε τον είχατε τον αργαλειό;

Β.: Μέχρι που χαλάσαμε το σπίτι και δεν είχα που να τονβάλω μετά.

Ερ.: Και πότε μαζευόσασταν όλες μαζί;

Β.: Ερχόντουσαν οι γυναίκες, εκεί, κουβεντιάσαμε, γελάγαμε, τα καλαμπούρια μας... Θες να σου δείξω και τι ύφαινα;

Ερ.: Αμέ. Βεβαίως και θέλω.

Κ.: Ταλαίπωρη ζωή! Και έχω πάθει υπερκόπωση. Τα χέρια και πονάνε και υποφέρω. Άστα! Είχα και την αναπηρία.

Ερ.: Γεννηθήκατε έτσι κυρ Κώστα;

Κ.: Όχι.

Ερ.: Πότε έγινε αυτό;

Κ.: Όταν ήμουν δυόμιση χρονών.

Ερ.: Τι έγινε τότε;

Κ.: Πολιομυελίτιδα. Τότε τη λέγανε κακοήθη πυρετό. Δεν υπήρχε επιστήμη, δεν υπήρχαν γιατροί, δεν υπήρχε τίποτα. Ήταν μια επιδημία, ήταν άλλα δυο παιδιά εδώ στο χωριό, ένα κορίτσι και ένα αγόρι. Εκείνα τα πήρε ελαφρά, εμένα πιο βαριά. Στη Γαβρολίμνη πάλι τα ίδια, βαρύτερα ακόμα.

Ερ.: Τι κάνατε στην περίπτωση αρρώστιας εκείνα τα χρόνια;

Κ.: Τον αρπάζαμε με το άλογο και τον πήγαιναν ή στη Ναύπακτο ή στο Μεσολόγγι στο γιατρό.

Ερ.: Υπήρχε άλλος τρόπος θεραπείας εδώ; Για παράδειγμα κάνα γιατροσόφι;

Κ.: Άκουσε να δεις. Τα γιατροσόφια πάντα υπήρχανε. Ο πατέρας μου ήτανε στο στρατό νοσοκόμος και είχε κάποια ιδέα και ήταν ο μόνος που έκανε ενέσεις σε όλη την περιφέρεια, σε όλα τα χωριά εδώ γύρω.

Ερ.: Ο πατέρας σας πότε υπηρέτησε στο στρατό;

Κ.: Το '23.

Μπαίνει η κυρά Βασιλική με δείγματα των υφαντών της

Β.: Ορίστε Ιωάννα. Αυτήν είναι στον αργαλειό. Με δώδεκα χρώματα.

Ερ.: Πολλή όμορφη και ζεστή! Είχανε κι άλλες γυναίκες τότες αργαλειό;

Β.: Είχανε (Σχεδόν το κάθε σπίτι είχε τον αργαλειό του).

Ερ.: Οπότε τα φτιάχνατε τα πράγματά σας!

Κ.: Όλα τα ρούχα, κουβέρτες, μανταλίες που λέγαμε τότε...

Β. Κένταγα και με το χέρι εγώ. Κένταγα, έπλεκα. Θες να σου φέρω να σου δείξω και μαξιλάρια;

Ερ.: Εε βέβαια να μου φέρετε!

Β.: Κεσιμαία, καρέδια... Θα σου φέρω το ασπροκέντι να το δεις.

Ερ.: Φτιάχνατε πολλά πράγματα. Τα ρούχα σας και τα παπούτσια σας τα αγοράζατε;

Κ.: Τα αγοράζαμε.

Ερ.: Από πού;

Κ.: Ερχόντουσαν πλανόδιοι, οι γυρολόγοι που λέγαμε. Στο άλογο. Φέρνανε υφάσματα και αγοράζαμε από εκεί και πηγαίναμε στο ράφτη και τα φτιάχναμε. Και ήταν και κάτι μοδιστρούλες -η μάνα της Ν. παλιά ήταν πάνω στα Χάνια και άλλοι εδώ- και πηγαίνανε, φτιάχνανε φούστες, ρόμπες...

Ερ.: Υπήρχαν τεχνίτες που φτιάχνανε πράγματα με το ξύλο, με το μέταλλο;

Κ.: Εδώ όχι.

Ερ.: Εσείς, εκτός από ψαράς και αγρότης, έχετε κάνει και κάποια άλλη δουλειά;

Κ.: Όλα τα επαγγέλματα. Είχα δεκαέξι χρόνια μηχανικός σε ένα λιοτριβείο. Επειδή είχα μάθει από μηχανές στο καϊκι, είχα συναναστροφές με μηχανουργεία στην Πάτρα όταν κάνανε ένα λιοτριβείο με μηχανή, ηλεκτροκίνητο, πήγα και για μηχανικός εκεί μέσα, χωρίς να έχω δίπλωμα, χωρίς τίποτα. Από πείρα.

Ερ.: Πότε την κάνατε αυτή τη δουλειά;

Κ.: Από το '56 μέχρι το '74.

Ερ.: Σε ποιο λιοτριβείο ήσασταν;

Κ.: Ήταν δυο λιοτριβεία. Τα πρώτα δύο χρόνια πήγαινα σε κάποιον Καλαβρουζιώτη και μετά από το '58 και μέχρι το '74 ήμουνά στου Κάκκου. Κάκκος, Λαλιώτης και Καλαβρουζιώτης. Ήτανε τρεις συνεταίροι εκεί.

Ερ.: Το πιο κοντινό λιοτριβείο εδώ στο χωριό τα παλιά τα χρόνια ποιο ήτανε;

Κ.: Πιο παλιά από αυτά ήτανε στη Γαβρολίμνη. Το '46-'47 έγινε και στα Χάνια ένα. Τότε ήτανε λιοτριβεία χειροκίνητα. Με το άλογο γύριζε την πέτρα και τρίβανε τις ελιές και με τα χέρια κάνανε την πίεση.

Η κυρά Βασιλική φέρνει τα κεντητά της.

Ερ.: Υγειά στα χέρια σας κυρά Βασιλική!

Β.: Αυτό είναι κοφτό. Αυτό είναι που το στήναμε στο μπαούλο. Αυτό είναι φουσκωτό. Αυτά λεγόντουσαν μακαραστούνε. Αυτό είναι μετρητό. Να μετράς τις κλωστές για να το κεντήσεις. Και το φελτερέ.

Ερ.: Ποιος σας έμαθε να τα κάνετε αυτά;

Β.: Ήτανε μια δασκάλα από την Πάτρα. Και μας έφερνε και τα σχέδια. Μας έδειξε στην αρχή και όποια είχε υπομονή τα έφτιαχνε. Ήτανε δασκάλα στο χωριό, αλλά κένταγε όμως. Εγώ δεν πήγαινα σχολείο τότε είχα τελειώσει. Και μας καλούσε εμάς τα κορίτσια για να μας μάθει να κεντάμε. Και πηγαίναμε.

Ερ.: Στο σπίτι της;

B.: Όχι, στο σχολείο. Όταν δεν είχε μάθημα. Αυτά είναι τα κεντήματα.

Ερ.: Καλά τα φτιάχνατε. Αλλά πως τα πλένατε;

B.: Με το χέρι στο σπίτι.

Ερ.: Να πούμε λίγο για το σχολείο; Που πήγατε σχολείο κυρ Κώστα;

K.: Εδώ στο χωριό.

Ερ.: Που;

B.: Εδώ που είναι το κοινοτικό γραφείο ήτανε σχολείο. Εκεί μαθαίναμε τα γράμματα.

Ερ.: Θυμάστε τους δασκάλους σας;

K.: Πρώτα ήτανε μια δασκάλα Χωριακιάνογλου λεγότανε, είχε παντρευτεί εδώ πέρα. Ήταν στην πρώτη τάξη 3 μήνες. Μετά ήταν ντόπιος δάσκαλος, κάποιος Νικολάου. Κι τελείωσα με αυτόν, όλο το δημοτικό.

Ερ.: Ήτανε αυστηρός;

K.: Και ναι και όχι. Πρώτα πρώτα ήταν αυστηρός στην καθαριότητα. Μας ήθελε κουρεμένους, να μην έχουμε ψείρες. Και στα μαθήματα όταν ήμασταν λίγο ξεροκέφαλοι έπεφτε βούρδουλας, με τη βέργα.

Ερ.: Τι είχατε μαζί σας στο σχολείο;

K.: Τα βιβλία. Τετράδια και βιβλία.

Ερ.: Είχατε βιβλία;

K.: Πως δεν είχαμε. Όχι ότι μας τα έδινε το σχολείο. Τα αγοράζαμε. Όλα πληρωμένα από εμάς. Δεν είχαμε τίποτα δωρεάν.

Ερ.: Που γράφατε;

K.: Στις μικρές τάξεις γράφαμε στην πλάκα. Ήταν μια πλάκα τετράγωνη και ένα κονδύλι το λέγαμε και γράφαμε.

Ερ.: Από τι ήταν φτιαγμένη αυτή η πλάκα;

B.: Πάντως η πλάκα ήτανε μαύρη. Και ολόγυρα είχε ξύλο.

Ερ.: Πότε τελειώσατε το σχολείο;

K.: Το '40.

Ερ.: Το σχολείο το παλιό μέχρι τότε λειτουργούσε;

K.: Δεν θυμάμαι. Μέχρι το '50;

B.: Όχι το '50, δώθε από το '60. Και μετά έγινε το άλλο. Τότε με τη Χούντα.

Ερ.: Ας πάμε πίσω στο '40. Πώς τα θυμάστε εκείνα τα χρόνια;

K.: Με την Κατοχή;

Ερ.: ναι.

K.: Φτώχεια, πείνα. Είχε έρθει η μισή Πάτρα εδώ. Κατοχή, Ιταλοί.

Ερ.: Πώς ήτανε οι σχέσεις των χωριανών με τους Ιταλούς;

Κ.: Εδώ υπήρχε μια φινάτσα. Ήτανε πέντε Ιταλοί. Ήταν τελωνειακοί. Με ένα φτερό πίσω στο καπέλο. Είχαμε καλές σχέσεις, δεν είχαμε προβλήματα. Βγαίνανε καμιά φορά στα σπίτια, όχι όλοι, δύο από αυτούς, παίρνανε κανένα αβγό, κανένα κοτόπουλο. Αλλά όχι να κάνουν κακό, τίποτα, ήτανε καλοί.

Ερ.: Είχανε έρθει ποτέ Γερμανοί εδώ;

Κ.: Περαστικοί. Μια δυο φορές νομίζω και φύγανε δεν κάθισαν. Αλλά οι Ιταλοί κάθισαν ενάμισι χρόνο σχεδόν εδώ. Και το '41 πέρασε ένα σύνταγμα Ιταλοί που θα πήγαινε για Αφρική κάτω για τη Λιβύη και κάθισε ένα μήνα και εδώ, κάπου σαράντα ημέρες. Από εκεί πέρα που είναι τώρα τα Αργινιώτικα που λέμε μέχρι την εταιρεία κάτω, κοντά στη Λιμνοπούλα. Ένα σύνταγμα ολόκληρο.

Ερ.: Εδώ στο χωριό τι καλλιεργούσε ο περισσότερος κόσμος;

Κ.: Σιτάρι και καλαμπόκι.

Β.: Και αμπέλια. Ο καθένας είχε το αμπέλι του, έβγανε το κρασάκι του.

Ερ.: Είχε κανείς καπνά πιο παλιά;

Κ.: Παλιά είχαμε καπνά.

Ερ.: Μέχρις πότε; Πότε σταμάτησαν τα καπνά;

Κ.: Τα καπνά πρέπει να σταμάτησαν το '35-'36, κάπου εκεί μέσα.

Ερ.: Γιατί;

Κ.: Τα απαγόρευσαν. Τα αφήσανε μόνο για Αγρίνιο. Μέχρι το '34 νομίζω ήταν τα καπνά εδώ.

Ερ.: Από όλα τα επαγγέλματα που κάνατε -ψαράς, αγρότης και μηχανικός σε λιοτριβείο- ποιο σας άρεσε περισσότερο;

Κ.: Όλα τα επαγγέλματα τα αγαπούσα. Είχα όρεξη για δουλειά. Και αν σας πω και το βίο μου είναι ... Δεν είχα καλή προστασία από πατέρα. Ήταν λόγο αράθυμος. Ήμουν και ορφανός. Είχε και πολλή μεγάλη οικογένεια, Ήταν και τεμπέλης λίγο. Είχε περιουσία, μπορούσε να ζήσει καλύτερα, αλλά ήταν λίγο τεμπέλης και τα έδινε μισιακά. Και αναγκαζόμουν και δούλευα εγώ από μικρός. Αγαπούσα τόσο πολύ τα αδέλφια και γινόμουν όχι θυσία αλλά και εγώ δεν ξέρω.

Ερ.: Ποιο ήταν το πιο δύσκολο για εσάς εκείνα τα χρόνια; Η δουλειά, η σχέση με τον πατέρα σας;

Κ.: Η σχέση με τον πατέρα μου ήτανε... Άστο μη το προχωράμε πιότερο ακόμα.

Ερ.: Να σας ρωτήσω κάτι άλλο. Εσείς παντρευτήκατε το '62. Πόσα παιδιά έχετε;

Κ.: Τρία.

Ερ.: Τα παιδιά σας που μένουνε τώρα;

Κ.: Σχεδόν εδώ μένουν αλλά δουλεύουν αλλού. Άλλος στην Πάτρα, άλλος στην Αθήνα.

Ερ.: Σχεδιάζατε να κάνετε τόσα παιδιά;

Κ.: Ναι λέγαμε μέχρι εκεί, τόσα.

Ερ.: Τα παιδιά σας που γεννηθήκανε;

Β.: Τα δύο γεννηθήκανε στο Μεσολόγγι και το ένα στην Πάτρα.

Ερ.: Πώς ήταν η γέννα του πρώτου σας παιδιού; Ήταν δύσκολα;

Β.: Εε λιγάκι. Μην κοιτάς τώρα, τότε δεν ήξερες κι τι θα συμβεί.

Ερ.: Αντιμετωπίσατε δυσκολίες στο μεγάλωμα των παιδιών σας;

Κ.: Για εμένα δεν ήταν τίποτα δύσκολο. Δουλειά να έχω και δύναμη να δουλεύω. Δεν υπήρχε δυσκολία. Και ξεκίνησα από το μηδέν και τα έφτιαξα όλα τούτα εδώ.

Ερ.: Ήταν καλά τα εισοδήματά σας;

Κ.: Πολύ καλά αλλά δούλευα και πολύ. Αν σας πω ότι δούλευα 20 ώρες το 24άωρο είναι λίγο. Τώρα αν δουλεύεις ψαράς στη θάλασσα και έχεις ένα σκάφος με μηχανή 6 ίππους και να θες να πας στην Κεφαλονιά και να θες 10-12 ώρες να φτάσεις εκεί και να κάνει και φουρτούνα. Και να πας να ρίξεις παραγάδι το βράδυ και να καθίσεις όλη νύχτα. Πότε θα κοιμηθείς;

Ερ.: Τα ψάρια που τα πουλάγατε;

Κ.: Πάτρα. Δεν υπήρχαν τότε αμάξια, να έρχεται εδώ να το παίρνει να πηγαίνει. Με το καϊκι στην Πάτρα. Και από την Αφρική στην Πάτρα τα έφερνα τα ψάρια.

Ερ.: Πότε σταματήσατε να την κάνετε αυτή τη δουλειά;

Κ.: Το ψάρεμα; Το 2001. Μέχρι το 2003 ήμουν ενεργός ακόμα.

Ερ.: Όταν ήσασταν νέοι, ποιοι ήταν οι καλύτεροί σας φίλοι εδώ στο χωριό;

Κ.: Σχεδόν όλα τα παιδιά που ήμασταν της ίδιας ηλικίας ήμασταν δεμένα μαζί. Ήμασταν φίλοι. Και η μεγαλύτερη φιλία με εμπιστοσύνη ιδιαίτερη ήταν ο Γιώργος ο Π..

Β.: Γείτονες.

Ερ.: Και τι κάνατε, πώς τα περνάγατε όταν ήσασταν νέοι, πριν παντρευτείτε ακόμα;

Κ.: Κάναμε παρέες, πηγαίναμε στο καφενείο μαζί, τραγουδάγαμε, παίζαμε, κάναμε πλάκες, καλαμπούρια όπως κάνουν τα παιδιά.

Ερ.: Πώς ήτανε το χωριό τότε; Έχει αλλάξει πολύ;

Κ.: Πάρα πολύ. Κατά ποιο τρόπο;

Κ.: Τα σπίτια πρώτα από όλα. Τότε το χωριό είχε περίπου 55 σπίτια. Εξήντα, εξήντα δύο ήταν όλα όλα αλλά ήταν κάτι χαμουκέλες μικρούλες. Αλλά τα σπίτια τα κατοικήσιμα ήταν περίπου στα 55. Και οι κάτοικοι του χωριού την εποχή εκείνη, λέμε προπολεμικά τώρα,

ήταν περίπου τριακόσιοι εξήντα τόσοι. Είχε πληθυσμό. Γιατί κάθε οικογένεια είχε οπωσδήποτε από πέντε παιδιά μέχρι δέκα.

B.: Πήγαίνα εγώ σχολείο, ήμασταν 72 παιδιά.

K.: Στο δημοτικό που πηγαίναμε, πηγαίναμε πρωί-απόγευμα. Και ήμασταν όλοι στο σχολείο οι μαθητές από 70 μέχρι 80.

Ερ.: Χωράγατε;

K.: Χωράγαμε. Ήταν μεγάλη η αίθουσα. Ήμασταν γραμμένοι 80 αλλά πηγαίνανε 70-65. Άλλοι δεν πηγαίνανε.

Ερ.: Θέλετε να μου περιγράψετε μια ημέρα, τότε που πηγαίνατε δημοτικό, από το πρωί που σηκωνόσασταν μέχρι το βράδυ που πηγαίνατε να κοιμηθείτε;

K.: Σηκώνομαι το πρωί, παίρνω ένα κομμάτι ψωμί, λίγο τυρί, την τσάντα στον ώμο και στο σχολείο, εδώ κοντά –για εμάς, οι άλλοι ήταν πιο πέρα μακριά. Το μεσημέρι σχολάγαμε στις 12.00 η ώρα από το σχολείο, ερχόμασταν τρώγαμε, διαβάζαμε, παίζαμε λίγο. Το απόγευμα πάλι σχολείο.

B.: Χτύπαγε το καμπανάκι.

K.: Καμπάνα; Να σου πω τι καμπάνα είχαμε (γέλια). Ένα υνί από αλέτρι; Έχει δει ποτέ υνί από αλέτρι; Εκεί που περνάγαμε τις βίδες για το αλέτρι, βάζαμε από πάνω ένα σχοινάκι και το κρατάγαμε έτσι και είχαμε ένα σίδερο... Το αλέτρι το έχω ακόμα, σε ένα χωράφι πεταμένο μέσα.

Ερ.: να πάμε να μου το δείξετε μια ημέρα.

B.: Είναι και η μηχανή που δέναμε τα τριφύλλια. Είναι αγκαλιά (γέλια).

Ερ.: Πώς μετακινιόσασταν τότε;

K.: Ή με τα πόδια ή με το άλογο.

Ερ.: Ήταν κάποιος που είχε κάτι άλλο;

K.: Ναι κάρο. Πρώτο έφτιαξε κάρο ο αμερικάνος, όταν ήρθε από την Αμερική το '32. Έμενε εδώ σε ένα σπίτι. Τότε ο βράχος έφτανε μέχρι τη θάλασσα κάτω και δεν περνάγαμε τα κάρα. Και έβαλε φουρνέλα, το έφτιαξε. Μετά έφτιαξε κάρο ένα θείος της B., μετά ο Σ.. Είχαν φτιάξει δύο τρεις κάρα.

Ερ.: Έχει αλλάξει το φαγητό που τρώγατε τότε από αυτό που τρώτε σήμερα;

K.: Κατά κάποιο τρόπο ναι.

Ερ.: Είχε καλύτερη γεύση τότε ή τώρα;

K.: Τότε είχε καλύτερη γεύση. Γιατί η τροφή που τρώγανε τότε ήτανε φυσιολογική. Τα πρόβατα βοσκάγανε.

B.: Τώρα πρέπει να βάλεις και μπαχαρικά μέσα για να νοστιμίσει. Ενώ τότε ήταν πεντανόστιμα όλα.

K.: Ενώ τώρα τρως το κρέας και είναι ανούσιο, δεν έχει ουσία. Όταν αρχίσανε και φτιάχνανε σουβλάκια, εδώ στα χωριά, το σουβλάκι μοσχοβόλαγε. Το έτρωγες και το ευχαριστιόσουν. Τώρα δεν έχει καμία ουσία το σουβλάκι. Γιατί τα χοιρινά που έπαιρναν τότες ήταν ελευθέρας βοσκής. Έτρωγες κατσίκι από τη Βαράσοβα και μοσχοβόλαγε και έλεγες τι είναι τούτο εδώ. Τι τρως τώρα;

B.: Δεν υπήρχε ψυγείο, το έσφαζε ο χασάπης, το έπαιρνες και έπρεπε να το φας κατευθείαν.

Ερ.: Καθημερινά τι τρώγατε;

K.: Από όλα τρώγαμε. Φασόλια, ρεβίθια, φακές.

B.: Κανά κοτόπουλο.

K.: Μακαρόνια. Και χοιρινά που φτιάχναμε μεγάλα τα Χριστούγεννα, εκατό οκάδες δεν το τρώγαμε όλο μαζί. Επειδή δεν είχαμε ψυγεία το αλατίζαμε και το κάναμε παστό ή το βράζαμε μαζί με το λίπος τη γλίνα και λεγότανε συγκρέατο. Το οποίο κράταγε όσο ήθελες. Το σκεπάζαμε με τη γλίνα από πάν σε ένα δοχείο και έβγαζες και μαγείρευες.

B.: Ή το ζέσταινες στο τηγάνι, έβαζες και τυράκι μέσα και ήταν ωραία.

Ερ.: Μες τη χρονιά, τι δουλειές έπρεπε να κάνετε στα χωράφια;

K.: Πρώτα πρώτα έπρεπε να το οργώσεις.

Ερ.: Τι μήνα;

K.: Ανάλογα τι ήθελες να σπείρεις. Το Νοέμβριο τα οργώναμε και δεύτερο χέρι –αν ήθελες να κάνεις καλό χώμα- και έσπερνες σιτάρι. Την άνοιξη τα καλαμπόκια.

B.: Σπέρναμε και σουσάμια τότε.

K.: Και μετά γινόταν η συγκομιδή. Το καλοκαίρι, τον Ιούνιο μήνα και μετά, αρχίζαμε και θερίζαμε με τα χέρια, με το δρεπάνι.

Ερ.: Από το καλοκαίρι μέχρι το Νοέμβριο;

K.: Πηγαίνανε να βοσκήσουνε τα πρόβατα.

B.: Τα καλαμπόκια, τα αμπέλια.

K.: Το καλοκαίρι δουλειά, είχανε το αμπέλι. Αρχίζανε από το Μάρτιο και μετά.

B.: Τότε αρχίζανε οι γυναίκες και γνέθανε για να υφάνουν το μαλλί. Όταν τελείωνε ο θέρος, μετά πηγαίναμε και πλέναμε τα μαλλιά. Γιατί σχεδόν όλοι είχανε πράγματα, πρόβατα. Πλέναμε τα μαλλιά, τα φτιάχναμε, με τα χέρια, με τα λανάρια, όχι με μηχανές. Και μετά έμπαιναν οι γυναίκες και έγνεθαν.

Ερ.: Που τα πλένατε;

B.: Στο ρέμα. Στο ρέμα ή στη θάλασσα.

Ερ.: Είχε νερό τότε το ρέμα.

B.: Είχε, δεν στέρεψε καθόλου. Πολύ δεν είχε αλλά είχε.

Ερ.: ποιο είναι το καλύτερο που έχετε ζήσει μέχρι στιγμής;

K.: Η αγάπη με τα αδέρφια μου και με τους συγγενείς μου. Αγάπη. Όχι από όλους τους συγγενείς. Υπήρχαν και συγγενείς που ήτανε... άστο.

Ερ.: Εσείς;

B.: Τα παιδιά.

K.: Προπαντός τα παιδιά μας.

B.: Τα παιδιά μας.

K.: Δεν πήγαν χαμένοι οι κόποι μας.

Ερ.: Υπάρχει κάτι που θα θέλατε να κάνετε ακόμα;

B.: Να τα παντρέψω. Γιατί είναι ανύπαντρα.

K.: Το ίδιο.

Ερ.: Ποια ήταν τα εργαλεία του ψαρά;

K.: Ήταν το παραγάδι, το αγκίστρι. Πολλά αγκίστρια σε μια .. απάνω ήταν το παραγάδι. Και ήταν και οι τράτες. Οι τράτες τότε τραβιούνταν με τα χέρια. Ήταν μεγάλοι. Ήταν έξι με επτά νοματαίοι από το ένα μέρος και άλλοι τόσοι από την άλλη. Και τραβάγανε, κάνανε μιάμιση ώρα να τη βγάλουνε έξω. Όλα με την πλάτη.

B.: Δούλευαν τα χέρια τότε, δεν δούλευαν μηχανήματα. Και τα αμπέλια με τα χέρια τα σπέρναμε.

K.: Ήτανε και μερικές γυναίκες από εδώ που βάζανε το ψάρι σε ένα κοφίνι και πηγαίνανε στα χωριά απάνω και πουλάγανε.

B.: Εκεί να δεις αγώνα. Να πηγαίνουνε πάνω στο Τρίκορφο, Γαβρολίμνη φορτωμένες τα ψάρια στην πλάτη και να τρέχει η αλμύρα κάτω.

K.: Και εγώ τα έπαιρνα με το καϊκι με τη μηχανή τα ψάρια και τα πήγαινα στην Πάτρα.

B.: Αγώνα, αγώνα, σκληρόν αγώνα.

K.: Έχω πάθει και λαχτάρα. Με έπιανε φουρτούνα και ερχόμουν τη νύχτα εδώ, δεν είχαμε ούτε λιμάνι, αράζαμε ανοιχτά και βγαίναμε κολυμπώντας έξω. Και ήταν και χειμώνας. Άστο. Για αυτό σου λέω, η ζωή η δική μου είναι πολύ ταλαίπωρη. Αλλά άντεξα. Άντεξα (σιωπή).

Ερ.: Πώς σας φαίνεται η ιδέα να φτιάξουμε ένα μουσείο στο χωριό;

B.: Πολύ ωραίο.

K.: Καλό είναι, δεν είναι άσχημο αυτό.

Ερ.: Αν μπορούσατε να βάζατε μέσα κάτι, τι θα βάζατε;

Κ.: Μια βάρκα και ένα αλέτρι. Και διάφορες φωτογραφίες παλιές.

Αρ. συνέντευξης: 4

Ημερομηνία: 18/01/15

Τόπος: Κάτω Βασιλική

Πληροφορητής: Παναγιώτης Ράπτης

Ερ.: Πότε γεννηθήκατε;

Παναγιώτης: Το 1933 στα Κωστέικα της Κάτω Βασιλικής που βρίσκονται στο ανατολικό άκρο της παραλίας.

Ερ.: Να μιλήσουμε λίγο για τους παππούδες σας. Από τους γονείς της μητέρας σας, θυμόσαστε τη γιαγιά και τον παππού;

Π.: Λίγο τον παππού. Τη γιαγιά από τη μητέρα μου δεν τη θυμήθηκα.

Ερ.: Που έζησε;

Π.: Έζησε σε ένα χωριό της Δωρίδας που λέγεται Κερασιά σήμερα. Παλιά λεγόταν Σουρούστιον.

Ερ.: Τι δουλειά έκανε;

Π.: Αγρότης. Οι περισσότεροι κάτοικοι της περιοχής αυτής ήταν κτηνοτρόφοι και αγρότες.

Π.: Δεν είχαν άλλη απασχόληση.

Ερ.: Πόσο συχνά τους βλέπατε;

Π.: Ήμασταν πολύ μακριά, 200 χλμ περίπου, και δεν είχαμε επικοινωνία.

Ερ.: Οι παππούδες από την πλευρά του πατέρα;

Π.: Τον παππού τον θυμάμαι γιατί ήταν εδώ στα Κωστέικα μέχρι που πέθανε το 1942.

Ερ.: Που γεννήθηκε;

Π.: Γεννήθηκε και αυτός στην Κερασιά. Και η γιαγιά μου και ο παππούς μου. Τη γιαγιά μου δεν την προλάβαμε. Με τον παππού μου μέναμε μαζί, στην ίδια οικογένεια, στα Κωστέικα. Αυτός ασχολείτο πάλι με τα αγροτικά, κτηνοτροφία.

Ερ.: Πότε ήρθε η οικογένεια από την Κερασιά στα Κωστέικα;

Π.: Το 1924 με 1925. Ο πατέρας μου με την μάνα μου παντρεύτηκαν το 1924. Και αγόρασαν το σπίτι που γεννηθήκαμε εμείς το 1925. Έχουμε το συμβόλαιο. Εκεί γεννηθήκαμε τα παιδιά, τα αδέρφια μου και εγώ. Και εκεί μεγάλώσαμε.

Ερ.: Από ποιον το αγόρασαν;

Π.: Εδώ στην περιοχή στα Κωστέικα ήταν κάποιος λεγόμενος Θεμελής που ήρθε από την Κορυτσά της Αλβανίας και εγκαταστάθηκε εδώ. Ήρθε με τη γυναίκα του και δύο κόρες. Στη γυναίκα του και στα κορίτσια δεν άρεσε το μέρος, εγκατέλειψαν και έμεινε μόνος του. Με τους συνεργάτες του. Γιατί είχε φέρει και πολλούς μαζί του. Ήταν οπλαρχηγός και έφερε και τους άντρες μαζί και ζώα. Περιπλανήθηκαν σε διάφορα μέρη και τελικά βρήκαν ο μέρος αυτό εδώ. Ήταν ακατοίκητο και έμειναν εδώ και χτίσανε τα πρώτα σπίτια. Επειδή τα κορίτσια έφυγαν προς την Κορυτσά πάλι, είχε ανάγκη από βοηθό. Γνώρισε κάποιο παιδί που δούλευε στην Πάτρα και καταγόταν από το Κουπάκι. Τον πήρε εδώ και τον υιοθέτησε, αφού δεν είχε άλλα παιδιά και του έδωσε την περιουσία που είχε εκ των υστέρων. Όταν πρωτοήρθε ο Θεμελής έκτισε σπίτια και αποθήκες για τα ζώα, τα οποία τώρα είναι τα ερείπια. Μετά έκτισε για κάθε παιδί και ένα σπίτι. Το πρώτο σπίτι έδωσε στον υιοθετημένο γιο, το καλύτερο σπίτι, το αρχοντικό. Αυτό το πήρε ένα από τα παιδιά του, το έλεγαν Δημήτριο και ήταν γεωπόνος. Τον βρήκε ο πατέρας μου στο Αγρίνιο και έκαναν το συμβόλαιο και το πήραν το σπίτι. Εκεί δε, στο σπίτι αυτό το ίδιο, το αρχοντικό που λέμε, γεννήθηκαν όλα τα παιδιά του Κωστή. Και εκεί γεννηθήκαμε και εμείς.

Ερ.: Πόσα αδέλφια έχετε;

Π.: Ήμαστε εν ζωή τέσσερα αδέλφια και μια αδελφή. Εντωμεταξύ ένας αδελφός μας πέθανε σε ηλικία ενός έτους. Ο άλλο αδελφός που γεννήθηκε μετά από εμένα το 1934 είχε ένα ατύχημα. Παίζαμε τα παιδιά μαζί εκεί πέρα στα Κωστέικα, παραπάτησε και κατά σύμπτωση βρέθηκε μια πέτρα με αιχμή και χτύπησε τη σπλήνα, δεν μπόρεσε να αντέξει και πέθανε. Οπότε έχουμε επτά.

Ερ.: Έχετε εικόνα από ακούσματα των γονιών σας για τον τόπο την περίοδο εκείνη '24-'25;

Π.: Βεβαίως. Εδώ στην Κάτω Βασιλική, είχαν μετακινηθεί από ένα χωριό που λεγόταν Παλαιοχώρι, κοντά στον παλαιό Άγιο Γεώργιο, κοντά στο κοιμητήριο και ήρθαν προς την παραλία. Και είχε πραγματικά οργανωθεί καλά το χωριό. Εκκλησία όμως πηγαίναμε απάνω, δεν υπήρχε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου μέσα στο χωριό. Και συναντιόμασταν όλοι και από τα Κωστέικα και από το χωριό στον Άγιο Γεώργιο, στο κοιμητήριο.

Ερ.: Γνωρίζετε ποιες οικογένειες ήτανε εδώ εκείνη την εποχή;

Π.: Πως δεν γνωρίζω! Οι Βασιλακοπουλαίοι που λέμε ήταν εδώ, το σόι το δικό σας. Ήταν οι Παγαναίοι, πολλές οικογένειες στο ανατολικό μέρος. Ήταν οι Παναγιωτοπουλαίοι. Το όνομα Τσέλιος. Αυτοί, οι άλλοι μετά είναι πιο περιορισμένοι. Αυτές ήταν οι πιο βασικές οικογένειες. Και οι Νικολάου. Πολυπληθείς και αυτοί που είχαν έρθει από την Μποκίστα, κατοίκησαν εδώ και πολλαπλασιάστηκαν. Εντωμεταξύ ξέρουμε ότι οι οικογένειες

Νικολάου μετοίκησαν από την Πελοπόννησο από μια περιοχή που λεγόταν Βαρβάσαινα της Ηλείας στην Μποκίστα με το όνομα Μπαρμπάτσης. Μετά εδώ ήρθαν με το όνομα Νικολάου, κοντά στον οικισμό Χάνια και κατόπιν ήρθαν στην παραλία. Είναι και οι Γιαννοπουλαίοι, λίγες οικογένειες.

Ερ.: Την εποχή εκείνη '24-'25, τι δουλειές έκαναν οι κάτοικοι;

Π.: Οι κάτοικοι ήτανε κτηνοτρόφοι, ως επί το πλείστον. Κι σιγά σιγά επεκτάθηκαν και έγιναν γεωργοκτηνοτρόφοι, ασχολήθηκαν και με τη γη. Πρώτα είχανε κοπάδια, πάρα πολλά κοπάδια. Προπαντός οι Βασιλακοπουλαίοι. Ήτανε καθαρότατοι τσελιγκάδες που λέμε. Ήρθαν από το Μουζάκι της Θεσσαλίας και κατοίκησαν εδώ.

Ερ.: Τι ζώα είχανε;

Π.: Είχανε κοπάδια από πρόβατα και από γίδια.

Ερ.: Ένας τσέλιγκας που λέτε τι έπρεπε να είχε μαζί του κάθε ημέρα;

Π.: Ήταν το ραβδί που λέμε, είναι το σκήπτρο του βασιλέως (γέλια). Αυτό έπρεπε να το έχει μαζί του. Ένα ταγάρι με ψωμί μέσα, νερό και τυρί. Τα πιο απαραίτητα, τα πιο βασικά, τα αναγκαία. Ξεκινούσε το πρωί από το σπίτι, πήγαινε στο κοπάδι, το βοσκούσε εκεί πάνω και γύριζε το βράδυ στο σπίτι και συνέχιζε, η ζωή συνεχιζόταν.

Ερ.: Όταν έγινε η αλλαγή σταδιακά και άρχισαν να καλλιεργούνε και τη γη, τι καλλιέργειες είχανε;

Π.: Πρώτα είχανε το ξύλινο αλέτρι που λεγόταν άροτρο, το οποίο δεν είχε τόσο μεγάλη δύναμη. Μετά όμως βρέθηκε το σιδερένιο το αλέτρι. Εγώ θυμάμαι με τον πατέρα μου τα πρώτα χρόνια που ήρθανε για να ξηλώσει τα χωράφια που ήταν γεμάτα αγριοκάλαμα χρησιμοποιούσε το αλέτρι το σιδερένιο και τα βόδια. Δύο βόδια. Κι εν συνεχεία αγόρασε τα μουλάρια, τα οποία είχαν μεγάλη δύναμη. Και μπορούσαν να καλλιεργήσουν σκληρό έδαφος. Το ίδιο κάνανε και οι κάτοικοι από εδώ με τα άλογα. Καλλιεργούσαν και καλύπτανε τις ανάγκες της οικογένειας. Σιτηρά, καλαμπόκι, -τριφύλλι δεν υπήρχε τότε- αργότερα έβαλαν και το τριφύλλι. Με το καλαμπόκι τάζαν και τα ζώα εκτός που κάνανε και το αλεύρι και έτρωγαν οι ίδιοι όταν δεν υπήρχε σιτάρι. Το σανό το έβαζαν σε αποθήκες μέσα για να τρέφουν τα ζώα. Και η ζωή προχώραγε σιγά σιγά.

Ερ.: Έχετε ακούσει να υπήρχε τότε καλλιέργεια καπνών στην περιοχή;

Π.: Ναι είχαμε μια περίοδο. Την εποχή που ζούσε ο Κωστής στα Κωστέικα γινόταν μεγάλη εξαγωγή σταφίδας στη Γαλλία.

Ερ.: Ποια εποχή περίπου;

Π.: Τον 19^ο αι.. και εδώ, από τα Χάνια μέχρι το Τρίκορφο περίπου, ήτανε φυτεμένα με σταφίδες. Και είχαν πάρα πολλά έσοδα. Όταν όμως σταμάτησε η εξαγωγή, έχασαν την

αξία τους τα χωράφια αυτά και σταμάτησαν. Μετά τα μετατρέψανε σε αμπέλια. Μετά ένα διάστημα τους επιτρέψανε για καπνά. Αλλά δεν βγάζαμε καλή ποιότητα και δεν συνέχισαν. Τα τελευταία χρόνια κάνανε μια προσπάθεια, μετά τον πόλεμο, να επαναφέρουν τα καπνά. Και πράγματι τα επανέφεραν στο Τρίκορφο, στη Γαβρολίμνη και βάλανε λίγα χρόνια. Αλλά δεν πήγαν και τόσο καλά και τα εγκατέλειψαν.

Ερ.: Πώς ήταν τα σπίτια εκείνη την εποχή που ήσασταν εσείς μικρός;

Π.: Εκτός από τα τρία σπίτια στα Κωστέικα που ήταν διώροφα, τα άλλα ήταν ισόγεια. Είχανε την κεντρική πόρτα και μέσα δύο το πολύ τρία δωμάτια. Και εκεί μέσα γεννιόντουσαν 7-8 παιδιά για κάθε οικογένεια -πολύτεκνοι, υπερ-πολύτεκνοι θα λέγαμε σήμερα. Τα κεραμίδια ήταν τα εγχώρια, τα άσπρα, το λούκι. Αργότερα, δεν πρόλαβαν τα Κωστέικα να βάλουν γαλλικά που λέμε, κόκκινα κεραμίδια. Μέσα είχανε στο ένα το δωμάτιο το τζάκι και την κουζίνα. Μέσα εκεί μαγειρεύανε και τρώγανε. Κι στο άλλο το δωμάτιο όλη η οικογένεια με τα παιδιά μαζί. Και οι γονείς και τα παιδιά. Εντωμεταξύ τα παιδιά μπορούσαν να κοιμηθούν και στην κουζίνα αν ήταν πολλά και δε χωράγανε. Ήταν πολύ περιορισμένος ο χώρος. Το δικό μου το σπίτι είχε πολλά δωμάτια. Ήταν το αρχοντικό είπαμε του Κωστή που το έδωσε στο γιο του το Δημήτριο. Είχε ένα υπνοδωμάτιο για τους γονείς κου, για τον παππού μου και για τα παιδιά. Εντωμεταξύ ήταν και επιπλωμένο με ντουλάπες παλιές και τα λοιπά. Για αυτό και το λέμε αρχοντικό.

Ερ.: Την εποχή εκείνη που ήσασταν παιδιά θυμάστε να υπήρχαν πιο πλούσιοι και πιο φτωχοί από εσάς στην ευρύτερη περιοχή;

Π.: Βεβαίως. Ο πλούτος είναι σχετικός. Έτσι είναι. Εγώ έχω 10 δρχ είμαι πλούσιος. Ο άλλος έχει 9 είναι φτωχότερος. Ο άλλος έχει 11 είναι πλουσιότερος (γέλια). Και έτσι γινόταν και εδώ. Είχαμε αρκετούς οι οποίοι είχαν αρκετή περιουσία. Ήταν στη Γαβρολίμνη κάποιος Κούγιας ο οποίος είχε πάει στο εξωτερικό και δεν ξέρουμε πως τα κατάφερε και έφερε πολλά χρήματα και αγόρασε μεγάλη περιουσία στο Γαλατά. Εε αυτός ασφαλώς ήταν πλουσιότερος από εμάς. Ο πατέρας μου είχε πάει στο Καναδά, έφερε μερικά χρήματα και αγόρασε 70 στρέμματα εδώ στα Κωστέικα.

Ερ.: Πότε έφυγε ο πατέρας σας για τον Καναδά;

Π.: Πήγε δυο φορές. Από το '7 μέχρι το '9 και από το '17 μέχρι το '19. Εντωμεταξύ το '17 είχε πέσει η μεγάλη γρίπη, επιδημία. Τον πρόλαβε και αυτόν, πήγε στο νοσοκομείο και ήταν τυχερός. Οι περισσότεροι που πήγαιναν στο νοσοκομείο πέθαιναν από τη γρίπη, ήταν πολύ θανατηφόρος. Ο πατέρας μου ήταν τυχερός. Γλίτωσε και έφυγε για τον Καναδά. Και περισσότερο έφυγε λόγω υγείας. Ήταν φιλάσθενος και δεν τον σήκωνε το κλίμα. Γιατί ήταν μαθημένος από τα ορεινά. Και κάθε καλοκαίρι όταν πλησίαζε η ζέστη αισθανότανε

δυσφορία. Και έλεγε αισθάνομαι μια δυσφορία μέσα μου, κάτι με πειράζει. Και τον πηγαίναμε στην Κερασιά και πέρναγε το καλοκαίρι επάνω με τη μάνα μου. Εδώ στην Κάτω Βασιλική δεν είχαμε πλουσίους. Μέτριοι ήταν όλοι. Και εσύ θα ξέρεις τον Αμερικάνο παράδειγμα που είπε πάει έξω και πήρε το όνομα Αμερικάνος. Εε είχε και αυτός κάτι χωραφάκια και το θεωρούσαμε πλούσιο. Οι άλλοι παρακάτω.

Ερ.: Όταν ο πατέρας βρήκε κάποιον εκεί όταν πήγε στο εξωτερικό;

Π.: Ναι ήταν και τα άλλα τα αδέρφια, Γ. και Α. και Ν.. Ο Ν. εντωμεταξύ ήτανε 19 ετών και βρέθηκε στον Καναδά, στον αδερφό του. Αλλά το 1920-'21 σκέφτηκε την πατρίδα. Και λέει να πάω να δω τους δικούς μου και θα επανέλθω. Δυστυχώς, έπεσε στην Μικρασιατική Καταστροφή το 1922. Τον γυρίσανε από την Κέρκυρα. Πήγε στον πλοίο για να μπει μέσα και μόλις τον είδανε ότι είναι νέος, τον πήρανε και πήγε προς τη Σμύρνη. Εκεί έπαθε δυσεντερία, πήγε στο νοσοκομείο και πέθανε στη Σμύρνη, το 1922. Και ο πατέρας μου το '9 που επέστρεψε, γινόταν μια προπαγάνδα στον Καναδά και σε όλα τα κράτη που υπήρχαν Έλληνες, να έρθουν να πολεμήσουν για την πατρίδα. Το '12-'13 που άρχισαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Ο πατέρας μου πήγε προς τα Γιάννενα και έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες στο Μπιζάνι και λοιπά ώσπου ελευθερώθηκε η Ήπειρος και αμολήθηκε από το στρατό.

Ερ.: Να μιλήσουμε για το γάμο των γονιών σας;

Π.: Ο πατέρας μου ήταν στην Κερασιά απάνω και φορούσε μάλιστα και φουστανέλα (γέλια). Αρχαίος Έλληνας! Η μάνα μου ήτανε η δεύτερη κατά σειρά από τα τρία κορίτσια που είχε ο παππούς μου. Η μεγαλύτερη που παντρεύτηκε στη Γαβρολίμνη ήταν και αυτή ωραία. Ο πατέρας μου όμως συμπάθησε περισσότερο τη δεύτερη, τη Βασιλική, τη μάνα μου. Και λέει εγώ θα πάρω τη Βασιλική. Μα του λέγανε πρέπει να πάρεις την Ευθυμία που είναι μεγαλύτερη. Το είχανε έθιμο τότε. Να παντρευτεί πρώτα η μεγαλύτερη αδερφή, μετά η δεύτερη και μετά η τρίτη. Ο πατέρας μου όμως ήταν ανένδοτος, ήθελε τη Βασιλική. Παντρεύτηκε η Ε. στη Γαβρολίμνη και μετά ήρθε η σειρά της Β.. Και ο πατέρας μου παντρεύτηκε με τη μάνα μου.

Ερ.: Θα θέλατε να μας περιγράψετε από ακούσματα ένα γάμο της εποχής εκείνης;

Π.: Ο γάμος γινόταν με συνοικέσιο. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που γίνονταν με δεσμό, όπως συνήθως συμβαίνει σήμερα. Τότε επικρατούσε περισσότερο η γνώμη των γονέων αν θα παντρευτούν τα παιδιά και ποιον θα παντρευτούνε. Αν δε δέχονταν οι γονείς δε γινόταν και ο γάμος. Το κορίτσι υπάκουγε περισσότερο στους γονείς και γινόταν το συνοικέσιο. Τώρα πώς γινόταν το συνοικέσιο; Έπρεπε να γνωριστούν, να ειδωθούν. Και γινόταν σε διάφορα μέρη. Εδώ ειδικά στην περιοχή τη δική μας είχαμε τους Αγίους Αναργύρους. Ένα

εκκλησιάκι που είναι τώρα πολύ μεγάλη εκκλησία στα Χάνια της Γαβρολίμνης. Εκεί δίνανε συνάντηση, να δει ο γαμπρός τη νύφη και η νύφη το γαμπρό. Έτσι γινότανε. Πήγαιναν λοιπόν εκεί, τους έφερναν να ειπωθούν εξ όψεως και αν συμφωνούσαν κατόπιν γινότανε η συνάντηση σε κάποιο σπίτι. Συζητήσουν μεταξύ τους, αν συμφωνούν, τι προτείνει ο γαμπρός, τι προτείνει η νύφη και εν συνεχεία αν συμφωνούσαν προχωρούσαμε στους αρραβώνες και από τους αρραβώνες πηγαίναμε στο γάμο.

Ερ.: Την ημέρα του γάμου, ποια ήταν η διαδικασία;

Π.: Είχαν προετοιμασίες. Την Τετάρτη πιάνανε τα αλεύρια, ζυμώνανε κάτι σαν ψωμί. Την Πέμπτη στρώνανε το κρεβάτι της νύφης. Βάζανε χρήματα επάνω. Και την Παρασκευή γινόταν το γλέντι από το μέρος της νύφης. Ο γάμος γινόταν πάντα Κυριακή, δε γινόταν Σάββατο. Την Κυριακή το βράδυ γινόταν το μεγάλο γλέντι από το μέρος του γαμπρού. Εκεί είχαν τα κρέατα, τα ψωμιά. Οι γείτονες, οι συγγενείς ετοίμαζαν το κανίσκι λεγόμενο με κρέας, ψωμί, κρασί, τα πιο απαραίτητα που χρειάζονταν για το τραπέζι. Γινόταν το γλέντι όλη τη νύχτα. Κατόπιν, την Τετάρτη είχαμε τα επιστροφία. Επιστρέφανε ο γαμπρός και η νύφη στο σπίτι του πεθερού για τη νύφη και του πατέρα και της μάνας για το γαμπρό. Και η ζωή προχώραγε.

Ερ.: Πώς γίνονταν οι γέννες την εποχή εκείνη;

Π.: Εγώ γεννήθηκα χωρίς μαμή. Έτσι μου έλεγε η μάνα μου. Εγώ που να θυμάμαι. Γεννήθηκα στην παραλία. Δεν ξέρω τώρα, λυσσομανούσε η θάλασσα, τι γινότανε, γεννήθηκα και δεν κάλεσε καμιά από τις γυναίκες της γειτονίας για να βοηθήσει. Η ίδια η μάνα μου με περιποιήθηκε. Είχαμε μερικές γυναίκες που ξέρανε πώς να βοηθήσουνε για να γεννηθεί το παιδί. Τις λέγαμε μαμές. Οι πρακτικές. Αργότερα όμως και στην περιοχή μας, μετά τον πόλεμο, άρχισαν τα πράγματα να βελτιώνονται. Στείλανε σε διάφορες περιφέρειες από το κράτος ορισμένες μαμές οι οποίες ξεγεννούσαν τις γυναίκες. Μερικοί πηγαίνανε και στις μαιευτικές κλινικές στις πόλεις. Όπως παράδειγμα τα παιδιά τα δικά μου. Αλλά αυτό έγινε όμως μετά το '60.

Ερ.: Τι γινόταν με τη διαχείριση του θανάτου την εποχή εκείνη, στην περίπτωση της κηδείας;

Π.: Πρώτα πρώτα δεν υπήρχε το λεγόμενο φέρετρο. Έπρεπε να γίνει με απλά μέσα. Εδώ στην περιοχή μας ήτανε ορισμένοι οι οποίοι κατείχαν. Μάζευαν ξύλα και σανίδες, τα καρφώνανε και με αυτό θάβανε τους νεκρούς. Όταν πέθαινε κάποιος προπαντός οι γυναίκες έκλαιγαν γοερά. Θυμάμαι μια περίπτωση εδώ στη Βασιλική. Είχε σκοτωθεί κάποιος Ζέλιος Β.. Και είχε ένα καταφύγιο για να προφυλαχτεί από τους βομβαρδισμούς των Ιταλών και των Γερμανών. Κατέβηκε κάτω στο καταφύγιο και το καταφύγιο έπεσε

απότομα. Και τα ξύλα, οι πέτρες και τα χώματα των εγκλώβισαν μέσα. Ενώ ήταν ζωντανός. Δεν είχαν τον τρόπο να μπορέσουν να τον ανασύρουν απάνω και πέθανε μέσα στο καταφύγιο. Εε όταν τον πηγαίνανε προς το νεκροταφείο πάνω στον Άη Γιώργη εγώ ήμουν απέναντι μικρό παιδί και ακουγότανε τα κλάματα της γυναίκας του, ώσπου να φτάσουνε στο νεκροταφείο. Έτσι γινόταν τις περισσότερες φορές. Προπαντός άμα ήταν νέοι. Τώρα τα τελευταία χρόνια τα αλλάξανε λίγο. Δεν έχουμε τόσο πολύ κλάμα. Μπορεί να στεναχωριούνται οι άνθρωποι για τους δικούς τους αλλά δεν κλαίνει τόσο γοερά όπως τότε.

Ερ.: Υπήρχαν ίσως κάποια άλλα έθιμα που είχαν να κάνουν με το θάνατο;

Π.: Όταν γινόταν η εκφορά του νεκρού από το σπίτι σπάζανε ένα πιάτο ακριβώς μπροστά στην πόρτα. Μέσα στο φέρετρο βάζανε διάφορα αντικείμενα, ότι αγαπούσε ο νεκρός για να το πάρει μαζί του.

Ερ.: Υπήρχαν αντίστοιχα κάποια τοπικά έθιμα που συνδεόταν με την γέννηση ή το γάμο;

Π.: Δε νομίζω.

Ερ.: Να μιλήσουμε για τη σχολική σας ζωή. Πότε αρχίσατε το σχολείο;

Π.: Το 1939 ήμουν στην πρώτη τάξη, εδώ στο σχολείο. Τώρα το έχουν κάνει ιατρείο και κοινοτικό γραφείο. Το νέο το σχολείο έγινε στο ανατολικό μέρος που είχε ένα οικόπεδο η κοινότητα. Είχε μια αίθουσα και ένα γραφείο για το δάσκαλο. Πίσω είχε μια αυλή με μερικά δεντράκια. Θυμάμαι συγκεκριμένα, όταν ήμουν στην πρώτη τάξη κάναμε και μια εκδρομή. Πήγαμε στο Κρυονέρι με πλοίο. Εκεί βρήκαμε τους εργάτες που τους λέγαμε αχθοφόρους ή χαμάληδες που ξεφορτώνανε άλευρα από τα καράβια για να τα κάνουν διανομή σε διάφορα μέρη. Εγώ είχα στο χέρι μου ένα κομμάτι μπομπότα. Ψωμί καλαμποκίσιο. Και έτρωγα. Μου λέει ένας από αυτούς «Τι τρως; Σου αρέσει;». «Μου αρέσει» λέω εγώ (γέλια). Ήταν το πιο βασικό τότε γιατί δεν είχαμε σιτηρά και είχαμε τα καλαμπόκια. Πάμε τώρα στη δευτέρα τάξη. Ήμασταν στο σχολείο. Μια μέρα ακούει το τηλέφωνο ο δάσκαλος -λεγόταν Αριστείδης Νικολάου- μπαίνει στο γραφείο και μετά έρχεται λίγο αναστατωμένος μέσα (παύση, συγκίνηση). Μας λέει κηρύχτηκε πόλεμος, οι Ιταλοί μας κήρυξαν τον πόλεμο (παύση). Συγγνώμη. Και λέει πάρτε τα βιβλία σας και φύγετε για τα σπίτια σας (παύση, κλάμα). Και καλή τύχη. Αμέσως τα παιδιά μόλις ακούσαμε αυτά τα λόγια, πήραμε τις τσάντες μας και διαλυθήκαμε. Καθένας πήγε στο σπίτι του και μετά από λίγες ώρες ακούσαμε τα αεροπλάνα των Γερμανών με τις σειρήνες που είχανε. Και αμέσως στην Πάτρα, πήγαιναν για να βομβαρδίσουν, ακούσαμε τα πυροβόλα για να αντιμετωπίσουν. Ήταν τα λεγόμενα στούκας. Κάνανε κάθετη εφόρμηση και εν συνεχεία έριχναν τις βόμβες και αυτομάτως γύριζαν προς τα πάνω και φεύγανε.

Όταν έκαναν τη βύθιση δε μπορούσαν να βρουν το στόχο τα πυροβόλα. Μόνο μπορούσαν, όταν επιστρέφανε τα αεροπλάνα να τα χτυπήσουν... Αλλά δεν είχαμε τόσα μέσα σύγχρονα για να αντιμετωπίσουμε. Και σκοτώθηκαν πάρα πολλοί στην Πάτρα. Οι σειρήνες χτύπησαν αλλά ο κόσμος δεν είχε ενημερωθεί ότι άμα ακούσουν ότι έρχονται αεροπλάνα να κρυφτούν στα καταφύγια... Από τότε το σχολείο σταμάτησε διότι ο δάσκαλος πήγε στο στρατό γιατί τον καλέσανε για να πάει στον πόλεμο. Και το σχολείο έκλεισε για δύο χρόνια. Όταν γύρισε –εμείς χάσαμε δύο χρόνια, δε μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε, που να πάμε; Ήρθε ο ίδιος δάσκαλος μας έκανε μερικά μαθήματα και δίνανε εξετάσεις σχεδόν προφορικά. Μας ρώταγε κάποια πράγματα. Εντωμεταξύ, επειδή χάσαμε τα χρόνια edιδασκόμεθα μέχρι τα Χριστούγεννα λίγα μαθήματα και μας έδιναν το ενδεικτικό για την άλλη τάξη. Έτσι καλύψαμε το κενό. Και φτάσαμε το 1945-'46. Εγώ είχα -συγγενής μακρινός ήτανε, δάσκαλος στη Γαβρολίμνη, Ράπτης και αυτός από τη Χόμορη της ορεινής Ναυπακτίας- και λέει στον πατέρα μου «φέρε τον Παναγιώτη επάνω στη Γαβρολίμνη». Και ο πατέρας μου σκέφτηκε σχεδόν το ίδιο ήτανε να έρθω εδώ και να πάω στη Γαβρολίμνη, ένα τέταρτο διαφορά . Και ξεκινούσα από τα Κωστέικα με τα πόδια και πήγαινα στη Γαβρολίμνη και παρακολουθούσα εκεί τα μαθήματα. Όταν τελείωσα το δημοτικό λέει στον πατέρα μου «να μη δώσει εξετάσεις το Δεκέμβριο που είχαμε δικαίωμα το 1945, να τον αφήσουμε και το καλοκαίρι για να κάνει μερικά μαθήματα και να δώσει το Σεπτέμβριο του 1946 στη Ναύπακτο». Έτσι έγινε. Έκανα μερικά ιδιαίτερα μαθήματα και έδωσα εξετάσεις το 1946 και εισήχθηκα στο γυμνάσιο Ναυπάκτου. Εε ήμασταν άτυχοι και στο δημοτικό αλλά και στο γυμνάσιο ακόμα. Διότι επακολούθησε ο Εμφύλιος πόλεμος. Ερχόταν ο στρατός με τα αρματαγωγά, έφερνε στρατιώτες και κατάλυμα είχαν το γυμνάσιο. Εμείς αναγκαστικά αφήναμε το γυμνάσιο και ερχόμασταν στο χωριό για μια εβδομάδα. Αυτό συνεχίστηκε για δυο χρόνια περίπου. Κι μετά που έληξε ο Εμφύλιος πόλεμος έστρωσαν τα πράγματα. Κι το 1952 τελείωσα το γυμνάσιο Ναυπάκτου. Τον ίδιο χρόνο έδωσα στην Αθήνα, πήγα στη Μαράζλειο Παιδαγωγική Ακαδημία. Έδωσα εξετάσεις και πέρασα δάσκαλος. Εντωμεταξύ, είχα και τάση για τη Γυμναστική Ακαδημία. Δεν ξέρω, κάτι με τραβούσε (χαμόγελο). Παρόλο που δεν ήμουν και τόσο προς τον αθλητισμό. Και με έκοψαν για μισή μονάδα (γέλια). Θα ήμουν... και το επάγγελμα που ακολούθησα δεν έχω παράπονο. Καλά πήγαμε. Γιατί έτσι νομίζουμε ότι κάτι προσφέρουμε στην κοινωνία. Περισσότερα θα προσέφερε ο δάσκαλος παρά ο γυμναστής. Και εν συνεχεία διορίστηκα σε διάφορα μέρη. Καστόρια, Τρίκορφο, Γαβρολίμνη και τελικά κατέληξα στην Πάτρα για μια δωδεκαετία και από εκεί πήρα τη σύνταξη.

Ερ.: Ποια περίοδο εργαστήκατε ως δάσκαλος στο Τρίκορφο και στη Γαβρολίμνη;

Π.: Το 1962 με 1966 ήμουν στο Τρίκορφο. Από το 1966 μέχρι το 1979 στη Γαβρολίμνη. Και από το 1979 μέχρι το 1990 στην Πάτρα.

Ερ.: Την περίοδο '62-'79 που ήσασταν δάσκαλος σε αυτόν τον τόπο πώς ήταν εκείνα τα χρόνια; Θυμάστε να σημειώθηκαν μεγάλες αλλαγές;

Π.: Βεβαίως και από την προηγούμενη περίοδο. Καλά κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν ήταν καλά τα πράγματα. Αλλά και πριν ακόμα οι κάτοικοι ήταν αναλφάβητοι οι περισσότεροι, αγράμματοι. Δεν είχαμε προχωρήσει στον πολιτισμό. Μετά τον πόλεμο όμως τα πράγματα αλλάξαν πολύ γρήγορα, πάρα πολύ γρήγορα. Γιατί όλα τα χωριά επανδρώθηκαν με δασκάλους, δασκάλες και άρχισε η άνοδος στο μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων. Και ανέβηκε πάρα πολύ. Και βλέπουμε ότι μετά την Κατοχή από όλα τα χωριά της Ελλάδος έχουμε ένα ρεύμα προς τις πόλεις. Να μορφώσουν τα παιδιά τους. Γιατί οι γονείς μας ήταν αγράμματοι και αν μπορούσαν να βρουν τρόπο να μορφώσουν τα παιδιά τους! Η οικογένεια η δική μας τύχαμε μες την Κατοχή και δε μπόρεσαν τα αδέρφια μου να προχωρήσουν. Γιατί δεν υπήρχε ο τρόπος. Και είχαμε και ανάγκη και οικονομική. Εγώ ήμουν από τους τελευταίους και τελικά εγώ προχώρησα στα γράμματα. Τα άλλα τα αδέρφια μου είναι του δημοτικού.

Ερ.: Σας ενθάρρυναν οι γονείς σας να προχωρήσετε;

Π.: Βεβαίως. Και προπαντός η μάνα μου. Ο πατέρας μου όχι τόσο, όσο περισσότερο η μητέρα μου που αυτή με πήγε στη Ναύπακτο για να δώσω εξετάσεις. Και είχαμε και ένα καθηγητή από την Κερασιά -Πλάκας το όνομα- και συγγενεύαμε με αυτόν και με πήγε εκεί. Μου έκανε μερικές ερωτήσεις, καλός, λέει, να δώσει εξετάσεις να περάσει.

Ερ.: Θυμάστε την περίοδο '62-'79 που ήσασταν δάσκαλος, ο κόσμος εδώ στην Κάτω Βασιλική τι δουλειές έκανε;

Π.: Μερικοί με τη θάλασσα, μη το ξεχάσουμε αυτό γιατί ήμαστε κοντά στη θάλασσα. Εξακολούθησαν τα αγροτικά αλλά πιο βελτιωμένα γιατί βγήκαν τα λιπάσματα και τα τρακτέρ τα οποία βοήθησαν πολύ τη γεωργία. Περισσότερο με τη γεωργία παρά με την κτηνοτροφία. Μειώθηκε η κτηνοτροφία αλλά αυξήθηκε η καλλιέργεια. Και είχαμε μεγάλη παραγωγή και σε σιτηρά, με τους νέους σπόρους που είχαμε, και σε καλαμπόκι, σε τριφύλλι, σε βαμβάκι... Τώρα αντιστράφηκαν τα πράγματα. Εγκαταλείψαμε σήμερα τις καλλιέργειες και οι νέοι τράβηξαν προς τις πόλεις. Οι άλλοι που έμειναν στα χωριά πέρασε η ηλικία τους και δεν μπορούν να δουλέψουν. Οπότε ερχόμαστε πάλι προς τα πίσω, στην εποχή που δεν καλλιεργούσαμε τα χωράφια. Και δεν πάει καλά η κατάσταση αυτή. Και τώρα βρεθήκαμε απότομα σε μεγάλη ανεργία. Οι πόλεις σταμάτησαν τις μικρο-

επιχειρήσεις, τα πάντα, τα εργοστάσια σταμάτησαν και βρεθήκαμε μετέωροι, αίολοι. Και που θα φτάσουμε δεν το γνωρίζουμε. Μπήκαμε και στην πολιτική (γέλιο).

Ερ.: Τότε που άρχιζαν να αλλάζουν τα πράγματα και να υπάρχουν ευκολίες, όσον αφορά στους σπόρους, τα λιπάσματα, τις μηχανές, εντοπίζεται εσείς και κάποια αρνητικά; Ή ήταν μόνο θετικά τα πράγματα σε αυτές τις αλλαγές;

Π.: Τα αρνητικά δεν τα βλέπω. Μπορεί να πει κανείς ότι μαζί με τα λιπάσματα βρέθηκαν και τα φυτοφάρμακα, τα οποία τα μεν ζιζανιοκτόνα, τα ζιζάνια δεν ήταν τόσο επικίνδυνα. Πιο επικίνδυνα ήταν τα εντομοκτόνα. Και εγώ έχω χρησιμοποιήσει εντομοκτόνα για τις ελιές, το καλαμπόκι και τα λοιπά. Αυτά ήταν και επικίνδυνα για τον άνθρωπο. Και έπρεπε να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα με μάσκες και λοιπά. Εδώ στους κάμπους του Ευηνοχωρίου είχαμε και πολλά θύματα. Από τα εντομοκτόνα. Εε αυτή ήταν, θα λέγαμε, η άλλη πλευρά. Αλλά όμως δε νομίζω ότι τα μηχανήματα που βρέθηκαν εκ των υστέρων έφεραν αντίθετο αποτέλεσμα. Έφεραν καλό αποτέλεσμα. Αύξησαν την παραγωγή και ζούσαν και πολύ καλά οι άνθρωποι.

Ερ.: Τα μηχανήματα πώς τα αγόραζαν οι γεωργοί τότε;

Π.: Τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο έστειλε η Γερμανία και τρακτέρ και άλλα μηχανήματα. Κατόπιν, τα ανέλαβαν οι εταιρείες. Και πήγαιναν στις εταιρείες και τα παράγγελλαν, αν δεν είχανε, τι τρακτέρ ήθελε ο καθένας, ανάλογα με την ιπποδύναμη. Και τα παίρνανε με δόσεις. Και με την καλλιέργεια που κάνανε, ή δικιά τους ή και σε ξένους, ξεχρεώνανε τα τρακτέρ. Και κάνανε καλή δουλειά αυτή που είχανε τα μηχανήματα. Μπορεί να πει κανείς ότι καλύτερα να είχες ένα μηχανήμα να πηγαίνεις να καλλιεργείς τα άλλα χωράφια παρά να έχεις δικά σου χωράφια και να παίρνεις μηχανήματα από άλλους. Δεν έβγαινε το μεροκάματο.

Ερ.: Αντίστοιχα τα λιπάσματα έπρεπε να τα αγοράζει ο κόσμος;

Π.: Ασφαλώς. Τα λιπάσματα τα παίρναμε από την Ένωση. Δημιουργήθηκαν οι Συνεταιρισμοί σε όλη την Ελλάδα και οι Ενώσεις των Συνεταιρισμών. Από εκεί, λοιπόν, προμηθευόμασταν. Και εδώ στην περιοχή τη δική μας είχαν ανοίξει δύο αποθήκες που έφερναν τα λιπάσματα και προμηθεύονταν οι αγρότες μας. Και από εκεί τα παίρνανε με χρήματα δικά τους, τα πληρώνανε τα λιπάσματα, δεν τα έδιναν δωρεάν. Και μέχρι σήμερα ακόμα εξακολουθούν να είναι ακριβά τα λιπάσματα. Και βλέπετε ότι τα προϊόντα έπεσαν πολύ κάτω, το λάδι δεν πωλείτο μέχρι σήμερα. Και σταματήσαμε να ρίχνουμε λιπάσματα διότι δεν εισπράττουμε. Για να πάρεις λίπασμα θα σπείρεις καλαμπόκι ή τριφύλλι και λοιπά. Αν δεν το πουλήσεις θα είσαι χρεωμένος. Και για αυτό, ειδικά για τις ελιές, σταματήσαμε να λιπαίνουμε. Και τώρα που θα φτάσει, δεν ξέρουμε τι θα γίνει στο μέλλον.

Αλλά όμως είναι υποχρεωτικό. Το καλαμπόκι, όποιος σπέρνει, χωρίς λιπάσματα δεν γίνεται. Το τριφύλλι για να αναπτυχθεί πάλι λιπάσματα θέλει.

Ερ.: Τα προηγούμενα χρόνια, όταν ήσασταν μικρός, που έβαζαν καλαμπόκια εδώ και δεν είχαν λιπάσματα, τι γινότανε;

Π.: Ήταν, εντωμεταξύ, παρθένα τα εδάφη. Και είχε τροφές το χώμα, η γη. Το μόνο που διέθεταν οι αγρότες μας ήταν το σκάλισμα. Ήταν απαραίτητο το σκάλισμα γιατί δεν είχαμε και νερά στην περιοχή μας. Εδώ στα Κωστέικα είχανε μια δέση, λεγόμενη, στο ρεματάκι πιο πάνω και με ένα αυλάκι κατέβαινε στα χωράφια. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Αλλά μετά βρέθηκαν οι γεωτρήσεις και έγινε πολύ καλή δουλειά...

Ερ.: Τους σπόρους από πού τους παίρνανε αργότερα;

Π.: Πάλι από την Ένωση, από τους συνεταιρισμούς. Τα σιτηρά αυξήθηκε η παραγωγή τους με τους σπόρους που ήρθαν εκ των υστέρων. Ενώ πρώτα κάνανε 100 οκάδες, μετά έφτασαν 300 οκάδες κάθε στρέμμα. Το καλαμπόκι δε 1.500 κιλά το στρέμμα. Με τους σπόρους που βρέθηκαν, τα λεγόμενα υβρίδια... Τώρα περνώντας τα χρόνια μειώθηκε.

Ερ.: Γιατί;

Π.: Ίσως, εξαντλείται το έδαφος. Χρόνο με το χρόνο από τροφές και στηρίζεται μόνο στα λιπάσματα. Οπότε ασφαλώς θα θέλει περισσότερο λίπασμα.

Ερ.: Η γεύση είχε διαφορά πριν τα λιπάσματα και τον καινούργιο σπόρο και μετά;

Π.: Ασφαλώς, πολύ. Όταν εμείς ήμασταν μικρά παιδιά και τρώγαμε τη λεγόμενη μομποτά από το καλαμποκίσιο αλεύρι, το τρώγαμε και... τώρα δε γίνεται το ψωμί αυτό. Δε γίνεται με τα νέα τα σπόρια που έχουμε. Είναι μόνον για τα ζώα. Για τους ανθρώπους δύσκολο να καταναλωθεί.

Ερ.: Να μιλήσουμε για τα παιδιά σας. Πόσα παιδιά έχετε;

Π.: Δύο.

Ερ.: Και πότε τα αποκτήσατε;

Π.: Το '64 και το '68... Εγώ τώρα με το μυαλό μου δεν κοιτάω το μέλλον, κοιτάω το παρελθόν. Όπως κάναμε την αναδρομή τώρα, αυτά έρχονται στο μυαλό μου. Εγώ δεν έχω προοπτική, όπως έχουν οι νεαροί εδώ, εσείς. Εσείς έχετε το μέλλον μπροστά σας. Οπότε εσείς δεν κοιτάτε πίσω. Κοιτάτε όλο μπρος. Εγώ όμως που πέρασαν τα χρόνια, κοιτάω πίσω τι έγινε. Και έρχονται στη μνήμη, στο μυαλό μου τα περασμένα χρόνια. Για αυτό και συγκινούμαι, περισσότερο. Θυμάμαι τα παιδικά χρόνια και έτσι έρχεται μόνο του χωρίς να το θέλω...

Αρ. συνέντευξης: 5

Ημερομηνία: 18/01/15

Τόπος: Κάτω Βασιλική

Πληροφορητές: Νίτσα Βασιλακοπούλου, Κωνσταντίνα Μαδιά, Βηθλεέμ Κουμπουλή

Ερ.: Πρώτα, πρώτα θέλετε να μου πείτε πότε και που γεννηθήκατε;

Νίτσα: Γεννήθηκα το '37 στα Χάνια Γαβρολίμνης.

Ντίνα: Εγώ στην Κ. Βασιλική το '44.

Βηθλεέμ: Το '51 Κ. Βασιλική.

Να μιλήσουμε για τους παππούδες σας. Τους θυμάστε;

Νι.: Από τη μάνα μου ναι, μόνο τη γιαγιά μου. Μας μεγάλωσε. Μείναμε ορφανά. Σκοτώθηκε ο πατέρας μου στην Αλβανία και είχαμε τη γιαγιά. Ο παππούς όχι, έφυγε νωρίς. Από τον πατέρα μου, μόνο πάλι τη γιαγιά.

Ερ.: Τι κάνανε οι γιαγιάδες τότε;

Νι.: Ξενοδουλεύανε για να φέρουνε, να μας βολέψουνε. Αυτή τη δουλειά κάνανε οι γιαγιάδες.

Ερ.: Που;

Νι.: Στα χωράφια, σε ξένα βέβαια.

Ερ.: Που;

Νι.: Εδώ, στα Χάνια, στη Γαβρολίμνη, στη Βασιλική, παντού όπου ήταν το μεροκάματο και μπορούσαν ερχόντουσαν.

Ερ.: Τι ώρες δουλεύανε;

Νι.: Απ' το πρωί μέχρι το βράδυ που βασίλευε ο ήλιος. Δεν είχε οκτάωρο τότε, όχι δυστυχώς, δεν είχε μάνα μου, δούλευαν πολύ (παύση).

Ερ.: Οι δικοί σας οι παππούδες από του πατέρα σας την πλευρά;

Νι.: Δε γνώρισα παππού. Η γιαγιά μου ήμουν 10 χρονών που πέθανε. Τη θυμάμαι όμως. Οι γιαγιές ήτανε, μπορεί να 'τανε νέες, πέθανε η γιαγιά μου τότε 62 χρονών, μπορεί να ήτανε νέες στην ηλικία αλλά ήτανε το ντύσιμο, ήτανε οι κακουχίες που περνάγανε και ήταν πολύ πιο γερασμένες. Της μαμάς μου το σόι τον παππού μόνο θυμάμαι. Ήτανε γέρος αυτός και είχε πρόβατα, είχε αγελάδες, ήτανε τσέλιγκας, ήτανε γερός ο παππούς εκείνος. Πηγαίναμε στο χωριό στη μάνα μου, ήτανε από τη Ρίζα και πηγαίναμε στον παππού. Εκείνος έζησε 83 χρόνια. Ήτανε καλός, ήτανε λεπτός, δεν ήτανε αυτό (χειρονομία) αλλά ήτανε δεμένος άνθρωπος. Στην εξοχή έξω στα χωράφια είχαν χωράφια, είχανε πρόβατα, είχανε γίδες, είχανε αγελάδες, άλογα εε τότες. Γιατί οργώνανε τότε τα ζώα τα χωράφια.

Με τα άλογα. Εγώ δεν θυμήθηκα που οργώνανε με αγελάδες και τέτοια, όχι. Μόνο με τα άλογα και εμείς και ο πατέρας μου όλοι ας πούμε αυτοί, αυτή ήταν η ζωή τους. Χωράφια και τέτοια (γέλιο).

Ερ.: Οι δικοί σας οι πρόγονοι, παππούδες και γιαγιάδες. Τους θυμάστε;

Β.: Του μπαμπά μου, μέχρι και που είχα και παιδιά πεθάνανε. Ο παππούς, είχα και την κόρη μου, μέναμε μαζί στο ίδιο σπίτι, εδώ στην Κ. Βασιλική. Της μαμάς μου, μόνο τη μάνα της αλλά την έβλεπα μια φορά το χρόνο. Ήτανε προς τη Μακρυνεία, στα χωριά από κει.

Ερ.: Οι παππούδες του πατέρα με τι ασχολιόντουσαν;

Β.: Με την αγροτική. Χωράφια, ελιές, γιδοπρόβατα πιο παλιά που είχανε. Η γιαγιά στο σπίτι.

Ερ.: Να πάμε λίγο στους γονείς σας τώρα. Εσείς ήσασταν από μικρή..., οι γονείς σας;

Ν.: Δε γνώρισα πατέρα. Μόνο με τη μαμά. Η μάνα μου πέθανε 73 χρονών. Τον πατέρα μου όχι, έφυγε νέος.

Ερ.: Πώς τη θυμάστε τη μάνα σας;

Ν.: Εε καλά ήτανε. Δεν είχε πρόβλημα, δεν πήγαινε κι έξω για δουλειές αυτή. Είχε με τη μηχανή που έραβε, έραβε με τη μηχανούλα και κονόμαγε και από εκεί. Και ξένα. Γιατί τα χρόνια εκείνα οι άντρες φορούσανε πουκάμισα. Τα ράβανε οι γυναίκες. Και γενικά έραβε ξένα.

Ερ.: Από πού αγοράζανε τα υφάσματα οι άνθρωπο;

Ν.: Πάτρα, Μεσολόγγι, Ναύπακτο όπου μπορούσε ο καθένας.

Ερ.: Οπότε η μάνα σας έραβε και επιδιόρθωνε.

Ν.: Αυτή ήτανε η δουλειά της, στο σπίτι. Στο σπίτι τις δουλειές και το ράψιμο.

Ερ.: Τα βγάζατε πέρα;

Ν.: Εε τα βγάζαμε γιατί δούλευε η γιαγιά και έπαιρνε και λίγη σύνταξη, ας πούμε, και τα βγάζαμε.

Ερ.: Οι δικοί σας οι γονείς που γεννήθηκαν;

Ντ.: Ο πατέρας μου εδώ στη Βασιλική το '13, νομίζω. Η μάνα μου στη Ρίζα, ήτανε από άλλο χωριό. Ο πατέρας μου ήτανε καλά. Είχε πρόβατα, είχε τράτα, απ' όλα είχε κάνει. Τράτα ξέρεις αυτήν που είχανε παλιά, που πηγαίνανε με, που τραβάνε με την πλάτη την τράτα. Πρόβατα είχε, ήτανε κρεοπώλης, έκανε ζωεμπόριο, πήγαινε αγόραζε γίδια τέτοια, ποιο πολύ γίδια και τα πηγαίνανε τα πουλάγανε στην Πάτρα. Ζωεμπόριο κατάλαβες, τα 'παιρναν οι χασάπηδες, αυτοί τα παίρνανε από τους τσοπάνηδες και τα πηγαίνανε και τα πουλάγανε και τα παίρναν οι χασάπηδες που τα σφάζανε. Εε και είχε και κρεοπωλείο

μέχρι τα γεράματα, κάπου στα 70 τόσο. Μετά που ο αδερφός μου μπήκε σε δουλειά, ο Γιάννης που άνοιξε την εταιρεία και αυτά, μετά έζησε 96 χρονών.

Ερ.: Πως γνωρίστηκαν οι γονείς σας;

Ντ.: Εε προξενιά (γέλια).

Ν.: Δεν είχανε αγάπες τότε.

Ντ.: Προξενιό και κήκε η μάνα μου όταν θα παντρευότανε -παντρεύτηκε το '43 που ήτανε οι Γερμανοί- και είχε πάρει την Πάτρα, με το καϊκι τα πήγανε στο χωριό στη Ρίζα και τα κάψανε οι Γερμανοί. Για μια βδομάδα, θα παντρευότανε και βάλανε στο χωριό οι Γερμανοί φωτιά και τα κάψανε όλα τα έπιπλα. Είχε κρεβάτι, είχε ντουλάπες, εκείνα που πέρναν τότε, ας πούμε, παίραν όμως και τότε καλά πράγματα. Και τα κάψαν όλα, ρούχα, ρουχισμό, κουβέρτες, τέτοια, της τα κάψαν όλα. Κάψαν το σπίτι όλο. Και στεφανώθηκε στην Καλαφρούζα. Στην Αγ. Κυριακή, αν έχει υπόψη σου, που είναι ένα εκκλησάκι. Εκεί στεφανώθηκε. Πήγε με το άλογο, με τα άλογα από δω, κάτσανε το βράδυ εκεί, στεφανωθήκανε και την άλλη μέρα ήρθανε με τα ζώα πάλι, από την Καλαφρούζα κατεβήκανε, δεν ξέρω και εγώ πάντως από δω από τη δικιά μας πλευρά. Έζησε εδώ η μάνα μου, πέθανε νωρίς βέβαια.

Ερ.: Η μαμά ήτανε στο σπίτι;

Ντ.: Εε στο σπίτι, καμία γυναίκα στο χωριό δεν ήτανε στο σπίτι. Όλες ήτανε και στο σπίτι και στα χωράφια και για ξύλα, πηγαίνανε τότε φορτωμένες, από όλο το βουνό εδώ πάνω παίρνανε. Εε αγροτικές δουλειές: θέρισμα, καλαμπόκια, σουσάμια, (Ν.: Τα πάντα) τριφύλλια, όλα. Να μην έχεις ούτε πλυντήριο, ούτε κουζίνα, να μην έχεις ρεύμα. Το ρεύμα ήρθε, ήμουν εγώ 18... μάλλον με τη Χούντα, τότε πρέπει να το φέρανε το ρεύμα. Σιδερώναμε με τα σίδερα με τα κάρβουνα και ερχόντανε οι Γάλλοι που είχαν παραθέριση, ερχόντανε εδώ και μας κοιτάγανε που κουνάγαμε εμείς το σίδερο να ανάψουν τα κάρβουνα μέσα και τους ερχότανε παράξενο. Τι είναι αυτό που έχετε! Ή αργαλειό που είχα εγώ, ύφαινα στον αργαλειό, έκανα κουβέρτες, φλοκάτες, κιλίμια, δικά μας μόνοι μας. Τον είχαμε μες στο σπίτι, σε μια γωνίτσα, έτσι, μέσα σ' ένα παράθυρο και φτιάχναμε μόνοι μας όλα αυτά. Γιατί φτιάχνανε τότες κουβέρτες, δεν ήταν τ' αγοραστά. Στα χωριά είχανε τα πρόβατα, είχαν τα μαλλιά, τα φτιάχνανε, τα πλένανε τα μαλλιά, τα γνέθανε, τα βάφανε και μετά τα υφαίναμε, γίνονταν τα ρούχα. Τριάντα κομμάτια, φτιάχναμε για τις κοπέλες (Β.: Το λανάρι, που σας έλεγα πριν). Αα έχω κάνει εγώ έτσι, μικρή όμως.

Ερ.: Είχανε πολλές γυναίκες αργαλειό εδώ στο χωριό;

Όλες: Σχεδόν όλες, όλα τα σπίτια είχανε.

Ντ.: Γιατί δούλευαν. Έκαναν κουρελούδες, έκαναν κουβέρτες, κιλίμια, βάζανε για φιγούρα στο κρεβάτι τότες, φτιάχναμε κεντίδια μέσα (Ν.: Προίκα για τα κορίτσια). Ναι για τα κορίτσια. Εγώ έχω κάνει μόνη μου κιλίμι, στρώση, χαλί. Έχω φτιάξει φλοκάτες μόνη μου, τις έχω τις φλοκάτες, τις στρώνω στα κρεβάτια στα παιδιά (γέλια). Εε και άλλες πιο απλές κουβερτούλες, που τις λέγαμε τότε χεραμωτές τις λέγανε, διάφορα. Παλιά υφαίνανε και υφάσματα για ντύσιμο, ρούχα φτιάχνανε στον αργαλειό (Ν.: Κάποιες φτιάχνανε, όχι υφάσματα. Ύφαιναν το αυτό και τα έφτιαχνε ο ράφτης).

Ερ.: Πότε σταμάτησε αυτό;

Ντ.: Εγώ αυτά που λέω τα έφτιαξα μόνη μου τα ρούχα. Άλλα δε θυμάμαι. Πότε σταμάτησαν τα ρούχα; Μμ θα είναι καμιά δεκαπενταριά χρόνια είκοσι, κάπου εκεί (Β.: Οι αργαλειοί, πιο νωρίς, πιο πολλά χρόνια είναι). Εε η θεία μου η Μαρία, της Νιως η μαμά, μέχρι πρόπερσι.

Ερ.: Πάμε λίγο στους δικούς σας τους γονείς. Πότε και πότε παντρεύτηκαν;

Β.: Με συνοικέσιο, όπως όλοι τότες.

Ερ.: Πως ήταν αυτό για τις γυναίκες και για τους άντρες;

Β.: Και δύσκολο και πετυχημένο από ότι σήμερα. Όχι όλα, γιατί μπορεί να τρώγανε ξύλο και να μη μιλάγανε, να μένανε νηστικές και να μη μιλάγανε (Ν.: Ήτανε υποταγή οι γυναίκες στους άντρες, δε μιλούσανε, το απάνω χέρι). Ναι, τελείωσε, μπήκε μέσα ο άντρας, η γυναίκα...

Ντ.: Και καλά να πέρναγε και άσχημα να πέρναγε που θα πάει; Δουλειά δεν είχε, λεφτά δικά της, να πεις, μην κοιτάς τώρα. (Β.: Οι γονείς δεν τους δεχόντουσαν πίσω). Θα πας στη μάνα, στον πατέρα, ήτανε αδέρφια παντρεμένα εκεί. Γιατί τότες οι γονείς μένανε με τα αγόρια, αυτοί που δε φεύγανε, ας πούμε. Όσοι μένανε στο χωριό, έμεναν με τους γονείς σε ένα σπίτι. Εε που θα πάει τώρα η κοπέλα, ήτανε η νύφη, είχε παιδιά, ήτανε οικογένεια εκεί, δε χωρούσε. Και έτσι, τράβαγε ότι τράβαγε και καθότανε εκεί, θύμα. Πολλά, πολλές περιπτώσεις.

Ν.: Ξύλο, δουλειά, ξύλο, δουλειά, οικογένεια αυτά. Μπορούσε δεν μπορούσε.

Ερ.: Ποιες ήτανε οι μεγαλύτερες δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει μια γυναίκα αφού παντρευότανε;

Ν.: Να είναι στον άντρα. Ό,τι θα πει ο άντρας. Πεθερά, βρήκα πεθερά εγώ, έζησα με την πεθερά μου, 40 χρόνια μαζί. Όλα, δουλειές έξω, δουλειές μέσα, τα πάντα, τα πάντα, όλα. Η γυναίκα ήταν καθηλωμένη, ο άντρας ήταν το απάνω χέρι. Δε μπορούσε.

Ερ.: Να σας ρωτήσω για την παιδική σας ηλικία. Που μένατε;

Ν.: Στα Χάνια, πάνω στη Γαβρολίμνη.

Ερ.: Το σπίτι πώς ήτανε, το θυμάστε;

Ν.: Το θυμάμαι σπίτι παλιό. Είχαμε κάτω μαγειρεύαμε μια κουζινούλα και από πάνω δυο δωμάτια να κοιμούμαστε. Ήμασταν έξι άτομα, τέσσερα παιδιά και δύο η γιαγιά και η μάνα μου. Περνάγαμε δύσκολα.

Ντ.: Εμείς εδώ στη Βασιλική. Στο πατρικό, πάνω κάτω, δίπατο. Είχαμε και μια κουζίνα, δίπλα του παππού, ένα μεγάλο δωμάτιο με χώμα κάτω. Βάζαμε τα στάρια μέσα, βάζαμε το καλαμπόκι και μαγειρεύαμε. Είχαμε τζάκι μέσα, νεροχύτη (Ν.: Ψάθα είχαμε). Στον τοίχο βάζαμε χαρτί με λουλούδια χαρτί και κρεμάγαμε τα ταψιά, είχαμε πιατοθήκη, ξύλινη με ράφια, κεντημένα πανάκια όμως. Τα είχα φτιάξει εγώ, πήγαινα σχολείο, κεντάγαμε στο χέρι. Κάναμε ωραία κεντήματα. Κεντάγαμε τότες.

Ερ.: Τι δεν έλειπε ποτέ από ένα σπιτικό;

Β.: Τα κρεβάτια, τραπέζι, καρέκλες, τα ντεπόζιτα του λαδιού.

Ντ.: Τα τυριά που είχανε στα υπόγεια.

Β.: Τα λεγόμενα κασόνια που βάζανε τα στάρια, καλαμπόκια. Τα βαρέλια τα κρασιά.

Ντ.: Τα λάδια.

Ν.: Τα αλεύρια γιατί αλέθαμε τότε.

Ντ.: Είχανε στάρια. Δηλαδή ένα τόνο στάρι έβγανες, 800 κιλά.

Β.: Στάρια και κρασιά υπήρχανε.

Ντ.: Το στάρι το είχαμε εκεί. Το πηγαίναμε στο μύλο. Πηγαίναμε στη θάλασσα τα πλέναμε τα στάρια, να φύγουνε οι βρωμιές, να φύγουνε αυτά τα, που είχανε μέσα άλλα χορταράκια αυτά. Τα πλέναμε τα λιάζαμε στην παραλία και μετά τα πηγαίναμε τα φορτώναμε στο ζώο και τα πηγαίναμε στο μύλο.

Ερ.: Ποιος την έκανε αυτή τη δουλειά;

Ντ.: Ήτανε στα Χάνια ένας μύλος. Παλιά ήταν στο Τρίκορφο, εκεί πηγαίνανε οι γονείς μας, ας πούμε. Αλλά εγώ θυμήθηκα, πηγαίναμε στα Χάνια, οι άλλοι ήτανε πιο παλιά. Στου Ηλία του Μαστραπά. Εκεί αλέθαμε πολύ αλεύρι και ήτανε ψωμί, εκείνο ήτανε ψωμί. Στο φούρνο με ξύλα, ζυμωτό ωραίο, μοσχοβόλαγε. Κοσκίναγες, κράταγες το πίτουρο, τάζεις το γουρούνι, τις κότες, αυτά τα ζώα που είχαμε στο σπίτι μας. Είχαμε απ' όλα. Είχαμε κότες, είχαμε τα αυγά μας, είχαμε τα κοτόπουλα.

Ν.: Ό,τι είχαμε ήτανε αγνό. Ξέραμε τι τρώμε.

Ντ.: Είχαμε τα τυριά μας, 60-70 οκάδες τυρί, βαρέλια γεμάτα μέσα, τρώγαμε όλο το χρόνο τυρί. Ελιές είχανε, τα λάδια τους ο κόσμος. Και φασόλια βάζαμε, εγώ θυμάμαι, ξερά φασόλια, ρεβίθια, κουκιά (Ν.: Τα σπέρναμε), αρακά, φακές. Απ' όλα βάζανε, δεν ήτανε

ότι δεν είχανε. Είχανε. Δεν είχανε την πολυτέλεια. Δεν είχανε την κουζίνα. Ήταν, ας πούμε, με τα ξύλα παλιά. Εγώ λίγο θυμάμαι με τα ξύλα να φανταστείς.

N.: Εγώ τον Αντρέα μου τον μεγάλωσα με τα ξύλα, το πρώτο μου παιδί. Δεν είχα ούτε πετρογκάζι, ούτε τίποτα. Έβαζα την πυροστιά, έβαζα και την μικρούλα πυροστιά για να μην γυρίσει η κατσαρόλα, κάτι να φτιάξω και τον μεγάλωσα με τα ξύλα. Μετά πήραμε το πετρογκάζι (Nτ.: Οι γκαζιέρες). Ψυγείο δεν είχαμε, ποτέ δεν είχαμε.

Nτ.: Εγώ θυμήθηκα που είχανε ξύλινο ψυγείο και φέρνανε πάγο το καλοκαίρι. Γιατί ο πατέρας μου, είχαμε κρεοπωλείο εμείς και χρειαζόμασταν το ψυγείο. Βάζαμε εντόσθια, έντερα.

B.: Σε λίγα σπίτια υπήρχε αυτό.

Nτ.: Θυμάμαι φέρνανε κολώνες πάγο. Ερχόντανε κάθε πρωί ένας με ένα μηχανάκι με ένα κιβώτιο.

N.: Στην αρχή είχαμε μια κλούβα και βάζαμε το φαί, μια κλούβα, δηλαδή έτσι ένα πράμα με σήτα και βάζαμε άμα έμενε κάτι για μια μέρα δύο, ξέρω εγώ. Πιο πολύ να μην πάει η μύγα.

Ερ.: να σας ρωτήσω, σχολείο εδώ πήγατε;

N.: Πήγα ναι.

Ερ.: Πότε πήγατε σχολείο θυμάστε από πότε μέχρι πότε;

N.: Τελείωσα το δημοτικό.

Ερ.: Εδώ στο χωριό;

N.: Όχι, στη Γαβρολίμνη. Ήμουν πιο κοντά, εκεί πήγαινα.

Ερ.: Τους θυμάστε του δασκάλους σας;

N.: Πως δεν τους θυμάμαι, τον θυμάμαι.

Ερ.: Ήταν αυστηροί;

N.: Όχι δεν ήτανε. Καλός ήτανε. Από εδώ από τη Ναύπακτο, απάνω, ο Χωμερίτης. Βέβαια τον θυμάμαι.

Ερ.: Ήσασταν πόσα παιδιά;

N.: Πολλά παιδιά ήμασταν τότε. Γιατί πηγαίναμε σχολείο πρωί απόγευμα. Και ήτανε ένας δάσκαλος, όλες οι τάξεις αυτές. Και ήμασταν πολλά παιδιά. Στα δικά μου τα χρόνια.

Ερ.: Στα δικά σας τα χρόνια πηγαίνατε εδώ σχολείο;

Nτ. & B.: Εδώ στην παραλία.

Ερ.: Πόσα παιδιά ήτανε;

Nτ.: Όταν ήμουν εγώ, ήμασταν 60 παιδιά.

Ερ.: Πότε ήσασταν, ποια χρόνια πήγατε δημοτικό;

Ντ.: Εε γεννήθηκα το '44, εε 6 χρονών, κάπου εκεί. Τελείωσα το δημοτικό και εγώ. Μια δασκάλα, μετά ήρθε και ένας άλλος δάσκαλος. Όχι διθέσιο, ένας δάσκαλος ήτανε σε όλες τις τάξεις. Ήτανε ωραία όμως. Διαβάζαμε... σιγά, μήπως είχαμε τα βιβλία. Ό,τι παίρναμε απ' τη δασκάλα. Είχε και ένα μωρό η δασκάλα και όταν δεν ξέραμε το μάθημα, πηγαίναμε μέσα γιατί δίπλα ήτανε δωμάτιο που είχε η δασκάλα, έμενε εκεί, μέσα στο σχολείο. Δίπλα ήτανε χωρισμένο, δύο δωμάτια, προτού γίνει το γραφείο (εννοεί το κοινοτικό γραφείο και μετέπειτα σημερινό εκλογικό κέντρο). Μεγάλο σχολείο και είχε και δυο δωμάτια μέσα και εκεί η δασκάλα έμενε και είχε και το μωρό και όταν εμείς, πιο πολύ μαθηματικά που ήταν ποιο δύσκολο, ας πούμε, για εμάς τα κορίτσια (γέλια) πηγαίναμε να φυλάξουμε το Χάρη. Να δούμε μην κλαίει το μωρό, μην κάνει. Αλλά εντάξει, πρωί και απόγευμα είχαμε ένα σήμαντρο. Ήτανε μια μάντρα εκεί στο σχολείο πιο πέρα.

Β.: Σίδερο, μεγάλο σίδερο και χτύπαγε αντί για το κουδούνι.

Ντ.: Ναι χτύπαγε ο σήμαντρος. Δεν ξέραμε εμείς, είχαμε ρολόγια τότες να πάμε στο σχολείο. Χτύπαγε ο σήμαντρος και ακουγόταν σε όλο το χωριό (γέλια) (Β.: Σαν το μοναστήρι). Πήγαινε αυτός που ήτανε, πως είναι ο απουσιολόγος. Κάθε μέρα είχαμε έναν απουσιολόγο (Ν.: Τον καλύτερο), αυτόν που έκανε προσευχή. Εντωμεταξύ πίναμε και γάλα, μας δίνανε γάλα μια δόση, δεν θυμάμαι όμως.

Β.: Μοιράζανε γάλατα (Ν.: Σκόνη) και τυριά. Το έφτιαχνε κάποια κυρία εδώ, το έφερνε έτοιμο, βρασμένο. Στο σχολείο, στο καζάνι και πηγαίναμε με τα ποτηράκια μας.

Ντ.: Ο πατέρας μου ήτανε τότε στο σχολείο, σχολικός επίτροπος. Και θυμάμαι χάρτινα βαρέλια μεγάλα, γεμάτα από όλα αυτά. Και μας τα έφτιαχνε μια γυναίκα, το έβραζε το γάλα, μοσχοβόλαγε. Γιατί, κοίταξε να δεις, τώρα και εδώ μπορεί να είχανε γίδες, μπορεί να είχανε πρόβατα αλλά γάλα όλη την εποχή δεν είχανε. Και τα παιδιά δεν είχανε γάλα να πιούνε. Μας έδινε το σχολείο.

Ν.: Και τυρί μας έδινε από αυτό το κίτρινο.

Β.: Το edam, έτσι ήτανε. Εκείνο το έτρωγα, το γάλα ουδέποτε το είχα πει. Ήταν μια χαραμάδα στο σχολείο, άμα δεν ήμασταν έξω, και πήγαινα φρρ και το έριχνα.

Ντ.: Και το τυρί μας έδιναν ένα βάζο μεγάλο, στρογγυλό, ήτανε σφραγισμένο.

Ερ.: Και ποιος τα πλήρωνε αυτά;

Ολ.: Το κράτος, η πρόνοια.

Ντ.: Που ξέραμε τώρα εμείς αρκεί να παίρναμε. Είχαμε τσίγκινα κυπελλάκια, τα μεταλλικά.

Ν.: Μπαίναμε στη γραμμή... με το κυπελάκι μας.

Ερ.: Παίζατε όταν ήσασταν παιδιά;

B.: Πάρα πολύ. Τη νύχτα μπαίναμε μέσα.

Nt.: Δεν κάναμε και τίποτες άλλο (γέλια). Μήπως διαβάζαμε πολύ, να πεις δεν είχαμε βιβλία να διαβάσουμε. Ένα αναγνωστικό. Δήθεν μαζευόμαστε 10 παιδιά γιατί ήμασταν πολλά τότε στην ηλικία. Εγώ ήμουν με το θείο σου τον Κώστα με τον Γιάννη τον Παναγιωτόπουλο... ήμασταν 10-12 κορίτσια και αγόρια στην ίδια τάξη. Εε ένας δύο να είχαν βιβλία. Τώρα, πώς να διαβάσουμε δήθεν μαζευόμασταν όλα σε ένα σπίτι, ξέρω εγώ πάνω στο βουνό πηγαίναμε, πιο παν εκεί, να έχουμε ησυχία δήθεν να διαβάσουμε. Διαβάζεις τώρα με δέκα παιδιά, τι διάβασμα να κάνεις. Τίποτα. Ό,τι παίρναμε απ' τη δασκάλα.

N.: Γι' αυτό βγήκαμε επιστήμονες (γέλια).

B.: Εγώ τα είχα τα βιβλία. Σαν μοναχοπαίδι τα είχα αλλά δεν τα ήθελα τα γράμματα. Και διάβαζε ο ξάδερφός μου πιο πολύ. Καθόταν με διάβαζε, εγώ... παρ' τα βιβλία.

Ερ.: Τι παιχνίδια παίζατε;

B.: Ωωω. Τα βόλια. Τα βόλια τι ήτανε: ένα κύπελλο εκεί και εμείς στεκόμασταν μακριά με την πέτρα και το πετάγαμε ποιος θα το έριχνε.

Nt.: Είχαμε σχεδιασμένο ένα γύρο. Εμείς είχαμε μια γραμμή μέχρι εκεί, όχι να πας κοντά κοντά, μέχρι τη γραμμή επιτρέπονταν να πας.

B.: Αυτό το παιχνίδι το έπαιζε ο γιος μου μέχρι τώρα τελευταία.

Nt.: Παίζαμε πάρα πολλά παιχνίδια.

Ερ.: Άλλα παιχνίδια;

B.: Τη γουρούνα με τα ξύλα.

Nt.: Τσιλίκια.

B.: Η γουρούνα ήτανε με το ξύλο είχαμε κάνει κάπου μια τρύπα, μια λακουβίτσα και είχε ο καθένας από ένα ξύλο στα χέρια και τρέχαμε ποιος θα βάλει πρώτος.

N.: Σοβαρά, σοβαρά παιχνίδια.

B.: Μα δεν είχαμε παιχνίδια τότε... Τα Χριστούγεννα τι κάναμε; Σφάζανε τα γουρούνια και παίρναμε τη φούσκα. Την καθαρίζαμε, τη φτιάχναμε και παίζαμε μπάλα.

Nt.: Την κύστη από το γουρούνι (γέλια). Τώρα πιο μοντέρνα. Εμείς ήταν η κατουρήθρα από το γουρούνι, η κύστη. Και δεν χάλαγε και εύκολα, ήτανε δέρμα. Και γινόταν απ' το χόμα μαύρη, κανονική μπάλα. Κοίταξε να δεις παίζαμε πολλά παιχνίδια. Παίζαμε τα κρυφτόπουλα, πεντόβολα, το πατό, το πίτσι..., παίζαμε το κουτσό..., το σχοινάκι. Είχαμε παραλία, είχαμε ανεξαρτησία.

N.: Δεν ήταν το χωριό τότε όπως σήμερα. Ήτανε όλο βούρλα.

Ντ.: Δέκα η ώρα που βγαίναμε από το διάλειμμα, η θάλασσα ήταν ρηχή και είχε φύκια μπροστά, εμείς πηγαίναμε βγάζαμε τα παπούτσια, μπαίναμε μέσα και πηγαίναμε σιγά σιγά μες στα φύκια τα πόδια μας και βγάζαμε αχινούς. Το έσπαγες και ρούφαγες αυτό μέσα, μοσχοβόλαγε, μοσχοβόλαγε, όχι αστεία. Μετά ήτανε οι τράτες, πολλές τράτες, 5-6 ήτανε εδώ ντόπιες από το χωριό. Ο πατέρας μου είχε, ο Μελάς, ένας κρητικός, ο Μαστραπάς (Ν.: Είχε ψάρι πολύ τότε). Και όταν έβγαιναν οι τράτες τα τινάζανε τα δίχτυα. Έχεις δει τώρα πως βγάζουν την τράτα, αυτήν που κάνουνε (αναφέρεται στη γιορτή τράτας...). Και οι σαρδέλες πέφτανε απ' έξω. Εμείς τώρα γεμάτο βούρλα η παραλία, παίρναμε το βούρλο, είχε μύτη μπροστά, κάναμε έναν κόμπο πηγαίναμε μες τη θάλασσα, αρμαθιάζαμε τις σαρδέλες για να παίζουμε, κάναμε μια αρμάθα τόση. Εε γύρω στο κιλό θα ήτανε.

Ν.: Και για να παίζουμε και για να φάμε.

Ντ.: Δεν υπήρχε μέρα που να μην έχουμε ψάρι μέσα στο σπίτι. Κάναμε και ψάρια τηγανητά σαρδέλες πιο πολύ και κεφαλόπουλα και λαυράκια. Παλιά πηγαίναμε με δυναμίτες και ερχόντανε οι βάρκες γεμάτες.

Β.: Θα μας κυνηγάνε, μην τα λες αυτά (γέλια).

Ν.: Ερχόντουσαν από την Πάτρα γρι-γρι. Και μας έδιναν ψάρια. Τους δίναμε ένα καρβέλι ψωμί, τυρί που είχαμε τότε και μας έδιναν ένα ταψί ψάρια.

Β.: Ο μπαμπάς μου ήταν στο γρι-γρι και δούλευε.

Ερ.: Πως το περιέγραφε αυτό ο μπαμπάς;

Β.: Δεν τα περιέγραφαν τότε.

Ν.: Το γρι-γρι ήτανε ένα καϊκι μεγάλο με δέκα βαρκούλες. Και της άφηνε. Είχανε λάμπες.

Β.: Λείπανε μέρες από το σπίτι.

Ν.: Και άφηναν σε απόσταση την κάθε βαρκούλα, είχε και λάμπα και τα ξημερώματα μαζεύανε.

Ερ.: Δουλεύανε Βασιλικιώτες στο γρι-γρι;

Ν.: Όχι Βασιλικιώτες στο γρι-γρι. Στις τράτες ναι, από εδώ δούλευαν στις τράτες.

Ερ.: Αρρώστησατε ποτέ όταν ήσασταν μικροί, εσείς ή τα αδέρφια ή κάποιος που γνωρίζατε;

Ν.: Αρρώστησα από πνευμονία, ήμουν μικρή δεν θυμάμαι. Ό,τι μου έλεγε η μάνα μου. Ό,τι μπορούσαν τότε. Υπήρχε ένας γιατρός που πηγαίναμε -δεν είχαν αυτοκίνητα τότε- με το άλογο να τον φέρουνε στην κοντινή απόσταση που ήτανε. Εε γλύτωσα. Ο αδερφός μου το ίδιο και είχε πάθει βρογχικά αυτός.

Ερ.: Υπήρχαν γυναίκες που γνώριζαν γιαιτροσόφια;

Ν.: Υπήρχανε.

B.: Ο παππούς μου για το μάτι. Όταν κοκκίνιζε, είχε ένα χόρτο, το έβαζε σε ένα μαχαιράκι που είχε μαύρο το χερούλι και το σταύρωνε. Τα οποία του ζητάγαμε να μας τα πει τα λόγια αυτά και δεν τα έλεγε σε κανέναν.

Nt.: Δεν τα είπε σε κανέναν;

B.: Όχι.

N.: Κακώς.

B.: Ερχότανε από άλλο χωριό, ερχότανε από χωριά διαφορετικά για να τους σταυρώσει το μάτι.

N.: Τώρα δεν τα πιστεύουν αυτά.

B.: Η γιαγιά μου, επίσης, εδώ στο πόδι, η λεγόμενη λούγκα τη λέγανε τότε, σταύρωνε με το τηγάνι. Με το χέρι του τηγανιού. Πήγαινε στο τζάκι ή έξω στο φούρνο στη γωνιά, το σταύρωνε έλεγε τα λόγια και μετά σταύρωνε και το...

N.: Αυτό δεν το θυμάμαι εγώ. Με χαλίκια, όταν έβγαινε η πούλια. Το σταύρωνε με τρία χαλίκια.

Nt.: «Απόψε λούγκα, απόψε αστέρια αύριο ούτε λούγκα ούτε αστέρια». Αυτό λέγανε.

N.: Τρία χαλίκια. Για να φύγει.

Nt.: Τρέχαμε όλη ημέρα, τι θα έκανε το πόδι θα μας πόναγε, αφού τρέχαμε όλη ημέρα, ξυπόλητα και τρεχάλα, το βράδυ μας έπιανε η λούγκα, το πόδι εδώ.

Ερ.: Γνώσεις για τα βότανα, για τα χορτάρια που μπορεί να ήτανε θεραπευτικά;

B.: Η αγριάδα για τα νεφρά. Για την πέτρα. Το βράζανε, το πίνανε.

Nt.: Δεν ήμασταν και πολύ εμείς τέτοιοι εδώ στο χωριό. Στο ψάρι μόνο, στη θάλασσα.

N.: Τρατολόι εμείς.

Ερ.: Έχει αλλάξει ο τόπος από τότε που ήσασταν παιδιά;

N.: Αα πάρα πολύ.

Ερ.: Ποιες είναι οι πιο μεγάλες αλλαγές;

Nt.: Πρώτα στα σπίτια. Πιο πολλά σπίτια, πιο σύγχρονα σπίτια. Καθαριότητα.

N.: Επιπλωμένο, τα πάντα.

Nt.: Στο χωριό ένα σπίτι τώρα είναι όπως είναι ένα σπίτι στην πολιτεία.

B.: Οι γυναίκες δε δουλεύουνε όπως δούλευαν έξω.

Nt.: Τώρα πατάς ένα κουμπί βάνεις την κουζίνα, βάνεις το πλυντήριο πιάτων, βάνεις το πλυντήριο ρούχων.

N.: Τότε κουβαλάγαμε ξύλα.

Ντ.: Ενώ τώρα τα έχω, τα έκανα τότε που ήμουν νέα (γέλια). Κοίταξε να δεις τότε ήμουν νέα, μπορούσα είχα τη δύναμη. Τώρα δεν μπορώ, μπορώ εγώ να πάω να ανάψω φούρνο με ξύλα; Δεν το κάνω, ποτέ να μη φάω φαγητό.

Ν.: Ξύλα, ξύλα με την τριχιά φορτωμένοι να κουβαλάμε.

Ερ.: Πείτε μου αν θέλετε μια μέρα, σαν νέο κορίτσι, κορίτσι προς γυναίκα, ξυπνάγατε το πρωί, περιγράψτε την ημέρα σας μέχρι το βράδυ.

Ν.: Τι να σου περιγράψω, είναι πολλά, πάρα πολλά (γέλια). Ξύπναγα τέσσερις η ώρα και πήγαινα με τα πόδια, που είναι ο Εύηνος για να δουλέψω. Και το βράδυ που τελείωνα, έπεφτε ο ήλιος, ξαναρχόμουνά πάλι στα Χάνια. Αυτή τη δουλειά. Πήγαινα στις Κωστάκαινας, πέρναγα το ποτάμι και δούλευα στα καμίνια. Στα καμίνια που έβγαζαν ασβέστη. Τώρα δεν κάνουνε. Εγώ την έχω δουλέψει πάρα πολύ αυτή τη δουλειά. Δηλαδή με την τριχιά και φορτωμένη. Να ανεβαίνεις στο βουνό, οι άντρες κόβανε ξύλα και εμείς οι γυναίκες κουβαλάγαμε. Κλαρί ολόκληρο όπως είναι. Εκεί φτιάχναμε με κάτι πέτρες μια γούβα μεγάλη και αφήναμε μια πόρτα, κουφό μέσα, και έβαζαν μετά φωτιά μέρα νύχτα. Έβγαζαν τον ασβέστη. Με τις αντχάδες, τις λέγαμε τότε, ξύλο μακρύ με διχάλα.

Ερ.: Εσείς πως κουβαλάγατε τα ξύλα;

Ν.: Στην πλάτη. Στρώναμε την τριχιά κάτω και βάζαμε απάνω και μετά τη φέρναμε στο λαιμό μας, τη σφίγγαμε και κουβαλάγαμε. Άντε αυτό, εβδομήντα δεμάτια, εβδομήντα δεμάτια την ημέρα. Αυτό λέω στα παιδιά μου, η ιστορία, βιβλίο λέω να γράψω αν μπορούσα! (Ντ.: Μια χαρά είσαι). Η ψυχή μου το ξέρει! Μα ήταν τα χρόνια. Ήμασταν τέσσερα παιδιά. Ήμασταν ορφανά. Ούτε αρκετή περιουσία είχαμε, κάτι να πούμε, έπρεπε να δουλέψουμε για να ζήσουμε. Δε μπορούσαμε.

Ερ.: Τι άλλες δουλειές θυμάστε να κάνατε τότε;

Ν.: Τα πάντα. Θέρο, καλαμπόκι να σκαλίζουμε, αμπέλια να σκάβουμε, να τρυγάμε, όλα. Ελιές να μαζεύουμε. Τα πάντα έχω κάνει, οι κοπέλες δεν ξέρω. Εγώ... είναι μικρές αυτές, εγώ είμαι πιο μεγάλη και... αλλά όταν δεν έχεις και τους γονείς σου... Εγώ δεν γνώρισα πατέρα. Η πιο μικρή αδερφή μου ήταν δύο μηνών όταν σκοτώθηκε ο πατέρας μου. Η πιο μεγάλη ήτανε δέκα χρονών (Ντ.: Εε τι ήτανε ορφανά). Άστα άστα (σιωπή).

Ερ.: Να μιλήσουμε λίγο για το γάμο σας. Πώς γνωρίσατε τον άντρα σας;

Ν.: Τον άντρα μου; Τώρα θα τα πούμε όλα (γέλια). Από τα Χάνια ερχόμασταν με τα πόδια εδώ στο χωριό, με την αδερφή μου βέβαια, και είχαμε τα καϊκια, μας πήγαιναν στο Κρυονέρι και δουλεύαμε στα ρύζια. Δεν υπήρχαν μηχανές και τέτοια. Ένα μήνα μέχρι το γόνατο μέσα στο νερό. Να βγάλουμε το χορτάρι και να μείνει το ρύζι. Αυτή η δουλειά, δέκα-είκοσι ημέρες, από τα Χάνια στη Βασιλική από τη Βασιλική στα Χάνια. Ήμασταν

πολλοί. Ο άντρας μου με καμάκεψε που λέμε (γέλια). Εε του άρεσα, εντάξει, ας πούμε, έτσι έγινε. Και ήρθα νύφη στη Βασιλική με άλογο (Β.: Το δικό μας άλογο). Το δικό σας ήτανε; Με έφερε ο Χρήστος. Και σπάζαμε κουλούρα τότε. Φτιάχναμε ψωμί, η νύφη, μια κουλούρα. Ο πλησιέστερος συγγενής είχε σακούλι, το ταγάρι, το βάζανε σταυρωτά τότε. Και έβαζε το παπούτσι της νύφης (Ντ.: Κράταγαν μαζί την κουλούρα και την έσπαζαν). Όχι... Δεν υπήρχε τότε δρόμος, ήτανε γούβες, χωματόδρομος, πολύ άσκημος ο δρόμος. Εε ήρθα με το άλογο, φέρανε ένα παιδάκι, του φόρεσα το σακουλάκι με την κουλούρα και πέταξα ρόιδο στο σπίτι και λεφτό από πάνω. Μετά πετά την ανθοδέσμη και όποιος την πιάσει. Και συνέχεια ρύζι, κουφέτα, λουλούδια. (Ντ.: Και μήλα). Το μήλο το σπας στον τοίχο.

Β.: Το ρόιδο το πετάς στον τοίχο, το μήλο στα κουνάδια. Εγώ έτσι έκανα. Τα έφτιαξα τα μήλα με χρήματα και γαρύφαλλα, αυτό που τρώμε και τα έδωσα στα τρία μου κουνάδια.

Ν.: Όχι, τότε εμείς το μήλο το πέταγες πίσω και κοίταγες ποιος θα το πιάσει και θα παντρευόταν.

Β.: Το ποτήρι με το κρασί (Ν.: Ναι, το ξέχασα) που κέρναγε η πεθερά, το γλυκό. Κέρναγε τη νύφη. Εγώ κέρασα και τη νύφη μου πριν χρόνια στην Αθήνα.

Ν.: Ναι όταν έρχεσαι γλυκό (παύση).

Ερ.: Την ημέρα του γάμου ξεκίναγε η νύφη από το σπίτι...

Ντ.: Ερχότανε στο σπίτι ο γαμπρός και την έπαιρνε.

Ν.: Όχι η νύφη. Η νύφη να ξεκινήσει! Ο γαμπρός θα πήγαινε στο σπίτι της νύφης. Στεφανώθηκα μέσα στο σπίτι με όργανα, είχαμε κλαρίνο και αυτά, βέβαια (γέλια) και ερχόμασταν η νύφη, ο γαμπρός και ο κόσμος πολύς κόσμος εδώ. Κι το βράδυ κάναμε γλέντι, όλη νύχτα.

Ντ.: Δεν κάνανε τα δύο σόγια μαζί. Πρώτα έκανε η νύφη. Το έκανε το Σάββατο το βράδυ η νύφη και ο γαμπρός την Κυριακή το βράδυ. Τότες γλένταγες πιο καλά γιατί ήτανε συγγενικό, χωριανοί, οι δικοί σου άνθρωποι.

Ερ.: Πόσα παιδιά έχετε;

Ν.: Δύο.

Ερ.: Πότε τα κάνατε;

Ν.: Το '60 και το '63.

Ερ.: Που γεννήθηκαν;

Ν.: Εδώ.

Ερ.: Πώς ήτανε εκείνη η ημέρα;

N.: Τι θες να είναι όταν γεννάς. Στο σπίτι εε! Όχι σε νοσοκομείο και αυτά, όχι. Ευτυχώς ήταν μια μαμή, επιστήμονας αυτή, ρωσίδα. Στο πρώτο μου το παιδί υπέφερα πολύ. Από το βράδυ μέχρι την άλλη ημέρα. Την κοπέλα μου ούτε καν τη θυμάμαι πώς έγινε, αμέσως. Εδώ, εδώ στο χωριό. Γι' αυτό σου λέω είμαι από τους παλιούς, παλιούς εγώ.

Nt.: Εγώ έχω τρία. Η κόρη μου η μία γεννήθηκε στο Αγρίνιο. Γιατί στο Αγρίνιο παντρεύτηκα εγώ. Δεν πέταξα εγώ μήλα και ρόιδα, ήμουν πιο μοντέρνα.

N.: Μα οι κυρίες τι να σου πούνε, δεν ξέρουνε, μοντέρνα (γέλια).

Nt.: Τα δύο τα αγόρια γεννήθηκαν στην Πάτρα, σε κλινική ιδιωτική.

B.: Η κόρη μου στην Πάτρα. Οι γιοί μου στην Αθήνα. Εγώ στο σπίτι, εδώ.

Ερ.: Πώς γεννάγανε τα παιδιά τότε;

B.: Πρακτικές γυναίκες μαμές.

Ερ.: Πώς ήταν οι κηδεείς τότε;

N.: Αα τι λες παιδί μου! Τότε δεν είχαμε τέτοια πολυτέλεια. Τότε είχαμε τάβλες, τις λέγαμε, σανίδες. Και ένας μαραγκός που ήξερε να κάνει, έφτιαχνε αυτό το φέρετρο ας πούμε.

Ερ.: Ποια ήταν η διαδικασία αφότου πέθαινε ένας άνθρωπος;

N.: Πέθανε. Τι θα κάνουμε; Θα κοιτάξουμε που είναι οι σανίδες αυτές. Θα βρούμε τον τάδε άνθρωπο που ξέρει. Θα πάρει το μέτρο και θα πάρει τις πρόκες, σανίδα και θα το φτιάξει. Θα τονβάλουμε μέσα...

Ερ.: Τι γινότανε μέχρι την ταφή;

Nt.: Εε μαζεύονταν στα σπίτια. Ξενύχτι, φαγητά. Φτιάχναμε πίττες, μπακαλιάρο, ψάρια, φασόλια, φακές.

N.: Ό,τι είχε.

B.: Εκτός από κρέας.

Nt.: Τότες δεν υπήρχε να μαγειρέψεις κρέας όταν είχες πένθος. Με τίποτα. Σαράντα ημέρες δεν τρώγανε κρέας οι άνθρωποι.

Ερ.: Υπήρχε κάποιο άλλο έθιμο;

B.: Παρηγοριά το λέγανε. Πηγαίνανε απ' τα σπίτια, σήμερα εγώ, αύριο η κυρία Νίτσα, η κυρία Ντίνα.

Nt.: Σήμερα το πένθος δεν είναι τόσο δύσκολο. Παλιά ήτανε δύσκολο το πένθος. Δηλαδή, βάζαμε στα παράθυρα, στα κουρτινάκια μαύρες κορδέλες. Στην πόρτα και στα παράθυρα.

B.: Ένα μεγάλο πανί και έγραφε το όνομα αυτού που έχει πεθάνει.

Nt.: Κράταγε αυτό τρία χρόνια. Το πένθος ήτανε τότε τρία χρόνια. Τρία χρόνια δε βγάζανε τα μαύρα, οι γυναίκες. Δεν πηγαίνανε για διασκέδαση πουθενά.

N.: Αυτή που έχανε τον άντρα της δεν τα έβγαζε ποτέ τα χρόνια εκείνα.

Nt.: Τώρα είναι σα γάμος η κηδεία, μακρά απ' τα σπίτια μας!

Er.: Μας είπανε κάποιои ότι σπάζανε και ένα πιάτο.

B.: Α ναι. Αυτό δεν είναι καλό. Αν ρωτήσεις τον παπά τώρα θα σου πει όχι.

Er.: Γιατί το κάνανε;

N.: Για να είναι γερό το σπίτι, κάτι τέτοιο. Το είχανε έθιμο.

Nt.: Εμείς τι κάναμε: όταν πέρναγε η κηδεία -με τα πόδια φυσικά, τους πηγαίνανε με τα ξύλα από εδώ και από εκεί, δύο μπροστά και δύο πίσω- παίρναμε τα μπότια (στάμνες), δεν είχαμε νερό μέσα στο σπίτι μας...

Er.: Από πού παίρνατε το νερό;

Nt.: Απ' το πηγάδι. Που είναι το πλατάνι τώρα; Απ' εκεί έπαιρνε όλο το χωριό νερό για πόσιμο. Για πλύσιμο είχαν σχεδόν όλοι αλλά δεν ήταν καθαρά, κατάλληλα για να πίνεις.

N.: Είχαν όλοι πηγάδια, σχεδόν όλοι για πλύσιμο.

Nt.: Τα πιτσιρίκια εμάς μας κρύβανε να μην πάμε σε κηδεία. Δεν ξέρω γιατί. Δεν πηγαίναμε εμείς μικρά. Πέθανε η γιαγιά μου 10 χρονών και δεν την είδα τη γιαγιά. Μας πήγανε σ' ένα διπλανό σπίτι εκεί, μας κλείσανε μέσα και όταν έφυγε η κηδεία από εκεί, τότε μας βγάλανε έξω. Μας φοβίζανε. Και φοβόμασταν. Όταν πέθαινε κανένας φοβόμασταν. Γιατί... δεν ξέρω γιατί μας κρύβανε. Κλείνανε την πόρτα, μέσα τα πιτσιρίκια όλα (σιωπή).

Er.: Θυμάστε κάτι στη ζωή σας που σας έδωσε μεγάλη χαρά;

N.: Εε τα παιδιά μου... τα παιδιά μου.

Er.: Η μεγαλύτερη δυσκολία στη ζωή σας;

N.: Εε Ιωάννα μου ο θάνατος, η αδερφή μου, η μάνα μου. Δύσκολα ο θάνατος. Τι να κάνουμε...

Er.: Για εσάς, οι καλύτερες στιγμές, τα πιο χαρούμενα που θυμάστε;

Nt.: Πάντρεψα την κόρη μου το γιο μου, βάφτισα τα παιδιά. Αυτές ήταν οι χαρές μας. Δυσκολίες πέρασα με αρρώστιες με τον άντρα μου, πέθανε η μάνα μου...

(αναχωρεί η κυρία Νίτσα, μιας και ο άντρας της είναι κατάκοιτος και τον φροντίζει)

N.: Εγώ τώρα, τώρα περνάω δύσκολα... Οι γυναίκες...

B.: Ο άντρας καβάλα στο άλογο, η γυναίκα κάτω φορτωμένη και τραβούσε και το άλογο. Αυτή ήταν η γυναίκα του κάθε χωριού. Πιο πολύ στα ορεινά ακόμη χειρότερα.

N.: Εγώ σηκωνόμουν νύχτα να ζυμώσω και το πρωί ήμουνα απάνω στις ελιές. Ζωντανά πολλά... Άστα, άστα...

B.: Όλα στην πλάτη.

Ερ.: Ο αγρότης τότε, τι εργαλεία έπρεπε να έχει οπωσδήποτε;

Β.: Δύο άλογα. Αν είχε ένα αυτός, θα έπαιρνε και του γείτονα, τα κάνανε ζευγάρι. Συμπριά.

Και σηκώνόντουσαν το πρωί, πηγαίνανε τα τάζαν νύχτα και μετά ξαναπήγαιναν τα παίρνανε, τους βάζανε λαιμαριά στο λαιμό, το αλέτρι, μετά τη σβάρνα τη σιδερένια και μετά την ξύλινη. Και πηγαίνανε να τα οργώσουνε πρώτα τα χωράφια, τα σπέρνανε και μετά πηγαίνανε με τη σβάρνα τη σιδερένια να σπάσει το χώμα και μετά την ξύλινη να το ισιώσει. Και τρέχαμε εμείς να μπαίνουμε πάνω για βάρος και μας άρεσε και μας πηγαίνανε.

Ερ.: Στα χωράφια ήτανε δηλαδή γυναίκες, άντρες και παιδιά;

Β.: Οι άντρες ήτανε στο όργωμα. Τα παιδιά πηγαίναμε για την πλάκα μας.

Ντ.: Εγώ έκανα με το αλέτρι. Έκανα χωράφι. Και γυρίζει η φοράδα και με πιάνει εδώ με τα δόντια της. Ευτυχώς φόραγα μανίκια. Σπέρναμε σιτάρι το Νοέμβριο...

Β.: Δεκέμβριο.

Ντ.: Νοέμβριο, Δεκέμβριο, τέλη Νοεμβρίου, του Αγίου Φιλίππου. Τότες αρχίζαμε σπορές. Να πιάσει το κρύο για να μη τα φάει το σκουλήκι, τα στάρια. Σπέρνανε και γρασίδια, βίκο το φθινόπωρο, αρχές-τέλη Σεπτεμβρίου, όταν έβρεχε για τα ζώα, για τα πρόβατα. Αλλά ήτανε δύσκολα.

Β.: Όλη 'μέρα.

Ντ.: Απ' το πρωί ως το βράδυ να κάνεις πάνω κάτω 10 στρέμματα χωράφι. Συνέχεια πάνω-κάτω με το άλογο.

Ερ.: Μεσ τη χρονιά, από το Γενάρη, μια οικογένεια τι δουλειές έπρεπε να κάνει;

Β.: Το Γενάρη, πατάτες, τα κρεμμύδια...

Ντ.: Το χειμώνα είχαν τα πρόβατα, είχαν τα ζώα πιο πολύ. Οι σπορές άρχιζαν από την άνοιξη που σπέρνανε τριφύλλια, σπέρνανε σουσάμια, καλαμπόκια. Αυτά ήταν του καλοκαιριού τα σπαρτά.

Β.: Τα αμπέλια το Μάρτιο. Κλάδεμα, σκάψιμο, σκάλισμα. Μαζεύαμε τα λεγόμενα κουτρούλια. Δεν έμπαινε μηχανήμα όπως μπαίνει τώρα το τρακτέρ. Ήταν με το χέρι, με το τσαπί. Τα μαζεύαμε έτσι. Και μετά πηγαίνανε από λίγες ημέρες, να φύγει, να ξεραθεί το χόρτο και τα κάνανε ίσια, με το τσαπί πάλι. Εργάτες και οι ίδιοι. Το ράντισμά του, τη φροντίδα που θέλει.

Ντ.: Μετά από δύο μήνες, ξετρούχο, έβγαζες τα φύλλα -όσα κλαράκια δεν είχανε σταφύλι τα έβγαζες- και άφηνες αυτά που είχαν τα σταφύλια για να γίνουν πιο καλά, ποιο μεγάλα. Γιατί όταν ήταν όλα απάνω, το κλίμα δε μπορούσε να τα θρέψει όλα. Και έβγαζες αυτά

που δεν είχανε καρπό, πέταγες και τα φύλλα τα χαμηλά και από πάνω τις έκοβες τις κορφές να μην αναπτύσσονται πολύ. Ράντισμα κάθε εβδομάδα, κάθε 10 μέρες. Θειάφι. Με το μαντήλι πηγαίναμε, η μάνα μου και ο πατέρας μου. Εγώ μόνο στο αμπέλι σκάλιζα, κάθε χρόνο όμως. Για σκάνσιμο βάζαμε εργάτες. Τους ταΐζαμε τους εργάτες, φτιάχναμε φαγητό, κολατσιό. Το μεσημέρι μπακαλιάρο παστό στο φούρνο ή φασολάδα, αυγά ή ψάρια που θα είχαμε και κρασί μπουκάλες μεγάλες 5 οκάδες τότες. Τους πηγαίναμε και κρασί. Μεθάγανε κιόλας. Οι άντρες, πιο πολύ οι άντρες κάνανε τα' αμπέλια. Σουσάμια βγάζαμε το καλοκαίρι. Τα μαζεύαμε με το χέρι, τα κάναμε τόσα δεματάκια, τα δέναμε και μετά τα μαζεύαμε αυτά όλα και τα στερεώναμε.

B.: Όρθια πάντα, με τις ρίζες κάτω.

Nτ.: Ναι, να ανοίξει το καρί.

B.: Το γύρναγες έτσι, το κοπάναγες με το χέρι και έπεφτε το σουσάμι.

Nτ.: Καλαμπόκια είχαμε, ρεβίθια, φασόλια, ντομάτες αλλά ντομάτες ξερικές χωρίς νερό, ό,τι έβρεχε. Τότε τρώγαμε μόνο το καλοκαίρι ντομάτα, δεν είχαμε όπως τρώμε τώρα, όλες τις εποχές.

Ερ.: Τι δεν είχαν τα σπιτικά από τροφή και έπρεπε να αγοράζετε;

Nτ.: Μακαρόνια.

B.: Τα ζυμαρικά όλα. Το κρέας δεν είχανε όλοι.

Nτ.: Δε μπορείς να σφάζεις κάθε μέρα ζώο, αγοράζαμε κιόλας.

B.: Δεν τρώγανε και κρέας τότε. Το χοιρινό το καλοκαίρι, λέει, πείραζε, δεν έκανε.

Nτ.: Καλοκαίρι σφάζαμε εμείς, όπως ήρθε ο τουρισμός. Παλιά, εγώ θυμάμαι, μόνο τα Χριστούγεννα τρώγαμε. Μετά που ήρθε ο τουρισμός, τα πιο πολλά χοιρινά τρώγαμε το καλοκαίρι. Επτακόσια σουβλάκια έψηνε ο πατέρας μου που ήταν χασάπης, εικοσιπέντε σούβλες κοκορέτσια. Ήτανε τότε κόσμος στη Βασιλική. Τώρα δεν έχει τίποτα. Παλιά είχα φωτογραφία με πάνω από είκοσι λεωφορεία εδώ στο χωριό. Χώμα η παραλία κάτω.

B.: Ερχότανε από Εργατική Εστία. Από το Αγρίνιο. Φέρρυ-μποτ από την Πάτρα, πάρα πολλά.

Ερ.: Ποια περίοδος ήτανε αυτή η πιο τουριστική, ποια χρόνια;

B.: Το '60-'65, το '70.

Ερ.: Την περίοδο της δικτατορίας;

Nτ.: Ναι. Την περίοδο της δικτατορίας ήτανε τα περισσότερα λεφτά. Είχανε δώσει λεφτά στα χωριά, φτιάζανε δρόμους. Εμείς είχαμε το '70 αυτοκίνητο δημοσίας. Την παραλία, το δρόμο τα έκανε ο άντρας μου, κουβάλαγε με το αυτοκίνητο. Σπίτια γινότανε. Τότες γίνανε τα χωριά. Τότε ήρθε το φως, τότε ήρθε το νερό. Είχαμε μια βρύση πρώτα στο χωριό, στο

περίπτερο μπροστά. Εκεί πηγαίναμε όλοι και παίρναμε. Μετά έγιναν. Και πριν από τη δικτατορία είχε τουρισμό η Βασιλική. Θυμάμαι είχαμε το λύχνο και τη λάμπα με το πετρέλαιο. Και λυχνάρι λέγαμε ένα δοχειάκι με ένα φυτίλι που το είχαμε έξω στη μουριά κρεμασμένο. Και ερχόντανε οι Γάλλοι, είχε Γάλλους τότε. Κάθε δεκαπέντε ημέρες ερχόντανε τριάντα άτομα γκρουπ.

B.: Είχανε τις κατασκηνώσεις στην Αγία Τριάδα.

Nt.: Ναι, τα πράγματά τους τα βάζανε σε μια αποθήκη που είχαμε εμείς στο σπίτι. Το είχαμε νοικιασμένο, το χειμώνα. Είχανε βάρκες με πανί. Οι νεαροί γαμπροί ερχότανε απ' όλα τα χωριά εδώ γύρω. Λάμπες λουξ, δεν είχαμε ρεύμα. Είχαμε τα κασετόφωνα. Πολλά παιδιά τότες. Και αυτοί ήτανε γαμπροί. Με τις γαλλίδες πηγαίνανε απάνω. Το πρωί ερχόντανε. Τα πόδια τους γεμάτα αγκάθια (γέλια) εκεί πάνω στο βουνό στην Αγία Τριάδα, είχανε σκηνές οι γαλλίδες. Ήτανε αγόρια και κορίτσια, φοιτήτριες, εργάτριες αλλά νεολαία, νέα παιδιά.

Ερ.: Είχανε έρθει εδώ για διακοπές ή για δουλειά;

Nt.: Για διακοπές παιδί μου.

B.: Ήτανε τύπου αρχαιολόγοι.

Nt.: Όχι B. δεν ήταν αρχαιολόγοι αυτοί.

B.: Οι πρώτοι που είχανε έρθει στην Αγία Τριάδα ήταν σαν αρχαιολόγοι. Μετά φέρνανε, ο Αλεξόπουλος.

Nt.: Η Αγ. Τριάδα ήτανε ιδιωτικά, ιδιώτης την είχε. Μόνο κατά την πλευρά τη δικιά μας, εδώ προς το χωριό, ήτανε του δημοσίου, του δασαρχείου. Εε και τ' αγόρασε ένας Αλεξόπουλος και ένας Γάλλος (B.: Άλλα μας λέγανε και άλλα δουλεύονταν πίσω! Θα το πω έτσι εγώ), απ' τη Γαλλία, ήτανε μπατζανάκια. Και αυτός του άρεσε εδώ που ερχότανε η Βασιλική και το είδε το βουνό και το αγόρασε να κάνει τουριστική μονάδα. Έφερνε τους Γάλλους για να διαφημίσει. Μετά το είδε η Αρχαιολογία και στην κορυφή απάνω, καλά το ξέρεις αυτό, είναι το μεγαλύτερο μοναστήρι, εκκλησία, τι ήταν δεν ξέρω, μια φορά έχω πάει...

Ερ.: Βασιλική, εκκλησία.

B.: Το είδατε το ημερολόγιο το φετινό;

Ερ.: Ναι για το νταμάρι.

B.: Εε ποιος τα ήξερε αυτά; Πόσα κρυβόταν πίσω από αυτά!

Nt.: Εκεί βρίσκαμε πιατάκια, κομμάτια από πορσελάνη. Στην εταιρεία, στο νταμάρι. Εγώ το θυμήθηκα μετά αυτό. Ο πατέρας μου φύλαγε εκεί σκοπιά που είχαν τα δυναμίτες, τα εκρηκτικά. Αλλά η Αγ. Τριάδα μετά την πήρε η Αρχαιολογία και σταμάτησε εκεί που είναι

τόρα. Θα μπορούσε να γίνει τουριστική μονάδα εκεί, έλεγε αυτός που την αγόρασε. Να κάνει ξενοδοχεία, κατάλαβες;

Ερ.: Πώς σας φαίνεται η ιδέα να δημιουργηθεί ένα μουσείο στο χωριό;

Β.: Πάρα πολύ καλή.

Ντ.: Δε βρέθηκε κανένας να το φτιάξει.

Ερ.: Αν είχατε την ευκαιρία να βάλετε κάτι, τι θα βάζατε μέσα;

Ντ.: Παλιό δεν έχω τίποτε.

Ερ.: Θα το ψάχναμε να το βρούμε. Κάτι να μας πει κάτι για μας, για τους ανθρώπους του τόπου. Μπορεί να είναι αντικείμενο, φωτογραφία, μια ιδέα, λόγος μπορεί να είναι οτιδήποτε. Τι θα θέλατε να έχει μέσα οπωσδήποτε;

Ντ.: Εε παλιά πράγματα. Και το αλέτρι και τη λαιμαριά. Τα παλιά σκεύη, η βούρτσα, η ζυγαριά, η μπαλάντζα. Ο αδερφός μου έχει το αλέτρι. Κεντήματα, πιατοθήκες... Δεν κράτησε κανένας τίποτε παλιό, τίποτα. Τα είχανε τότε βαρεθεί και τα δώσανε.

Ερ.: Τα θυμόμαστε όμως μέσα από τις δικές σας ιστορίες αυτά.

Ντ.: Εγώ θυμάμαι τον πατέρα μου. Ερχότανε το βράδυ, έκλεινε η τηλεόραση, καθότανε στο τζάκι, έλεγε τώρα θα μιλήσουμε, θα κουβεντιάσουμε. Λέγαμε για τα παλιά. Ο πατέρας μου μας έλεγε για τον πόλεμο του '40. Πήγε, έξι μήνες να πατήσει χώμα. Η χλαίνη, τη έκανε έτσι και έσπαγε, απ' το κρύο, στην Αλβανία απάνω, στον πόλεμο που γινόταν με τους Ιταλούς τότες. Ήτανε στην πρώτη γραμμή. Οι οβίδες πήγαιναν έτσι μπροστά του. Εκείνος πήγαινε κυλώντας στο βουνό κάτω...

Β.: Ο μπαμπάς μου είχε τραυματιστεί στο πόδι εδώ, του έλειπε κρέας.

Ντ.: Τον πιάσανε οι αντάρτες. Με τους αντάρτες όλη την ορεινή Ναυπακτία την έχει περάσει με τα πόδια. Τον πιάσανε οι αντάρτες αιχμάλωτο -ήτανε πέντε έξι απ' δω από τη Βασιλική- και τους λέει «ρε παιδιά τι θα μας κάνετε, τι θέλετε;» λέει «δεν σας πειράζουμε, θέλουμε να γδυθείτε να σας πάρουμε τα ρούχα»... τους γδύσανε, τους αφήσανε με τα εσώρουχα, τσακτσίδες τις λέγανε τότε κάπως, στρατιωτικά ρούχα. Και ήρθανε στο χωριό νύχτα, όταν γεννήθηκε ο αδερφός μου, το '48. Και τον είδε η θειά μου με τα μούσια που πήγαινε μπουσουλώντας τη σκάλα επάνω, δεν μπορούσε να περπατήσει, και φοβήθηκε, ποιος είναι. Και πήγε ο πατέρας μου, ούτε έδωσε σημασία που γεννήθηκε το παιδί, τόσο πολύ κουρασμένος. Και μετά που έγινε η οπισθοχώρηση, ήρθανε από τα Γιάννενα με τα πόδια μέχρι το Αγρίνιο. Τα πόδια τους είχανε γίνει τόσα, πρησμένα, αξύριστοι, ψείρα, νηστικοί, ταλαιπωρία. Και έπρεπε να τους τιμάμε αλλά δυστυχώς κανέναν δε βλέπω να μιλάει για τότε... Ο πατέρας μου επτά φορές πήγε φαντάρος. Τότε πηγαίνανε αγγαρείες, πηγαίνανε με τα ζώα τροφές και πυρομαχικά εκεί πάνω στον πόλεμο. Και ο πατέρας μου

είχε έρθει το βράδυ και το πρωί του λέει ο πρόεδρος θα πάρεις το ζώο να πας αγγαρεία. Και λέει ο πατέρας μου δεν θα πάω. Και λέει γιατί. Λέει τώρα ήρθα, το ζώο παρ'το και στείλε άλλον, εγώ απόψε ήρθα. Και τον πάει κατηγορούμενο στρατοδικείο στο Μεσολόγγι. Και λέει ο στρατοδίκης «την βλέπεις την κρεμάλα;» και λέει ο πατέρας μου «αν κρεμάσετε εμένα, εσάς τι πρέπει να σας κάνουμε, το βράδυ ήρθα και σήμερα πάλι». Και ο δικαστής τον έφτυσε τον πρόεδρο. Γίνονταν πολλά τότες, πολλή ταλαιπωρία ο κόσμος.

Ερ.: Για την περίοδο της Κατοχής έχετε λεγόμενα από τους πατεράδες σας;

Β.: Πείνα, τι άλλο; Όχι εδώ στο χωριό. Λίγοι. Είχανε ζώα και τα στάρια. Δεν πεινάσανε.

Ντ.: Ο πατέρας μου τότες είχε πάρει στο Μποχώρι κάτω, μαζί με το γαμπρό του, 40 στρέμματα χωράφια νοικιασμένα. Και τα σπείρανε όλα καλαμπόκια γιατί εκεί είχε νερό. Και βγάλανε δεν ξέρω πόσους τόνους, οκάδες τότε, καλαμπόκι και το δώσανε και το έφαγε ο κόσμος. Ερχότανε οι Πατρινοί, πεινάγανε ο κόσμος στις πολιτείες, πουλάγανε σεντόνια, πουλάγανε μαξιλαροθήκες, πουλάγανε ρούχα για να πάρουνε τροφή.

Β.: Φέρνανε μηχανές από την Αθήνα, τις Singer, για σαράντα οκάδες καλαμπόκι. Και λέγανε σας ευχαριστούμε που θα ζήσει η οικογένειά μας.

Ερ.: Οι Ιταλοί πως ήτανε;

Β.: Ήτανε πολύ καλοί. Από ότι άκουγα από τη μαμά μου και το μπαμπά μου, ήτανε φίλοι. Δε μείνανε εδώ πολύ οι Ιταλοί...

Ντ.: Εδώ ούτε οι Ιταλοί, ούτε οι Γερμανοί κάνανε τίποτα κακό στο χωριό.

Ερ.: Τι ήταν πιο δύσκολα εδώ, η κατοχή ή ο εμφύλιος;

Β.: Ο Εμφύλιος θα πρέπει να ήτανε.

Ντ.: Και η Κατοχή. Αλλά εδώ ήτανε ο ψάρι που είχε ο κόσμος. Μπορεί να μην είχαν ψωμί αλλά είχανε ψάρια, είχανε πρόβατα, είχανε γάλατα, είχανε τυριά... Τώρα δεν έχει ψάρι. Την τροφή που τρώγαμε εμείς τότε δεν την τρως όσα λεφτά και να έχεις.

Β.: Πάνω απ' όλα ήτανε γνήσια πράγματα.

Ντ.: Το τυρί ήτανε δικό μας το φτιάχναμε μόνοι μας. Αρμέγαμε τα πρόβατα, πήζαμε μόνοι μας το τυρί.

Β.: Το ρεβίθι, το στάρι, το φασόλι...

Ντ.: Το ψωμί ήταν δικό μας το στάρι, εμείς το ζυμώναμε, εμείς το ψήναμε με ξύλα.

Β.: Το κρέας.

Ντ.: Τα κοτόπουλα δεν ήταν από μηχανές βγαλμένα, ήτανε από κλώσες. Τα κουνέλια μας. Εμείς είχαμε σαράντα κουνέλια! Είχαμε τις κατσίκες, τα πρόβατα, το βούτυρο, το κοπανιστό... τραχανάδες είχαμε, χυλοπίτες κάναμε, τηγανίτες είχαμε, λάδια είχαμε, δεν

μας έλειπε τίποτα... Γενικά ο κόσμος εδώ στο χωριό ούτε τότε ούτε τώρα, εγώ νομίζω, τώρα με την κρίση που λένε, δεν έχει καταλάβει τίποτα.

Ερ.: Τώρα καλλιεργούνε ακόμα;

Ντ.: Μερικοί ναι.

Β.: Είναι κάποιοι που νοικιάζουν τα χωράφια που έχουν τα τρακτέρ όλα αυτά. Και άλλοι... Δεν μπορείς να καλλιεργήσεις. Δε συμφέρει να βάλεις το τρακτέρ να σπείρεις στάρι. Είναι σαν να πας να το αγοράσεις. Και πιο φθηνό θα σου 'ρθει αγοραστό. Τότε είχανε τα ζώα τους οι άνθρωποι. Και το φτιάχνανε μόνοι τους.

Ντ.: Δε στοίχιζε τίποτα.

Β.: Κρατάγανε τον ίδιο σπόρο, πηγαίνανε το σπέρνανε, το θερίζανε μόνοι τους, ούτε αλωνιστικές μηχανές, τα ζώα βάζανε και το αλωνίζανε.

Ντ.: Εγώ θυμάμαι που χτυπάγαμε το καλαμπόκι με το λουράδι, το λέγαμε. Ένα ξύλο και είχε ένα κοντό μαστούνη και το δένανε ευρύχωρο να μπορεί να έρχεται γύρω-γύρω και το κάναμε έτσι και χτπ. Είχαμε τα αλώνια, τα πέτρινα και γύρω-γύρω βάζανε φτιάχνανε από λυγιές, λυγαριές ένα στρογγυλό (Β.: Πλέγμα έτσι) και το έβαζαν για να μη φεύγει ο σπόρος δεξιά και αριστερά. Χτυπάγανε, μετά παίρνανε το φτυάρι και το λιχνάγανε στη θάλασσα, εμείς είχαμε αέρα εδώ αρκετόν, η θάλασσα (γέλια).

Β.: Μαζεύονταν όλοι μαζί.

Ντ.: Ξεφυλλίζαμε το καλαμπόκι το βράδυ, 10 άτομα 15, παιδιά, γειτονιές τραγουδάγαμε, λέγαμε καλαμπούρια. Ξεφυλλάγαμε και τα πούπουλα τα έπαιρναν αυτοί που είχαν αγελάδες. Δεν τα πετάγαμε.

Β.: Τίποτα δεν πέταγες.

Ντ.: Να τα φαν τα ζώα. Το άχυρο το τρώγανε τα ζώα. Τριφύλλια βάζαμε. Τράβηξα εγώ μανεβέλα, τριφύλλι που είχαμε τις μηχανές. Σιδερένια στενόμακρη και εδώ είχε μανεβέλα, ένα ξύλινο με κάτι δόντια έτσι εδώ. Τράβαγες αυτό, έβαζες μια αγκαλιά τριφύλλι. Ήταν δύο. Ένας ταΐζε ο άλλος τράβαγε... Παλιά ήταν τα τένια. Τένια ήτανε τέσσερα κομμάτια ξύλο, δυο μακρύτερα και δυο πιο κοντά. Και βάζανε το σύρμα ή το σχοινί, τι είχανε, μέσα σ' αυτά και πετάγανε το τριφύλλι μέσα, το χορτάρι οτιδήποτε. Τα πατάγανε με τα πόδια, τα πιέζανε και μετά το δένανε και αυτό ήταν το τένι, το λέγανε. Πρώτα ήταν αυτό, το ξύλινο. Μετά βγήκε η μηχανή, πιο νέου τύπου, ας πούμε, ήτανε σιδερένια.

Ερ.: Ποια ήτανε η πιο ομαδική δουλειά που έπρεπε να γίνει.

Β.: Οι ελιές, ο τρύγος.

Ντ.: Το θέρισμα, τα καλαμπόκια. Σχεδόν όλες. Αμα ήταν πιο πολλοί πιο καλά ήτανε, πιο παρέα είχαες, πιο κουβέντα. Το μεσημέρι σταματάγαμε και καθόμασταν -όλη 'μέρα μες

στον ήλιο- καθόμαστε το μεσημέρι λίγο, καμιά ώρα, τρώγαμε φαγητό, κολατσίζαμε. Καθόμαστε λίγο. Άντε μετά να μπεις μέσα να θερίσεις. Με τη θεία σου την Ελλισάβα μια φορά επτά στρέμματα χωράφι θερίσαμε. Και μας το πήρε μετά, το είχαμε έτσι για δέσιμο, μας το πήρε ο αέρας. Ήταν της Αναλήψεως θυμάμαι. Της Αναλήψεως έχει πάντα αέρα, βγάζει βοριά. Και έβγαλε τόσο δυνατό βοριά, το σκόρπισε όλο αυτό μέσα στο χωράφι. Μέσα σε επτά στρέμματα τώρα να το μαζέψεις αυτό όλο (Β.: Δεν έχω θερίσει. Δεν έχω θερίσει ποτέ). Καθίσαμε και το μαζέψαμε γιατί αυτό ήταν το ψωμί μας. Θα περνάγαμε το χειμώνα. Καθίσαμε και το μαζέψαμε όλο αυτό και το δέσαμε. Μετά εντάξει στη μηχανή. Εγώ δεν θυμήθηκα να αλώνιζαν τα στάρια. Καλαμπόκι ναι, το θυμάμαι, αλλά σιτάρια ήτανε οι μηχανές που τα βγάζανε.

Β.: Ελιές και σουσάμι έχω κάνει., δεν έχω θερίσει ποτέ...

Ντ.: Εγώ έφερνα ξύλα φορτωμένη (Β.: Ούτε ξύλα έχω φέρει) απ' τον Άη Γιώργη, που είναι ο Άη Θανάσης τώρα το εκκλησάκι ακόμα απάνω. Με τη μάνα μου φορτωμένες... Αφού όλη ημέρα είχαμε τα ξύλα. Καφέ να φτιάξεις ήθελες ξύλα, να τηγανίσεις έστω ένα αυγό να φας, ξύλα. Μαγείρεμα ξύλα. Τα πάντα με το ξύλο. Μετά βγήκε η γκαζιέρα, μετά το πετρογκάζι και η κουζίνα παντρεμένη πια με δυο παιδιά.

Ερ.: Νερό, είχατε τα πηγάδια.

Ντ.: ...Φτιάχναμε αλυσάβα.... Βάζαμε το καζάνι και βάζαμε λίγο νερό και βάζαμε στάχτη. Και έβραζε έβραζε η στάχτη και μετά ρίχναμε άλλο νερό παπ και έβγαине το καθαρό από πάνω. Με πράσινο σαπούνι δικό μας, από το λίπος του χοιρινού και το λάδι το κατακάθι, τη μούργα. Φτιάχναμε σαπούνι. Βάζαμε τελάρα και βάζαμε χαρτί από κάτω να μη φύγει και το βάζαμε με τον κιψέ μες τα τελάρα. Πέρναγε μια ημέρα. Το κόβαμε κομμάτια – αναλόγως πως μπόραγε μια γυναίκα να το πιάσει στο χέρι της- πλάκα, ας πούμε, το λέμε και ήτανε τα ρούχα, τι να σου πω...

Β.: Δεν αλλάζανε ο κόσμος, όπως αλλάζουνε τώρα, κάθε ημέρα, δυο φορές την ημέρα. Ούτε σεντόνια βάζανε τότε. Κουβέρτες.

Ντ.: Και κουβέρτες μάλλινες.

Β.: Ποιος θα έπλενε στο χέρι τα σεντόνια; Ποιος μπορούσε;

Ερ.: Μπάνιο;

Β.: Εε μπάνιο με τη σκάφη. Κουβάς και σκάφη.

Ντ.: Μες στο σπίτι, στην κουζίνα, στα κρύα. Καλά οι τουαλέτες ήσαν παλιά...

Β.: Υπαίθριες. Είχε μια κουρελού μπροστά... και χωρίς χτισμένες. Πολλές φορές πίσω από μια αποθήκη.

Ντ.: Παλιά έξω. Παλιά παλιά. Και μετά φτιάξαμε τα μπάνια με τα –όχι αυτά τα υπερλούξ που έχουμε τώρα στα σπίτια μας- έξω αλλά ήταν με λεκάνες (Β.: Τούρκικες).

Ερ.: Οι άντρες μαζεύονταν στο καφενείο μας είπαν. Οι γυναίκες τότε μαζεύοσταν, εκτός δουλειάς;

Ντ.: Το μεσημέρι αν δεν είχανε θέρο, αν δεν είχανε σκάρο. Μαζεύομασταν στον πλάτανο.

Β.: Εμείς ήμασταν στη θάλασσα, κάτω με μια κουρελού και ήταν πάρα πολύ ωραία. Διάφορες ιστορίες...

Ντ.: Ήτανε πιο καλά τα χρόνια εκείνα. Δεν ξέρω, επειδή ήμασταν εμείς παιδιά; Πηγαίναμε στο λιμάνι στο παλιό παλιό, όχι τώρα το δεύτερο. Και η θάλασσα... τότες πηγαίναμε βαρκάδα, το ένιωθες το χωριό. Οι βάρκες δεν είχανε μηχανές, με τα κουπιά. Πηγαίναμε το βράδυ, ήταν φεγγάρι και πηγαίναμε φεγγαράδα, με το φεγγάρι, με τη βάρκα. Να κάνεις τα κουπιά και να φωσφορίζει μέσα το κουπί, όπως το χτύπαγε έτσι το κύμα και να γίνεται μέσα, να βλέπεις μια αλυσίδα (Β.: Το φεγγάρι). Πηγαίναμε βαρκάδες, πηγαίναμε στο λιμάνι τραγουδάγαμε τότε το '60 που βγήκαν τα τραγούδια...

Ερ.: Από όργανα τι παίζανε τότε;

Ντ.: Κλαρίνα, βιολί, κιθάρα, σαντούρι. Αλλά δεν ήτανε κανένας από 'δω. Από τη Γαβρολίμνη ήτανε κάποιος που έπαιζε βιολί πολύ ωραία.

Β.: Ήταν τυφλός, ήταν πρώτος ξάδερφος του μπαμπά μου. Γεννηθείς τυφλός.

Ντ.: Αυτός έπαιζε ωραίο βιολί. Αλλά εδώ οι Βασιλικιώτες ήταν ασχολημένοι με τη θάλασσα.

Ερ.: Πανηγύρια γινόντουσαν;

Ντ.: Του Αγίου Γεωργίου. Και το βράδυ, από την παραμονή, μαγειρεύαμε, ψήναμε καταρχήν. Κάθε σπίτι είχε ψητό και μαγειρευτό... Γιατί είχαμε μουσαφिरαίους το βράδυ. Κι δεν είχαμε σπίτι μεγάλο. Στο πάτωμα κάτω. Τότες καθόντανε στρωματσάδα (Β.: Κάτω σταυροπόδι). Βάζαμε τραπεζομάντιλα όμως, τα πιρούνια μας, τα πιάτα μας και τρώγανε κάτω. Τριάντα σαράντα. Ο πατέρας μου καθόταν τελευταίος κάτω στην παραλία μη μείνει κανένας και δεν είχε που να πάει, κάτω στο πανηγύρι, για φαγητό. Και του μάζευε όλους. Καλά γνωστοί έρχονταν από το Τρίκορφο, απ' τα χωριά γύρω. Ήτανε όλοι απ' τα χωριά. Άλλοι ήτανε ξαδέλφια, πρώτα, δεύτερα, τρίτα, κουμπάροι, παρα-κούμπαραι εκεί, όλοι. Κι τρώγανε και χορεύανε στα σπίτια. Τα σόγια κάναμε ένα γλέντι, ένα τραπέζι στο μαγαζί που ήταν τα όργανα. Σόγια, φίλοι πολλοί. Παίρναμε από το σπίτι μας τα ψητά μας. Είχαμε κάνει πίτες. Πολλοί κάνανε σαβόρο. Το ψάρι, σαβόρο.

Β.: Το τηγανίζουμε και μετά το βάζουμε στο ξύδι, μαϊντανό.

Ντ.: Δεντρολίβανο, σκόρδο. Τη Μεγάλη Εβδομάδα δεν έτρωγε κανένας. Νηστεύαμε όλοι. Και τα ψάρια δεν είχανε τι να τα κάνουνε και τα έκαναν σαβόρο και τα τρώγανε μετά. Βάζανε μια πόστα τηγανητά, μία σάλτσα και ήτανε πολύ ωραία. Ήτανε ωραίος μεζές.

Ερ.: Είχατε μετανάστες στην οικογένεια;

Ντ.: Όχι. Πιο πολλοί φύγανε για την Αυστραλία και Αμερική. Η Αυστραλία ήτανε το δράμα που ζούσαμε τότε εμείς, εγώ. Φύγανε όλα τα παιδιά, τα συνομήλικά μου.

Ερ.: Πώς νιώσατε τότε;

Ντ.: Κλάμα.

Β.: Χαιρετάγανε το χωριό όλο. Και έκλαιγαν αυτοί που φεύγανε και αυτοί που μένανε πίσω.

Ντ.: Όταν έφυγε η θεία σου -(συγκινημένη) ήμασταν τόσο πολύ δεμένες αφού ήμασταν γειτονιά τα σπίτια και σόι και αυτά-, 18 χρονών η θεία σου, μια πολύ ωραία γυναίκα, πολύ ωραία κοπέλα (κλαίει). Και πήγαιναν στα σπίτια και χαιρετάγανε τον κόσμο. Ήτανε ζωντανός ξεχωρισμός γιατί δεν ήταν τα αεροπλάνα (Β.: Και φαντάροι) ένα μήνα μες στο καράβι. Τα καλύτερα παιδιά φεύγανε. Έχουν φύγει τριάντα άτομα, όλο νέοι. Κάθε ημέρα είχαμε στεναχώριες.

Ερ.: Πιστεύατε ότι θα τους ξαναβλέπατε;

Β.: Εε βέβαια.

Ντ.: Εντάξεις έλεγες αλλά δεν ήξερες πώς θα εξελιχθούν τα πράγματα.

Ερ.: Αυτοί πώς νιώθανε που θα φεύγανε;

Β.: Δύσκολα. Κλάμα, στεναχώρια μεγάλη.

Ερ.: Ξέρανε τι θα τους περίμενε εκεί;

Ντ.: Ήτανε δύσκολα τότε για την ξενιτιά.

Β.: δεν ξέρανε και αυτοί που πηγαίνανε.

Ντ.: Εε είχανε ένα συγγενή, άλλοι πηγαίνανε με φωτογραφία. Τους έκανε όμως η ανάγκη. Κοίταξε να δεις, και αυτοί που μείναμε εδώ εμείς να σου πω καλά ζήσαμε. Γιατί κάθε χρόνο ανέβαινε ο κόσμος, κάθε χρόνο πήγαινε καλύτερα. Και εκεί αυτοί δουλέψανε πάρα πολύ. Εμείς δε δουλέψαμε έτσι σκληρά όπως δούλεψαν αυτοί εκεί που πήγανε εκεί. Αυτοί πήγανε με ένα σκοπό, να φτιάξουνε λεφτά και να γυρίσουνε στην πατρίδα. Αλλά (Β.: Και οι πιο πολλοί δεν γύρισαν) άμα φύγεις δύσκολα... Να μη φύγει κανένας απ' την Ελλάδα. Οι νέοι που φεύγουν τώρα θα γυρίσουνε;

Β.: Είναι άλλη η ζωή τώρα. Αυτοί που φεύγουνε είναι σπουδαγμένοι, ξέρουνε...

Ντ.: Κοίταξε να δεις, δεν παύει να είναι ξενιτιά.

Β.: Θα γυρίσουν αυτοί.

Ντ.: Κανένας δεν γυρίζει.

Β.: Τώρα πάνε με στρωμένη δουλειά εκεί. Θα φύγει ο γιατρός, ξέρει που πάει.

Ντ.: Ο γιατρός ξέρεις που πάει; Ο γαμπρός μου εμένα είναι γιατρός. Τον ζητάνε να πάει στη Γερμανία. Δεν τους αφήνουνε όμως στη Γερμανία μέσα σε νοσοκομεία στην πόλη. Τους πάνε όπως πάνε εδώ σε περίχωρα. Κατάλαβες; Και να είναι μέρα όλη νύχτα εκεί δουλειά. Δεν είναι πουθενά ρόδινα. Δεν τα δίνει κανένας τα λεφτά έτσι. Αν δεν κουραστείς δεν σου δίνουνε λεφτά οι ξένοι. Εμείς πηγαίναμε σιγά σιγά και ανεβήκαμε περάσαμε καλά. Απ' όλα φτιάξαμε μετά. Τώρα μας ήβρε η δυσκολία αλλά θα το ξεπεράσουμε, τι να κάνουμε. Υγεία να έχουμε και τίποτες άλλο. Μη στεναχωριέστε για τίποτα.

Ερ.: Ευχαριστώ ήταν πολύτιμη η βοήθεια και ιδιαίτερα από την οπτική της γυναίκας.

Ντ.: Γιατί οι γυναίκες πάντα ήταν δύσκολα. Γιατί τώρα δεν είναι; Τώρα τι κάνει η γυναίκα; Ξυπνάει η κόρη μου, 05.30 η ώρα το πρωί, 6.00 φεύγει με το λεωφορείο ή με το τρένο πάει στην Αθήνα. Χαλάει δύο τρεις συκοινωνίες για να πάει στη δουλειά της. Σχολάει τέσσερις η ώρα και... Να πάρει τώρα άλλα δύο τρία μέσα, να ξαναπάει στη Θήβα. Φτάνει 18.30 η ώρα το βράδυ στο σπίτι. Στο σπίτι που θα πάει τι θα κάνει; Δε θέλει να διαβάσει παιδιά, δε θέλει να πλύνει, δε θέλει να σιδερώσει που έχει τον άντρα και δυο παιδιά; Δε θέλει να μαγειρέψει -ευτυχώς είναι ο άντρας και τη βοηθάει σε πάρα πολλά πράγματα.

Β.: Ισότητα δεν ήθελε η γυναίκα; Την πήρε. Μην παραπονιόμαστε. Βγήκαμε έξω και ευχαριστηθήκαμε.

Ντ.: Τώρα κουράζονται περισσότερο οι κοπέλες. Γιατί πρέπει να έχεις στον άντρα παρουσιαστικό, να είσαι βαμμένη, να είσαι ευδιάθετη. Εδώ στο χωριό τουλάχιστον ερχόταν κουρασμένες κοιμόντανε. Ενώ εκεί θα πας, στη δουλειά σου πρέπει να είσαι περιποιημένη, χτενισμένη, βαμμένη, στον προϊστάμενο... Εγώ τα έχω ζήσει και αυτά γιατί με τα παιδιά τώρα. Πάντα ήταν δύσκολη η ζωή σε όλες τις γενιές να το ξέρετε. Και στα παλιά ήτανε ακόμα πιο δύσκολα επειδή είχανε σωματική κούραση, διαφορετικά όμως. Εσείς έχετε και πνευματική κούραση και σωματική...

Ερ.: Θα τα καταφέρουμε;

Ντ.: Θα τα καταφέρετε. Αισιοδοξία να υπάρχει. Να είστε καλά.

II. Αλληλογραφία με ΛΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Για τις ανάγκες και τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, πραγματοποιήθηκε επικοινωνία με τη ΛΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων προφορική και έντυπη.

Για τις ανάγκες και τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, πραγματοποιήθηκε επικοινωνία με τη ΛΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων προφορική και έντυπη. Η επικοινωνία με την ΛΣΤ' Εφορεία Αρχαιοτήτων βρίσκεται σε εξέλιξη. Ξεκίνησε με πρωτοβουλία της γράφουσας, κατόπιν γραπτής αίτησης για τη διεξαγωγή επιτόπιας παρατήρησης, η οποία και βρήκε άμεση σχετικά ανταπόκριση. Στη συνέχεια ακολούθησε, από την πλευρά της γράφουσας και πάλι, νέο αίτημα για κοινοποίηση των σχετικών καταλόγων και πορισμάτων, το οποίο απαντήθηκε μεν, συνάντησε δυσχέρειες δε και εκκρεμεί. Εντωμεταξύ, λόγων πολιτικών αλλαγών, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μεταβολές στη δομή και τη διοίκηση του φορέα . Ας σημειωθεί ότι ο φορέας έχει εκφράσει άτυπα την πρόθεση φιλοξενίας κάποιων εκ των ευρημάτων στο νεοσύστατο μουσειακό χώρο του Κάστρου Ρίου-Αντιρρίου.

Ακολούθως παρατίθεται η σχετική αλληλογραφία:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
& ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

22^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ταχ. Δ/ση : Σουλίου 4 - Αρχοντικό Τζαβέλλα
Κάστρο Ναυπάκτου
Ναύπακτος 30300
Πληροφορίες : Κ. Χαμηλάκη
Τηλ : 26340-27240
Fax : 26340-27060
E.Mail : 22eba@culture.gr

Ναύπακτος, 3-10-2014

Αρ. Πρ.: ΥΠΠΟΔ/22^η ΕΒΑ/4018

Προς την Ιωάννα Βασιλακοπούλου

Τηλ.: 6977987730

Θέμα: « Παραχώρηση άδειας διεξαγωγής επιτόπιας έρευνας στα αποθηκευμένα ευρήματα των ανασκαφών του λόφου της Αγίας Τριάδας της Τ.Κ. Κάτω Βασιλικής, της Δ.Ε. Χαλκείας, του Δήμου Ναυπακτίας, της Π.Ε. Αιτωλοακαρνανίας, στην Ιωάννα Βασιλακοπούλου, μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Μέσων, Επικοινωνίας & Πολιτισμού, του Παντείου Πανεπιστημίου ».

Σχετ.: Η υπ' αρ. **4018/26-9-2014** αίτησή σας.

Σε συνέχεια της αίτησής σας, σας ενημερώνουμε ότι η Υπηρεσία μας σας επιτρέπει τη διεξαγωγή επιτόπιας παρατήρησης στα αποθηκευμένα ευρήματα από τις ανασκαφές του λόφου της Αγίας Τριάδας της Τ.Κ. της Κάτω Βασιλικής της Δ.Ε. Χαλκείας, του Δήμου Ναυπακτίας της Π.Ε. Αιτωλοακαρνανίας στο πλαίσιο της έρευνας που εκπονείτε ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Π.Μ.Σ. του Τμήματος Μέσων, Επικοινωνίας & Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου, κατά τις εργάσιμες ώρες και ημέρες του Εργαστηρίου Συντήρησής της, (8:00 π.μ. έως 15:00 μμ.), λαμβάνοντας, εν τούτοις, υπόψη ότι απαγορεύεται, αυστηρώς, η φωτογραφική τους αποτύπωση. Παρακαλούμε όπως μας ενημερώσετε για τις ημέρες επίσκεψής σας, τουλάχιστον, δύο εβδομάδες νωρίτερα.

Προς
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας

15/12/14

Θέμα: Αίτημα κοινοποίησης καταλόγου/λίστας καταγραφής αρχαιολογικών ευρημάτων των ανασκαφών στις περιοχές Αγ. Τριάδας και Αγ. Νικολάου της Τ.Κ. Κάτω Βασιλικής, της Δ.Ε. Χαλκείας, του Δήμου Ναυπακτίας, της Π.Ε. Αιτωλοακαρνανίας.

Σχετ.: Η υπ' αρ. πρ. 4018/26-9-2014 αίτησή μου.

Σε συνέχεια της επικοινωνίας μας, στα πλαίσια της έρευνας που διεξάγω, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Π.Μ.Σ.: Πολιτιστική Διαχείριση του Τμήματος Μέσων, Επικοινωνίας και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου (με επιβλέπουσα καθηγήτρια την αρχαιολόγο/μουσειολόγο κυρία Ανδρομάχη Γκαζή), αιτούμαι την κοινοποίηση καταλόγου/λίστας καταγραφής αρχαιολογικών ευρημάτων των ανασκαφών στις περιοχές Αγ. Τριάδας και Αγ. Νικολάου της Τ.Κ. Κάτω Βασιλικής, της Δ.Ε. Χαλκείας, του Δήμου Ναυπακτίας, της Π.Ε. Αιτωλοακαρνανίας.

Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για την συνεργασία,

Με εκτίμηση,

Ιωάννα Βασιλακοπούλου

6977987730

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
Εφορεία Αρχ/των Αιτ/νίας και Λευκάδας

Μεσολόγγι 19- 01 - 2015

Αρ. πρωτ.: 1633πε

Ταχ. Δ/ση : Αγ. Αθανασίου 4 (Κ.Ε.Γ.Ε.)
Ταχ. Κώδικας : 30 200 – Ι. Π. Μεσολογγίου
Τηλέφωνο : (26310) 55654
FAX : (26310) 55653
E-mail : efaait@culture.gr
Πληροφορίες : Κατερίνα Χαμηλάκη

ΠΡΟΣ: ✓ Ιωάννα Βασιλακοπούλου
Τηλ. 6977987730
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια του Τμήματος
Μέσων, Επικοινωνίας και Πολιτισμού
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΘΕΜΑ : Σχετικά με το αίτημα κοινοποίησης καταλόγου καταγραφής αρχαιολογικών ευρημάτων των ανασκαφών στις περιοχές Αγίας Τριάδας και Αγίου Νικολάου ΤΚ Κάτω Βασιλικής, Δήμου Ναυπακτίας

Σε απάντηση α) του από 15/12/2014 αιτήματός σας, το οποίο ελήφθη από την Υπηρεσία μας στις 23/12/2014 με αρ. πρωτ. 1633/2014 και β) της αρ. πρωτ. 22^η ΕΒΑ/4018/26-9-2014 αίτησής σας γνωρίζουμε τα ακόλουθα: Κατόπιν της ανωτέρω β) σχετικής αίτησής σας, σας επετράπη η πρόσβαση στις αποθήκες της 22^{ης} ΕΒΑ στη Ναύπακτο προκειμένου να δείτε, χωρίς να φωτογραφήσετε, το υλικό που προέρχεται από τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στις θέσεις Αγία Τριάδα Κάτω Βασιλικής και Άγιο Νικόλαο Βαράσοβας για τους σκοπούς της Διπλωματικής σας Εργασίας, σχετικά με την δημιουργία μουσείου τοπικής ιστορίας στην Κάτω Βασιλική.

Με το ανωτέρω σχετικό α) αίτημά σας επανέρχεστε με το αίτημα κοινοποίησης του καταλόγου καταγραφών των ευρημάτων από τις ανωτέρω ανασκαφές. Η Υπηρεσία μας σας ενημερώνει ότι δεν είναι δυνατή η αποστολή καταλόγου ευρημάτων από τις ανωτέρω ανασκαφές, αλλά και εν γένει από τις σωστικές ή συστηματικές ανασκαφές που διενεργεί ή επιβλέπει για λόγους ασφάλειας των αρχαιοτήτων αλλά και προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων, ιδίως εφόσον τα συγκεκριμένα κινητά ευρήματα δεν έχουν δημοσιευτεί.

Παρακαλούμε επίσης, στο πλαίσιο της συνεργασίας με την Υπηρεσία μας, να αποστείλετε βεβαίωση από το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Πολιτιστική Διαχείριση» σχετικά με τον ακριβή τίτλο της Διπλωματικής σας εργασίας και τον επιβλέποντα καθηγητή καθώς και σύντομη περίληψη του αντικειμένου της έρευνάς σας, προκειμένου να παρέχουμε σχετικές πληροφορίες.

Για την ενημέρωσή σας, για τις συγκεκριμένες αρχαιολογικές θέσεις καθώς και για τις έρευνες στην Αρχαία Χαλκίδα και τον κόλπο της Κάτω Βασιλικής που διενεργήθηκαν από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Δανίας σε συνεργασία με την ΣΤ' και ΛΣΤ' ΕΠΚΑ παρακαλούμε να ανατρέξετε στις αντίστοιχες δημοσιεύσεις (Dietz S. And Moschos I. (eds), *Chalkis Aitolias I. The Prehistoric Periods*, Aarhus, 2006. Άρθρα στο *Proceedings of the Danish Institute at Athens II-III-IV* 1998, 2000, 2004).

Είμαστε στη διάθεσή σας για κάθε άλλη πληροφορία που μπορεί να διευκολύνει την εκπόνηση της διπλωματικής σας εργασίας.

Η Προϊσταμένη της Εφορείας

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

Αρχαιολόγος